المنعه في المنتبين ال

ڪتاب البربنج والت لاير البربنج والت لاير البحاط

> عشِنی بنسِشِره وَ بَحِقِسُیقهِ سشارل پلّس استاذ به درسَةِ اللغاتِ السُرْفَیْدَةِ اکعَیْدَ بهشاردیس

> > رمشق ۱۹*۵۵*

OSMA	NIA UNIVER	RSITY LIBRAR	Y
Call No. J- Z'	198500	Accession No. Y	'<10
Author	5. irg Eil	Redictions.	2706
Title 1900 -	100 200 (1)		0/00
Title 1900 - This book should be	returned on or be	cfore the date last m	arked below.

المنجهة للفيت بنيني بل بينات

حَتَابُ البَرْبِعَ والتَّالُغِيْرِ البربيع والتَّالُغِيْرِ البحاط

> عمُرِي بنسيشُره وَيَحْقِرُ يَقِهِ سنارل پُلّات استاذ به درسةِ اللغاتِ السرقيةةِ أمعَيّة بهباردس

> > رمشق ۱۹*۵۵*

بِن كِللْمَالِحَمْزَ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ الْحَارِ

قال عمرو بن بحر الجاحظ :

ا _ كان أحد بن عبد الوهاب مفرط القِصَر ويدّعي أنه مفرط الطول وكان مرّماً ونحسه لِسَعة جفّرته واستفاضة خاصرته مدوّرًا وكان جفد الأطراف قصير الأصابع وهو في ذلك يدّعي السَّباطة والرُّشاقة وأنه عتيقُ الوجه أخمسُ البطن معتدلُ القامة تامُّ العظم وكان طويلَ الظهر قصيرَ عظم الفَخِذ وهو مع قِصَر عظم ساقه بدّعي أنه طويل الباد رفيعُ العاد عاديُّ القامة عظيم الهامَّة و البَسْطة في البَسْم البَس

٢ ــ وكان ادِّ عاوْه الأصناف العِلم على قدر جهله بها وتكلُّفُه
 اللابانة عنها على قدر غباوته عنها (١) ؟ وكان كثير الاعتراض

اقتاس من سورة البقرة ٬ آیة ۲۲۹ .

٣) ف وم: عنها ؛ س: فيها .

لهجاً بالمرا شديد الخلاف كلفاً بالمجاذبة متتايماً في المنود موثرًا للمغالبة مع إضلال الحجة والجهل بموضع الشّبهة والخطرفة عند قصر الزاد والعجز عند التوقف والمحاكمة مع الجهل بشرة المرا ومغبّة فساد القلوب ونكد الخلاف وما في الحوض من اللغو الداعي إلى السفو وما في الماندة من الإثم الداعي إلى الناد وما في المجاذبة من النثم الداعي إلى الناد وما في المجاذبة من النثم النثم النشاب المناب المحالية المحالية الناد وما في المجاذبة من النثم النشاب المحالية المحالية الناد وما في المجاذبة من النثم النشاب المحالية ال

" و كان قليل السّماع غَمْرًا و صُحُفِياً غَفْلًا ؟ لا ينطق عن فِكُو ويشق " نأول خاطر و لا يفصِل دين اعتزام الغُمْر واستبصاد المُحِقّ ويعُدّ أسبا الكُتْب ولا يفهم مَعانيَها ويحسُد العلما من غير أن يتعلق منهم (" بسبب وليس في يده من جميع الآداب إلا الانتحال لاسم الأدب .

ع ما طال اصطبارنا حتى بلغ المجهود منا وكدنا نعتاد مذهبه ونا كف سبيله وأيت أن أكشف قناعه وأبدي صفحته للحاضر والبادي وسكان كل ثغر وكل مصر وبأن أسأله عن مائة مسألة أهزأ فيها وأعرف الباس مقدار جهله وايسأله عنها كل مَن كان في مكة ليكفوا عنا من غَرْبه وليردوه بذلك إلى ما هو أولى به و

١١ كذا في ف وم و س ١٠ نعل الصوات المنعشر

ع) صوف وم: التمال عبر . الممالية .

۳۰) س: ویثق ؛ ف و م : وثیق

ه) س : مهم اف و م ، فيهو .

ولم يسمع بقولهم : " أمن جادل قاتل " ولم يسمع بقولهم : " الخلاف شر" " ولم يسمع بقولهم : " الخلاف شر" " ولم يسمع بقولهم : " الخلاف شر" إذا عز أخوك فَهُن " " ولم " يسمع بقول النبي صلّعم في السائب بن صَيْفي : " هذا شريكي الذي لا يشاري ولا يُعاري " " ولا بقول عثمان : " إذا كان لك صديق فلا تُعارِه ولا تشاره " " ولا بقول ابن أبي ليلى : " لا أماري أخي وأما أن أكذبه وإمّا أن أغضبه " " ولا بقول ابن أبي ليلى : " لا أماري أخي والم يُعيب الرجل حقيقة الإيمان حتى يترك المرا، وهو مُحِق " " .

الطويل]: وكأنه لم يسمع بقول الشاعر [من الطويل]: خلافًا علينا من فيالة وأيه الله على الميان على الميان المؤلل المؤل

رأه مُعَدًّا للخلاف ١٠٠٠ البيت (١) .

ولا بقول الآخر [من المتقارب]:

١ - انا صاحبُ مولعُ بالجلافِ ﴿ كَثيرُ المِراء قليلُ الصّوابِ
 ٢ - أَلَجُ جُلَاجًا مِن الْمُنْفَسَاء ﴿ وَأَزَهَى إِذَا مَا مَشَى مِن غُرابِ (١٠٠)

^{**}١) الحملة موحودة في المحطوطة فسقطت من ف ثم من م و س .

٣) اطر امثال الميداني م 1 ص ٢٤ .

٣٣) سقطت من س الحملة : لم يسمع عقولهم . . . فهن .

انظر البیان والثبین ح و ص ٥٥ وليان العرب مادة شرى .

ه) لم عد هدا القول في ساحمنا .

۲) اطر البیان والثیرس ح ۲ ص ۷۷ و ح ۳ ص ۱۵۲ .

٧) لم محد هدا القول في مراحمنا .

البيت للحطيئة ؟ ابطر امثال الميداني ح و من ٢٤٣ .

٩) لم ستر على مدا اليت .

البينان لمثلف الاحمر ؛ انظر الحيوان ح ٣ ص ٥٠٠ وغار الفلوب ص ٣٤٥ .

وقالوا: ﴿ فَـلانَ أَخْلَفُ مِن بَوْلَ الْجِمَلِ ﴾'' ، ولذلك قال الشاعر [من الطويل]:

وأخلَفُ من بَوالِ البَعِيرِ فإنّه مَ إذا قِيلَ اللا قبال "أَقبِلَ" فأدبَرا " > لا _ قال رجل لزُهُير البابي (") : "أين نبت المرا " " _ قال : "عند أصحاب الأهوا (") ؛ وقال عمر بن عبد العزيز : " من جعل دينه غَرَضاً للخصومات أكثرَ التَنقُّل " ") وكان عمر بن هُبَيْرة يقول : " اللهم إني أعوذ بك من المرا وقلة خيره ومن اللّحاج وتنذم أهله ا " ") وقال بعض المذكورين : " اللهم إنا نعوذ بك من المرا وقلة خيره وسو أثره على أهله وأنه يهلك المرو قويد ويندم الحيد ويورث القَيوة ويُفري " على المُقعة ويُورث القَيوة ويُفري " على المُقعة ويُورث القَيوة ويُفري " على المُقعة ويُفري المُوجز خطلًا والحليم أنز قا والمتوقي خبوطا والمتوقي خبوطا والصّدوق كذوبا " " .

۸ _ والمرا من أساب الغضب وأقرب ما يكون الرنجل من غضب الله إذا غضب الله إذا غضب الله إذا سجد وأفترب الله _ عز وجل _ ﴿ وَالسَجُدُ وَا فَتَرَبُ ﴾ () وقال القان الاسه:

اد المرامل المودد - احريد

۲) اطر قاراعلوب ص ۲۸

٣٠ لم عد هذا غول في مراجعنا

الله عرصا ، عرصا ، ف ، م ، عرضا ، وي السيان والشيين ح ۴ ص ٥٩ : « من حمل
 ديمه عرضا محصومات أكثر أسعل » .

الم محد هذا العول في م احمد

٦) ف وم: بصري ٢ س: نصري .

٧) لم خد هذا القول في مراجعة

٨) سورة العلق ' آية ١٩ .

«إيّاكُ والمراَّ فإنه لا تُعْقَل حكمتْه ولا تو مَن لعجتُه " وقال المرا فحلًا الحر : «المرا غضبة والصمت حكمة ولو كان المرا فحلًا والفخر أماً ما ألقحا "إلاالشر " " وقال الشّعبي : «إني لأستحي من الحق أن أعرفه ثم لا أرجع إليه " وقال ابن عُيننَة : «قال الحسن نما دأيت فقيها قط يداري ولا عاري ؟ إغا ينشر حكمته : فإن قبلت ما دأيت فقيها قط يداري ولا عاري ؟ إغا ينشر حكمته : فإن قبلت عن الراهيم " بن إساعيل بن عائذ عن "للهادك بن سعيد قال : «قال أنجاهد : صحنت رجلًا من قر يش وغن نريد الحج ؟ فقلت له يوماً : هلم نتفاتح الرأي ؟ فقال : « دَع وَعَن نُريد الحج ؟ فقلت له يوماً : هلم نتفاتح الرأي ؟ وقال الود كا هو " فعلمت والله إن القرشي قد عَلَبني ! " " ؟ وقال اسحاق الموصلي : « كثرة الخلاف حرب و كثرة المتابعة غش " " . .

^{*´*}

و) لم عد هذا الفول في مراجعًا ؛ وفي حميع العسِّم : للمحته .

٣) سوم: ألقحا • ف: القحا.

لم بحد هدا القول في مراحمنا .

لم عد هدا العول ف مراحمنا .

[•] الم عد هذا القرل في مراحما .

٦) ف: براهيم .

٧) في المحطوطة : عن ؛ ف و م و س : س .

لم عد هدا الغول ف مراحمنا .

٩) لم عد هدا الغول في مراحمنا .

بسيس لمِللَّهُ الْحَمْ الْتَعِيمُ عَلَيْهِ الْحَمْ الْتَعِيمُ عَلَيْهِ الْحَمْ الْتَعِيمُ عَلَيْهِ الْحَمْ الْتَعِيمُ عَلَيْهِ الْحَمْ الْتَعْلَيْمُ الْحَمْ ا

9_ أطال الله بقائ وأنم يعمته عليك وكرامته لك . قد علمت _ خفظك الله _ أنك لا تحسّد على شي حسّد ك على حسن القامة ويضخم الهامة وعلى خور العين وجودة القد وعلى طيب الأحدوثة والصنيعة المشكورة وأن هذه الأمور هي خصائصك التي بها تكلف ومعانيك التي بها تلهج وإغا يحسد _ أبقاك الله _ المر شقيقه في الذّب وشبيهه أفي الصّناعة ونظير و في الجواد على طارف قدره أو تالد خظه أو على كرم في أصل تركيبه وتجاري أعراقه وأنت ترعم أن هذه المعاني خالصة لك مقصورة عليك وأنها لا تليق إلابك ولا تحسن إلافيك وأن لك الكل وللناس المعض وأن لك الصافي ولهم المشوب هذا سوى الغريب الذي لا نعرفه والبديع الذي لا نبلغه .

أحدا الغيظ الذي أنضجك وما هذا الحسد الذي أكدك ؛ وما هذا الإطراق الذي قد اعتراك وما هذا الهم الذي قد أضناك ؛ وهمل رأيت أخسر صفقة ولا أوهن قوة من من المناك ؛ وهمل رأيت أخسر صفقة الله المناك ؛ وهمل رأيت أخسر صفقة الله المناك ؛ وهمل رأيت أخسر المناك ؛ وهمل رأيت أخسار المناك ؛ وهمل المناك ؛

١) كدا في المحطوطة : ف م و س . شفيعه .

'يجري العِنساق مع الكوادِن والروائع مع الحواسر''' وممّن حاكمَ مَن يُسَلله وجاذَبَ مَن يقلده ؟ وهل رأيتَ مكيناً يقلق ومصنوعاً له يسخط ؟ وهل زدت على أن أطمعت في نفسك ومكنت للشُبهة في أمرك وأنشأت للخامل ذِكرًا وللوضيع قدرًا ؟

ال_إنك لاتعرف الأمور ما لم تعرف أشباها ولا عواقبها ما لم تعرف أقدارها ولن يعرف الحق من يجهل الباطل ولا يعرف الخطأ من يجهل المصادر الخطأ من يجهل المصادر افانظر لم تسللت النفوس مع تفاوت منازلها ولم تجاذبت عند تقارب مراتبها ولم اختلف الكثير واتفق القليل ولم كانت الكثرة علم المتخاذل والقِلَةُ سباً المتناصر وما فرقُ ما بين المجاداة والتحاسد وبين المنافسة والتغالب ؛ فإنك متى (٢) عرفت ذلك استرحت منا و وجونا أن نستريح منك ا

17 _ وكيف يعرف السبب من يجهل المسبب ؟ وكيف يعرف الوصل من يجهل الفصل (°) ؟ بل كيف (۵) يعرف الحجة من الشبهة والغذر (۵) من الحيلة والواجب من الممكن أوالغفل من الموهوم (۵) والحال من الصحيح من الموسوم والمعقول من الموهوم (۵)

و) ط: الحوام.

٣) عن : سدا ؛ م و س : سب ؛ ويصح الوحهان .

سو) س:متى ؛ ف و م : إذا ،

ه) س: ورحونا ، ف و م : ورحوت .

ه) زیادة س : و کیف یعرف الحدود من لم یسم الفصول .

٦) ال كيف عن ل ؛ ط و ف و م و س : وكيف .

٧) ف وم: المدر 'س: المدر

٨) ريادة س عن ل فيا يظهر .

والأسراد المجهولة من ذوات الدلائل الخفية وما يُعلَم ممَا () لا يُعلَم وما يُعلَم ممَا () لا يُعلَم وما يُعلَم باللفظ دون الإشارة ما لا يُعلَم يقيناً ممَا يُعلَم يقيناً ممَا يُعلَم يقيناً ولا يُعلَم يقيناً ممَا يُعلَم يقيناً ولا يُعلَم يقيناً مم يقلل يُعلَم يقيناً ولا يُعلَم معتقدًا () وما المستغلق الذي لا يجوز أن يفارقه استغلاقه والمستبهم الذي لا يفارقه استبهامه ؟

ومن هو طائر مع العوام حيث طارت وساقط معها حيث سقطت مع الزَّداية عليها والرغبة عنها قد ظلّمها بفضل ظلمه لنفسه وجرى معها بقدر مناسبتها لقدره ؟ فأعرف الجنس من الصنف والقسم من النصف وفرق ما بين الذم واللوم وفصل ما بين المحان والشكر وحد الاختيار من الإمكان والاضطرار من الإيجاب ؟ وسنعر فك من مجلة ما ذكرنا باباً أنت إليه أحوج وهو علينا أرد .

Ŋ÷.

17 _ اعلم أنّ الحسد اسم لما فَضَلَ عن المنافسة 'كا أن الجبن اسم لما فضل عن التوقي والهخل اسم لما قصر عن الاقتصاد والسّرَف ما جاوز الجود ؟ وانت _ جعلت فداك _ لا تعرف هذا ؟ ولو أدخلتُك الكُور '' ونفختُ عليك إلى يوم يُنفَخ في الصّور ''ا

¹⁾ ق وم: مما ، س: ما .

٣) كدا في ط و ف و م ' عير النا أتنتا «يفيا» لدل « مكينا » لاما لم مر له وحها ؟
 س : وما يعلم معتقدا مما لا يعلم مكينا وما يعلم مكينا مما لا يعلم معتقدا .

۳) الكور ؛ طو ف و م و سر : الكبر .

اقتباس من سورة الأنعام آنة ٨٣ وعيرها .

وهل في الأرض إقرار أثبت ودليل أوضح وشاهد ('' أصدق من شاهدي على ما ادّعيت لنفسك من الرّفعة مع ما ظهر من حَسَدِكُ لأهل الضَّعة ؟ وهل تكون بعد ذلك إلّا فاسد الحسّ ('' ظاهرَ العنود أو جاهلًا بالمحال ؟

18 _ وبعد ' فأنت _ أبقاك الله _ في '' يدك قياس لا ينكسر وجواب لا ينقطع ' ولك حد لا يفل وغرب لا ينشي ' وهو قياسك الذي إليه تُنسب ومذهبُك الذي إليه تُنسب ومذهبُك الذي إليه تُنسب ومذهبُك الذي إليه تذهب أن تقول: «وما علي أن يراني ''الناس عريضا وأكون' في خكمهم غليظاً ' وأنا عند الله طويل جيل وفي الحقيقة مقدود رشيق ا " ؛ وقد علموا _ أبقاك الله _ أن لك مع طول الباد داكبا طول الظهر جالسا ولكن بينهم فيك ' إذا نُقت 'اختلاف وعليك لهم ' إذا اضطجعت ' مَسائل ا

10 _ ومن غريب ما أعطيت وبديع ما أوتيت وأنا لم نر مقدودًا واسع الجفرة غيرك ولا دشيقًا مستفيض الخاصرة سواك فأنت المديد وأنت البسيط وأنت الطويل وأنت المتقارب افيا شعرًا جمع الأعاديض ويا شخصاً جمع الاستدادة والطول ا

¹⁾ ودايل . . . وشاهد كما ي ل ؛ ط و ف و م و س : أو دليل . . . أو ساهد.

٣) س: احس؛ ف و م: الحسن ،

٣) كدا يى ف و م و س ' ولعل الصواب : وي .

اس: يراني ؛ ف وم: رآني .

وأكون كا في ل ؛ ف و م و س : أو أكون .

والراسخون في العلم والناطقون بالفهم المعلمك من اختلافهم والراسخون في العلم والناطقون بالفهم وأن يعلمون أن استفاضة عرضك قد أدخلت الضّيم على ارتفاع سَمْكك وأن ما ذهب منك عرضاً قد استغرق ما ذهب منك طولا الله ولئن اختلفوا في طولك القد اتفقوا في عرضك وإذ قد سلّموا الك بالرغم شطرًا ومنعوك بالظلم شطرًا وقد حصلت ما سلّموا وأنت على دعواك فيا لم يسلّموا ولعمري إن العيون لتُخطئ وإن الحواس لتكذب وما الحكم القاطع إلا للذهن وما الاستبانة الصحيحة إلا للعقل إذ كان زماماً على الأعضا وعيادًا على الحواس.

العن من إدراك حقيقة طولك ، قول أبي دُوَّاد الإيادي في إبله [من الحفيف] :

سَيِنَتْ وأَسْتَعَشَّ أَكُرُّعُهَا * لا النِيْ نِيُّ ولا السَّنامُ سَنامُ (") وقولُ دافع بن هُرَّيم [من الطويل]:

أَدَقَ شُورَاها عند بُهْرةِ جَوْفها ﴿ سَنَامٌ كَتَصْ الْهَاجَرِيُّ مُقَرْمَدُ (٢)

ولو لم يكن فيك (`` من العجب إلّا أنك أوّل مَن تعبّدُه (° اللهُ بالصبر على خطإ الحسّ وبالشكر على صواب الذهن ولقد كنتَ

۱) ریادة عر ل

السبت في الشعر والشعراء لابن قايمة ص ١٣٢ وفي ناح العروس مادة حش وفي لسان العرب ح ٨ ص ١٧٢ .

الم عد هدا البيت في مراحما .

١٠) ريادة عن ل .

ه) کدا ي ف و م و س ؛ ل : عوده .

في طولك آية للسابلين وفي عرضك منارًا للمضلين (١) ١

۱۸ _ وقد تظلّم المربوع مثلي من الطويل مثل محمد ومن القصير مثل أحمد اف زعم محمد أنه إلما أفرط في الرَّ شاقة و أنسب إلى القضافة لأن إفراط طوله غَرَ الاعتدال من عرضه وزعم أحمد أنه إلما أفرط في العرض و أنسب إلى الفلظ لأن إفراط عرضه غمر الاعتدال من طوله " و كلاهما يحتاج إلى الاعتذار ويفتقر إلى الاعتلال والمربوع _ بحمد الله _ قد اعتدات أجزاؤه في الحقيقة كا اعتدات في المنظر وفقد استغنى بعز الحقيقة عن الاعتذار وبحكم الظاهر عن الاعتلال ا

وقد سممنا مَن يَدُمُ الطوال كَا سمعنا مَن يُرْدِي على القِصار؟ ولم نسمع أحدًا ذمّ المربوع ولا أذرى عليه ولا وقف عنده ولا شكّ فيه ؟ ومَن يَدْمَه إلا مَن ذمّ الاعتدال ومن يُرْدي عليه إلا مَن أزرى على الاقتصاد ومَن ينصِب للصواب الظاهر إلا الممانِد ومَن يُعادي في العِيان إلا الجاهل ؟ بل مَن يزدي على أحد الفاقم التركيب وبسو · التنضيد ، مع قول الله _ جل ثناؤه _ : في خَلَق الرَّمْن مِنْ تَفَاوُت ﴾ (") ؟

19 _ وبعدُ ، فأي قَـد أردى وأيُّ نِظام أفسدُ من عرْض عاوز للقدد وطول مجاوز للقصد ؛ ومتى لم يضرب العرضُ بسهمه على قدر حقّه ويأخذ الطولُ من نصيبه على مثل وزنه عنوج الجسد

ا ف و م : للمضاي ؛ س : للضالين ؛ ط للمصلين .

۲) ریادة ف

٣) سورة الْمُلكُ آية ٣ .

من التقدير وجاوز التعديل؛ وإذا خرج من التقدير تفاسد ، وإذا جاوز التعديل تباين؛ ولئن جاز هذا الوصف وحسن هذا النعت ، كان لقاسم التّمّار (١) من الفضيلة ما ليس لا حمد بن عبد الوهاب ا

- ٢٠ وهذا كله بعد أن يُصدِقوك على ما ادْعيت لطولك في الحقيقة واحتجت به لمرضك في الحكومة ؛ على أنك ، باعتلالك لما ينفيه العيان واستشهادل واستشهادل واستشهادل واي المنفعان وأي صامت لا من المتكرم " ومتحكك بالحكم من المتفافل ؟ وأي صامت لا يُنطقه هذا المذهب واي ناطق لا يغريه هذا القول ا وإذا كان هذا ناقضاً لعزم المتسلّم ، فا ظنّك بعداوة " المتكلّف ، وأنشدك الله أن تُغري بك السّفها أو تنقض عزانم الحلمان اوما أدري حفظك الله في أي الأمرين أنت أعظم إنما وفي أيها أنت أفحش طفلك الله في أي الأمرين أنت أعظم إنما وفي أيها أنت أفحش طفلك الله الموام أم بإفسادك جلم " الحواص ا

٣١ وبعد على الله على الله على الله على الله والمسائلة والمسائلة والقصاد كثير ومن ينصرك منهم غير قليل وقد وأينك زمانا تحتيج بالنّعان بن المنذ وبضَمْرة بن ضمرة وبعجاعة بن مُوادة وبعجاعة بن سعر وبأو في بن ذُرادة وبعبد الله بن الجادود وبعِلْبًا و بن الهيئم وبسعيد بن قيس وبأبي اليَسَر كَفُل بن عمرو وبعِلْبًا و بن الهيئم وبسعيد بن قيس وبأبي اليَسَر كَفُل بن عمرو وبعِلْبًا و بن الهيئم وبسعيد بن قيس وبأبي اليَسَر كَفُل بن عمرو وبعِلْبًا و بن الهيئم المنتم الله بن عمرو الله بن المنتم الله بن الله بن الله بن الله بن الله بن الله بن اله بن الله بن الله

ال : لابراهيم بن السبدي وهو أيضا أحد أصدقاء الحاحظ .

٣) في ط . المسكر و له و حه . -

e) ئوفوموس: عادة ،

ع) س: الحلاء ، ف وم ، حكاء ،

ا ط: حلم اف و م و س: حکم ،

وبحَسَكَة بن عَتَّاب و بمخارق بن غِفاد (؟) وبمِسْران بن حِطَّان وبمُشْبَة وبمُشْر أنْدة وبمُشْبَة ابن سَلم وبرجال ناهيك بهم رجاً لا وبأعلام كفاك بهم أعلاماً .

٣٢ __ ورأيتُك تقول: * إن كان الفضلُ في النيكاية وفي (١٠) الشدة والصَّلابة ، فقصارُ كل شي، أشد ضَرَدًا وأدقُ مَدْخلًا وأظهرُ قوةً وجَلَدًا ، كالججادة : أصلبُها الحصى ، وكالحيَّات : أقتلها الأفعى، وكالبَعوض : أضر هما القرقِس وكالعقادب: أقتلها الجرّادات؟ وكذلك أحرارُ الطير وبُغاثها وصغاد البَراغيث وكبارُها ».

" المنا الذّر والفراش ومنا الفضل في العدد فنا ياجوج وماجوج ومنا الدّر والفراش ومنا الدعاميص والبّعوض ومنا الرمل والتراب وقطر السّحاب » واحتججت بأن الحسن والفضل لصغار ما في الإنسان كالناظرين والأنفيين وحبّة القلب وأمّ الدّماغ وزعت أن الإنسان والفاطرين والأنفيين وحبّة القلب وأمّ الدّماغ وزعت أن الإنسان وإذا طال جسمه وامتد شخصه أسرع الانهدام إلى بَدَيه والانحنا إلى ظهره وأن القصير لا يتقوس ظهره ولا يميل عنقه ولا يضطرب شخصه ولا تعوج عظامه ويسمه كل بوب ويقطعه عن النهراش ولا يفضل المنفوس الفراش وهو بعد أخف على القلوب وأخلط بالنفوس وأبعد من السّاجة وأدخل في كل باب ملاحة وأبعد من السّاجة وأدخل في كل باب ملاحة وأبعد من السّاجة وأدخل في كل باب ملاحة والمناه النفوس والمناه النهوس والمناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه النفوس والمناه النفوس والمناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه النفوس والمناه المناه النفوس والمناه الله والمناه المناه المناه النفوس والمناه المناه المناه

٢٤ _ وقلتَ : « وتقول الناس : ما هو إلَّا فُلْفُلَة ، وما هو إلَّا

ا س : وي ؛ ط و ف و م : أو ي .

٣) زبادة س ثليق مالمكان .

۳) كدا في ط ؛ ف و م و س : تفصلا .

كتاب التربيع والتدور – ٣

ذُنْبَقَة ، وما هو إلا شرارة ، وما لسانه إلا لسان حيّة » ، (() ولم أذل أداك تقديم العرض على الطول وتزعُم أن الأرض لم توصف بالمرض دون الطول إلا لفضيلة العرض على الطول ، وذلك كقول الشعراء ووصف العلماء ؛ قال الشاعر [من الطويل] :

كأنّ بِلادَ الله وَهَيَ عريضة ﴿ ﴿ على الحَانُف المطلوبِ كِفَّةٌ حَابِلِ ﴿ '' (ولم يقل: كأن بلاد الله وهي طويلة) ؛ وقال آخر [من الطويل]: وفي الأرْض للمرْ العريضةِ مَذْهَبُ ('')

(ولم يقل : 'الطويلة) ؟ وقال [من الطويل] :

لا تَحْسُدَانِي بارَكَ اللهُ فيكُمَا ﴿ على الأرضِ ذاتِ العَرْضِ أَن تُوسِعَا لِيَا ('' وقال الراجز:

نَشْطَعُ أَرْضاً و نُلاقِ أرضاً ٣ إنَّ البِلادَ غَلَبَتْنا عَرْضَا (٠)

(ولم يقل: طو لا) »؟ وقلت : « لولا فضيلة العرض على الطول ، لَمَا وصف اللهُ الجنّة بالعرض دون الطول ، حيث يقول ـــ جلّ ثناؤهـــ ﴿ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَمَوْضِ السَّمَاء والأَدْضِ ﴾ (١٠) .

٢٥ _ فهذه براهينَك الواضحة ودلائلك الظاهرة ؟ ولو لم

¹¹ كدا ق ط كو موس: صلة .

البت لعدالله من الحجاج ؛ انظر الحيوان ج ما ص ١٩٤ و ح ٥ ص ٢٤٠ ؛ وغار العلوب ص ٦٠ ؛ وغار العلوب ص ٦٠ ؛ .

٣) لم سعر على هذا البيت

a a a (**L**

کدا ي ط ٠ ف و م و س : نقطع . . . وتلاقي . . . قلبتني .

٣) سورة الحديد آية ٣١.

يكن فيك من الرضى والتسليم ومن القناعة والإخلاص وأن الطول الخفي أنك ترى أنّ ما عند الله خير لك مما عند الناس وأن الطول الخفي أحب إليك من الطول الظاهر ولكان في ذلك ما يشهد (الكن بالإنصاف ويحكم لك بالتوفيق وأنا _ أبقاك الله _ أتعشق (المنافك كما أتعشق المرأة الحسنا واتعلم خضو عك للحق كا أتعلم التفقه في الدين ولرنما ظننت أن جودك إنصاف قوم آخرين وأن تعقدك سراح رجال منصفين ا

77 _ وما أظنك صرت إلى مُعادضة الحجّة بالشّبهة ومُقابلة الاضطراد بالاختياد واليقين بالشك واليقظة بالحلم والله المنسلة واليقظة بالحلم واليقظة بالماساف على خصصت به من إيشاد الحق والهمّنة من فضيلة الإنصاف على صرت أحوج ما تكون إلى الماسكاد أشد ما تكون للحُجّة طلباً وإلا وأشد ما تكون للحُجّة طلباً وإلا أن ذلك بطرف ساكن وصوت خافض وقلب جمام وجأش دابط وبنيّة حسنة وإدادة تامّة مع عَفلة كريم وفطنة عليم إن انقطع خصمك تنافلت وإن خرف (الله ترفقت عير منخوب ولا متشقب ولا مدخول ولا مشترك فير منخوب ولا متشقب ولا مدخول ولا مشترك ولا مفاقس النفس ولا واهن العزم ولاحسود ولا منافس ولا منافس

وم: يشهد؛ ف وم: يقصى.

٣) س: اتعشق ؛ ف و م : اعشق ،

٣) ف و م : حرف ؛ س : حرق ، ويصح الوجهان .

را المنعد وتقرب المنعد وتقرب المفصل وتقرب البعيد وتطهر الحفي وقيز المسلم وعلى وتعطي المعنى وتعطي المعنى حقّه من المعنى وتحب المعنى وتحب المعنى المعنى وتحب المعنى إذا كان حيّاً يلوح وظاهرًا يصيح وتبغضه [إذا كان] المعنى إذا كان حيّاً يلوح ومستورًا بالتغريب وترغم أن شر الألفاظ ما غرق المعلى وأخفاها وسترها وعمّاها وإن داقت سمّع الغمر واستمالت قلب الرّبض و المعالية والمنابق الرّبض و المعالية والمنابق الرّبض و المعالية والمنابق الرّبة و المعالية والمنابق والمنابق

٢٨ _ أعجب الألفاظ عندك ما رق وعذب وخف وسهل وكان موقوفا على معناه ومقصورا عليه دون ما سواه ولا فاضل ولا مقصّر ولا مشترك ولا مستغلق و فد جمع حصال الدلاغة واستوفى خلال المعرفة وفا كان الكلام على هذه الصفة وأيف على هذه الشريطة وأيف على اللفظ أسرع إلى السمع من المعنى إلى القلب وصار السامع كالقائل والمتعلّم كالمعلّم وخفّت المؤونة واستغني السامع كالقائل والمتعلّم كالمعلّم وخفّت المؤونة واستدلوا عن البكرة ومات الشبهة وظهرت الحجة واستدلوا بالحكرة وبالمجاذبة موادعة وتهنّو وا بالعنم وتشقّوا المعنى واطمأنوا بثلج الصدور وبان المنصف من المعافد

ا ف و م : شقل ؛ س ، ثمل .

ع) س: المصل ؛ طوف وم: الرصل: الطر اسال الميداني ح 1 ص ٥٩ .

٣) س: وتحلص ' ف و م : وتنجص .

^{👟)} زيادة س

^{•)} فوم: عرق 'س: اعرق

٣) ف و م : و سترها ؛ س وأمرها .

٧) س : عن ؛ ف و م : س . ـ

٨) ط: وتعفوا.

وتميّز الناقص من الوافر وذلّ الْمخطِل وعزّ الْمحصِّل وبدّتُ عَوْرةُ الْمبطِل وظهرت براءة الْمحِقّ ·

٢٩ _ وقلت: «والناس وإن قالوا في الحسن: كأنه طاقعة ديان و كأنه خوط بان " و كأنه قضيب خير دان و كأنه غصن بان و كأنه دُمخ دُدَيْني و كأنه صفيحة يَانية و كأنه سيف مُندُواني و كأنه المشتري و كأنه المشتري و كأنه المشتري و كأن وجهَه ديناد هر قيلي و ما هو إلا البحر وما هو إلا النيث و كأنه الشمس و كأنها دارة القَمر " و كأنها الزهرة و كأنها درة و كأنها مهاة و فقد تراهم وصفوا المستدير والعريض و كأنها مهاة و فقد تراهم وصفوا المستدير والعريض بأكثر مما وصفوا به القضيف والطويل » .

٣٠ __ وقلت: « وجدنا الأفلاك وما فيها والأرض وما عليها ، على التدوير دون التطويل ، كذاك الورق والتمر والحب والثَّمَر والشَّجَر (٦) » ؛ وقلت: « والرُّمْح ، وإن طال ، فإن التدوير عليه أغلب لأن التدوير قائم فيه موصولًا ومفصلًا ، والطول لا يوجه فيه إلّا موصولًا ، والطول لا يوجه فيه إلّا موصولًا ، وكذلك الإنسان وجميع الحيوان » .

وقلت : « ولا يوجد التربيع إلّا في المُصنوع دون المُخلوق و فيما أكرة على تركيبه دون ما خُلِي وسُوم طيعته ، وعلى أن كل مُربَّع ففي جوفه مُدوَّد ، فقد بان المدوَّد بفضله وشادَك المطوَّل في مدوَّد ،

و م و س و لمل الصواب : آس كما حاء في ل .

ع) ل: القبر؛ ف و م و س ؛ قر ،

٣) ريادة س عن ل .

٣١ _ ومن العجب أنك ترُّعُم أنـك طويل في الحقيقة ، ثم تحتج للاستدادة والمرض: فقد ضربت (١) عما عند الله صفحاً ولهجت عا عند الله سفحاً ولهجت عا عند الناس .

فأما حَوَر العين ُ فقد انفردتُ بحسنه وذهبتَ ببهجته وملحه ُ الله الله الله عنه الشّكلة ، فإنها لا تكون في الله ام ولا تفارق الكرام ؛ وقال الشاعر [من الطويل] :

ولا عَيْبَ فَيهَا غَيْرُ شَكْلَةِ عَيْنِهَا ﴿ كَذَاكَ عِتَاقُ الطَّيْرِ شَكُلُ عُيونُهَا ﴿) وَقَالَ آخِر [من الطويل] :

وشُكُلَة عَيْن لو حُدِيتَ بِبَعْضِها ﴿ لَكُنتَ مَكَانَ النَّجْمِ مَرْ أَى وَمُسْمَعًا (")

٣٢_ فأما سواد الناظر وحسن المحاجر وهدّبُ الأشفاد ورقة حواشي الأجفان فعلى أصل عنصرك وبجادى أعراقك وأما إدراكك الشخص البعيد وقراء ثُك الكتاب الدقيق ونقش الحاتم قبل الطبع وفهمُ المشكِل قبل التأمّل مع وهن الكِبر وتقادُم الميلاد ومع تخونُ الأيام وتنقُص الأزمان فِن تُوتياه الهد وترك الجلاء ومن الحقية الشديدة وطول استقبال المخضرة .

وأنت ('') يا عم َ عين تُصلح ما أفسد الدهرُ وتسترجع ما أخذت منك الأيّام وكرّا قال الشاعر [من الطويل]:

و) و و م و س : اصر ت .

لبیت یی الحیواں ح ع ص ۲۲ و ع • ص ۴۳ ویی نمار الفاوں می ۲۵۴ (درقة ورزق مکاں شکلة و شکل).

البيت في الحيوان ح ٢٠ ص ٣٢٠ (العين بدل الشجم ، بريد الشمس) .

۵) ط: والت ؛ ف و م و س : فالت .

١ = عَجوزٌ ثُرَّجِي أَن تَكُونَ فَتِيَّةً ۞ وقد لَجلبَ الجُنبانِ و احدَوْدَبَ الظَّهْرُ
 ٢ = تَدُسُ إلى العطَّارِ مِيرَةَ أَهْلِها ۞ وهل يُصْلِحُ العَطَّارُ مَا أَفْسَدَ الدَّهْرُ (١)

مرا و كيف أطمّع في تقويك العداللجاج في تقويك المجارا وقد أبيته سرًا ؟ وكيف قبود به صحيحاً مُطبعاً وقد بُخُلتَ به مريضاً مُو نِساً ؟ وكيف يرجو نجود به صحيحاً مُطبعاً وقد بُخُلتَ به مريضاً مُو نِساً ؟ وكيف يرجو خيرك مَن يراك تطاول أبا جعفر وتخاشنه وتنافره وتراهنه ثم لا تفعل ذلك إلا في المحافِل العِظام وبحضرة كِبار المُحكّم ، ثم تستغرب صحيحاً مِن طَمَه فيك وتُعجِّب الناس من مجاراته لك ؟ وأشهدُ بعدُ انك تخاشن عمور بن بحر الجاحظ الناس من عاراته لك ؟ وأشهدُ وتُعني مع نخارق وتُنكر فضل ذُدْ ور الله وتستجهل النظام وتستبرد الأصمعي وتستغي قيس بن ذُه ير وتستجف النظام الأحنف بن قيس وتبارز الما أبا الحسن علي بن أبي طالب _ وضي الله عنه من حد الأحيا الله عنه المَوْق .

٣٤ _ هذا ، وليس لـك مُساعِد ولا معك شاهِدُ واحد ،

الم بحد هدين البيتين في مراجعنا .

لقویمك او ما اشبهه ؟ ف و م و س : بروعك .

٣) كدا في ف و م ؛ س سقيته قبل المحاج .

A) ف وم: سد؛ س: لك سد هدا .

ف و م : تماشن ؛ س : ستخاشن .

٩) سقط لقب الحاحظ من س .

۷) س : زرزور ' ف و م : زرزر ،

٨) لعل السواب: تبادي .

ولارأيتُ أحدا يقف في الحكم عليك أو ينتظر ''تحقيق دعواك ولا رأيتُ مُبصراً 'يُخلِيك من التأنيب ولا مؤنباً يخليك من الوعيد ولا مؤنباً يخليك من الإيقاع ولا مُوقعاً يرثي لك ولا شافعاً يشفع فيك ويا عم 'لم تحملنا على الصدق ؛ ولم تجرعنا مرارة الحق " ولم تعرضنا لادا الواجب " ولم تستكثر من الشهود عليك ' ولم تحمل الإخوان على خلاف محتهم لك" '

٣٦ فقُل معروفا (١) فإنا من أعوانك وأقتصِد فإنا من أنسارك و وقتصدت ١» ولو أنسارك وهات و فإنك لو أسرفت و الله الله قد اقتصدت ١» ولو بُحرت لقلنا : « قد اهتديت ١» ولكنك تجي بشي و ﴿ قَـكَادُ

اس : پنتظر ؛ ف و م : بنظر ،

١٠ ف وم: ألك قبل .

س) س: ولا يد؛ ف و م: ولم ولا يد .

^{😮)} سقط من س .

ا ف و س : المنط ؛ م ، احد ، ا

٦) سورة الاحزاب ' آية ٣٣ .

السَّمْ واتُ يَتَفَطَّرُنَ '' مِنْهُ وتَنْشَقُ الأَرْضُ وتَخِرُ الجِبالُ هَدًا ﴾ ''ا ولو غششناك ولربياك ولربيا ولو غششناك ولابياك ولربيا عذر أنك ولان جانبي لك وفاقول: «خَرَفَ الشَّيخُ * إذا كان جادًا و ه عبث * إن كان هاز لا وقد يُعجل الخرَفُ إلى أحدث منك سنًا ويُبطى عن أطولَ منك عمرًا .

الكِبر ما بلغت ؟ وعند مَن يُدرَك هذا العلم (") إلّاعند النجوم أو الكِبر ما بلغت ؟ وعند مَن يُدرَك هذا العلم (") إلّاعند النجوم عند إبليس الرجيم ؟ بل ، من يعرف ذلك إلّا فاطر السموات والأرض ، لو عرفت عِقبان طِخْفة (الونسورُ السَّراة وأحناشُ الرمل وعيرُ العانة وورثانُ الغابة وشيوخُ اليامة وهَرْمَى وعيرُ العانة أنم نوح عمرًا ولا النجوم يومًا ، وأنك قد فرغانة أنك لا تَعُدُّ نُعرَ نوح عمرًا ولا النجوم يومًا ، وأنك قد فرغانة أنك لا تعد وجُزت حساب الباورات واستقللت فاعارها الأحقاب وخرجت من خطوط الهند ، لما استطالت فأعارها ولا فرحت بطول أيامها ا

88

٣٨ _ فيا قعيد (') الفلك ، كيف أمسيت ؛ ويا تُوةَ الْمَيُولَى، كيف أمسيت ؛ ويا أقدم من دَوْس كيف ظهرت ، ويا أقدم من دَوْس

اف : تنعطر ٥ .

٧) سوره مريم ' آية ١٢ .

س) يعيى : عند من تدرك معرفة سنك ؛ ولعل الصواب : علم هدا .

ه) ف و م و س : خطفة .

كدا في جميع النسح ؛ راحع الفهرس .

٩) س: قميد؟ ف و م : عقيد ' ويصح أيضًا .

ويا أسن من لُبَد ويا صَفِيَّ الْمُشَقَّر '' ويا صاحب المُسنَد 'حدِثني كيف دأيت الطوفان ' ومتى كان سَيْلُ العَرم ' ومُذكم مات عُوج ' ومتى تبلبلت الألسُن ' وما حبس غُراب نوح ' وكم لبثتُم في السفينة ' ومذكم كان زمان الخنان ' ويوم السُلَّان ويوم خزاز ووقعة البَيْدا ' '

79 _ هنهات ا أين عاد و تمود ، وأين طَنم و جديس ، وأين أمنم و و باذ و أين بُحر هم و جايم المام كانت الججادة و رطبة و إذ كل شي ينطق ، ومذ كم ظهرت الجبال و نَضَب الماء عن النّجف " و أي هذه الأودية أقدم : أنهر بَلخ أم المران النبل أم الفرات أم د جلة ، أو جيحان أم سيحان أم مهران (الله و أين تراب هذه الأودية ؛ وأين طين ما بين سفوح الجال إلى أعاليها ، وأي " بحر كبست وأي " هبطة شحنت " وكم نشأ لذلك من أرض و حدث من عين ؟

• لل يَجعلتُ فداك ، مَن أبو بُجرُهُم ، ومَن رهط الدَّجال ، وهل تعرف له شبيهاً ، أن طُو يُس وما قصة ابن صائد ، ومَن سَوْشَى المنتظر ، وخَبِرُني عن هِرْمِس : أهو إدريس ؛ وعن أَرْمِياً :

و) س : المشقر ؛ ف و م : المستقر .

ع) و م : النحف ، س : اللحف ،

٣) س: أم ' ف و م : أو ٠

ع) ف و م : مهران ؛ س : مكران .

^{•)} نف وم و س : ي أي .

٦) ف وموس: ي أي .

٧) س . شحنت ؛ ف و م : أشحنت .

أهو الخضر ؟ وعن يحيى بن ذّكرًيا : أهو إيليا ؟ وعن ذي القَرْنَبْن : أهو الإسكندر ؟ ومَن أبوه ومَن أمه ؟ ومَن قيرَى وعِيرَى ؟ ومَن أَجلَنْدَى ؟ ومَن أولاد الناس من السعالي ؟ وما الحوش مِن الإبل ؟

الم وخبرني عن قعطان: ألِما بَر هو أم الإساعيل؟ وعن قضاعة: ألمَد بن عَدنان أم لمالك بن ومى تخزعت خزاعة ؟ ومى طوّت المناهل طيّ ؟ ومن ابن بيض وما تلك السبيل ؟ وما قصة الزهرة ؟ وما شأن سُهيل ؟ وما القول في هاروت وماروت ؟ وما شأن الإربيانة ؟ وما قصة الفارة وبُحرم الوَزَعَة ؟ وما إحسان الجامة ؟ وما تفريط العظاية ؟ وما صَخَب الصَّرَد ؟ وما عداوة ما بين الديك والنراب؟ الضفادع ؟ وما تسبيح الصَّرَد ؟ وما عداوة ما بين الديك والنراب؟ وما صَداقة ما بين الجن والأرضة " ومن أين لها الما ؟ وما بلغ من عقل الهد هد وأين قبر أمه ولم نتنت ريحه "

¹⁾ د و م و س : لملك من .

ع) ف و م و س : ابن بنصر .

۳) ف وم و س : حصب ،

اف و م : الارضة ؛ س الاروية .

وكيف لم 'تحرق' الشمس ما عند أقرصها ؟

27 _ وخبِرني عن الأبدال: أهم اليوم بالعَرْج أم بِتَيْسان (") أم كالوا متفرقين (وخبِرني أكهم موالي أم كلهم عَرَب أم هم أخلاط (وما فعل صاحب أنطاكية (ولم أقيم سلمان بعد بلال ومن شعل بعد سلمان (ومن عشائرهم وأين دودهم وأين أهلوهم (وكيف لم يتقذموهم ويتفقّدوهم "

وكيف صارت [لغة] " بيسان لسان الأرض يوم القيامة ؟ وكيف صارت كيد الحوت أوّل طعام أهل الجنّة ؛ ولم تسمّى نوزاً " وهل الرّجفة مِن حَرَكته " وهل الزلزلة من تنقّله " وما الجنف "

على "طول الأيّام انقلبت" المسخ: أعلى "طول الأيّام انقلبت" خَانَتُهم أم صار ذلك ضَرِّبةً واحدة (وهل عاشوا أم أبلسوا أو تُوكوا ثَلاثاً ثم أبطلوا (وهل كانوا يتعارفون بعد المسخ ويعرفون بعض ما قد نزل بهم بعد القلب "

وخبرني عن بحار نِيطَس () وعن قَيْنَس () وعن الأصم [وعن

۱) ف و م و س . پر ف .

لا و لما السواب . لمنان ؛ راحع النهرس .

س: ومن ⁴ ف و م : أو من ٠

لا الدة للاصيا السياق .

ه) س : نوناً : ط و ف و م : بوناناً .

٦) طوف وموس: على ٠

٧) م و س : أنقلت ' ف : اثقلت .

٨) الصوات : نظس ' الطر المهرس .

٩) طوف وموس: قبيس .

الساكن] "وعن المُظِلم وعن بجر ما يوتس" وعن الباكي وعن قاف؟ وأين كنت عام الجحاف؟ ومذكم كان زمن الفِطَخل وأين كان من مُلك الأَثْنَ كان وَمَن الفِطَخل وأين كان من مُلك الأَثْنَكان وأين كانا" من مُلك الأَثْنَكان وأين كانا" من مُلك المُثنى الفَين كانا فري كان خرة والله أذ قي ساسان وأين كان خرة والله أذ قي ساسان وأين الفَين كان خرة والله وأين جذيمة من تُبع وأين الفَينجب" من المهرى "وأين الفَينجب" من المهرى "وأين بغنود من قيصر الهركي "وأين بغنود من قيصر الهركي "وأين الفَينجب وأين الفَين بغنود من قيصر الهركي "وأين الفَين بغنود من قيصر الهركي "وأين الفَين بغنود من قيصر الهركي المؤلد ا

٤٥ __ وخبِّرني عن الفَرَاعِنة: أهم مـن نَسْل العمالقة " وعن العمالةة: أهم من عاد الأولى او من عاد الأخرى.
 الأخرى.

وخبّرني عن عطارد الهنديّ وجوابه لمُطارد السماويّ حـين هبط إليه من فلكه وهل جرى بينهما إلّا ما سمعنا ومذكم

١) ريادة يقتصيها السياق.

ع) طوف و م و س : حبل الماس ؛ راحم الهرس .

٣) كذا في المحطوطة ؛ ف و م و س : كان .

^{◄)} س: حره ؛ ف و م: حرم .

ا ف و س و م : النتحب ؛ راحع فهرس الاعلام .

ج) ف و م و س : ملهره والصوات بَلْهُورَى متشدید اللام والتحریك .

الفلك ؟ وكيف طبع _ 'جعلت فداك _ الدَّهُريُّ في مسألة العَلاة والمِطرَقة وفي البيضة والدجاجة ، مع تقادم ميلادك ومرور الأشياء على بَدّنك ؟ وكيفكان بذء أمر البُد في الهند وعبادة الأصنام في الأمم وقصَّة عمرو بن ُلحَي في العرب ؟

وخبِرني عن معنى الفرات على حقه وصدقه ' وعن نُضوب البحر' وعن تنقُص الأرض ' ولم عمِل الفلك في هذا العالم وليس بينها شبه ' وهلا عمل فيه بقدرة منه ' وهل يجوز أن يعمل شي في شي الآولا عمل فيه '

ا كدا في المحطوطة وحميع السح .

عل و ف و م و س : مهنة ومهنینة .

ج) ف و م و س : وطحیا .

يه) ف و م و س : الحمود ؛ ولعل الصواب ما أثبت او : الحلود .

ما في أبيه من الأمور الحادثة في بدنه غير ('' القديمة في أصل تركيبه ' ومع ذلك لم يُولد صَبِيُّ قط في العرب مجنوناً ؛ وما هذه الحاصية التي منعت من هذا المعنى ؛ وفي كم تمت لكل فرقة بعد التبليل لُغَنُها واستفاض شأنها ('') ؟

المانة أم الحية أم الطبّ ؛ ومتى تستغني الحية عن الغذاء ؟ ومتى ينتفع الطبة عن الغذاء ؟ ومتى ينتفع الطب بالنسيم ؟ ومتى ينقطع النّسر عن السّفاد ؟ وكيف صار البغل لا ينسل _ وهو ولد الرّمَكة من العير _ ، وكذلك السّفع لا ينسل _ وهو ولد السّفي من الذئب _ ، والراعبي ينسل _ وهو ولد الطبنع من الذئب _ ، والراعبي ينسل _ وهو من العراب ولد الحمام من الورشان _ ، والبُختي ينسل _ وهو من ولد العراب من الفوالج _ ، ولم يسمع في الظلف إذا اختلفت ولم يسمع في الظلف إذا اختلفت ولم يسمع في الظافر ولا في الحق إذا اختلفت ، وخبرني عن الزّرافة : أمن ولد الناقة من () الطبّع ؟ وعن الشّبُوط : أمن ولد البُني من الزّجر ؟

وما أبوها وما أنها وهل خلقت وما أبوها وما أنها وهل خلقت وحدها أم من ذكر وأنتى الم الم جملوها عقيما وجملوها أنثى الم من ذكر وأنتى الم الم الم الم ومتى تمهد لذلك الصبي ومتى تظل بجناحها شيعة الإمام ومتى ألقى في فيها اللجام الم ومتى أياع "اله الكبريت الأحم ويساق اليه جبل الماس الم

و) س : غير ؟ ف و م : عن عير .

٣) كدا في ط ؛ ف و م و س : لسانها .

٣) كدا ي ط ؛ ف و م و س : الناس .

^{¥)} طوف وموس: أم من.

اف و م و س : پیاع .

وخبرني عن بنا سُود الأُبُلَة وعن حَيْرَ الجيرة ومَن وَمَن أَنشا بُنيان مِصْر ومن صاحب كرد بنداد ومدينة سَمَز قَنْد وخبرني عن البنا الذي يُضاف بالمدائن إلى سام: أهو لِسَام وعن قَدُمُر: أهو لسليان "وأن مُلك أخاب "بن نُمْري من مُلك يَنْرود الخاطئ "وأين وقع مُلك ذي القَرْنين من مُلك سُليان "

රුර

وقد كنت أطال الله بقاء في الطول زاهدًا وعن القصر داغبًا وكنت أمدح المربوع وأحمد الاعتدال ولا والله في أن يقوم خير الاعتدال بشر قصر العُمر ولا جمال المربوع عايفوت من منفعة العلم ؟ فأما اليوم ، فيا ليتني كنت أقصر منك وأضوى وأقل منك وأوهى (٢) ا

وليس دُعائي لك بطول البقاء طَلَباً للزيادة واكن على جهة التعبد والاستكانة ؟ فإذا سمعتني أقول : « أطال الله بقاءك » ، فهذا المعنى أريد ، وإذا رأيتني أقول : « لا أخلى الله مكانك » ، فإلى هذا المعنى أذهب .

من الحيوان زائدٌ في شدّة الأركان ﴿ وفي طول العمر وصحّة الأبدان وكاورشان والضِباب وُنحُر الوحش وكلحم النّسر لمن

ا کدا ي طوف وم و در ؛ راحع فهرس الاعلام .

عاوف وموس: احاذ.

۳) ف و م : وأوهى ؛ ط و س : وأقى .

[🖈] طوف وموس: کل،

أكله ولحم الحية لمن استحله؛ فإنكان هذا الأمر حقًا وكان هذا المِلاج نافعًا وكنت له مستعملًا وفيه متقدّمًا وتراه وأيًا، وإن كنت عنه غنيًا، أخذنا منه بنصيب وتعلّقنا منه بسبب وأيًا، وكيف لي بذلك وأنا صغير الأذن وأذنك أذن أبي سُهَيْل (؟)، وأنا دقيق العُنق وعنقُك عنقُ قاسم التمّاد، وأنا صغير الرأس ورأسك رأس جالوت ا

وفيك أمران غريبان وشاهدان بديعان: جَواذُ النَّمَوْن والفَساد عليك وتعاوُرُ النقصان والزيادة إياك فجوهرُك (') فلكي وتركيبُك أدضي و ففيك طولُ البقا ومعك دليل الفَنا و فأنت عِلَة للمتضاد وسبب للمتنافي وما ظنْك بخلق لا تضره الإحالة ولا يفسده التناقض ؟

وأيُّ بلا وخل وأيُّ بلا وخل الدَّهَب وأيُّ بلا وخل بلك على الحر اكانا يتيهان بطول العمر ويبهَجان ببقا الحلوقة وبأن الدهر يحدث لهما الجِدَّة إذا أحدث لجميع الأشيا الخلوقة وفا أدبى حسنك على حسنها وغَرَ طولُ عمرك أعمارها و ذلا بعد العرق وها نا بعد الكرامة!

وما لي فيمك قول إلا قول الأعرابي حين أضل "الطريق في الظلمة: فلما عرف قصدَه عند طلوع القمر وفع رأسه شاكرًا وهو يقول: «ما أقول؟ آقول: «رفعك الله» وقد رفعك أم

و) يظهر أن الناسخ قد أسقط عدة كلات .

عن ب ؛ ف و م و س : حوهرك .

٣) ف وم: اضل 'س: ضل .

كتاب التربيع والتدور – ٣

أقول : « جَمَاكُ الله » ؟ وقد جَمَاكُ ؟ أم أقول : « عَمَركُ الله » وقد عَمركُ ؟ ولكن أقول : « وهل أنطق إن نطقتُ إلّا رجيعاً ﴿ وأقول وما ('' قلتُ إلا لغوًا ('' » ! ؟

الحكمة ويطلب أسراد الأمود 'أنه' ليس شي مما يساكن المخكمة ويطلب أسراد الأمود 'أنه' ليس شي مما يساكن الإنسان في منزله ورَبْعه وفي داره وموضع مُنقلبه إلا والإنسان يفضله في طول العمر وفي البقاء على وجه الدهر كالحام والدّجاج والسنانير والكلاب والبقر والغنم والحير والخيل والجواميس والإبل وزعموا أن أقصر هما أعمادًا العصافير' وأن أطولها أعمادًا البغال' وأن العلّة في طول بقاء البغل قلة السّفاد وفي قِصَر عمر العصافير كثرة السفاد وأن مما يقضي بهذه العلّة ويُنبّت هذه القضية ما يمُم الحميان من طول العمر ويعم الفحولة من قصر العمر ويعم العمر ويعم العمر ويعم العمر العمر ويعم الفحولة من قصر العمر ويعم العمر ويعم الفحولة من قصر العمر ويعم الفحولة ويثب ويعم الفحولة ويثب ويعم العمر ويعم الفحولة ويثب ويعم العمر ويعم الفحول العمر ويعم الفحولة ويثب ويعم العمر ويعم العمر ويعم العرب ويعم المول العمر ويعم الفحول العمر ويعم العمر ويعم العرب ويعم ا

٥٧ _ وما أرى _ حفظك الله _ بهذا القياس بأساً في ظاهر الرأي وما أجدُه بعيدًا في أغلب الظن ولو كنتُ أُقتُلُ ذلك علماً وأعلمُه يقيناً وكان أحبُ الأمور إلي أن يكون لي فيه سَلف علماً وأعلمُه يقيناً وكان أحبُ الأمور إلي أن يكون لي فيه سَلف صدق وإمام لا يغلط وأن أحكيه عن معدّل وأسنده إلى مَقْنَع : فقُلْ نسمع وأشِر نتبع ا

٥٨ _ يعجبني _ جعلت فداك _ منك بُغضُ الشَّهرة ودبيبُك

و) فبوموس: ما،

٣) حاءت هذه الرواية في مجاني الادب ج و ص ٥٨ كما يلي : والله ما أدرى ما اقول
 لك : آقول . . . ولكن ما مقي إكا الدعاء أن يُسبِئَ الله في أحلك .

^{🔫)} زيادة س .

في غِمار الحَشُويَّة 'استِغنا بنفسك وصوناً لقدرك ومعرفة بما أعطيتَ وثقةً بالذي أوتيتَ ؛ وما أقلّ بجمد الله ما سَبَقَـك به إبليس وما أيسر ما فاتك به آدم! فزاد الله شاكرك نِعمةً وناصِرَك عزّةً ا

وصنعت في ذلك أخبارًا ولم نجد على ذلك شهادة قاطعة ولا دلالة قاغة ولا في ذلك أخبارًا ولم نجد على ذلك شهادة قاطعة ولا دلالة قاغة ولا نقدر على ردّها لجواز أن معناها ولا على تثبيتها إذ لم يكن معها دليل يُثبّتها وقد تعرف ما في الشك من الحيرة وما في الحيرة من القلق من التصب من طول الفكرة وما في النصب من طول الفكرة وما في النصب من الوحشة الفيكرة وما في الوحشة وما في التعرض للوساوس والخفقة وما في إتصاب القلب وإنضا النفس من كلال الجسد أن وما في الإلحاح من دواعي الضجر وما في الجمل من النقص وما في يزاع النفس من الكذ .

• الله علما نقف عنده ا فقد علمت أبية وأقِم له عَلما نقف عنده ا فقد علمت ما ذكروا من عمر نابغة بني جَعْدة وما لك ذي الرُّقَيْبة ونَصْر بن دُهمان وابن بُقَيْلَة الفَسَّاني والرَّبيع بن ضَبَيْع ودُوَيْد (۲) بن نَهْد ، وانت _ أبقاك الله _ تعرف ميلاد آبائهم وأجدادهم وقبائلهم وعمار هم وأصولهم وأجدادهم وقبائلهم وغير ويوني وأبيد وأبيد

۱) قاوم و س : بجواذ .

٣) ظ: الجسد؛ ف و م و س: الحد.

٣٠) يسميه ابن قتيبة في كتاب الشعر والشعراء ص ٣٦ : دريد بن خد ، وفي ظ :
 دريد بن خده ؛ راجع فهرس الاعلام .

أكذبوا أم صدقوا أم اقتصدوا أم أسرفوا •

٦١ _ فأمّا ما رَوَوْا لأجسام النـاس من الطول والعرض ، وثبَّتُوا لهم من السمِّن والعظم والضخَّم ، يسوى مــا نطق به الـكتابُ عن أجسام عاد ، فالشاهدُ على كذبهم حاضر والدليلُ على فساد عقولهم ظاهر كالذي رأينا من أقدار نسيوف الأشراف وأزَّجةٍ رِماح الفُرسان ' وكتيجان الملوك التي في الكعبة ' وكضيق أبوابهم وقِصَر سَمْكُ عَتَب درجهم في قصورهم العاديّة ﴿ وَمُدُنَّهُمُ المُدُّمُلِّيةَ ؟ ويدُلُّ على ذلك الجرونُ التي كانت مقابرَ هم وأبوابُ مَدافِنهم في بطون أرضيهم وشَعَف جبالهم ومطامير هم ومواضعُ قناديل كنائسهم ومجالسِهم وبيوتِ عباداتهم وملاعبهم من قُمَم رؤُوسهم . ٦٢ _ ولو حضرتا من الشو اهد على ما أدّعوا من أعمارهم مثل أ الذي حضرًنا من الشواهد على تكذيبهم في طول قاماتهم ، إذًا لَمَا عنَّيْنَ الله ولا ابتذلناك؟ وعلى أنه لوكان السبب في طول قاماتهم وضِخَم أبدانهم نقادُمُ ميلادهم وجِدَّةُ (١) قوة الأرض قسل أن تخلق وشبانبها قبل أن تهرم و لكان ينبغي لمن كان قبلهم أن بكون أعظمَ منهم ولكان نُقصانُ مَن بعدَهم مِن يلي عصر َهم ومن يلي أولئك _ على حساب ذلك .

* *

٣٣ _ وخبرني _ أبقاك الله _ مَن كان باني دِيَام وَمَن أنشأ كعبة نجران ومَن صاحب نُمدان ومَن باني تدُمُر ومَن صاحب المرَمَيْن ومُذكم بُنِيَت مَأْدِب وأنن كان الأباق الفَرْد

۱) قب و م و س : وحدة .

مِن الْمُشَقَّر وأَيْ قَصْر النُّو بَهاد من قصر سِنْداد ومَن صاحب عَقَرُ قُوف ؟ ولمَ قضيتَ _ جعلت فداك _ لجَمَه الإياديّة على بنت الْحُسْ ولابن شَرِيّة على شِق وللنَّخَاد على ابن النَّطَاح ولابن الحَيْس على ابن السَّان الحُمَّرة ؟ وأين كانت الزيّاء من ملكة سَبَأ ؟ وأين خانُون من بُودان ؟ وأين جُلَنْدَى من أسباذ ؟ وأين حِذَيم "من وأين خانُون من بُودان ؟ وأين جُلَنْدَى من أسباذ ؟ وأين حَلقمة من أفعى " ؟ وأين كان لُقيم من لُقيان ؟ وأين كان كُرْز بن عَلقمة من نُجَرّز " اللَّذيليّ ؟ وأين كان دافِع المُخِش من دُعَيْمِس " الرَّمَل ؟ في تَعْمَدُ من النَّهُ عن النَّهُ من دُعَيْمِس " الرَّمَل ؟

الله على عن عَظامة أقاليم الخراب وعن خلا مشق المجنوب : أذلك قائم مُذ دارَ الفَلَكُ وَكَانَ النَّمُو أو الدُّولُ بينها مقسومة والأيام عليها موقوفة ؟ ولم قدَّمت إقليم دَوْس على إقليم بابِل ؟

وخبرني عن الشَّهٰب: أَتكون نَهْارًا أَم تكُون لِبلا ؟ ولمَ قدَّمتَ أُتبَّت على ولمَ قدَّمتَ أُتبَّت على الرابج ؟ ولمَ فضّلتَ السكون على الحرَّكة ؟ ولمَ جعلتَ الكون فسادًا والافتراق اجتماعاً ؟

ماند وجد ثُلث بعلت فداك بين أن تكون ابن ماند ورجوت أن تكون الله ماند ورجوت أن تكون الله الله ولعلك دائبة الأرض وما أدري لعلك سوشى ولست بعمد الله المنه المنه والسندي لا أشك فيه أنك غير المسيح وأظن روحك روح شيفرة بل روح

۱) س: حديم 'طوف وم: مربم .

٣) ف وموس: أقسى ؟ ظ: زقسي .

۳) ظ: مجزره.

٠٠) ظ: عميمن .

بَعَلْزَ بُوبِ (') بِل روح دَكَالا ('') وأنك الأَدْ كُون المنتظر ا

الله والمختمل في مسألة واحدة ولا أعود وسأجملها طويلة ولا أذيد: كم بين وُد وسُواع و يَغوث و يَعُوق وبين مَناة والمُزَّى والغبغب وعانم وبين مَناف و نُهُم وسَعْد ومَرْحَب ("؟ والمُزَّى والغبغب وعانم وبين مَناف و نُهُم وسَعْد ومَرْحَب ("؟ ومذ كم نكح إساف نائلة ؟ ومذ كم مُسِخًا في الكعبة ؟ وخبرني عن بَرَهوت و بَلَهُوث ، وعن الجابِية وموضع الطاغية ، وعن سَيْف الصاعِقة ، ومن ألقى ذلك إلى الرافِضة ، وما كان مال قارون ، وما كان كنزُ النَّطف ، ولمن كانت البتيمة (") وما قُوط مارِية ، وما أصل مال ابن بُحدُعان ، وكيف كانت (" مشورة أمه ، وخبرني عن أصل مال الذي مَن أخذ منه ندم ومَن تركه ندم .

338

الجن قبل أن يحتجبوا ووجدت الأشياء بنفسك خالصة الجن قبل أن يحتجبوا وموسومة وسالمة ومدخولة: فا يخفى عليك الحجة من الشبهة ولا السقم من الصحة ولا المكن من المعتبع ولا المستبقم ولا النادر من البديع ولا شبه الدليل من الدليل، وعرفت علامة الثقة من علامة الريبة ولا شبه الدليل من الدليل، وعرفت علامة الثقة من علامة الريبة

١) طوف و م ، بلعد نوب اس ، بلعد نون .

٣) طوف وم: دكالا؛ م: دلالا.

٣) ف و م و س : منهب ، ولم بحد صنماً اسمه منهب ، فلمل الصواب مرحب.

ط: اليتيمة عن و م و س: البليهة والصواب: [الدرة] اليتيمة فها يظهر.

اف وموس : كان .

٩) كذا في ظ ؛ ف و م و س : بمحبوا .

حتى " صارت الأقسام عندك محسورة والحدود محفوظة والطبقات معلومة والدُّنيا بجذافيرها مصورة ووجدت السبب كما وجدت المسبب كما وجدت المسبب وعرفت الاعتلال كها عرفت الاحتجاج، وشهدت العلَل وهي نُولد والأسباب وهي نُصنَع، فعرفت المصنوع من المخلوق والحقيقة من التمويه:

الله المنع المنع

روفي النَّنْهُ (*) وفي الرَّنيمة وفي تعليق كُنْب الأُدنب وفي حَلَي السليم وفي البَلايا والوَلايا ؟ وما

١) س : حتى ؛ ف و م : وحتى .

٣) ف و س : الرثي ؛ م : الراى ؛ وليست هده الكلمة بمرضية ' فلعل الصواب : الراس وهو من مصطلحات السحر .

٣) ف و م و س : غت الطلم (؟) .

ه) ف و م : السوار ؛ س : السنور وله وجه .

ه) ف و م : النمنية ؛ س النبيبة ، وتصبح أيضاً .

تقول في الهام. والاستمطار بالسَّلَع والمُشَر ؟ وما تقول في شَقَ البُرْقُع وفي حَدْر الردا ؟ وفي كَيّ الصحيح عن ذي المُرّ وفي فَق البُرْقُع العين للسواف وفي نزع [العين] للغارة ('' ؟ وما تقول في الآمر والناهي والمتربِّص ؟ وفي النَّطيح والقَعيد والسانح والبارح ؟ وما تقول في وما تقول في وَطَ والمَّذِبِّ للقَّتلَى وفي دما الملوك للكَلْبَى ؟

٧٠ ـ وما تقول في صرع الشيطان وفي تلون الغيلان وفي رَفي عزيف الجنان وفي ظهور العُمَار وفي طاعتهم للعزائم وفي رَفي المأمور الحارثي وعُتَبِبة بن الحارث اليربوعي وما فصل ما بين العراف والكاهن والحازي والمتبوع وما تقول في تحول إبليس في صورة سراقة المذلجي وفي صورة الشيخ النجدي وخيرني عن شيقناق وشيصبان وعن سملقة وذوبعة وعن المذهب والسعلاة وعن بركو يراودكاداب أو أين كان مِسْحَل شيطانُ الأعشى من عمرو مسطان المخبّل الله على من عمرو من سيطان المخبّل الله عنه على المن عمرو من من عمرو من عمرو من عمرو من عمرو من عمرو من من عمرو من من عمرو من عمرو من عمرو من

٧١ _ قد _ والله _ عافانا الله بك وابتلى وأنعم بك وانتقم ؟ فترحاً (٥) لمن زهد فيك وسقياً لمن رغب إليك وويل لمن جمل فضلك ، بل الويل لمن أنكر فضلك ! إنك _ جعلت فداك _ كما لم تكن فكنت وكما

اف وموس: المر للماره.

٧) كدا في جميع السبخ ؛ انظر الفهرس مادة كُنو ير .

۳) کدا .

ه) ط: المخبّل ؛ ف و م و س: المنحّل .

في جميع النسخ : فدحا .

٣) س : فكذا ؛ ف و م : كدا .

زِدتً في الدهر الطويل فكذا تنقُص في الدهر الطويل ، إذ كل طويل فهو قصير وكل مُتناوفهو قليل ؛ فإياك أن تظنَّ أنك قديم فتكفُر ، وإياك أن تُنكِر أنك مُعدَّث فتُشرِك!

٧٧ _ فإن الشيطان في مثلث أطباعاً لا يُصيبها في سواك ويجد فيك عِلَلًا لا يجدها في غيرك ولست _ جملت فيداك _ كإبليس وقد تقدَّم الخبر في بقائه إلى انقضا أمر العالم وفَنائه ولولا الخبر لما قدَمتُه عليك ولا ساويتُه بك وأنت أحق * منه بعذر وأولى بستر () ولو ظهر لي لما سألتُه كسوالي إياك ولما ناقلتُه الكلام كناقلتي لك وإن كان في التجاذب مثلك فهو في النصيحة على خلافك ولا نك إن منعت شيئاً فن طريق التأديب أو التقويم وهو إن منع بالغِش والإرصاد وأنت على حال أشكل () وغن نرجع إلى أصل وننتمي () إلى أب ويجمع بيننا دين و

٧٣ _ وخبِرني عن الشِّق وعن واقواق وعن النِّسناس وعن دُوالباي وعن الكركدن وعن عَنْقا مُغْرِب وعن الله في الأرض .

وحدِّ ثني عن شِعْب رَضُوَى وعن جبال حِسْمَى ، ومتى ترى الما الأسوَد والجوّ الأكلف والطين الأزرق ؟ وكيف ذلك النِّمر ؟ وهل يظمأ ذلك الأسد ؟ وهل باض الخفّاش ؟ وهل أمنت (؟)

١) كدا في ظ ؛ س : من عدر وأولى من ستر ؛ ف و م : من عذر و اول من ستر .

وم: أشكل ؛ ف وم: شكل .

۳۰) ظروف و م و س ; ونلتغي .

الخبارَى ؟ ومتى تتعلّم ما في الجَفْر و تَحَكِم ما في الزُّنْبر ؟ وما فعل فَخُلُ ('' وَبَاد ونِعاج أَبِي المرقال ''' ؟

٧٤ __ وما الْحَابَة في الرُّجعة والقول في المناسخة ؟ ومن أين قلتم بالبداء (*) ؟ ومن أين جعلتم العلم فعلًا والزيادة فلتأ (*) ؟
 وما القول في النفس ؟

٧٥ _ وخبِرني ما السِّحر وما الطِلَسَم وما الدُّنهُ في اللَّبان وما الحَلْقطير وما الهَيْكل وما الطوالق ؟ وما قولهم في اللَّبان الذَّكر وفي مُراءاة المُشتري ؟ ولم توحشوا من الناس ؟ ولم باتوا بالبَراح وأقاموا بالخراب واغتسلوا بالما القراح ؟ ولم قدموا التصديق وأخروا () الطيرة (؟) ولم أجابوا وأكرموا ولم منعوا وقتلوا ؟

٧٦ _ وخبِرني من خانِقُ الغَرِيض وقاتِلُ سَعْد يومَ النَّفَق وَمَن الذي استهوى عمرو بن عَدِي ؟ وَمَن صاحبُ عَادة بن الوليد ؟ ومَن يصرع منهم الأصحا ومن يُبرئ المرضى ويستهوي المُقلاء ؟ وعن فصل ما بين الشيطان والجِني وما بين الجن والجِن ومن طعامُه الجَدَف ؟ وخبِرني عن أشعاد الهاتف وما يسمع بالليل من جو اثب الأخباد ؟ وخبِرني عن النَّميري صاحب الوَدَقة وعن

اس : فحل ؛ ط : نحل ؛ ف و م : نحل .

۲) ف وم و س : مرقال .

س: بالبداه ؛ ف و م: بالنداه .

٣٠) كذا في ف و م و س .

ه) ف و م : واحروا ؛ س : واخرجوا .

٦) ظوف وم وس: الصرة ؛ ولعل الصواب ما اثبت .

عَيم الداري صاحب الرُّدم (١) .

٧٧ _ وخبرني عن شَفُلُون وعن أَهْرِ مَن وعن كاوه وكُنُومَرْث وإيدُذَش وافرَدَذَش وابْرُشارش وابرُبارش وخوَنِرَث بامية (١٠) و كيف صادت خونرث هذه أعمر العوالم ؟ وأيّا أكثر : ياجوج أم ماجوج ؟ وأيّا أقصر وأيّا أطول أعمادًا وأيّا أفضل : مُنكَر أم نكير ؟ وأيّا أخبث : هادوت أم مادوت ؟ وأيّ حوت ابتلع يونُس ؟ وأيّ حيّة (١) ابتلعت المهلّب ؟ ومن أي خَشَب (١٠) كانت سفينة نوح ؟ ولم ملح الحمض ؟ ولم طُوقِت الحمامة ؟ وما فَرْقُ ما بين الطأس والكأس ؟

٧٨ _ وما كان سبب اتخاذ الأقبية ؟ وما سبب صنعة الزُجاج؟ وما قصة الرُّخام: أكيميا أم (" عناوق ؟ ولم امتنع عَمَل الذهب والزجاج أعجب منه ؟ ومن صاحب المينا وتودين الججارة ؟ ومن صاحب النوشاذر ؟ وما تقول في ومن صاحب النوشاذر ؟ وما تقول في التَّنِين ؟ وما فرَانِق الأَسد ؟ وما صداقة ما بين المُخفَسا والعقرب ؟ وما بال السواد يصبغ ولا ينصبغ ولا ينصبغ ولا السواد يصبغ ولا ينصبغ ولا ينصبغ ولا السياض ينصبغ ولا

الطر فهرس الاعلام 'مادة : غيم الداري .

و م و س : كان وكان ومره وايدذش وافردش وايدرش وابن حارس وحوثرث نام ؛ ف و م و س : كان وكان ومره وايدذش وافردش وابرشارش وابربارش وخوثرث بام ، فلم نصحح الا ظاهر هذه الأساء لاننا لا نعلم كيف كتبها الجاحظ ؛ واما حروفها الصحيحة على ما ورد في الأقستا فهي : ويد دفش ' أفر د دفش ' أبر حار شت ' أبر ار شت ؛ انظل فهرس الاعلام مادة : خوثرث .

۳) کشخا ني ظ و ف و م و س .

۴۰) ف و م و س : حية .

اس: أم ؛ ف و م : أو .

يصبغ ؛ ومَن صاحب الأصطرلاب ؟ ومَن صاحب القَرَسُطُون ؟ ولمَّ أَسَالُكَ عن الحَدَّاد وإغَا سَأَلُكُ عن الفَيْلَسوف وعن عِلْته في المَدَّ والجَزْر ؟ وخبِرني عن جواهر الأرض ، وعن جمع القار (۱) : أشي مفروغ مِن خلقه أم أرض تستحيل (۱) إليه ؟

٧٩ _ ولم عبل بعض السم في العصب وبعضه في الدم وبعضه فيها جيماً ولم كان بعضه سم نَجَاز وبعضه سم جهاذ ؟ ولم صاد لا يقتل مع العادة وقتل قبل العادة : ألأن الطبائع تذكر الشيء الغريب أم لأنه ضد في نفسه ؟ وكيف صاد مع ديق الأفعى ديق بعض الناس في القتل ، وفي أيها أسم ؟ ولم خاكف البيش في العصب والدم ؟ ولم يقتل العقرب إنساناً ويقتله آخر ؟ ولم صادت الأفعى قاتلة وتأكلها القنافذ ولا تضرها ويأكلها الأذوي فلا يتأذى "بها " ولم صادت الجندية تقتل كل شيء ولا يقتلها شيء ولا يستمرنها شيء ؟

٨٠ ولم خاكف النيل جميع الأودية في النُّق صان والزيادة ؟
 ولم بلغت جِزْيَتُه الشَّمال ولم صار أقصاه كأدناه ؟ ومتى يُدال منه ومتى يحوّله الإمام ؟

* *

٨١ _ وقد عامت _ جعلت فداك _ أن الحبر إذا صح أصل وكان للناس عِلَة في نشره كان في الدّلالة على الحق كالعيان وفي

١) ظو ف و م : جمع القار ؛ س : جميع الغلل .

٣) ف و م و س : يستحيل .

٣٠) ف و م : يتأذى ؛ س : نتاذى .

الشِّفا (''كالسَّاع ؟ على أن الحبر لا يُعرف به تكيّف '' الأُمود ؟ لكّن يُعرف به تكيّف (الأُمود ؟ لكن يُعرف به تجل الأشياء ؟ إلا خبرك : فإنك لا تحتاج إلى إشادة ولا إلى إعادة ولا إلى [علة ولا إلى] '' تفسير ؟ حتى يقوم خبر كُ في الشّفاء () وفي كيفيّة الشيء مقام العِيان ا

۸۲ _ وقد كنتُ أتعجب من محبّد بن عبد الملك وأقول: « ما تقولون في رُجل لم يقل قط بعد انقضاء خصومته وذَهاب خصه الله لا كنتُ قلت كذا كان أفضل » أو (') : « لو كنتُ لم أقل كذا كان أمثل » ؟ فا بال عَفْوِه أكثر من جهد كم وبديهته أبعد من أقصى في كرتكم ؟ ؟ فلما رأيتك علمتُ أنك عذابٌ صبّه الله على كل في ورحة أنشأها لكل وضيع !

مع جرى (٢) بينك وبين هِرْمِس في طبيعة الفلك ، وعن سَمَاعك من إفلاطون ، وما دار في ذلك بينك وبين (٢) أَرْسُطاطاليس (٨) وأيَّ نوع اعتقدتُ وأيُّ شي، اخترتَ ؟ فقد أبت نفسي غيرك وأبت أن تتشفَّى إلا بخبرك ولولا أني أكلف (٢) برواية الأقاويل وأغرتم (١٠) بمعرفة الاختلاف ولا أستجيز

¹⁾ ف وم: الشفاء ؛ س: الشفاه .

٣) س: تكيف إ ف و م : سكيف .

۳) ريادة س عن ل

ه) فوم: الشفاء ؛ س: الشفاه.

ه) زيادة س عن ل ؛ ظ : لو .

۳) ف و م : ما جری ؛ س : ما کان .

٧) زيادة س عن ل .

٨) س: ارسطاطالیس ؛ ف و م: ارسطوطالیس .

٩) فوم: أكلف؟ س: كلم.

۱۰) قاوم: واغرم ؛ س: سرم ،

مسألتَك عن كلّ شي وابتذالك في كلّ أمر ، لَمَا سمعتُ من أحد سواك و كلّ أمر ، لَمَا سمعتُ من أحد سواك و كلّ انقطعتُ إلى أحد غيرك ا

88

٨٤ _ واعلم _ جعلت فداك _ أني لم أرد عزاحك إلا أن أنفى المخطف الله أنفى المخطف الله أنفى المخطف الله أنفى المخطف وقد كنت خفت ألا أكون وقفت على حد وأشفقت من المجاوزة لقدره ؟ والمزاح باب ليس المخوف فيه التقصير ولا يكون الحطأ فيه من جهة النقصان ؟ وهو باب متى فتحه فاتح وطرق له مطرق مم علا على من فتجه ولا يخرج منه مطرق مم على علك من فتجه ولا يخرج منه بقدر ما كان قدم في النهسه النه باب أصل بنائه على الخطا ولا يخرب منه بقدر ما كان قدم في الاما سخف ومن شأنه التزيد وأن يكون صاحبه قليل التحفيظ .

مه _ ولم تَرَ شَيْثًا أَبِعدَ مِن شِي '' ولا أَطُولَ له صُعِبةً ولا أَشَدَّ خِلافًا ولا أَكْثَرَ له خَلَطَةً '' مِن الجِدّ والْمَزاح ولا أَكْثَرَ له خَلَطَةً '' مِن الجِدّ والْمَزاح والمناطرة والمِراء ؟ قال القَّمْقًاع بن شَوْد : " ليس لِمَزَّاح مُروءة ولا أَلَمْان عَلَيْ اللّهُ مَا وَيَة : "المُزاح هو الشَّنار الأَصغر » '' ؟ وقال أَلَمَا وية : "المُزاح هو الشَّنار الأصغر » '' ؟ وقال أَلَمَا وية : "المُزاح هو الشَّنار الأصغر » '' ؟ وقال المَلَن

۱) كدا ي ل ؛ طوف و موس : صحك .

٣) طوف وموس: لانفق.

٣) ف و م : يي ؛ س ; من .

ع^ه) ف وم: شيء ' س: شر.

کدا یی ل ؛ ف و م و س : اکثر خلطاً .

٩ عد هدا الغول في مراحمنا .

٧) لم بجد هدا القول في مراحمتا ٠

ابن حيّ: «المزاح استدراج من الشيطان واختداع من الهوى» (۱) و وعاب نُمَر بعض العظا فقال : « ذاك رُجل فيه دُعابة » (۲) و وقال الشاعر [من الوافر] : وجِد القول يقدُمه المزاح وقال الشاعر [من الرجز] : رُبّ كبير ساقه صغير وقال الآخر [من الرجز] : رُبّ جد ساقه المعبر (من المديد] : رُبّ جد ساقه المعبر (١٠٠٠)

من المن المن المن المن المن المناية ولم المجاوز حدّ النهاية ولم أعرف من أيمن مكالمتك ومن بركة مكاتبتك ومن حسن تقويمك وجودة تثقيفك ؟ وإن كنت قد أخطأتُ الطريق وجاوزتُ حدّ المقدار ، فاكان ذلك عن جهل بفضلك ولا إكار لحقّك ؟ ولكن حدود الأشيا الإذا خفيت ومقادير ها إذا أشكلت ولم يكن مع الناظر فيها مثلُ قامك ولا مع المتكلّف لها مثلُ كالك وخل عليه من الحلّل بقدر عجزه وسلم منه بقدد نفاذه ؟ ولو كان من العلما الموصوفين والأدبا المذكودين .

۸۷ _ ومن المزاح _ جعلت فداك _ بابُ مَكر وجِنْسُ خَدْع: يَتْكُلُ المر فِي إساءته إلى جليسه وإسماعِه لصديقه على أن يقول : « مزحتُ » وعلى أن يقول عند المحاكمة : « لعبتُ » وعلى أن يقول : « مَن يغضب من المزاح إلا كزّ الحلق ومَن يرغب عن المفاكهة إلا ضيّق العَطَن ؟ » .

معزو إلى رسول الله في المستعارف ج ٣ ص ٢٠٨

لم بجد هذا القول في مراجعتا .

انظر ديوان المعاني للعسكري ج ١ ص ١٥١ :

صاد جدًا ما فرحت به ربّ جدّ جرّه لعب ُ

اس: وسلم ؛ ف و م: ويسلم .

١٨ _ وبعدُ عنى أعدَت النفسُ عُـدُرًا كانت إلى القبيح أسرع ومتى لم تعدّه (١) كانت عنه أبطأ ؟ ومن أسباب الفَلَط فيه ومن دواعي الخطأ إليه أن كثيرًا عمن تقازحه يضحك وإن كنت قد أغضبتَه ولا يقطع مُزاحك وإن كنت قد أوجعته ؟ فإن (١) حقد ففي الحقد الدا وإن عجل فذلك البلا ا كان قلت : « فما أدخلك ففي الحقد الدا وان عجل فذلك البلا ا كان قلت : « لا ني في شيء هذا سبيله وهكذا جوهر وطريقه ؟ » _ قلت : « لا ني حين أمنت عقاب الإساء ووثقت بقواب الإحسان وعلمت أنك لا تقضي إلا على المَند (١) ولا تُعذب (١) إلا على القَصد والأمن سائقاً والأمل قائدًا واي عَمَل أدة (١) وأي مَتْجر أدبح ، ممّا جع السّلامة والغنيمة والأمن والمثوبة ؟ (١) » .

منك : أرهبني فأتقاني وأعطاني فأغناني " وفوكان هذا ذنباً لكنت شريكي فيه ولوكان تقصيراً لكنت سببي إليه واليه والعفو التناف ل شبيه بالإهال وترك التعريف (الإغفال والعفو المتسابع والبشر الدائم يومنان من المكافأة ويذهبان بالتحفظ ولذلك قال عُيننة ابن حضن لعثمان بن عقان _ دضي الله عنه _ : "عُمَرُ (المالي فأتقاني وأعطاني فأغناني " وفإن كنت اجترأت احترأت احترأت احترأت المعني فأتقاني وأعطاني فأغناني " وفإن كنت احترأت المترأت المتراث المنان المنان المناني المنان كنت المترأت المترأت المنان المنان المنان المناني المناني " وأعطاني فأغناني " وأبان كنت المترأت المناني المنان المناني المناني المنان كنت المترأت المناني الشاني المناني المنان

٤) ف : تبده ؛ س : غده ؛ م : تبد .

٣) س: قال ؟ ف و م : وإل .

٣) س: الك لا نقص ؟ م: اله يقص الا على المهد ؟ ف : اله يقص .

به) س: تعدب؛ ف و م: يعدب .·

ا و س : ارد ؛ م : اردنت .

٣) س عن ل : والمثوبة ؛ ط و ف و م : والميرة .

٧) كدا ولعل الصواب: التعديب.

٨) سقط من م ؛ الطر المارف لائن قتيبة ص ١٣٢ وأسد الغائة ج ١٠ ص ١٦٧ .

عليك فلم اجترئ عليك إلابك وإن كنتُ أخطأتُ فلم أخطئ إلا (١) لك ، لأنّ حسن الظنّ بك والثقةَ بعفوك سببُ إلى قلّة التحقُظ وداعيةُ إلى ترك التحرُّز (١).

وبعدُ ، فمَن وهب الكبير فكيف يقف عند الصغير ؟ ومن لم يزل يعفو عن (۱) العمد كيف يعاقب على السهو ؟ ولو كان عِظَم قدري هو الذي عَظَم ذنبي لكان عِظَم قدرك (۱) هو الذي شفع لي ؟ ولو استحققت عقابَك بإقدامي عليك مع خوفي منك (۱) لاستوجبت (۱) عفوتك عن إقدامي عليك مع خوفي منك (۱) لاستوجبت لك العفو فقد أوجبت لك العفو فقد أوجبت لك الفضل ومتى أضفت إليك المقاب فقد وصفتك بالإنصاف؟ ولا أعلم حال الفضل إلا أشرف من حال العدل ، * ولا الحال (۱) التي توجب لك الصبر (۱) وقب المال كنت لا تهب عقابي خرمتي فهبه لأياديك عندي ، فإن فإن شمة تشفع في النَّقْمة (۱۱) ؛ فإن لم تفعل ذلك للحرمة فافعله لحسن

وموس: عليك إلا.

٣) س: التحرز؛ ط و ف و م : التحرم .

٣) زيادة عن س .

اس: قدرك؛ ف و م: قدري .

^{•)} فوموس: لك.

٩) س: لاسترجبت؛ ف و م : استوجبت .

٧) ف و م : لحسن ؛ س : يحسن .

٨) س : ولا الحال ؛ ف و م : والحال .

٩) ذيادة ب: ولا الحال التي توحب لك الصد الا ارفع من الحال التي توجب العذر.

١٠) فإن عن ب ؛ ف و م وس : وان .

النفية عن احمد ذكي صفوت ، جمهرة ج يه ص ٤٤ ؛ ف و م و س : النعية .

كتاب التربيع والتدوير – ٤

الأحدوثة ؟ وإن لم تفعل ذلك لحسن الأحدوثة فمُـــد إلى حسن المادة ؟ وإن لم تفعله لحسن العادة فأتِ ما أنت أهله (١) .

واعلم أني وإياك متى تحاكمنا إلى كرمك فضي لي عليك ومتى ارتفعنا إلى عقلك (" حسن العفو عني عندك؟ وفصل ما بيننا وبينك وفرق ما بين أقدارنا (" وقدرك أنا أنسي، وتغفر ونذنب وتستر ونعوج وتقوم ونجهل وتعلم (" وأن عليك الإنعام وعلينا الشكر، ومن صفاتك أن تفعل ومن صفاتنا أن نصف ؛ فإذا فعلت ما تقدر عليه من البقاب كنت كن فعل ما يقدر عليه من التعرض وصرت تغب عن الشكر كا رغبنا عن النسليم (" وصار التعرض لعفوك بالأمن (") باطلا والتعرض لعقابك بالخوف حقاً ؛ ورغبت عن النبل والها، وعن السودد والسنا، وصرت كن يشفي غيظا أو ينظهر القدرة أو يُعب أن يُذكر بالصولة.

97 _ ولم تجدهم ('' _ أبقاك الله _ يحمدون القدرة إلا عند استعالها في الحير ، ولا يذمون العجز إلا لما ('' يفوت به من إتيان الجميل ؛ وأنى لك بالعقاب وأنت خير ' كلك ؛ ومن أبن اعتراك

¹⁾ اطر امثال الميداي ج ٣ ص ١٠٥.

٣) ل: هدلك ولعله اصح .

۳) س: اقدارها ؛ ف و م : قدرها .

٧٠) س: تعلم ؛ ف و م : تعكم .

ف و م : التسلم ؛ س : السلم .

٩) س: بالامن؟ لله و ف و م : الامل .

٧) ف و م : تجدهم ؛ س : بحدهم .

٨) ف و س : لما ؛ ما ،

المنع وأنت أنهجت الجود لأهله ؟ وهل عندك إلّا ما في طبعك ؟ وكيف لك بخلاف عادتك ؟ ولم تستكره نفسك على المكافأة وطبائحك الصفح ؟ ولم تكدّها بالمنافسة (أ) ومذهبها المساعة ؟

"وفق قولك" ، ومَن جعل أخلاقك وفق أعراقك فوفاتك وفق أعراقك وفق وفق أعراقك وفق قولك وفق قولك وفق قولك أفوى أن يقيننا وغراستك أجوة أثبت من عياننا وعفوك أرجح من بجهدنا وغيبتك أهيب من من تفكرنا وفعاك أدفع من وصفيا وغيبتك أهيب من حضود السادة وعتبك أشدً من عقاب الظّلَمَة ا

و) ب: بالمناقشة .

٣) كذا في ب؛ ظ و ف و م و س : وقولك وفق عملك : أكثر .

۳) ب: اقوی ؛ ظ: أكبر ؛ ف و م و س : اكثر .

ع) س: بكر ؛ ف و م : نكر ؛ ب : سهر .

ه) قاوم: حرمة س: الحرمة .

تتوعده (۱) بالصرم _ وهو دليل على (۱) كل بلية _ وتستعمل معه (۱) الإعراض _ وهو قائد لكل (۱) هَلَكة _ ا

وقد عامت أن عتابك أشد من الصريمة وأن تأنيبك أغلظ من العُقوبة ، وأن مَنعَك إذا منعت في وزن إعطائك إذا أعطيت وأن عقابك على حسب قوابك وأن جزعي من عرمانك في وزن سروري بفوائدك ، وأن شين غَضبك كزَين رضاك وأن موت ذكري بانقطاع سببي منك كحياة ذكري مع اتّصال سببي بك (") و والي اليوم عَلَ أنا إليه أسكن ولا شفيع أنا به أو تن من شدة جزعي من عتبك وإفراط هلعي من خوفك ؟ ولست من اذا جاد بالصفح ومن بالعفو ، لم يكن لصاحبه منه إلا السلامة وإلا النجاة من الهلكة ، بل تشفع ذلك بالمراتب الرفيعة والقضايا الجزيلة وبالعز" في العشيرة والمحبة في الحاصة والعامة ، مع طيب الذكر و شرف العقب وعبة النفس .

නු

97 __ وأما ذكري القد والحرط والطول والعرض وما
 بيننا وبينك في ذلك من التنازع والتشائج والتحاكم والتنافر،

٤) ب: تتوعده ؛ ف و م و س : تتوعد .

٧) سقط من ف و م و س .

۳۰) زیادة عن ب

ل) ب: لكل ؛ ف و م وس : كل .

عن: لك ؛ ف وم: لك .

٣) ب: وبالعز؛ في و م و س: والعز -

فإنّ الكلام قد يكون في لفظ الجلة ومعناه معنى الهزل كما يكون في لفظ الهزل ومعناه معنى الجلة ؟ ولو استعمل الناس الرصانة (۱) في كل حال والجدّ في كلّ مقال و تركوا التسميح (۱) والتسهيل وعقدوا أعناقهم (۱) في كل دقيق وجليل ، لكان السفة أصراحاً خيراً لهم والباطل محضاً أددً عليهم ؟ ولكن لكلّ شي ولا ولكل حال شكل : فالضحك في موضعه كالبكا في موضعه والتبشم في موضعه كالفطوب في موضعه ؟ وكذلك المنع والبذل والعفو وجميع القبض والبشط .

فإن ذممنا المزاح؛ ففيه _ لَعمري _ ما يُذَمّ وإن حمدناه؛ ففيه ما يُجمَد ؛ وفصلُ ما بينه وبين الحِد أنّ الخطأ إلى المزاح أسرع وحالَه بحال الشّخف أشيه.

٧٧ _ فأمّا أن يُذَمّ حتى يكون كالظُّلِم ويُنفى حتى يصير كالغدر ، فَلا ! لأنّ المزاح ممّا يكون مرّة قبيحاً ومرّة حَسناً ، والظلم لا يكون مرّة قبيحاً ومرّة حسناً ؛ فإذا مِلنا إلى الجدّ ورغبنا عن الهزل وتركنا المزح وجلسنا للحكمة ، فقد أغناك الله عن الحبّة كاسلّمك من الشبهة ولم يكلفك الاحتجاج كا دغب بك عن الاعتدال ؛ فأصبحت لا عتجاً ولا معذورًا ولا ولا مُوماً ولا معذورًا ولا

و) الرصانة او ما يشاكلها ؟ ظ و ف و م و س : الدعابة .

ع) ف و م : التسييع ؛ س : التستح .

٣) سقط من س .

ه) ف و م : المزح ؛ س : المزاح .

فيك اختلاف ولا بك حاجةُ إلى ائتلاف ؟ وليس مع العيان وحشة ولا مع الضَّرورة وَجَهة ولا دون اليقين وقفة ·

مه وهل في تَعامك ريب حتى تُعالج بالحَجَة ؟ وهل ردّ فضلك جاحِدٌ حتى يُثبَت بالبيّنة ؟ وهل لك خصم في العلم او يد في الفهم أو يُجار في الحِلم (') أو ضِدُ في العزم ؟ وهل يتبلّغك (') الحسَد أو تضرك (') العين ؟ وهل (') تسمو إليك المنى أو يطمع فيك طامع أو يتعاطي شأوك باغ ؟ وهل يطمع فاضل أن يفوقك أو يأنف شريف أن يقصر دونك أو يخشع عالم أن يأخذ عنك ؟ وهل غاية الجميل إلا وصفك وهل زنن البليغ أن يأخذ عنك ؟ وهل يأمل الشريف إلا اصطناعك وهل يرجو (') الملهوف إلا غيائك وهل المسلم المعلوف إلا غيائك وهل الماتح دَجَزُ إلا فيك أو هل يحدو الحادي إلا بذكرك ؟ وهل تقع الأبصاد إلا عليك وهل يحدو الحادي إلا بذكرك ؟ وهل تقع الأبصاد إلا عليك وهل أصرف الإشارة إلا إليك " (')

99 _ فلولا أن يأخذ الواصف بنصيبه منك وبحِصته من الشكر لك (^) ، لكان الإطناب الصدق فيك ()

¹⁾ ب: الحلم؛ ظوف وموس: الحكم

٧) ف و م : يتبلغك ؛ س : يبلمك .

۳) س: تصرك؛ ف وم: يصرك.

ه) به وهل ؛ س ؛ أو ؛ ف و م ؛ و .

ه) ب : يرحو ؛ طو ف و م و س : يقدر .

٣) س: للطلاب غرض ؛ ظ و ف و م : للطول عرض .

٧) وردت هذه الحملة في ف و م و س سد : وحضوعه إنصافًا (اسفله ٩٩) .

٨) زيادة س

عندهم في وصفك لغوًا وكان تشقيق (') الكلام عجزًا ولكان تكلُّفه فضلًا.

ومن هذا الذي يضعه أن يكون دونك ويمتّحَن بالتسليم لك ولم "يعد إقرارَه إحساناً وخضوعه إنصافاً ؟ أم مَن " الشبيه بك " في منزلتك ؟ ألست خَلَفَ الأخيار وبقيَّة الأبرار ؟ وأي أمرك ليس بغاية ؟ وأي شي منك ليس في النهاية ؟ وهل فيك شي يفوق شيئاً أو يفوقه شي " أو يقال: « لو لم يكن كذا لكان أحسن » ، أو " : « لو كان كذا لكان أتم » ؟

الحض وأين الحسن الخالص وأبلا الفائق والملح المحض وألملاوة التي لا تستحيل والتام الذي لا يحيل المحسن فيك أو عندك أو لك أو معه ؟ (أ) لا بل أين الحسن المعسن والجال المفرد والقد العجيب والكمال الغريب والملح المنثور والفضل المشهور اللا لك وفيك ؟ وهل على ظهرها جميل حسيب أو عالم أديب (") اللا وظلُّك أكبر من شخصه وظنّك أكبر من علمه وأسمك أفضل من معناه وكمك (") أثبت من نجواه وصمتك أفضل من قحواه ؟ وهل في الأرض

اس : تشقیق ؛ ف و م : شقیق .

٧) ب: ولم ؛ ف و م و س: أو

۳) س: ام من ؛ ف و م : امن ،

يه) ف وموس: لك .

⁽a) س ; او ؛ ف و م ; ولو ،

٩) وردت هنا في جميع النسخ هذه الغفرة : خالصة لك. . . لا بلغه ؛ انظر اعلاه ٩

٧) س: اديب؛ ف وم: اديب .

حليم سواك ؟ وهل أظلت الخضرا· ذا لهجة أصدق منك ؟ وهل حملت النِساء أجلَّ منك ؟

المستح والتركب الأجل حسنا جيلا وخلوا مليحاً وعتيقاً رشيقاً وفخماً نبيلاً ،ثم لا يكون موزون الأعضاء ولا معدل الأجزاء ؛ وقد تكون أيضاً الأقدار متساوية عير المتقاربة ولا متفاوتة ويكون قصدا ومقدارا عدلاً ، وإن كانت دقائق خفية لا يراها إلا الألمي ولطائف غامضة لا يعرفها إلا الذكي ؛ فأما الوزن المحقق والتعديل المستح والتركيب الذي لا يفضحه التفرش ولا يحصره التعنت ولا يتعلل جاذبه الفراس ولا يطمع في التمويه ناعتُه ، فهو الذي مُخصِصت به دون الأنام ودام لك على الأيام ا

۱۰۲ _ و كذلك (°) الحسن ، إذا كان أحرًا مرسلًا وعتيقاً مطلقاً (۱°) لا يتحكم عليه الدهر ولا يذبله (۲) الزمان [ولا يغيّره الحدثان] (۱۰ ولا يحتاج إلى تعليق التماثم ولا إلى الصون والكنّ ولا إلى المناقيش (۱°) والكحل ؛ ولو لم يكن لحسن وجهك

و) ب: ممدّل ؛ ف و م : مقدود .

۳) ب: تکون ؛ نف و م و س : یکون ، ۲

ب: غير ؛ ف و م و س : وغير .

۵) س: حاذبه ؛ ف و م : حادبه .

⁽٠) ب: وكذلك ؛ ف و م و س : وكدا .

٣) ف وم: مطلقا ؛ س: مطبقا .

٧) ف و م : يذبله ؛ س : يذيله .

٨) ذيادة عن ب

٩) ف و م : المناقيش ، س : المناقش .

إلّا أنه قد سُهِل في العيون تسهيلًا وُحَبِّب إلى القلوب تحبيباً وُقُرِّب إلى النفوس تقريباً ، حتى امتزج بالأرواح وخالط الدما ، وجرى في العروق وتمثّى في العظام ('' بحيث لا يبلغه السمّ ولا الوهم ولا السرور الشديد ولا الشّراب الرقيق ، لكان في ذلك المزيّة الظاهرة والفضيلة البيّنة ا

وعند الوصف والمدحة: «هو أحسن من القمر او أضوأ من الشمس وأبهى من الغَيث ولهو أحسن من يوم الحلبة » وأنا لا نستطيع وأبهى من الغَيث ولهو أحسن من يوم الحلبة » وأنا لا نستطيع أن نقول في التفاريق : «كأن عنقه إبريق فِضّة وكأن قدّمه لِسان حية ، وكأن عينه () ماويّة وكأن بطنه قِبْطِيّة وكأن ساقه برديّة وكأن لسانه ورقة وكأن أنفه حدُّ سيف وكأن حاجبه برديّة وكأن لسانه ورقة وكأن أنفه حدُّ سيف وكأن حاجبه خطَّ بملّم ، وكأن لونه الذهب وكأن عوارضه البرد وكأن فاه خاتم ، وكأن جبينه هِلل ولهو أطهر من الما وأرق طِباعاً من الهوا (()) ولهو أمضى من السيّل (ا) وأهدى من النجم » الكان في ذلك البُرهان (النبير والدليل البيّن ا وكيف لا يكون (() كذلك وأنت الفياية في كلّ فضل والنهاية في كلّ شكل ا

و) ب: العظام ؛ ظوف و م و س: العظم .

٧) ف و م : عينه ؛ س : وجهه .

٣) س: المواه؛ ف و م: الموى .

٤) انظر امثال الميداني ج ٢ ص ٢٨٤ : أمنى من السيل تحت الليل .

البرهان ؛ ف و م ؛ من البرهان .

٩) ف و م : يكون ؛ س : تكون .

١٠٤ _ * وفيك قال (١) الشاعر [من الوافر] :

يَزِيدُكُ وجهُـهُ نُحسَناً ۞ إذا ما زِدتُه نَظَرَا (")

*فأما قول ("الدمشقيين: «ما تأمّلنا قط تاليف مسجدنا وتركيب يحرابنا و فُتِة (" مُصَلَّانا) إلّا أثار لنا التأمُّل واستخرج لنا التفرُّسُ غرائب حسن لم نعرفها وعجائب صَنْعة لم نقف عليها ، وما ندرى أجو اهر مُقطَّعاته أكرمُ في الجواهر أم تنضيد أجزائه في تنضيدات الأجزاء "(" ، فإنّ ذلك معنى مسروق مني في وصفك ومأخوذُ من كُتي في مدحك ! و الجلة التي تنفي الجدال و تقطع القيل و القال ، أني لم أرَك قط إلّا ذكرتُ الجنة ولا دأيتُ أجل الناس في عَقْب دويتك إلّا ذكرتُ البنة ولا دأيتُ أجل الناس في عَقْب دويتك إلّا ذكرتُ النارَ ا

اني مُفرِط؟ ما معجب أيها السامع [ولا تظن] أني مُفرِط؟ فإذا رأيتَه علمت أني فيا يجب له مقصِر (۱) وهو رجل طينتُه حُرة وعرقه كرم ومَغرِسه طيب ومنشو معمود ، غُذِي بالنِعمة وعاش في الغِبطة وأرهفه التأديب وألطفه (۱) طول الفِكرة (۱) وخامره الأدب وجرى في عرقه (۱) ما الحيا، وأحكمته

ا ن : وفیك قال ؛ ف و م و س : واما قول .

٧) البيت لأبي نواس اراجع ديوان المعاني للمسكري ج ١٩٥١ وتماد القلوب ص ٤١٦

٣٠٠ کذا ي ب ؛ ف و م و س : وقول .

هـا ثمار القلوب ص ٤١٦ : وفيه .

ا كدا ي س ؛ ف و م : ام حواهر تنضيدات احزائه في تنضيد الأحزاء .

٣) ف و م و س : والمح اچا السامع انى مقصر واذا رايته علمت انى . . . مفرط .

٧) ف و م : الطفه ؛ س : ولطفه . أ

٨) ب: الفكرة ؛ ف و م : التفكر ؛ س : التفكير .

٩) ب: في عرقه ؛ ف و م و س : فيه .

التجارب وعرف العواقب ؟ فأفعاله كأخلاقه وأخلافه كأعراقه وعادتُه كطبيعته وآخره كأوله ؟ تحكي اختياراتُه التوفيق ومذاهبُه التسديد ؟ لا يعرف التكلّف ويرغب عن التجوّز وينبل عن ترك الإنصاف ولا يمتنع عليه معرفة المبهم ولا يُاحَبّ السبانة المشكِل ، ولا يعرف الشك إلا في غيره ولا العي إلا سماعاً (").

'۱۰۵ _ يتخير من الألفاظ أدقها بخرجاً ومن المعاني أدقها مسلكاً وأحسنها قبولا وأجودها وقوعاً وأتتها إطهاعاً، بأقوى الكلام وأوجزه وأعذبه وأحسنه، يقلل عَدَدَ حروفه ويُكثر عدد معانيه ؟ ومن الفعل بعد ذلك أكله (٢) تحقيقاً ؟ إذا أقبل هبناه وإذا أدبر اغتبناه ، مع تمكنه وعقله وسعة صدره (١).

المروق لَمَوْ الله وهي تدنى الله وهي تنفي عبيك بل مَن يطمع في عبيك بل مَن يطمع في قددك و كيف وقد أصبحت وما على ظهرها خود إلا وهي تعبُر بأسمك ولا قينة إلا وهي تدني بمدحك ولا فتاة إلا وهي تشكو تباديح نُحبُك ولا محجوبة إلا وهي تنقب (١) الحروق لَمَرِّك ولا عجوز إلا وهي تدعو لك ولا غيود إلا

اف وموس: يلتحح.

٣) وردت هذه الجملة في جميع السبخ سد الغفرة المرقومة ١٠٠١

٣) يىنى : يتخبر اكمله .

لوَّح أَن هذه الغفرة ليس هنا موضعها .

القدح فيك .

٣) ف و م : تنقب ؛ س : تثقب .

وقد شقي بك ا فكم من كِدِحَرَّى مُنضَجة ومصدوعة مفر أنه ا وكم من "حشا خافق وقلب هائم وكم من "عين ساهرة وأخرى جامدة" وأخرى باكية ا وكم من "عَبْرَى مُولِمة وفتاة معذّبة" قد أقرح قلبها الحزن وأجد "عينها الككد ، قد استبدلت بالحلي المُطلة وبالأنس الوحشة وبالتكحيل المَرة ، فأصبحت والهة مبهوتة وهاثمة بجهودة بعد طرف ناصع وسن ضاحك وغنج ساحر ، وبعد أن كانت نادًا تتوقّد وشعلة تتوهج ا

1.۷ _ وليس مسنك _ أبقاك الله _ الذي تبقى معه قوبة أو تصح معه عقيدة أو يدوم معه عَهْد أو يثبت معه عزم أو يمهل صاحبه التثبت أو يتسع للتخير أو ينهنهه ذخر أو يهذب خوف ؟ هو _ أعزَك الله _ شي بينقض العادة ويفسَخ المنّة ويعجل عن الرّوية ويطرح بالعراء (۱۰) وتُنسَى معه العواقب ؟ ولو أدر كك (۱۰) عر (۱۰) بن الخطّاب _ رضّه (۱۰) _ لصنع بنصر بن الحجّاج ولرجّبك بأعظم مما ركب به جندة السّلمي ، بل لدّعاه الشغل بك إلى ترك التشاعل بها والغيظ عليك إلى الرحة لها!

⁽⁾ زیادة عن ب

۴) ف وم و س : جاهدة .

^{🔫)} ف و س : معذَّنة ؛ م : معذوبة .

ع) ف و م و س : وأجهد .

اس: المراء؛ ف و م: بالمرى .

٣) س : ادركك ؛ ف و م : ادركت .

٧) زيادة س عن ب ،

٨) زيادة عن ب .

١٠٨ _ فَمَن كان عيبُ حسنه الإفراط والطعن (١) عليه من جهة الزيادة ، كيف يرومه عاقل أو ينتقصه عالم ؛ فلا تعجب إن كنتَ نهاية الهِمَّة وغايةً الأمنيَّة ، فإنَّ نُحسن الوجه إذا وافق ُحسنَ البَّوام وجودة الرأي وكثرة العلم وسَعة الخلق والمغرس الطيب والنصاب الكريم والطرف الناصع واللسان البين والنغمة (٢) البهجة والمخرج السهل والحديث المؤنق، مع الإشارة الحسنة والنَّبل في الجلسة والحركة الرشيقة واللهجة الفصيحة والتموَّل في المحاورة والَمذَّ عند أ المناقلة والبديه البديع والفكر الصحيح والمعنى الشريف واللفظ المحذوف والإيجاز يوم الإيجاز والإطناب يوم الإطناب (٢) مكان أكثر لتضاعف الحسن وأحقّ بالكمال والحد. ١٠٩ _ والتاجبهي وهو على رأس المَلِك أبهى، والياقوت : كريم حسن وهو على جيد المرأة الحسناء أحسن، والشعرالفاخر حسن وهو في فم [الأعرابي أحسن] (الله عن أن كان من قول المُنشِد وقريضِه ومن نحته وتحبيرِه فقد بلغ (٥) الغاية وقـــام على النهاية •

• ١١٠ _ وما ندري في أي الحالين أنت أجمل وفي أي

و) سقط من س .

٣) ف و م و س ; والنعمة .

٣) وردتُ هنا زيادة ناسخ : يقل الحز . . . ما يقصر عنه الجهد ؛ انظر اعلاه ٣٧ .

^{🚁)} زيادة س .

المنزلتين أنت أكل : إذا فرقناك أم (١) إذا تأمّلنا بعضَك :

أمّا كفّك فهي التي لم تخلّق إلّا للتقبيل والتوقيع ، وهي التي يحسن بحُسنها كلُّ ما اتصل بها ويختال عبا كلُّ ما صاد فيها ، كما أصبحنا وما ندري آلكاس في يدك أحسن أم القلم أم الرمح الذي تحمله أم المخصرة أم العنان الذي تحمله أم المخصرة أم العنان الذي تحمله أم المخصرة المسوط الذي تعلقه ، وكما أصبحنا وما ندري أي الأمور المتصلة السوط الذي تعلقه ، وكما أصبحنا وما ندري أي الأمور المتصلة برأسك أحسن وأيها أجمل وأشكل : آللِمَة أم خط "اللحية أم الإكليل أم العصابة أم التاج أم العامة أم القناع أم القلنسوة ،

المالم وأما قَدَمك فهي التي يعلم الجاهـل كما يعلم العالم ويعلم البعيد الأقصى كما يعلم القريب الأدنى ، أنهـا لم تخلق إلا لمِنبَر ثغرِ عظيم أو ركاب طِرْف كرم ا

وأما فوك فهو الذي لا ندري أي الذي تتفوه به أحسن وأي الذي ميدو منه (٥) أجمل : آلحديث أم الشعر أم الاحتجاج أم الأمر والنهي أم التعليم والوصف ا وعلى أننا ما ندري أي ألسنتك أبلغ وأي بيانك أشفى : أقلمك أم خطّك أم لفظك أم إشارتك أم عقدك ا وهل البيان إلا لفظ أو خط أو إشارة أو عَقد ؟ وأنت في ذلك فوقهم لفظ أو خط أو إشارة أو عَقد ؟ وأنت في ذلك فوقهم

۱) س: ام ؛ ف و م : او .

٣) س: ويختال ؛ ف و م: ويحتال .

٣) س: ام ؛ ف و م: أو .

ه) حط عن ب ؛ ط و ف و م و س : غط .

ف و م : يبدو منه ؛ س : ببدأ به .

_ والحمد لله _ وواحدُهم _ وأعيـذك بالله _ *وأنت تجوز الغاية وتفوق النِهاية (۱) .

ويشبه به أهلُ الجال، وهو مع ذلك يبدو صنيلاً نضواً و[يظهر] "
منوجًا شفتاً، وأنت أبدًا قر بدر وبح " غمر ؟ ثم هو " مع
ذلك يحترق " في السرار ويتشام به في المحاق ويحون
نفساً كما يكون سعدا " ويكون ضرا كما يكون نفما "
نفساً كما يكون سعدا " ويكون ضرا كما يكون نفما "
ويقرض الكتان ويشجب الألوان ويخيم فيه اللحم وأنت
داثم البهن ظاهر السعادة ثابت الكمال شائع النفع تكسو
من أعراه وتكن من أشحبه " وعلى أنه قد محق حسنة المحاق "
وشانه الكلف وليس بذي توقّد واشتمال ولا خالص البياض
ولا متلالى " يعلوه الغيم " ويكسوه " ظلم الأرض " ثم لا
يعتريه ذلك إلا عند كاله وليلة فخره واحتفاله وكثيراً ما يعتريه الصفار" من "بخار الإحاد، وأنت ظاهر التام دائم الكال

العل هده الجملة زيادة ناسخ .

۳) زیادة س .

٣) ب: وبمر ؛ ف و م س : وفخم ، ولمل الصواب : ونجم .

لا) ذیادة عن ب .

کدا ف و م و س .

٦) كذا في بُ وهو الصواب؛ ف وم و س : ويكون منماً كما يكون ضرًّا .

٧) كدا في و م و س ؟ ب : اخشته ؟ ولعل الصواب : شعبه .

٨) س: المحاق؛ ف و م: المحق.

٩) ب: النبم؛ ف و م و س: برد .

١٠) ب: وأيكسفه غير ان الاصح ان يدكر الحاحظ المسوف لا الكسوف .

¹¹⁾ س: الصفار؛ ف و م: الصفار.

سليم الجوهر كريم المُنصُر ناديّ التوقّد هَوائي الذِهن دُرّيّ اللون روحاني البدن ا

المتجبت المتبع الميل والجزر المتبع المتبع الميلة والجزر المتبعب الميل والجلم وبأن طاعتك اختيار واعتبار وطاعته طباع واضطراد وبأن له سيرة قد قُصِر عليها ومناذل لا يجاوزها الا تحكنه البدوات وليس في قواه فضل للتصرف وعلى أن ضياءه مستعار من الشمس وضياؤك عارية عند جميع الحلق افكم بين المعير والمستعير والمتبين والمتحير وبين العالم وما الاحس فيه افلان زالت الأرض بك مشرقة والدنيا معمودة وبجالس الحير مأهولة ونسيم الهوا طيباً وأتراب الأرض عيقاً ا

المائية والإخلاص وإن تفتيت فالرشاقة والملح وإن تنشكت فالرهبانية والإخلاص وإن ترزنت فتهلان ذو المفضّبات ما يتحاحل وأنت وطباعك _ جعلت فداك _ طباع الحر ألا أنها حرام وأنت علال وجوهرك جوهر الذهب إلا أنك روح كما أنت وقد حويت خصال الياقوت إلا ما زادك الله عليه وأخذت

و) ب: قان ؛ في و م س : وان .

٣) ف وموس: الخزروالد.

۳۰) س: وما ؛ ف و م ; ومن .

۱۶) ب: فلا ؛ ف و م و س : ولا .

اس: مشرقة؛ ف و م: مشرفة.

٦) افتياس من بيت للفرردق [من الكامل]:

فارفع بكفك إن اردت سامها الله شلان ذا المضبات ما يتحلحل

٧) كَذَا فِي بِ ؛ ف و م و س : الا انك حلال كلك .

خِصال المُشتري إلّا ما فضّلك الله به ؟ وجمعت خِلال اللهُّرِ إلّا ما خُصِصت به دونه ؟ فلك من كلّ شي * صَفوتُه و لَبا بُه و شَرَ فُه و بَهاؤُه ا وهل يضرُّ القمر نُباح الكلاب (۱) وهل يزعزع النخلة سُقوط البَعوضة عليها ؟

88

القول في المزاح فقد بقي أكثر ومضى أقله ؟ وقد ذهب الناس في المزاح إلى معان أمتضادة وسلكوا منه في طُرُق مختلفة ؟ فزعم بعضُهم أن جميع المزاح خير من جميع الجد ؟ وزعم آخرون أن الحير والشر عليها مقسومان وأن الحمد والذم بينها نِصفان ؟ وسنأتي على بُجمَل (" هذه الأقاويل ، ثم نذكر ما نقول ، إن شاء الله .

"الله المحامي على الهزل والمفضّل للمزح ، فإنه قال: «أول ما أذكر من خصال الهزل ومن فضائل المزح أنّه دليل على خسن الحال وقراغ البال، وأنّ الجدّ لا يكون إلّا من فضل حاجة (١) والمزح لا يكون إلّا من فضل فضل غين (٩) وأنّ الجدّ نصب (١) والمزح بجام ، والجدّ مَنفضة والمزح محبّة، وصاحب المزح في رَخا (١) إلى أن يخرج الجدّ في بلا مماكان فيه وصاحب المزح في رَخا (١) إلى أن يخرج الجدّ في بلا مماكان فيه وصاحب المزح في رَخا (١) إلى أن يخرج

و) ب: الكلاب؛ ف و م و س: الكلب؛ انظر الحيوان ج و ص: ١٢.

٣) قاوم: معان ؛ س: مذاهب.

۳) سقط من س .

خاوف وم: حاجة ؛ س: الحاجة .

ه) ظوف وم : غني ؛ س : النبي .

۳) ف وم وس : غنب .

٧) س : رُخاء ؛ ظ و ق و م : رجاء ، ويصح الوجهان .

كتاب التربيع والتدوير - •

منه، والجدّ مؤلم ورتبا عرّضك لأشدّ منه والمزح مُلِـذَ ورتبا عرّضك لأشدّ منه والمزح مُلِـذَ ورتبا عرّضك لألـذ منه؛ فقد شاركه في التعريض للخير والشر وبايّنَه بتعجيل الحير دون الشرّ؛ وإنّا تشاغَلَ الناس ليفرغوا وجدّوا ليهزلوا كا تذلّلوا ليعِزّوا وكدّوا ليستريجوا.

١١٧ _ "وإنكان المزاح إنّما صار مَعيباً والهزلُ مذموماً لأنّ صاحبه لا يكون إلّا معرَّضاً لمجاوزة القدر وعناطرًا بمودّة الصديق ، فالجدّ داعية إلى الإفراط كما أن المزاح داعية إلى مجاوزة القدر ؟ والتجاوز للحد (العد المن قاطع بين الفريقين في جميع النوعين : فقد ساواه المزاح فيا هو له وباينه فيا ليس له ؟ وإن كان المزح قبيحاً لأنه يُورث الجدّ فأقبح من المزح ما صير المزح قبيحاً ؟ وإذا صار المزح قبيحاً (الذي بعدة الجد في هذا الوزن أقبح من قبيحاً لأن الذي بعدة الجد في هذا الوزن أقبح من المزح وكان المزح على هذا التقدير أحسن من الجد، لأنّ ما جعل الشيء قبيحاً أن ما جعل الشيء حسناً أحسن من المجد أدسن من المجد، من الشيء من

11۸ _ وأما الذي عدّلَ بينها، فإنه زعم أنّ المزح في موضعه كالجدّ في موضعه كالجدّ في موضعه ، كا أنّ المنع في حقّه كالبذل في حقّه ؟ فقال « ولكلّ شيء موضع ؟ وقد ولكلّ شيء موضع ؟ وقد

١) س : للبحد ؛ في و م : للبحق .

و م و س : القريتين .

^{🖝)} سقط من س ۔

^{⊾)} نف وم و س : قال .

قسم الله الخير "على المعدلة وأجرى جميع الأمور إلى غاية المصلحة وقسط أجزا المنوبة على العزيمة والرخصة وعلى الإعلان والتقية: فأمر بالمداراة كما أمر بالمباداة وجوز المعاريض كما أمر بالإفصاح وسوع في المباح كما شدد" في المفروض وجعل المباح جماماً للقلوب وراحة للأبدان وعوناً على معاودة الأعمال وصار الإطلاق كالحظر "والصبر كالشكر.

وله في النسيان مثله و لا في الفطنة شي الآول في النفلة مثله و لا في النسيان مثله و لا في الفطنة شي الآول في النفلة مثله و ولا في السر المشي الآول في الضراء مثله و ولا في السراء شي الآول في الضراء مثله و ولا في السراء مضاً وبالصدق صرفاً وبمر الحق صفحاً لملك العوام وانتقض أمر الحواص و و ذكر الإنسان كل ما أنسية لشقي ولوجد في كل شي الانتكث وقد يكون الذكر للملكة سلماً كما يكون النسيان للسلامة سبباً وسبيل المناح والجد كسبيل المنع والبذل وعلى ذلك مَجرى جميع القبض والبسط .

الله عندا وما قبلَه جُمَل أقاويل القوم؟ ونحن نعوذ بالله أن نجعل المزح في الجملة كالجدّ في الجله ؟ بل نزعُم أنّ بعض المزح أن نعض المزح المناطقة المناطقة

ا س : أخلار ؛ ف و م : الخيرة .

٣) س : شدّد ؛ ف و م : سدّد .

٣٠) س: كالحظر ؛ ف وم : كالحطة

الله على النسخ والاصح : الملير .

ا س : الانتكاث ؛ أف و م : الانتكب .

خير من بعض الجدّ وعامة الجدّ خير من عامة المزح؛ والحقّ أن يُنضَح عن بعض المزح و يُحتَجَّ لجمهور الجدّ؛ وكيف لنا بذَمّ جميع المزح مع ما نحن ذا كرون ؟ قال الشاعر [من الطويل] :

وذو باطل إن شئت أَلْماكَ باطِلْهُ (۱)

وقال آخر [من الطويل] :

أَخُو الْجِلَدِ إِنْ يَجِدِدُ فَمَا مِن وَتِيرَةً ۞ لَدَيْهِ وإِنْ يَهْزِلَ يُعَلِّلُكَ بَاطِلُهُ'(''

وقاطِب وحَرْب و مُرَّة وصَخْر وحَنْظَلَة وحزن '' و مُحِر وقِرْد وقاطِب وحَرْب و مُرَّة وصَخْر وحَنْظَلَة وحزن '' و مُحِر وقِرْد وخزير ، فقد تسمَّوا بالضحَال والبطّال وبسّام وهزّال ونشيط ؛ وقد مزح دسول الله _ صلّعم _ ولا يقال: «كان فيه مُزاح »، وكذلك لا يقال : « مَزَّاح » ؛ وكذلك الأغمة ومَن هزل في بعض الحالات من أهل الجلم والوقاد ؛ فما '' رُوي عنه صلّعم _ قوله : «يا أبا مَمَن أهل الجلم والوقاد ؛ فما '' رُوي عنه صلّعم _ قوله : «يا أبا وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» '' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه : «لا تدخل الجنّة عَجوز ا» ' ، وقولُه ؛ «لا تدخل الجنّة عَبْد الله بينه ' ، و نُونُهُ كُونُهُ عَدِيْهُ وَاللّهُ بينه ' ، و نُونُهُ كُونُهُ كُونُ كُونُهُ كُونُهُ كُونُهُ

۱۲۲ _ وقد كان علي ً _ رضّه _ يمزح ؟ وقال نُمَر « إنّا إذا

البيت لرينب بدت العنثرية وصدره: اذا حدّ عند الجدّ أرضاك حدّه ؛ العلى ديوان
 المماني للمسكري ج و ص ٥٧ .

الم نجد هدا البيت في مراحمنا .

٣) س: وحزن ؛ ف و م : وحزين .

يه) س: فإ كف وم: فأ .

انظر السمرة دى ص ١١٠

٩) انظر المنتظرف ج ٧ ص ٢٠٩

٧) ف و م : عينه ؛ س : عيبيه .

A) انظر المستطرف ج ۲ ص ۲۰۹

خلونا كتا كأحدكم "(" وقد كان عمر عَبوساً قَطوباً ؟ وقد كان زياد ، مع كلوحه و قطوبه ، عازح أهله في الخلاء كما بجد في الملا؟ وكان الحجاج ، مع عُتُو و وطغيانه و قرُّده و شِدة سلطانه ، عازح أزواجه و يُرقص صبيانه ؟ وقال له قائل : « أعاز ح " الأمير أهله ؟ _ فقال : والله إن تَرَوني إلا شيطاناً "! والله ، لَ " بما رأيتني وأنا " أقبِل دِجل إحداهن ا " " . فقد ذكرنا خير العالمين وجلة من خيار المسلمين وجبارًا عنيدًا وكافرًا لعيناً .

۱۲۳ _ وبعد ، فَمَن حرّم المزاح ، وهو شُعبة من شُعَب الشّهولة وفرع من فروع الطّلاقة ؟ وقد أثانا رسول الله _ صلّعتم _ بالحنفة السّمحة ولم يأتِنا بالانقباض والقَسْوة ! " وقد أمرَنا ('' بإفشا السلام والبِشْر عند التلاقي ، وأمرَنا ('' بالتزاور ('' والتصافح والتهادي ؛ وقالوا : " وكان رسول الله _ صلّعتم _ يضحك تبسّماً » ، وقالوا : "كان لا يستغرب ('' ضحكاً » ؛ وقال : " منحكاً » ؛ وقال : " ارفقوا ('') على صاحبكم » ، وقال : « هذه أيام أكل وشر ب

¹⁾ انظر العقد الفريدج ٢٠ ص ٧٦

٣) س: ايمازح؛ ف و م: الما يمازح.

٣) انظر سورة النساء آية ١١٧

لا) ف و م : و انا ؛ س : و انی ،

ه) لم نجد هذا القول في مراجعنا .

٣) س: وقد امرنا ؛ ف و م : و امر .

٧) س: وامرنا ؛ ف و م : وامر .

ا ظ: بالتراور ؛ ف و م و س : بالتوادد .

٩) ف و م و س : يستنرق .

۱۰) نسوم و س: دفتوا.

وتعلَّل » ؟ وسمع جواري تضرب الكَبَر عند عائشة فلم يُنكره (') ؟ وضعك من قِيافة بُجزِّز الْمُدلِي والأعرابي صاحب العَسَل (').

83

مرة بالمزح ومرة بالنسبان ومرة بالاتكال على عفوك وعلى مرة بالمزح ومرة بالنسبان ومرة بالاتكال على عفوك وعلى ما هو أولى بك ، على أني لم أرد بجزاحك إلاضحك سنك ؛ انظر هل هرمت إلا في طاعتك وهل أخامًني إلا مماناة خدمتك ا وفي الجلة ، إنا لو تعمدنا ثم أصررنا ثم أنكرنا ، لكان في فضلك ما يتغمدنا وفي كرمك ما يوجب التغافل عنّا ؛ فكيف وإنما سهونا ثم تذكرنا ثم اعتذرنا ثم أطنبنا إ فإن تقبل ، فحظك أصبت ولنفسك نظرت وإن لم تقبل فاجهذ جهدك ثم اجهذ جهدك ولا أبمًى الثه عليك إن أبقيت ولا عفا عنك إن عفوت ا وأقول كما قال أخو بني مِنتَر [من الوافر] :

فَ ا بُقيَا عَلَى تَرَكُتُهانِي ۞ ولكِن خِفْتُما صَرَدَ النِّبالِ (١٠)

1۲۰ _ والله الن رميتني ببَجِيلة لأرمينك بكِنانة ، ولئن نهِضَت بصالح بن علي لأنهصن بأحمد بن خَلَف وبإسماعيل ابن علي ؟ ولئن صُلَتَ علي بسلمان بن وَهُب لا دمغ كُ بالحسن بن وَهُب ولئن يَهت علي بمنادمة جَعْفر الحيّاط لا تيهن عليك عليك

وم: ينكره؛ ف وم: ينكر .

٣) ط: الرحال ؛ ف و م و س : الدحال ؛ ولمل ألسو أب ما أثبت ؛ انظر المحاسن للبيه قي ص ٦٤٤

البیت للمین المنفري ؟ راحع الحیوان ج ۱ ص ۲۰۱ و ۲۲۱ و ج ۱۰ ص ۲۱۱

[بمجالسة] (''وَهُب الدّلال ا وأنا أدى لك أن تقبل العافية وترغب الى الله تعالى في طول السّلامة ؟ واحذر البَغْي فإن مَسْرَحَه ('' وخيم ، واتّق الظّلم فإن مرعاه وبيل ا وإيّاك أن تتعرض لجرير إذا هجا وللفرزدق إذا فخر ولهر ثمة إذا دبر ولقيس بن زُهير إذا مَكر ('' وللأغلب إذا كر ولطاهر إذا صال ا ومَن عرف قدر هو قدر فسم له قدر فيره .

الآل وحقد رعيت لك حق نبيذك وحق ورابك ورابك ورابك وراب كان فوق النيوق ودونه بيض الأنوق وحق توتيائك ورع المنت به خالصاً ا وعليك بالجادة أن فإنه خير لك ودع التي التي التي المنت المنت

الهل الصواب ما أثنت ؛ ف و م : يحسة ؛ س : بحسة .

٣) ف و م و س : مصرعه ؟ قال قيس بن رهير: البغي مرتعه وخيم ؟ انظر ان هشام
 س ١٨١

۳) س: مكر ؛ ف و م : مأكر .

انظر امثال الميداني ج ٢ ص ١٣١

انظر امثال الميداني ج و ص ٢٧٤ و ٢٧٥

٣) ف و ب: بالحادة ؟ م: بالجدة ؟ س: نالجد .

٧) ب: سات الطريق ؛ س: البيات ؛ ف و م : البنيات ؛ راجع فهرس اللغة .

٨) س: بك؛ ف وم: لك.

٩) ف و م و س : الاخباد .

١٠) كذا في ب ! ف و م و س : أنى اشد منك عقلا الح

وأخف روحاً وأكرم عيناً وأقل عيباً " وأحسن " وأخسن " قدًّا وأبعد غوراً وأجمل وجهاً " وأنصع طرفاً " وأكثر مِلحاً وأنطق لساناً وأحسن بياناً وأجهر جهادة وأحسن إشادة ، منك " .

۱۳۷ _ وأنت رجل تشدو من العلم وتنتف" من الأخباد وتموّه نفسك وتغرّ من قدرك وتتهيّل بالثياب وتتنبّل بالمراكب وتتعبّب بحسن اللقاء: ليس عندك إلاذلك اللم تراحم البحاد بالجداول والأجسام بالأعراض وما لا يتجزّأ ا

17۸ _ فأمّا البادّ والقامة ، فَن يعدّل بين القناة والكُرة ومن يمثّل بين النخلة والدكّان وبين دَحى الطحان وسيف يمان ؟ وإنما يكون التمثيل بين أثمّ الحيرين وأنقص الشرّين وبين المتقادبين دون المتفاوتين ؟ فأمّا الحلّ والعسل والحماة والجبل والسمّ والغذا والفقر والغنى ، فهذا ما لا يخطى فيه الذهن ولا يكذب فيه الحلس .

والخطأ ثلاث:خطأ الحِلسِّ (٢) وخطأ الوهم وخطأ الرأي؟

١) ب: عيبا ؛ ف وم وس: غشا .

٣) ف و م : واحسن ؛ س : واحل .

۳) زیادة س عن ب .

خاوم: طرفا؛ س: ظرفا.

^{•)} ب: أم الر . . . منك .

٣) س: وتنتف ؛ ف و م : وتنفق .

٣) فدوس الحس ؛ م : الحسن .

كلُّ ذلك سبيله التنبيه والتذكير والتقويم والتأنيب؟ والعَنْدُ نوعُ واحد وسبيله القمع والحظر () والضرب والقتل ؟ أوَّل ذلك أن يُبهرِجَه () صاحبُ الحكمة ولا يطمعُه في وعظ ولا مجالسة .

استنباطاً ولم أر من يعاند الحق إذا كانت المعرفة به عياناً وأنت استنباطاً ولم أر من يعاند الحق إذا كانت المعرفة به عياناً وأنت لا ترضى بجحد العيان حتى تدعو إليه ولا ترضى بالدُّعا واليه حتى تعادي فيه ولا ترضى بالعداوة فيه حتى تكون لك فيه الرئاسة ولا ترضى بالرئاسة دون السابقة ولا بالطارف دون التالد ولا بالتالد دون الأعراق التي تسري والمواليد التي تنمي ولا ترضى أن تكون أولا حتى تكون آخراً ولا بالمداراة دون المباداة ولا بالجدال دون القتال وحتى ترى أنّ التقيّة حرام وأنّ التقصير كفر ا

• ١٣٠ _ وحتى لو كنت إمام الرافضة لفيلت في طرفة ، ولو قُتلت في طرفة ، ولو قُتلت في طرفة لهلكت الأمّة لأنك رجل لا عقب لك ، والإمامة اليوم لا تصلح في الإخوة ولو صلحت في الإخوة كانت تصلح في ابن العم ، ثم إنها دنّت من الأرحام بعد ذلك فصارت لا تصلح إلا في الولد ؛ وفي هذا القياس إنها بعد أعوام لا تصلح إلا ببقا الإمام نفسه إلى آخر الأبد ، وهذا هو عِلّة أصحاب المناسخة (۱) وأنت رافضي ولم يكن هذا عندك ا فأهد إلى "(۱) الآن

اس: والحظر؛ ف و م: والحصر .

٢) يبهرحه على ما جاء في نسخة مخطوطة ؟ ف و م و س : جمجره ؟ الضمير عائد إلى
 باحب العمد .

٣) ظوفوم: المناسخة؛ س: التناسخ.

يه) س: إلى ؛ ف وم: لي .

من خالص التوتيا. كَا أهديتُ إليك (١) باب التناسخ ا

الله وأنت ترى القتل في حقّ المعاندة شهادة و وأن الرئاسة في دَفع المقائق مَرْتَبة وأن الإقراد بما يظهر للعيون صَعة وأن الشهرة بالمبالغة رفعة ؟ أظهر القوم عندك حُجَّة أرفهُم صوتاً ؟ الشهرة بالمبالغة رفعة ؟ أظهر القوم عندك حُجَّة أرفهُم صوتاً ؟ وأخلتُهم للتوبة أصلبُهم وجها وأحسنُهم تقيّة أقلُهم تحرجاً ('') وأخلتُهم للتوبة أصلبُهم وجها وأحسنُهم تقيّة أقلُهم تحرجاً ('') وأكثر هم عندك إنصافاً أشدُهم شغباً ؟ تعشق المتهور ('') وتكلف بالجوح وتصافي الوقاح ؟ والأديب عندك مَن عاب أحاديث الجلسا واعترض على نوادر الإخوان ونمز في قفا أحاديث الجلسا واعترض على نوادر الإخوان ونمز في قفا وحسد على كل نعمة وأنكر كل حقيقة .

ر) س: اليك؟ ف و م: لك.

٣) ف وم : تحرحا ؛ س : حرحا .

٣) س : كدا ؛ ف و م : نعسف المتهود .

ع) س: عاب؛ ف وم: يعيب .

افوم: للتالي ؛ س: للالي .

٩) س: إليك ؟ ف و م : عليك .

وكل مأمول مكرم ؟كل ('' ذلك رغبة في الفائدة وصبابة العلم وكل مأمول مكرم ؟كل ('' ذلك رغبة في الفائدة وصناً وصناً العلم وكلفاً بالاقتباس وشعاً على نصيبي منك وصناً على أو مله عندك ومداراة لطباعك واستزادة من تشاطبك ولانك على كل حال بشر ولانك متناهي القوة مدتر المنه ال

الكذّابين ممن قد كان ترشّح للتنبُّو ومَن لم يُظهر دعوته الكذّابين ممن قد كان ترشّح للتنبُّو ومَن لم يُظهر دعوته ومَن دعا واجتهد ومَن أُجيب ومن لم يُجَب؛ وصِف لي أبواب مَصايدهم وأجناس كيدهم وحِيَهم وعن اعتادهم على المواطأة وعن تقدّمهم في الحجّة " وعن ذهب في طريق التعبد " وعن أصحاب الزّجر والتنجيم وعن أصحاب الزّجر والتنجيم وعن أصحاب الاسترحام (؟) وعن إظهار النهد وتحريم الاستمتاع " ومَن وافق صورته وحاله بعض ما في البشارات المتقدّمة وفي الكُتُب الصحيحة ، ومَن اتّفق له غير ذلك من الشّبه ".

فَيْل فِي شَيْت بن آدم وقل فِي زَرَادُ شَت وفي ماني وفي فو لُس وفيها ادّعي لَمرُ قُس ومَثّى ولوقا ويوحَنّا .

١٣٤ _ وخبِرني عن الأسود العَلْسِيّ ومُسَيْلِمَة الحَلْفِيّ وطُلَيْحة الأُسدِيّ وبنت عُقْفان وربعيّ (؟) وأمَيّة بن أبي

اس : كل ؛ ف و م : وكل .

٧) س: الحجة؛ ف و م: الحي .

٣) ف و م و س : التفهم ؛ وفي النسخة المخطوطة : المهر .

ه) س: الاستمتاع؛ ف و م: الاستاع.

ف و م و س : الشبهة .

الصَّلْت ، وما قِصَّة الطائرين الأخضرين ، وماكان شأن الرَّمَاح ، وخبِرني عن سَلَامة (''بن جَنْدَل ، وما قال الهند في نُزول البُدّ ، وقصّة ابن دَيْصان ، وما قول عَبَدة الكِيان وعبّاد قوّة الهُيُولَى وأصحاب البَيْضة ومَن عَبَد النجوم وثبّت لها الجس والعلم والنفع والضر ؟

العدل وصلة المحمل المحمل المحمد المحمد المحمد المحمد والعدل وصلة الرحم ونفي الجهل نبيًا ومن أنكر أصل النبوة البيّة ؟ وما تقول في حَنظَلَة بن صفو ان وخالد بن سنان ؟ وقل في الذي آتاه الله آياتِه فانسلخ منها.

الالم وهل بجوز أن يكفُر نبي أو يُشرِك أو يضل بعد هدايته ويصير عدوًا بعد ولايته ويدلُ الله على كذبه كا دل على صدق ، وكيف صار النبي عندكم يعصي ولا يخطى والإمام لا يعصي ولا يخطى ، وكيف ساغ ذلك في جميع النبيين وأمكن في جميع النبيين وأمكن في جميع المرسلين _ على كثرة عدد النبيين والمرسلين _ ولم يجنّز ذلك في إمام واحد _ مع قلة عدد الأغمة مذكانوا _ ؟

المثان ويزيد بن الحادث وتهوّد ذو أنواس وتمبّر في أنسا و كيف صادت العرب فرقاً بين أبيل و تعجّست ملوك سبأ و كيف صادت العرب فرقاً بين أيحل و تعرّم وأحسي سوى تفرّقهم في الملّل ؟ وكيف لم نز أمّة قط تُدَهُريّة وقد علمنا أنه لا يجوز أن يتنبّأ دهريّ ؟ وكيف لم نجد قول الدهريّة إلّا في الحاص وكيف لم نجد قول الدهريّة إلّا في الحاص

اف و م : سلامة ؛ س : سلبي .

٣) كذا ولعل الصواب : أنه يحوذ .

والشاذُّ والرجل النادر ؟

۱۳۸ _ ولم كان لجيع أهمل الأديان مملكة وملوك إلا الزنادقة ؟ ولم قَتْلَهُم جميع الأمم السالفة ؟ ولم قضيت بهذا وقد رأينا المزد كِيَّة () والديناورية والتُّنُونُونِية ؟ فإن قلت : « لأن مَن لم يكن من دينه القِتال في ولا مِن غريزته البأس () فهو مسلوب أو مستَرَق » فا بال الروم تمنع أن تُسترق وأن تُسلَب وليس من دينهم قِتال ولا حِدال ولا مكافحة () ولا دَفع ؟

¹⁾ ظوف وم وس: المسدقية.

٣) كدا في س ؛ ف و م : والياس من غريزته .

۳) ف و م و س: مكافاة .

حكذا في الحيوان ؛ ف و م و س : كردباش .

أو حرمى ؛ انظر الفهرس .

٣) ف و م و س : بانومه ؛ انظر النهرس .

٧) ف و م و س : حسده ،

انظر الفهرس .

ه) ظروف و م و س : کاهن .

۹۰) س : هذيم ؛ ف و م و س : هذيمة .

من تُحلِّيس الْخطَّاط؟

افتلتاهما(''بإقرار منها أم بمعرفة منها بكيفيّة السِّخر ؟ وحدّثني عن صاحب بُخدَب بن زُهيْر: أبإقرار '' قَتَلَهُ أم عن معرفة منه عن صاحب بُخدَب بن زُهيْر: أبإقرار '' قَتَلَهُ أم عن معرفة منه بعني السحر ؟ وهل ثبت _ جعلت فداك _ أن النبي _ صلّحم _ شحِرَ في جف طَلْعَة ووُضع تحت داعوفة البئر أم لا ؟

المُرَوِيَات (على المنافِي المنافِي (على المنافِي (على المنافِي (على المنافِي (على المنافِي (على المنافِي الله والم والأمر الذي كان في خاتم سليان وما السَّكينة التي كانت في التابوت: فقد اختلف المفسّرون فيها وزعموا أنها كانت رأس هر وما الفسل سفسف ياسينيّة (ع)وما الفتل (ع) وما التوجيه عوجبرني ما تأويل الزّمزَمة عوما فعل المال الذي مَن أخذ منه ندم ومَن لم يأخذ منه ندم عوجبرني عن (على المنافِي الوقع القديم .

الذي عن قولك في الشِّعر الذي خداك عن قولك في الشِّعر الذي نُنشده في المَنام ممّا لم نسمع بأجورَة منه في اليَقَظة ، وعن الشّعر الذي نخترعه عن مناقلة الكلام وموازنة الأمور وحال النوم وحال

و) س: اقتلناهما ؛ ف و م : أقتلناهما .

۳) ف و م و س : باقراد ،

س) ف و م و س : البحر اى .

الناديس .

اف و م و س : الكروديات .

٣) ف وم وس: المناديل.

٧) سقط من س.

الآفة والنقص وصاحبُه مغمور أو^(۱) شبيه بالمغمور ولا بجري عليه قلم ولا يُلام ولا يُشكر ؟

۱٤٣ _ ولم صرنانتذكر الشيء المهم فلانقدر عليه حتى ندعه ، فأيسنا منه أجمع ما نكون أنفُسا وأحسن ما نكون تذكرا ، ثم يعارضنا ويخطر على بالنا في حال سَهر أو في حال نوم وأغنى (٢) ما نكون عنه وأقل ما نكون احتفالا به ؛ ولم صرنا ننسى من القصيدة بيتاً أو آية من جميع السورة أو كلمة من جميع كلام الخطبة ؟

188 _ * ولم صار البلغم بالبا و أولى منه بالتا ؟ و كُالت المرة السودا بالجيم أولى منها بالحا ؟ و كذلك القلب المانع من الحفظ وهل بُدُّ للحقيقة (" من خصائص أسباب وأعيان عِلَل ؟ وإلا فقد يجوز أن تُنسى هذه القصيدة بَدَلَ تلك ؛ ولم صار بعض الناس أحفظ للنسب وبعضهم أحفظ للإسناد وبعضهم أحفظ للمعاني وبعضهم أحفظ للألفاظ ؟ ولم صرنا لا ننسى السباحة وبالا كتساب عرفناها ، والعادة أن المحتسب قد يُنسى ويجهل وأن الضروريات لا تجهل ؟

180 __ وقل لي لم لم تضرب السَّامِري ولم تُعِض ماني و يُحَفَّ ماني و يُحَفِّ ماني و يُحَفِّ ماني و يَحْفَلُ عَنْ الطبيعة التي وجه فِرْعَوْن الله أم أن الطبيعة التي المحلفة المحلفة التي المحلفة التي المحلفة التي المحلفة المحلفة التي المحلفة التي المحلفة المحلفة المحلفة المحلفة المحلفة المحلفة المحلفة

ء) نف وم وس: أم،

۲) ف وم و س : وأغنى .

٣) لمل الصواب: الحافظة .

يه) س: أم ؛ قب وم : اما .

هيبتك من هشام بن خَلَف بن قوالة (۱) الكِناني حين بال (۲) على دأس النُعان _ وأنت رجل يَمان _ ، هي التي منعشك من أن تبزق في وجه فرعون وأنت سمعته يقول : ﴿ وما رَبُّ العالمينَ ؟ ﴾ (۲) ؟ ولم أذعم أنك رجل يمان لولادة لك في قَحْطان: كيف ، وأنت أقدمُ من قحطان ومَعَد بن عدنان ومِن القرون التي خبر الله عن كثرتها وعن آبائها وأجدادها اولكت منهم بالهوى والنُصرة ولأنهم كانوا لك أحشاماً وصنيعة .

١٤٦ _ وقل لم صار جميع الحيوان يسبَح إلّا الإنسان والقِرد والفَرَس الأعسر .

وأيُّ شيء عندك في آصَف وفي سِفْر آدم وفي جراب موسى وفي درسب (') وفي شلنة (؛) (') وفي كتاب الأسماء وفي قولهم : « دعا فلان باسم الله الأعظم » ؛ وما تفول في ابن عَقيب (') وفي أشج المعتر (؟) (') وفي أشعيب وصالح وفي السُّفياني وفي الأصفر القحطاني ؛

١٤٧ _ وخبرني _ جعلت فداك _ مذكم صُنِع (١) حساب

ا كدا وفي الحيوان ج يه ص ٢٧٥ : خلف بن بوالة .

٧) ف وم وس: قال.

٣) سورة الشعراء ' آية ٢٢

٠ ا كذا .

كدا في المخطوطة .

٠ ا کدا .

۷) آس و س و م : بن جمرو .

A) قب وم وس: مبتدت.

الهسميرج () ومَن صاحب خطوط الهند وأين كتب قوم والهسميرج () ومذكم على صنعة السند هند والأدكند وحساب كلاسفر () ومذكم عمل باب الجمع () ومذكم عمل الأرثم اطيقي ومَن سمّى الجبر بالجبر والجند بالجند والنشاذر بالنشاذر () و والأكدرية : مِن أي شيء الشنّقة ؟ وما تأويل [الغبار ؟] () وما تأويل الجمَل ؟

18۸ _ ومَن أوّلُ مَن عدّ إلى عشرة وجعل العشرة منتهى وغاية ، ثم ضاعفها وجعل غاياتِ الأعداد عشر العشرات وعشرات عشرات العشرات أب ثم كسر على العشرة بما دون أعدادها ، لأن الأصابع عشرة ؟ وكيف لم يجعل الغاية ما له نصف و ثلث وربع وسُدس و ثمن ؟ أم دأى أنّ التضعيف أبدًا لا يكون إلا للعشرات فقد نجده في عشر العشرات ، أم القول الأوّل : الأشياء كلها عشرات ؟

189 _ ولست أعرف _ جعلت فداك _ قولَه: "إن الإنسان عشرة أشياء " ، كما لم أعرف قول الفَزاري : "إن العقل كُوي " ؟ وقد علمت أن القلب كري وأن الرأس الذي جمع الحواس كري ؟ فأمّا العلم والقول وما أشبهها فإمّا لا نعرف هذه الأمود إلّا على خلاف الأجرام الموصولة والمقطوعة ا

æ

ا ف و م و س : المسموح .

٠ ا کذا .

٣) ف وم وس: الجامع .

ه) ف و م و س : بالبادود .

ف و م و س : الدحال .

كتاب التربيع والتدوير – ٦

الموسيقي ولم أبلغ منه شهوتي: فخيرني أين كان أقليدُس ومير سطوس من فيشاغودس وأين تلامذتها من تلامذته وهلا قدّمتم أقليدس مع صنعة البرابط والمعازف ؟ وأين أرشجا نُس أن من مورسطوس ؟ واين ديوشث من فهلود " ولم قتله وهو فوقه في الإطراب والصنعة وفي الرواية والرئاسة ؟ ولم عفا سابور " عن قتله بعد إقراره بقتله وبعد أن سُجِب إلى الفِيلة وعزم على إمضا الحكم ؟

101 _ وأين كانت هِنْدُ^(۱) وَفَرْتَنَا^(۱) والجرادتين ؟ وأين كانت هِنْدُ^(۱) وقرْتَنَا^(۱) والجراس ؟ وأين خَلْبِية ^(۱) والرباب من السَّرَادِن^(۱) والجراس ؟ وأين حَبَابة وسَلَّامة صاحبتا^(۱) يزيد من^(۱۱) عَزَة [المَيْلا٠] وتجيلة^(۱۱) الحدبا٠؛ وأين جميلة^(۱۱) من الميلا٠ ؟

وخبِرني عن غِنا. الرَّ كُبانيَّة للمُصْطَلِق : آخذته منه الركبانُ أم للركبان ؟ وهل رجعه بخُسر المصطلق ؟ وزعمتَ أن الأهزاج

ا ف و م و س : ارشحانس .

٣) كدا ؛ أنظر العهرس .

۳) ف و م و س : فلهوذ .

لا) كدا في جميع النسخ والصواب : كسرى .

ه) ف و م و س : هر . . .

٣) س : وفرتنا ؛ ف و م : وحرتنا .

۷) ف وم و س : وابو .

۸) ف وم وس: طبة .

٩) ط: السرادم ؛ ف و م و س : السردان .

¹⁰⁾ قدوم و س : من صاحبتي .

۱۱) ف وم وس: واين .

۱۳) ف و م و س : من حمیلة .

١١٣) ف و م : حينة ؛ س : حيية .

لليَمَن وأن النَّصْب للفتيان (؟) (١) وَ فَلِمَن السِّناد ؟ فخبِرني أين كان ضُبَيْس بن حَرام من المصطلق بن سعيدة .

107 _ ولم جعل المعلّم النّغم يعدّ لليونان "ست عشرة نَغَمة: الأنه لم يُدرك أكثر منها أم لأنه ليس في الحلقة إلا ما أدرك ؟ ولم جعل الرُّعب " للسودا والحزن للبلغم والجرأة للصفرا والسرور للدم ؟ ولم قسم " الأوتار علي ذلك ، فجعل الزير للصفرا والمَثْنَى للدم والمُثلَث للبلغم والبّم للسودا ؟ وقال: الزير لطيف والمَثْنَى للدم والمثنى هوائي بين طبيعة النار " وهو دون النار في ناري خفيف ، والمثنى هوائي بين طبيعة النار " وهو دون النار في الحقة ، والمثلث كالما ، والبم كالأرض وفي المثنى ضعف وزن الزير ، وفي المثنى ضعفاً وزن الزير ، وفي المم تلاثة أضعاف ؟

107 _ ولم زعم أن من اللُّحون ما يُقلق ويُفرق ، فإن زيد فيه فيه نَقَضَ وإن قوي قَتَلَ ؟ وأن فيها ما يُغيّر ، فإن زيد فيه غشَى وإن أقوي أَجمد وإن أقوى قَتَلَ ، فجعل لحناً مطلقاً يقتل بالإجاد ؟ ولم وصف اللُّحون بالإجماد بالإجماد ؟ ولم وصف اللُّحون بالإجماد والإذابة () كما توصف السمومُ القاتلة ؟

١٥٤ _ وخبّرني عن صنيعة البَرْبَط: أَلِلَمَك (١) أم لرفائيل (؟)

الغينات .

٣) كذا في ف و م و س و في المحطوطة : بعد اليوناني ؛ انظر الفهرس تحت معلم .

٣) س: الرعب؛ ف و م: الرغب .

۲۰) ف وموس: فسر .

ه) لعل الناسخ أسقط: وبين طبيعة الهواء .

٦) س: وان ؛ ف و م : فان .

٧) ف و م و س : والإضاعة .

٨) ف و م و س : للمك .

أم لأقليدس ؟ وما تقول في قولهم : إنّ لَمكاً عمل العُود على صورة فَخِذ ابنه : ساقها وقَدَمها وأصابعها وإنه جعل الصدر الفخذ والساق الأبريق والقَدَم المشط والأصابع الملكوي والأوتار العَصَب والعُروق ؟

100 _ جعلت فداك، كيف حِفظك لكتاب كارنامك ("وقد خبَّرني بعض المتكلمين أنه رأى بسيراف تجوسيًّا يحفظه وهو في ألف جلد بخط مُقارِب ؟ وكيف حِفظك لكتاب الطرف (" وهل لقِيتَ واضعَه أيّامَ أدخلك بلادَ الروم نزول عُطارد ؟

107 _ وخبرني عن أسرار الهند: ألِرجل بعينه أم لشُورى؟ ولم َ زعموا أن العقوق يُورِث البَرَص وهـذا مما لا يُعرَف في الطبّ ؟ ومَن صاحب الشِطرنج ؟ ومَن صاحب كليلة ودِمنة ؟ ومَن واضعُ الـكَوْكُلة ؟ ومَن صنع (١) القلعة ؟ ولم صار الهندي والرومي لا يحفلان بالسِندي في حال الأسر ويرغبان عنه في حال القتال ؟

10V _ وقد اختلفوا علينا في الزمال السنديّة : فزعم قومُ أن صاحب كتاب الباه كان قصيرًا مُنكَرًّا وكان بالنساء مستهيّرًا، وأن صاحب كتاب الباه كان قصيرًا مُنكرًّا وكان بالنساء مستهيّرًا، وأنه احتال بها لجسمه حتى وصلها بزجله ليكون ('' يُنخَنُها ذائدًا في طوله ؟ فلما طالت الأيّام ومضت الدهود ، ظنّ مَن لا علم له أنها

۱) ف وم و س: کاورید .

٣) كدا ولا نعرف هذا الكتاب .

۳۰) ف وم وس: طبع.

اس: ليكون؛ فوم: لتكون.

ائْتخذت للزينة أو لضرب من المَرْفِق.

المحال والمطين والمحلف المحال المحال المحال المحال والمطين المارا والمال عليها الدهر أسي السبب و وذلك أن أكثر الرداغ لا تستغرق (أ تخنها وإبرة العقرب لا تكاد تجاوزها وقال آخرون: بل إتما اتخذتها ماوكها لمكان أصواتها وصريرها استشذاناً على أزواجها وأمهات أولادها وعلى جميع محادمها الحالات يكن عليها وأمود يكن فيها وصاد صريرها تدنياً واستئذاناً .

١٥٩ _ وزعم إسماعيل بن علي :

أَنَّكَ أَنت الذي كنتَ أمرت بالِتخاذها وأشرتَ بصنعها ، وأنك تكتُم السرّ الذي فيها ا

وأنك الذي علمتَهم مَضْغَ ''التانَبُول ودبغَ تحمير الأسنان وتطييب النَّكُمة وأكلَ الشُّعُد لِمَا أنت أعلم به والتصندُلَ لِمَا لا يجوز المكاتبة [فيه] '' .

• ۱٦٠ _ وأنك أوّل مَن احتبى هناك واستاك وفرّق شعره وعلّم الخضابَ أهلَه ا

وكيف وقد زعمت أن الاحتباء إنما صاد فيهم وفي العرب لأن نازلة العُمُد والصحاري وسُكّان الفيافي والبراري وكلَّ مَن ليس لشِماله مِرْفَقة ولا لظهره مِسْنَدة ولا لفَخِذه بُحِنّة ، لا بد

۱) س: تستمرن ؛ ف و م : تستفرف .

٣) س: اتخذها ؛ ف وم: اخذها ،

۳۰) ف وم وس: مضع ،

^{🖈)} زیادة س .

أن يشتكي ظهرَه إذا طال انتصابه وكثر جلوسه ، ومَن احتاج احتال ومن استغنى تبلّد ؛ فأخرجت لهم الحبكة للحُبوة حتى قامت لهم مكان المتكا والمِسْنَد ؛ فقد قال لك كِشرَى : « فما بال التُرك والحَنْر وجميع أهل الصحارى والمُمْد لا يعرفون الاحتبا ، والحاجة واحدة والعقول سليمة ؛ » ؛ فلم أمسكت يومن عن الجواب : واحدة والعقول سليمة ؛ » ؛ فلم أمسكت يومن عنى الجواب :

171 _ وأنا _ جعلت فداك _ أعلم أني أسمع ولا أعقل كيفية البَصر ؟ ولا كيفية السمع ؟ وأعلم أني أبصر ولا أعقل كيفية البَصر ؟ ولا أدري أمعدن العقل الدِماغ في والقلب بأبه وطريقه ، كما أن معدن اللون جميع النفس والعين بأبه وطريقه ، أم معدن العقل القلب دون الدماغ ، أو لعلها موصولان غير مقطوعين ؟ وقد اعتل قوم للدماغ بإن جميع الحواس في الرأس ؟ واعتل قوم بالحِلس وبما يجدون في قلوبهم من الرعب (١٠ والاضطراب وغير ذلك ؟ فكيف القول فيه ؟ وعلام عزمت منه ؟

١) س: الرعب؛ ف و م: الرغب.

۳) ف و م و س : صار النار يشدئ .

٣) سقطت جملة او اكثر .

لاح أن هذه الحملة وقعت في عبر موضعها أو أصا قليل من كثير قد اسقطه الناسخ٬
 انظر الغفرة المرموقة ١٢٤

وشأنه (۱) عظيم والجن له مسخّرة والطير له بُر د والريخ له أداة ؟ وكيف جهل يوسف مكان أبيه وحاله في الحزن عليه حاله وهو ملك نبي ؟ وكيف جهل أبوه مكانه وهو نبي وليس أنبه من نبي ، وملك هذا بالشام والآخر بجصر ؟ وما تقول في أهل التيه وعن تردُّدهم أدبعين عاماً في محان واحد وعقولهم معهم ، وإنما يجولون ليقفوا على الطريق ؟ فكيف أضل الجليع الطريق مع ارتفاع الذكر وشدة الطاب ؟

178 __ وخبرني عن كلام عيسى في بطن أمه ثم في المهد، وعن عقل يحبى في حال الصِبا: أكانا في حالها "ينطقان بما ألله لا يعلمان أم ينطقان بما يعلمان ؟ وكيف علماً: أبتجربة واستنباط وعن عَام أداة وكمال آلة أم من طريق الإلهام والإخراج من العادة ؟

* *

وقد تعجب ناس من إطالتي ومن كثرة مسألتي وتعجبي من تعجبهم أشد والذي كان من إنكارهم (" أعظم ؟ ولو رغبوا في العلم رغبتي ورأوا فيه مشل رأيي وكانوا قرؤوا كتابي إليك في شبيبتي وأيّام شباب رغبتي الاستقلوا من ذلك ما استكثروا ولاستقصروا منه ما استطالوا ؟ فإن أظهر تُه وإن تجيد على أعلنته .

ا كذا في س ؛ ف و م : وهي ملكة وشاضا .

٣) ف و م : يتعلقان ما ؛ س : يتعقلان ما .

س: انكارم ؛ ف و م : افكارم .

اف و س : ولاستفسروا ؛ م : ولا استفسروا .

المجالا وستقول (۱): « ما دعاك إلى التنويه بذكري وتعريف الناس مكاني ، وقد تعرف حِشْمَي وانقباضي ونفوري (۱) واستيحاشي ؟ » ولولا أنك حجملت فداك مسؤول في كل زمان والغاية في كل دهر ، لما أفردتُك (۱) بهذا الكتاب ولما أطمعت نفسي في الجواب ؛ ولكنك قد كنت أذنت في مثلها لهريمس ثم لإفلاطون ثم لأرسطاطاليس ، ثم أَجَبْتَ مَعْبَد الجمني وغَبِلان الدِمَشْقي وعمرو بن عُبَيْد وواصِل بن عَظا، وابراهيم بن سيّار وعلي بن خالد الأسواري ؛ فتربية كفك وابراهيم بن سيّار وعلي بن خالد الأسواري ؛ فتربية كفك والناشي تحت جَناحك أحق بذلك وأولى ، وقد كان يجب أن تكون على ذلك أحرَص به وأعنى .

17۷ _ وخبرني عن المراني وكيف صارت ترى الوجوه ويبصر فيها الخلق، وكذلك كل أملس صقيل وصافي ساكن كالسيف والو ذيلة والقوارير والما، الراكد، حتى الحبرالبر اق والحدقة المغربة _ السودا، _ إذا كان الناظر في الحدقة أبيض _ ، والحدقة المغربة _ إذا كان الناظر فيها أسود _ ؟ وكيف صار الما، الجاري والنار الملتهبة (١) والشمس ذات الشّماع لا تقبل الصورة ولا يثبت فيها الخلق ؟

١٦٨ _ وعن قول مَن زعم أنه ليس في القمر مَحْق ثابت

ا ف و م : وستغول ؛ س : وسنغول .

٧) س: نفوري ؛ ف و م : نفر دي .

۳) ف و م و س : نفردتك .

ه) م و س : الملتهبة ؛ ف : المتلببة .

ولا كمد جامد ولا سواد واكد ، وإنما ذلك شي اله رآه الناس فيه إذ (١) كان أملس صقيلا ، بمقابلة الأرض وما فيها ، كما يرى مَن قابلَ الحدقة صورة إنسان وليس هناك صورة وإنما هو شي وجد عند المقابلة ، ولم صار بعض المرائي أيري الوجه والقفا ويري الرأس منكساً ؟ ولم كنت لا تجد كتاب الستور والمطارح فيها أبدًا إلا مقلوباً ؟

179 _ وما تلك الصورة الثابت في المرآة: أعرض أم جوهر أم شي أن وحقيقة أم تخييل ؟ والذي ترى، أهو وجهك أو غير وجهك ؟ فإن كان عرضاً ، فما الذي ولده وما الذي أوجبه ، والوجه لم يُعاسه ولم يعمل فيه ؟ وهل أبطلت تلك الصورة المريئة صورة مكانها في المرآة ، ولم ، وأنت لست تراه في نفس صفيحة المرآة ، ولم ، وكأنك تراها في هوا خلف جوفها ؟

المرآة ؟ فإن لم يكن أبطله فهناك إذًا صورتان في جِسَم واحد (") أبطله فهناك إذًا صورتان في جِسَم واحد أو لونان في جوهر واحد ؟ وإن كان قد أبطل لون الحديد ، فكيف أبطله من غير أن يكون عَمِلَ فيه ؟ وكيف يعمل فيه وحَيِّزُه غير حيّزه وهو لا مماس ولا متصل ولا مصادم ؟ وسوا ، ذكرنا صفيحة الحديد أم ما خلفها من الهوا وما فدّامها من الفرجة كل ذلك جسم ذو لون ؟ فإن اعتللت بالشّعاع الفاصل ، والشعاع ألله والشعاع أله والمنافقة والمناف

¹⁾ س: اذ؛ ف وم: إذا ،

٧) ف و م : شيء ؛ س : أي شيء .

س) س : في حالّ واحد ؛ ف و م : في حال .

يخالف في الجلسّ ، كذلك الحسّاس (۱) وكذلك المحسوس ، وكيف زى المخالف وكيف والشعاع لون وبياض والنفس الحسّاسة لا تدرك بشي من الحواسّ (۱) ؟

1۷۱ _ وما الفرق بين الأثعبان (") والامدّان (والحبرني]
 عن فصل (*) ما بين *السكون والطفرة (۱) .

1۷۲ _ وخبّرني عن القَرَسُطون : كيف أخرج أحدُ رأسيْـه ثلاثمائة رطل _ زاد ذلك أم نقص _ ، ووزنُ جميعه ثلاثون رطلًا _ زاد ذلك أم ** ... ؟

وما تقول في السَّراب؟ وما تقول في الصَّدَى (^) ؟ وما تقول في الصَّدَى (م) ؟ وما تقول في القَوْس ؟ وما تقول في طريقة الْحمرة وفي طريقة الْحافرة ، وكيف اختلفتا ، والهوا ، واحد وما يقابلها واحد ؟ وهل ذلك اللون حقيقة أم تخييل ؟

المالوس ما هو: أتقول بأنه لا حقيقة له وإنما يتلون بقدر المقابلة ، أم تقول إنّ هناك لوناً بعينه والباقي تخييل ؛ وما تقول في عُسّ الماء: كيف

ألعل الصواب: الحاس .

٣) ي المبارة عموض .

٣) س: الاثنبان؛ ف وم: الاسميان.

ع) ف و م و س : والاحللان ؛ راجع فهرس اللمة .

ه) نف وم و س : قول .

٩) ف وم وس : السمون والحفرة .

٧) س: أم؛ ف وم: أو ،

۸) س: السدى ؛ ف و م: السدا .

اشتد صوتُه بلا باب ، والصوت لا بدّله من هوا وإذا اشتدّ فلا بدّله من باب ؟ وما تقول () في خَضَر السَّما : أهو خضر جَلدها كا نقول () أم ذلك لحرّ الهوا كا يقول خصمُنا ؟

1V8 __ وهل ترنم أن الأفلاك ذات لون ؟ فإن كان لها لون ، فقد احتملت جميع الأشكال وهذا خلاف ما يقولون ؟ وإن لم تكن ذات لون فالسماء إذًا غير الفلك ، فهذا هذا ؟ ونقول أيضاً : إن كنّا لا نرى القرى المستطيلة البنيان (أ) المختلفة [الشكل] من البعد إلّا مستديرة ، فلعل الشمس مُصلّبة والكواكب مربّعة ا

المن مَلَكُ يضع رِجلًا وما تقول في المدّ والجزر: أمِن مَلَكُ ولعللّ ويرفع رجلًا ؛ فإن كان كذلك فلعلّ مديّر الفلك مَلَكُ ولعلل صوت الرغد صوت ُ زَجْر مَلَكُ ا فندَع الفلسفة ونأخذ بقول الجاعة ، أم نزعم أن المحدّ والجزر من نفس الجواذب إذا جذب [القمر ؟] وإذا دفع (نا ؟ وما تقول في قول مَن زعم أن القمر مائي وأشبه الكوا كب بطبيعة الناد ، فإنما يكون الجزر والمدّ على مقادير جذبه للما وإرساله له ؟ ذلك معروف في منازل هوجاديه ، يعرف ذلك أهل الجزر والمد وجاديه ، يعرف ذلك أهل الجزر والمد .

١٧٦ _ خبِّرني كيف صارت القيافة في النِّسبة وفي الما

٤) ف و م : تقول ؛ : نقول .

٣) ف و م : نقول ؛ س : تقول .

ب) ف و م : والبنيان ؟ س : البنيان .

یه) ف وم وس: زفع .

والجوّ والتربة وليست القيافة تكلّفاً وصنعة ولا عُرفت بالاستنتاط والفكرة فتكون لمن تعلّم دون مَن لم يتعلّم و نُحِدُها في بني مُدَلِج ثمّ في خاصّ من خَفْعَم و كذلك خُزاعة وهي في بني أَسَد أقل و كذلك خُزاعة وهي في بني أَسَد أقل وليس هو لا ولاب ولا يجمعهم بَلَد وليس فيا بين البلدين قافة وهي وهي فيهم على هذه الصفة .

المنجم بالنّبطيّة وبعضهم بالفارسيّة ؟ فإن قلت : "فإن فيهم النّبطيّة وبعضهم بالفارسيّة ؟ فإن قلت : "فإن فيهم المنجم والشاعر والبكيّ والغرير (٥) وفإن الشاعر وإنكان القريض عليه أسهل وهو على القوافي أقدر فإنه يتروّى الشعر ويصنعه ويتفرّد له ويفكّر فيه [... ؟ ...] (١) وكيف صار به إنسان يعيش حيث تعيش النار وعوت حيث عوت النار يُصاب علم ذلك في الجباب وفي الغيران (١) ولم صار يُبصر النجوم من قعر البئر العميقة ولا يبصرها أبدًا إلّا والجوّ خالص الظامة ؟

ه: غدها ؛ ف و م : تجدها .

٧) م و س : حثمم ؛ ف : حشمم .

٣) س: وهي ؛ ف و م : وهل .

ه) ف و م وس : فارقهم ؛ وقد اثبت ما في المحطوطة .

ف و م : العرير ؛ س : العرير وفي العيارة سقطات وحموص .

٦) سفطت حملة او أكثر .

٧) حاء في الحيوان ح • ص ١ ١ ما يلي : قال : والها قصيت لها بالقرابة [القرابة بين النار والانسان] لاني وحدت الانسان يجيا ويعيش في حيث تميا النار وتعيش . . . وقد تدخل بار في بعض المطامير والجباب والمعارات والمعادن ٬ فتجدها متى مائت هناك علمنا ان الانسان متى صار في ذلك الموضع مات .

٨) قاوم وس: وهو ،

1۷٩ _ وخبِرني _ جعلت فداك _ لم زعمت أن الحِس للعَصَب وأن الشر عَصَب جامد ، وأن الرق لا حس لها، وأن من أدام سف اللّبان لم يؤلمه المؤلم وألذه المُللّذ ؛ وكيف يَلَذ مَن لا يألم ؟ ولو جاز ذلك لَعَرَف الصواب مَن يجهل الحطأ ولعرف الصدق من يجهل الحطأ الكذب ا

88

و) سقطت من هنا جملة ؛ ولمل الجاحظ يتحدث عن البقر ثم عن الثملب أو المزز .
 ٣) الضمير عائد الى الثملب او المزز وهو ذكر الارنب ؛ انظر الحيوان ج ٦ ص ٢٠٦ و٢٥٦ .

كانت علائق أجواف السبّع أفرادًا إلّا الكُلية ؛ وزعمَتَ أنك تعرف في الخفّاش سبعين أعجوبة ونحن لا نعرف إلّا سبعًا ، وأنك تعرف في الذّهب مائة خصلة كريمة والناسُ لا يعرفون إلّا عشرًا ، وأنك تعرف في البعير ألف دا و ووا والأعراب لا تدّعي إلّا مائة دا و بغير (1) دوا .

88

البيان أن يكون سِحرًا » وقال رسول الله _ صلّعهم _ : "كاد" وقال البيان أن يكون سِحرًا » وقال : " إن من البيان لَسحرًا » (ث) وقال عمر بن عبد العزيز ، وسمع رجلًا يتكلّم بكلام بليغ عجيب لطيف رقيق : "هذا _ والله _ السّحرُ الحللال ا » (ث) وقال الناس لذي المكر والجلاب قولذي الرّفق والتأتي (ث) : "ما هو إلّا ساحر ا » و قد سحر بكلامه » ؛ وقالوا للمرأة : "ساحرةُ العينين » وقد ذكر الله السّحرة في القرآن وأخبر عن هاروت وماروت وخبر عن النقائات في المُقدِ ﴾ (ث) ؛ وقال الناس : "لهو أقبح من السحر » إذا أرادوا نفس المعني المشبّه به والمعني المحمول عليه والسحر نفسه وما الذي اشتقت منه هذه الأمثال.

١٨٣ _ ولم تجدهم_ أبقاك الله _ سمُّوا كَيَّان العرب سَحَرَةً

و) ف وم وس: عير.

۲) م و س کاد ؛ ف : کأن .

٣) اظر امثال الميداني ج ١ ص ١٠ .

الطر البيان والتبين ج 1 ص ٢١٦ الخ .

ف و م : والتاني ؛ س : والتاتي .

٣) سورة الغلق آية ٠٠.

ولا العرّاف ساحرًا ولا الحازي ولا صاحب الطّرق ولا من كان معه رَنِيّ ولا من ادّعى تابعة من لدُن عمرو بن لُحَيّ إلى يومنا هذا ؟ وما قاله [الساحر]() إذا عقد عقدًا أو دفن صورة بالأندلس لرُجل بفرغانة وإذا صور شمعتين() وخرَطَها على مِثال إنسانين ودفنها وخبًا مكانها وقابَلَ بين وجوهها تقابَلًا بالمودة، وإن دابَرَ بينها تدابَرا بالعداوة()

۱۸٤ _ وقل لي مَن يتولّى هذا له ومَن يقوم له به ومَن يتطوّع به عليه ؟ فإن قلت : "الشيطان " فلم فعل هذا له ؟ وأوّلُ شيطنته أن لا يُطيع من هو فوقه ؟ فإن قلت : " بالعزائم التي لا تُرَدّ والأيمان التي لا تُدفع "، فقد عزم الله عليه بالقرآن والتوراة والإنجيل ، فلم يجده يحفِل بذلك ولا يرى له قدرًا ولا يكترث له ولا يراه سبباً .

1۸٥ _ وأخيرني ما هذه العزيمة التي إذا سمع بها أجاب وإذا ظهرت له أناب ؟ ومن أبن عرف الإنسانُ هذه العزيمة ومن أبن وقع عليها ومن له بها ؟ أهو صَنعَها أم صُنِعت له ؟ فإن يكن الشيطان هو الذي ابتدأه بها ؟ فقد ابتدأه إذًا بتعريف العزيمة قبل أن يعزم عليه ؟ وقد تطوع بأعظم الأمور: فما الذي يجوجه إلى العزيمة في أصغرها ؟

١٨٦ _ فقُل في هـذا ؟ وإن زعمتَ أن العازم صاحبُه دون

۱) زیادة س .

٣) س: شبعتين ؛ ف و م: شبعين .

٣) س: بالمداوة؛ ف وم : بالمودة .

الشيطان ، والعازم مُسلِم ، وإن كان مسلماً _ ولذلك أجاب العزيمة وعظم الإخلاف _ فلم يخبِّل له الأصحا ويقتُل المرضى ، ولم يُحبِّب ويبغِض ، ولم يفرِق بين المر وأهله وبين الولد البار وأمه ، ولم يجبِّب ويبغِض إلى الزُّناة ، ولم يعنبِّب ويقتل وهذا متناقض ؟

" (أبرّ من هِرَّة » (أعقُّ مِن ضبّ » (أبرّ من هِرَّة » (أبرّ من هِرَّة » (أبرّ من هِرَّة » (أبرّ من هِرَّة » (أ وهما جميعاً يأكلان أولادَهما ؟ ولم عالَ الــذُنْبِ أولادَ الضَّبْع إذا تُتلت أو ماتت حتى قال الشاعر [من الطويل] :

وهل تفهم '' الضبع قولهم : ﴿ خامِرِي أُمَّ عامِرِ ا ﴾ ('' ؟ وما بال الظني لا يدخل كِناسه إلا مستديرًا ؟ وهل يجوز قولهم في نوم الذئب ؟ قال الشاعر [من الطويل] :

يَنامُ بِإِحدَى مُقْلَتَيْهِ وَيَتَقِي الْمَنايَا بِأَخْرَى فَهُوَ يَقْظَانُ هَاجِعُ (``) ولم نامت الأرنب مفتوحة العينين ؟ ولم أكل الذئب صاحبه إذا رأى به دَماً ؟

١٨٨ _ وما بال الجن والثيران (١٠) ؟ وما بال الشياطين

انظر امثال الميداني ج ١ ص ٥٠٩ . .

٣) أنظر أمثال الميداني ح 1 ص ١٣٢ و٥٠٥ .

البیت للکمیت (انظر الحیوان ج ۱ ص ۱۹۸)؛ فهو :
 کما خامرت فی حصنها ام عام لذی الحبل حتی عال أوس عیالها

۲۰) ف وم وس: يفهم.

الطر امثال الميداني ح و ص ٢٤٨ .

انظر قار القلوب ص ٢١٦ : ٠٠ ويتقي باخرى المنايا فهو يقظان نام .

٧) س: والثيران ؛ ف و م : والنيران

والورشان '' ؟ وهل في الحيّات ''جنان ؟ وما معني قولهم : «كأنّا كُسرَ فَجُبِر » ؟ وما تأويل الحديث : « يُوخَذ للجمّاء '' من القَرْناه '' ويُحَدِّ للجمّاء '' من القَرْناه '' ويُحَدِّ للجمّاء أن يعقد بين شعيرتين '' » ؟ ولم زعمت أن عمر نوح أطوَل الأعماد ، مع قولك إن جميع الأنبياء قد حذّرت من الدّجال وإن الدّجال إنسان ؟

88

المجالا وقد سألتك وإن كنت أعلم أنك لا تحسن من هذا قليلا ولا كثيرًا ا فإن أردت أن تعرف حق هذه المسائل وباطلها وما فيها صحيح وما فيها صحيح وما فيها فاسد ، فألزم نفسك قراءة كثبي ولزوم بابي وابتدئ بنفي التشبيه والقول بالبدا المجارات واستبدل بالرفض الاعتزال وإن أنكر نفك (" بعد التمكين والبذل وبعد التقريع والشحذ ، فلا يُبعد الله ألا مَن ظَلَمَ ا

88

• 19 _ وقد بقيت لي عليك مسائل وهي خاتمة هذا الكتاب ومنتهَى المسائل ؟ أيهما أحسن : قول بُقر اط مفسِّر ًا : « العمر قصير

۱) س: والورشان ؛ ف و م : والورثان .

٣) س: الحيات؛ ف و م: الجنات .

٣) موس: للجاء؛ ف: للحاء.

به) م و س : الغرناء ؛ ف : الغزناء .

س: شعيرتين ؛ ف و م: شعيرين ولعل الصواب : الشعريين .

٣) س: بالبداء؛ ف و م: بالنداء .

٧) ف و م و س : انتكر منعك .

كتاب التربيع والتدوير – ٧

والصناعة طويلة والزمان حديد "والتجربة خطر" والقضاء عسر "" ، أم قول إفلاطون 'نجملا : «لولا أن في قولي أني لا أعلم تثبيتاً لأني أعلم ، لقلت إني لا أعلم "، أم قواضع أرشجانس "حيث يقول : «ليس معي من فضيلة العلوم إلاعلمي بأني لست بعالم "؟ فانظر في آخر هولا ، ثم انظر في قول ديمقراط : «عالم "معاند خير" من خاهل منصف " وفي قول تلميذه الأول : «الجاهل لا يكون معاندًا» والعالم لا يكون معاندًا " والعالم لا يكون معاندًا وقد يكون الجاهل المائد المنافرة ال

الم العلم لم يطلب عمل ، و لأن أدّع الحقّ جهلا به أحب إلى علم ، ولولا العلم لم يطلب عمل ، و لأن أدّع الحقّ جهلا به أحب إلى من أن أدعه زُهدا فيه ، وإن كان الجهل لا يكون إلّا من نقصان في أن أدعه زُهدا فيه ، وإن كان الجهل لا يكون إلّا من نقصان في ألّة الحسن (۱) ، فإن المعاندة كين زيادة في آلة الشر ، و لأن أترك جميع الحير أحب إلى من أن أفعل بعض الشر » ، ثم انظر في قول قومقر اط (۱) : « العلم روح والعمل بدن ، والعلم أصل والعمل

۱) ف وم وس: حدید،

۳) ف وموس: حطأ .

٣) انظر اليعقوبي ج 1 ص ٧ 1 والشهرستاني ح ٣ ص ١٦ .

ه) ف و م و س : ارشحاس .

اف وم و س : عالم منصف حاهل ؛ راحع البعقوبي ج ١ ص ١٢٥ والشهرستاني ج ٣ ص ٢٠٠٠.

٦) فسوموس: العالم

۲) س: ریسیوس؛ ف و م: دسیوس والصواب التام: زُسیموس؛ راجع الفهرس سادّة Zosime.

٨) س: ني ؛ ف وم: من .

٩) ف و م و س ; الحس .

ا كذا في جميع النسخ والقول معزو الى اوشهنج في رسائل البلغاء ص ٤٧١ والى ابن
 المقفع في نفس الكتاب ص ١٤٦ .

فرع والعلم وال والعمل مولود وكان العمل لمكان العلم ولم يكن العلم لمكان العمل ولم يكن العلم لمكان العمل والسبب الجالب خير من السبب المجلوب والغالب خير من المغلوب وانظر في قول فليميون (۱) « العلم كان من العمل والعمل غاية والعلم دائد والعمل مرشد (۱) ».

طَمَعاً في بلوغ قاصِيَته ولا سبيلًا إلى غايت ، ولكن التاسَ ('') طمَعاً في بلوغ قاصِيَته ولا سبيلًا إلى غايت ، ولكن التاسَ ('') ما لا يسوغ ('') جهله ولا يجسُن بالعاقل خلافه» ؛ ثم انظر في قول [...] ('') : «قد عرفتُ الأرثماطيقي وأتقنتُ ('') معرفة الموسيقي وعرفتُ المساحة ، فلم يبق إلا العلم ('') الإلهي ومعرفة الإسلاح ('') » ؛ ثم انظر في قول مورسطوس : «عرفتُ أكثر المقصود ('') وأقل ما يوقف عليه من المبسوط ، وقليل الكثير كثير وكثيرُ القليل قليل (''') * وبدأتُ بما حاشا له أن يكون مبسوطاً ومرغوباً به أن يكون مقصوداً ، وهو معرفة الواحد مبسوطاً ومرغوباً به أن يكون مقصوداً ، وهو معرفة الواحد

ا ف و م : فليميون ؛ س : اقليميوں .

٣) س: مرشد؛ ف و م: برسل .

٣) ف و م : الناس ؛ س : النبس .

A) ظوف وموس: يسم.

ف و م و س : قوله ؛ فند سقط الم الغائل و هو فيا يظهر اقليدس .

٣) ف و م و س : وأيقنت .

٧) ف وموس: علم.

٨) س: الاصلاح؛ ظوفوم: الاصطلاح.

٩) ف و م : المقصور ؛ س : المقصود .

١٠) ف و م : قليل ؛ س : كثير .

الذي منه كان أوّل الأعداد وإليه يكون مَعادي(١) ».

197 _ ثم انظر في قول افليمون: «ما أقبل منفعة كثير المعرفة مع شرف الطبيعة واقتصاد الشهوة ا »؟ ثم انظر في قول تلميذه الأول: «غلبة الطبيعة تُبطِل المعرفة وتُنسي العاقبة ، ولو كانت المعرفة ثابتة لكانت هي الغالبة » ؛ ثم انظر في قول تلميذه الثاني : «ليس بعلم ما كان مغلوباً وليس بفهم ما كان مغموراً ، بل لا يكون مغلوباً إلا بالنقص والخبال ولا مغموراً إلا بالغَلبة والانتقاض ».

198 _ ثم انظر في قول ما سرجس: «من قصر عن طلب العلم لرغبة أو رهبة أو منافسة أو شهوة كان حظه ثمن الرغبة وحظه من الرهبة على مقدار حق الرهبة أو من طلب العلم لكرم العلم والتمسه لفضل الاستبانة كان حظه منه بقدر كرمه وقدره وانتفاعه به على حسب استحقاقه في نفسه».

88

190 _ وقد اختلفوا في العقل بأكثر من اختلافهم في العلم؟ فمنعني من ذكره لك غموضه عليك واستتاره عنك ؟ وعلمت أني لا أقدر أن أصوره لك دون دهر طويل ، ولا أضمنك (") معناه دون تربيب (") كثير .

88

¹⁾ سفطت الجملة من س.

علوح جلياً أن هذه الحملة غير ثامة ومع ذلك فالمنى وأشح.

٣) س: اضبنك؛ ف و م : اضبك .

اس : تربیب ؛ ف و م : ترتیب .

197 _ هذا الكتاب 'مرض مع ما فيه من الأخلاط من أشكال وأضداد ومن الجدّ والهزل ومن الحظر "والإطلاق ومن الاستثناف والقطع ومن التحفّظ والتضييع ومن التثبيت والتهاون ، إذا أديد به تقريع معجب أو تكشيف مو أو امتحانَ مشكل أو تخجيل وقاح أو قضع مماد أو ممادحة ظريف أو مساءلة عالم أو مدارسة حافظ أو تنبيها على الطريق أو تجديداً للذهن .

19۷ _ والعقل _ جعلتُ فداك _ أطوَلُ رَقْدَةً من العين وأحوَجُ إلى التعهَّد وأسرعُ إلى وأحوَجُ إلى التعهَّد وأسرعُ إلى التغيَّر ، وأدواؤه ('' أقتلُ وأطِبَاؤه أقل وعلاُجه أعضلُ ؛ فن تدارَكه قبل التفاقم أدرك أكثرَ حاجته ، ومَن رامه بعد التفاقم لم يُدرك شيئاً من حاجته ، ومِن أكبر ('' أسباب العلم كثرةُ الخواطر ؟ ثم معرفةُ وجوه المطالب .

191 _ ثم في الخواطر ، الغث والسمين والفاسد والصحيح والُمسرع إليك والبطي عنك والدقيق الذي لا يكاد يفهم والجليل الذي لا يلقى الفهم ؟ ثم هي على طبقاتها في التقديم والتأخير وعلى منازلها في التباين والتمييز .

وللمطالب (المُ خُلُون ولدَرَكُ الحَقَائقِ أَبُوابِ : فَمَن أَخَطَأُهُا (ا

ا س : المظر ؛ ف و م : الحطة .

٧) س: وادواژه ؛ ظروف و م: وداوم .

٣) س: أكبر؛ ف وم: أكثر.

ه) ق و م و س : والمطالب .

اس: أخطأها ؛ ف و م : أخطأ .

وانتظر (''كان أسوأ حالًا ممّــن لم 'يخطِلْها ولم ينتظر .

وعلى قدر صحّة العقل يصحّ الخاطر، وعلى قدر التفرُّغ *يكون التنبّه(٢).

هذه جماع هذا الباب وجهورُه وأقسامُه و'جملتُه .

المنتظارُ الله على "الحفظ المناه "الحفظ الما قد حصل والتقييد الما ورد والانتظارُ الما يرد ؟ والا تخلى "نفسك من الفكرة الا بقدر جمام الطبيعة ؛ وأن تعلم أن مكان الدرس من الحفظ ككان الحفظ من العلم ؛ وأن تعرف فصل ما بين طلب العلم للمنافسة والشهوة "وبين طلبه للرغبة والرهبة ؛ وأن تعلم أن العلم لا يجود بمكنونه ولا يسمح بسر "ه و يخزونه إلا المن رغب فيه لكرم عنصره وفضًا له لحقيقة جوهره ورقع عن التكسب وصانه عن التبذل ؛ وأنه لا يعطيك خالص الحكمة حتى تعطيه خالص المحبة ؛ وكان يقال : « مَن شابَ شِيبَ له ».

• ٢٠٠ _ وخصلة ينبغي أن تعرفها وتصطنعها وتتذكرها وتقف عندها: وهي أن تبدأ من العلوم بألهم ؟ وأن تختار من صوفه ما أنت له أنشط والطبيعة به أعنى ؟ فإنّ التّبول على قدر النّشاط والبلوغ فيه على قدر العناية .

مُ من أفضل (١) أسبابه (٢) تخليص أخلاط وتمييز

و) س: وانتظر ؛ ف و م: فاشطر .

٣) س: يكون النبه؛ ظ و ف: يكون البينة؛ م: تكون البينة.

٣) الضير عائد إلى العلم .

لا تعلى ؟ أف : والا تعلى ؟ م : ولا تعلى .

ف و م : والشهوة ؛ س : والشهرة .

٣) س: افضل ؛ ف و م : حلص ؛ ولمل الصواب : اخلص .

أجناسه والمعرفة بأقداره على تُعطي كل معنى حقَّه من التقريب والرفعة وقسطَه من الإبعاد والضَّعة وحتى لا تتشاغل إلا بالسمين الشمين الشمين وبالخطير النفيس ولا تُلقِيَ (١) إلا الغث الحسيس والحقير السخيف.

النظرين ولا فرق () ما بين النعتين ؟ والكيس كل الكيس النظرين ولا فرق () ما بين النعتين ؟ والكيس كل الكيس والحذق كل الحذق كل الحذق كل الحذق أن لا تعجل ولا تبطئ وأن تعلم أن الشرعة غير العَجَلة ؟ وأن تعلم أن الأناة خلاف الإبطاء وأن تكون على يقين من دَرَك الحق إذا وفَيْتَه شرطه () ، وعلى ثقة من تواب النظر إذا أعطيته حقَّه .

* *

٣٠٢ _ هذه جملة العذر في هذه الرسالة وجملة الحبّة فيما قدّمنا من الافتنان والإطالة ؛ فأن كنّا أصبنا فالصواب أردنا وإلى غايته أجرينا ؛ وإن كنا قد أخطأنا فما ذلك عن فسادٍ في الضمير ولا عن قلة الاحتفال بالتقصير ، ولعل طبيعة خانت أو لعل علة حدثت أو لعل سهوا اعترض أو لعل شفلًا منع .

٢٠٣ _ خفّض عليك _ أيها السامع _ فإن الخطأ كثير أعام ومُستَول غالب والصواب قليل خاص ومقموع مستخف وقبه اللّائمة إلى أهلها وألزِمها من هو أحق بها ؟

و) س: ثلق ؛ ف و م : ثبيق ،

۴) ف وموس: فضل.

۳) س: فرق؛ ف و م: صرف ،

ه) س: شرطه _{أي}ف وم: بشرطه .

فإنهم كثير ومكانهم مشهور ا

٢٠٤ _ كنت أتعجب من كل فعل خرج من العادة ، فلما خرجت الأفعال بأسرها من العادة صارت بأسرها عَجباً فبدخول كلّها في باب التعجب خرجت بأجمعها من باب العجب وقد ذكر الله تعالى التعجب في كتابه ، وقد تعجّب رسول الله _ صلّم _ في زمانه ، وفي الناس يوميذ الناقص والوافر والمشوب والحالص والمستقيم والمعوج ؛ قال الله _ تبادك وتعالى _ لنبيّه : ﴿ وَإِنْ تَعْجَب فَوْ أَلُمْ ﴾ (١) ، وقال : ﴿ بَلْ عَحِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴾ (١) .
 فَمَجَب قَوْ المَمْ ﴾ (١) ، وقال : ﴿ بَلْ عَحِبْتَ وَيَسْخَرُونَ ﴾ (١) .

٢٠٥ _ واعلم أنه لم يبق من المتعجّب الفاتك (") إلا نصيب اللسان ، ولا من المستمع الفاتك (") إلاحصة السمع ؛ وأمّا القلوب فخاوية قاسية وراكدة جامدة : لا تسمع داعيا ولا نجيب سائلا ؛ قد أغفلها سو العادة واستولى عليها سُلطان السّكرة

فَدَع عنك ما لستَ منه وفإن فيما أورده عليك شغلًا وهمَّا داخلًا.

٢٠٦ _ اعلم أنّ الله تعالى قد مسخ الدنيا بحذافيرها وسلخها من جميع معانيها ؟ ولو مسخها كما مسخ بعض المشركين قِرَدة أو كما مسخ بعض المشركين أمورها وحبر كما مسخ بعض الأمم خنازير ؟ لكان قد بقي بعض أمورها وحبس عليها بعض أعراضها ؟ كبقية ما مع القرد في ظاهره مِن شبه الاَدمي وبقية ما مع الحنزير في باطنه من شبه البَشَري؟ لكنه _

١) سورة الرعد 'آية . .

٣) سورة الصافات ، آیة ١٩٠٠ .

ض و م : الغائك ؟ س : الغائل .

ه أو م : الغاتك ؛ س : الغائل .

جلّ ذكره_مسخ الدنيا مسخاً متتبعاً ومستقصّى مستفرغاً ، فبين حاليْها (۱) جميع التضادّ وبين مَعْنَيْها (۱) غاية الخلاف .

۲۰۷ _ فالصواب اليوم غريب وصاحبُه بجهول؟ فالمُجَب مَّن يُصيب وهو مغمور ويقول وهو ممنوع ا فإن صرتَ عوناً عليه مع الزمان قتلتَه وإن أمسكتَ عنه فقد رفدتُه ؟ ولسنا نريد منك النُّصرة ولا المعونة ولا التأنيس ولا التعزية ؟ وكيف أطلبُ منك ما قد انقطع سببُه واجتُث أصله ؟ وقد كان يقال : « مَن طلب عيباً (وجده » ، هذا في الدهر الصالح دون الفاسد ؟ فإن أنصفتَ فقد أغربتَ (وإن جُرتَ فلم تَعْدُ ما عليه الزمان ا

وهب اللهُ لنا ولك (° الإنصاف وأعاذَنا وإيّاك (° من الظُّلم ا

والحدالله كا هو أهله (۲) وهو حسبُنــا ونِعْمَ الوكيل والْمعين (۱) ا

تمّت الرسالة ***

اف وموس: حاليها.

٧) ف و م : معنيها ؛ س : معنيها .

٣) كان يقال : من طلب شيئًا وحده ؛ راحع امثال الميداني ج ٣ ص ٢٧٦ ،

له) س : أغربت ؛ ف و م : أعنت .

و) س: ولك ؛ ف و م: ولكم .

٢) س: واياك ، ف وم : واياكم .

٧) س: ولا حول ولا قوة الا به .

٨) سقط من سي .

GLOSSAIRE

•

passim: terme interrogatif	(50) 1 *
130: éternité sans fin mais non pas sans commencement,	* أَبَدُ (5)
v. E.I., s.v., I, 3; — 12(1 passim : jamais	
158: dard (du scorpion).	(i) **** *
17, 40, 56: chameaux	* إبل (3)
40 ² , 48, 50, 163 ² : père; 72, 176: ancêtre éponyme;	* أب 🛪 آبا ﴿ (10)
60, 145: ancêtres.	
33, 83: refuser; ابت ننسي غير 'je me refuse [à m'adresser	(2) = 31 *
à tout] autre que toi.	
90: • —: aller vers; على —, 115: énumérer; • • —,	* اتّی - (4)
1232: apporter qc. à qn.	
92: bienfaisance.	إنّيان (1) العَميل ِ
135: donner qc à qn.; au passif, 15,58: recevoir qc.	📍 ۱۷ آئی 🗚 (3)
7: influence sur	* آثر (۱) على
2: préférer	(1) F iv
26: préférence pour (respect de)	إيثار (1)
2,20: péché	* إثر (2)
462: cau salée, v. Şahāh, s.v.	* أجاء (2)
18: quelqu'un; 18, 34, 83 (nég.): personne; 122, 172:	* أحد (6)
l'un de ; (1) إخدى 122: l'une de,	
52, 126: frère, ami; 120: possesseur de; 124: frère des	(9) ≠1 *
fils de = membre de la tribu de; pl. إَخْرَة 130²: frèi	res
(récls); إخْوان (34, 131: amis.	
114: prendre qc.; ب, 19, 53: prendre qc.; من,	* آخذ + (13)
32, 66, 1412, 188: prendre à qn. ou de qc.; ه من —, 151	; prendre qc. à qn.;
ب من, 99: prendre qc. à 'qn.; 41: se diriger vers; ب	, 175: faire sien, بر
adopter (une opinion); عن, 98: suivre les leçons	:104 مأخوذ من ;de
emprunté à.	7AL 0.7 8.
157, 158 ² : adopter puis fabriquer qc.	viii اَرُّغَدُ ه (3)
78, 159: adoption, fabrication.	ائِماذ (2)
passim: autre; fém. اُدِل ; 45: dernière (opp. à اُخْرَى).	• آخرُ (15)
129: dernier (opp. à اَرَل ; subs. 105, 130: fin.	آخر (3)
75: mettre en arrière (opp. à مُنْهُ).	n }گنو" (1)

198: fait de mettre en arrière (opp. à تعدير).	تأخير (1)
3, 105: culture intellectuelle; pl. گذاب 3: éléments de la	اقتور (3) اَدَب (3)
culture; v. Nallino, 7 sqq.	(0) 03,
131: homme cultivé	دىپ (1)
73, 94, 105: éducation (en corrél. avec تترير)	ıı تأديب (3)
206: être humain	* آدَئِي (1)
34. accomplissement	* إداء (1)
163: instrument, 164 instr. de réflexion, faculté	إداة (2)
passim: car, puisque, lorsque	* إد (7)
passim. lorsque	إِذَا (65)
passim: donc	اَذَا (5)
533: oreille	* أذك (3)
ل في . 165 autoriser qn.; ل في ال —, 166 donner à	• أَذِنَ - (2)
qn. une autorisation à propos de	
1582 fait de demander l'autorisation [d'entrer]	x استِدان (2)
79: éprouver un dommage à cause de	 * تأنی ب (۱)
100 fin, intelligent	• اریب (۱)
41. Dozy fournit les traductions suivantes homard,	💌 إرْبِيَالُة (1)
grosse écrevisse de mer, langouste, squille et crabe; Str	LINGASS, S.V. arbayān,
donne: a sea-locust = squille ou sauterelle de mer. L'éd. o	
102, l'identific au gunbari qui est une grosse crevette ou	
s'agit donc, probablement, soit de ce crustacé, soit du	
GAIHZ (Hay., I, 144 = 297; cf. IBN QUT., Muht., 9,364)	
volait du fil (sulūk), elle fut métamorphosée, mais on lu	
pour qu'ils demeurent comme un signe distinctif et une	marque du genre de
larcin qu'elle commettait».	(0)
147, 192 calcul théorique ou spéculatif qui s'appuie	 ارتماطیتی (2) ۱۲ 224 6
essenticliement sur les livres 7-9 d'Euclide; v. E I., s.v. h	
·	• ۱۱ تأریح جات (l)
	 أرض ج أرضون (9) أرض ج أرضون (9)
54: terrestre	ارميّ (1) شعر الله
41 termite, D'après Abū Bakr b. 'Abd Alläh al-Muzani	* ارضة (1)
(apud Hay., VII, 81 = 254; Timār, 404, Damīnī, s.v. س	
termites qui ont mangé la «feuille» (sahifa) sur laquel	=
inscrit le pacte conclu contre le Prophète, mais en respe l'Envoyé de Dieu. Ce sont également des termites q	
démons la mort de Salomon (Qazwini, 377); q.v. الأرص	
سندهند 147; v. infra سندهند	* الأركلد (1)
69, 180, 187. hase (parfois hèvre, qui se dit خرز). Les	ارر بستار) * ازنب (3)
prétendues menstrues de la hase sont souvent signalé	
529; Damiri, s.v.: quatre femelles ont des menstrues: l	
chauve-souris et la hase; cf. Qazwini, 331; WZKM,	
and appeared for occalety (halh) do have the metters à l'ai	

qui concerne les osselets (ka'b) de hase, ils mettent à l'abri des envoûtements

et du mauvais œil car les ğinn-s s'en éloignent à cause des particularités physiques et physiologiques de cet animal (Damīrī, s.v.; Hay., VI, 118 = 357; Reste², 143; WZKM, VIII, 70); une femme qui porte sur elle une patte de hase ne peut pas concevoir (Qazwinī, 332; Berthelot, III, 152). Sur la croyance au fait que le lièvre dort les yeux ouverts, v. Hay., III, 126 = 406; Damīrī, s.v.

GLOSSAIRE

```
(2) آسَد
. قرانق et رفطن .73, 78: lion; v
                                                                       ائم (1)
156: captivité. C'est peut-être une allusion au proverbe:
   (Maid., II, 113) parce qu'en captivité, le plus humble
  Sindien prétend être un prince.
                                                                  إضطرالات (1)
78: astrolabe. Les divers types de cet instrument ont été
  étudiés par Nallino dans E.I., s.v., I, 508-510. Il semble que les Arabes
  aient, de bonne heure, essayé d'expliquer le mot comme «les lignes» (إسطر
  d'un nommé Lāb (Maf., 233).
passim: origine, base, principe, racine; 191: opp. à فرء.
                                                             أضل ح أصول (12)
                                                                    (4) _ 1351 *
53, 79, 1872: manger
123, 159: fait de manger
                                                                          (2) گل
                                                                      (138) √1
passim.
                                                                  الف _ ﴿ (1)
4: s'habituer à, se familiariser avec
                                                                      rr أأف هـ (1)
28: composer (le discours), agencer (les mots)
104: ordonnance, agencement
                                                                         تألف (1)
97; accord (opp. à اختلاف)
                                                                    vm ائتلاف (1)
179: souffrir
                                                                    * )ن ــ (1)
i douloureux, pénible. مُولِد 179; faire souffrir; 116, 179 مُولِد 179:
                                                                      (3) • JT iv
                                                                      الهي (1)
théologie على --- 192:
passim: Dieu
                                                                          الد (53)
7: mon Dicu!
                                                                         الله: (1)
                                                                     (103) Ji
passim.
                                                                      (82)
passim: ou bien.
passim: quant à
                                                                       (19) น้า
5: soit . . . soit
                                                                 إِنَّا . . . وإِنَّا (1)
40, 41, 50, 66, 164, 186: mère; 8. femelle capable de
                                                                      (10) A
  procréer (avec نحل); pl. הَهَاتُ الأَولاد أَنْهَاتُ الأُولاد (فحل 158: concubines qui ont donné un en-
  fant à leur maître; أمر عامر ; 23: pie-mère أمر عامر .
passim: nation, peuple.
                                                                     أثمة ج أمّر (7)
. رفص .v. نام 50, 57, 80, 121, 1302, 1362: imām; v.
                                                               المام ح إليَّة (9)
130: imāmat; sur sa nécessité, v. Ibn Bābawaih, 116
                                                                         (1) into]
                                                              إثم ج أمور (22)
passim: chose, objet (terme vague);
  10, 46, 72, 99, 158 : état, situation.
                                                                 * أَمَرُ لُد بِ (6)
1183, 1232, 159: ordonner qc.
                                                                         إنمر (1)
الله ordre, commandement (opp. à نهي)
122: gouverneur militaire
                                                                          إمور (1)
69: la consultation du sort par les flèches (استقسام) avait lieu
                                                                          (1)
```

devant une idole (c'est un cas de transition de la divination par le sort à la divination par révélation); on tirait au sort au moyen de flèches sans pointe au nombre de 2 (oui ou non) ou de 3: ordre (الآلم), défense (الله), expectative (الله) qui fournissaient une indication sur la conduite à tenir; ce procédé correspond à peu près à la bélomancie ou rhabdomancie des Grecs. On connaît l'épisode célèbre où l'on voit Imru' l-Qais brisant ses flèches et les jetant à la face de l'idole Dû l-Halaşa parce que le nāhī était sorti à trois reprises quand le poète s'apprêtait à venger la mort de son père. V. Hay., III, 136-440; Caussin, II, 310; Ibn Hišām, 56; Ezéchiel, XXI, 26; Reste², 132; Lenormant, Divination, 19; Doutté, 127-128, 373-374.

```
* أَمَلُ لُمُ هُمُ (1)
98: espérer qc.
                                                                         إَمَل (2)
88,91: espoir espérance
                                                                         مأمول (1)
132: chose espérée, espoir
                                                                       (1) a [1] II
132: espérer qc.
                                                                      ٧ تَأْمُل م (2)
104, 110: considérer, contempler qc.
32, 104: examen, contemplation
                                                                          تأمل (2)
8,88. être à l'abri de, en sécurité contre, ne pas risquer que
                                                                  (2) • = [...] •
882: sécurité
                                                                            امن (2)
                                                                        ٧١ آمن (2)
73: avoir la foi, être mu'min; جن من —, 89: mettre
  qn. à l'abri de.
5: foi
                                                                          اليمان (1)
                                                                       (99) 👪
passim: si (potentiel)
122: négation
                                                                            (1) \quad \Im
                                                                           (51) 🔱
passim.
                                                                          إنب (20)
passim.
                                                                       (91) 5
passim.
                                                                          إن (102)
passim.
92 : comment t'est-il possible de; d'où te viendrait le pouvoir de الى (1) الله ب
                                                                        (10) u
passim.
passim.
                                                                          إنت (39)
                                                                    (1) ゴ n *
34: réprimander
34, 95, 128: réprimande.
                                                                          ئاىيى (3)
50<sup>2</sup>: femelle; الشان 23: testicules
                                                                        • أنتي (3)
passim: homme
                                                                     • إنبان (15)
                                                                           ناس (28)
passim: gens; 25, 31: les hommes (opp. à 51); 9, 181:
   les autres, autrui; 40, 48, 49, 61, 75, 104, 132 : les hommes.
67: humains
                                                                            إلىن (1)
100: femmes
                                                                           نِبَ (1)
106: sociabilité (opp. à رحشة).
                                                                           أثبي (1)
                                                                        n تأنيس (1)
207 : familiarité
103: nez
                                                                        (1) انت
98 : éprouver un sentiment de honte, se sentir humilié
                                                                      (I) - (I)
196 : retour au sujet, reprise du sujet
                                                                     (1) استِئناف(x)
```

126: buse. On dit en proverbe: حونه بيين الأنوق (1) عدم المرت (1) المرق (1) عن الأنوق (1) عن الأنوق (1) عن الأنوق (1) عن الأنوق (1) إلى (1) إ

```
(1) "y" iv *
108: élégant
                                                                    וּעַּטַת (1)
101: les autres humains
                                                                      (1) · Ú! •
46: récipient (v. - L.).
201: calme, absence de précipitation (بيطاء)
                                                                      (I) #U)
                                                                       (1) تأت (1)
182: état de ce qui est douceureux ou mielleux,
  douceur plus ou moins affectée
72, 13, 43, 92, 112, 121, 138, 160: les gens
                                                               (20) ہے وت (20)
  de, les possesseurs de; 175 : spécialistes; 203 : ceux qui méritent; 64, 160 :
  habitants; 32, 43, 1222, 186: famille et, plus spécialement, femme(s); 90:
  capable; 207: méritant
                                                                        مأهول (1)
113: fréquenté
                                                                      (78) 🧃 💌
passim: ou, ou bien
(نقص 🗲 ) 142: infirmité
                                                                      (1) Ter *
                                                              * اؤل مرأدلي (16)
passim: premier, ancien; début
                                                                          (1) $31
129: au début
                                                                       (3) ฆโ
164: instrument (جلة علم); 1912: organe
                                                                       11 تأويل (5)
141, 1472, 178, 188: explication, interprétation
                                                                    * أولالك (1)
62: ceux-là
                                                                      الآن (1)
130: maintenant
42: allusion au nom du chacal (וֹצֵי דנט); Damīrī, s.v.,
                                                                      آزی (1)
   explique qu'il est ainsi appelé parce qu'il se joint (عَلَى) à ses congénères
   quand il les entend, mais Timār, 211, signale que 35 est un animal imagi-
   naire; v. aussi TAB./zot., II, 231.
                                                                      * ائ (33)
passim: quel?
                                                                          (6) لئا
passim: lequel?
105, 203: particule du vocatif
                                                                           (2) نام (2)
                                                                  آلِنَ ۾ ات (3)
17: signe, point de repère; 135, 143:
```

17: signe, point de repère; 135, 143:

signe; verset du Coran.

passim: également

passim: où?; 447, 639, 70, etc., منا: quelle différence

(dans le temps, l'espace, la situation, le mérite, etc.) y a-t-il

entre... et

passim; 8, 712: garde-toi de.

(3) **

(4) **

(5) **

(61) **

(62) **

(63) **

(64) **

(65) **

(67) **

(68) **

(8) **

ىپ

passim. (392) ↓ •

144: la lettre : « si vous voulez savoir quelles natures renferme (1) · b • une chose et ce qu'elle contient de chaleur, de froid, d'humidité et de sécheresse, vous vous reportez au nom que la conjonction des astres a fourni le jour de sa naissance et vous voyez ensuite [dans le tableau ci-dessous] ce que ses lettres donnent de rangs, de degrés, de minutes, de secondes, de tierces, de quartes et de quintes: vous connaîtrez alors ce que cette chose renferme de chaleur, de froid, de sécheresse et d'humidité (K. al-mawāzīn de ĞABIR IBN HAYYĀN, apud BERTHELOT, III, 139 sqq.)

	ł.	séche resse bile noire سوداه		chaleur bile jaune صفراء	natures
ايجد	3	ح	٠	1	مرتبة == rang
مورح طيكل	ے	ر	•	•	degré == درجة (= 1/10 de rang)
	J	4	ي	ط	minute == に (= 1/10 de degré) seconde == よいじ
سىع فصغر	ع	ب	Ų	٢	(== 1/10 de minute)
فصغر)	ق	ص	ف ا	tierce = ねじ (= 1/10 de seconde)
شتثخ	خ	ث	ت	سّ ا	quarte = رابعة (= 1/10 de tierce)
ذضطغ	ع	ط	می		quinte == حامــة (= 1/10 de quarte)

IBN HALDON, Muq., 440 et 463, fournit le même tableau, avec quelques variantes, dans son chapitre sur la sîmiyā' (v. E.I, s v.). On trouvera dans BERTHELOT, III, 159 sqq, le moyen de calculer exactement les composantes du corps d'après la place respective des lettres du mot obtenu, et les calculs auxquels il faut se livrer dans le cas où les lettres ne fournissent pas tous les éléments actifs (chaleur et froid) ou passifs (humidité et sécheresse).

ا بار بای (?) نیر نیجات . ۱41: v. نیر نیجات

157: Kitāb al-bāh (ou al-bā'; sur ces mots, v. Ṣahāh, s.v). II (1) الماه s'agit d'un livre indien (Bīrūnī, Ātār, 331, en signale un d'un auteur manichéen; cf. Kessler, Mani, 242), relatif au mariage ou, plus précisément, au coît. Hay., VII, 12 = 29, fournit les précisions suivantes: والهند توانق كل عي إلا في ختان النساء والرجال؛ ودعاهر إلى ذلك تتمتهر في توفير حط الباه المرب في كل عي إلا في ختان النساء والرجال؛ ودعاهر إلى ذلك تتمتهر في توفير حط الباه الأولاد المرب في كل عي إلا في ختان النساء والرجال؛ ودعاهر إلى ذلك تتمتهر في توفير حط الباه الأولاد المرب في كل عي إلا في ختان النساء والرجال؛ ودعاهر إلى ذلك تتمتهر في توفير حط الباه كتباً ودرسوها الأولاد semble n'en connaître qu'un car il parle encore (VII, 70 = 226) de l'Indien, auteur du K. al-bāh. V. dans Fihrist, 314 une liste d'ouvrages indiens, grecs et arabes sur ce sujet.

115

* بادرات (1) عادرات (1) mot que les premiers mathématiciens arabes venaient d'emprunter à l'Inde; il s'agit de Bhūri que Birūni, India, 83, transcrit ود qui désigne, sauf erreur, l'unité du 19ème ordre, soit 1018. Dans Hay., I, 24 = 46, on lit : ولولا خطوط الهند لضاء من الحساب الكثير والسيط ولبطلت معرفة التضاعيف ولمدموا ولولا خطوط الهند لضاء من الحساب الكثير والسيط ولبطلت معرفة التضاعيف ولمدموا الإحاطة بالماورات وباورات الباورات ولم إدركوا ذلك لما إدركو، إلا يمد إن تغلط المؤدلة... (5 بمور pour تنور Dour تنور متدار من متادير الهند يجمع الآلاف الكثيرة On signalera enfin que pour Gāḥiz (Hay., VI, 71 = 230) فوقه عدد

* بِنْر جِ آبَارِ (3) (3) \$

57, 138: mal (2) *

135: absolument, radicalement (1) *

* بِنْرِينَ (1) *

* بَخْر جَ بِيحَارِ (11) (11) *

* بِخِرِينَ (1) (11) (11: v. بَخْرِينَ (1) (2) (2) (3) (41: v. بِخِرِينَ (1) (2) (41: v. بِخِرِينَ (1) (2) (41: v. بِخِرِينَ (2) (41: v. بِخِرِينَ (2) (41: v. بِخِرِينَ (2) (41: v. بِخِرِينَ (41: v

49: «Les jeunes chamelles arabes saillies par des étalons à (1) deux bosses du Kirmān ou d'autres provinces du Hurāsān donnent naissance aux espèces nommées عني et المانية. Il n'y a jamais d'accouplement entre un chameau et une chamelle عني et les meilleurs produits de cette espèce sont dus au croisement du gros chameau à deux bosses avec les jeunes chamelles d'Arabie» (Mas'ūdī, III, 4-5). Bahaqi, 110, précise que les produits de chameaux عنيا accouplés ne sont pas viables; de même les produits d'étalons arabes et de chamelles عنيا ont une très laide apparence. Le collectif est عنيا; le singulatif عنيا a un pl. عنيا — V. aussi Hay, I, 63 = 138, VII, 50 = 169; Damiri, s.v.; Qazwīnī, 403.

112: vapeur (1) بغار (1) 33: être avare de (1) سَوْنَ نِي * (1) ئفل (1) ئفل (1) ئفل (1) passim (4) **

46, 70, 134: ce mot désigne soit une pagode, soit une idole, (3) * * soit le Bouddha; v. E.I., s.v., I, 788-9. Il paraît désigner (§ 134) le premier Bouddha, incarnation de Vichnou: v. فن et Kuvéra.

46: début, commencement; v. مند (1)

162: commencer, prendre naissance; ب ب -, 1852: fournir (4) بابكتا المجاد qc. à qn. de sa propre initiative, proprio motu; -, 189: commencer par qc. 46: commencement, naissance.

ا بَدْر (1) بَدْر (1) عبد الله عبد الل

9, 15, 54, 108: extraordinaire, curieux par sa nouveauté (5) بَدِيم (5); 67: extraordinaire (خریب خج).

43: les quarante badal qui occupent la 5ème place dans (1) بَدَل مِ إَبْدَالُ (1

la hiérarchie des saints et ont leur siège en Syrie; v. E.I., s.v., I, 68-69. La présente notation de ce mot a une certaine valeur chronologique; v. رفس, 342, 144: au lieu de, à la place de ندُل (3) 28, 106, 189: remplacer qc. (پ) par qc. (ه) (3) استندل (x 23, 46, 48, 53, 62, 112, 118, 191; corps تدُن ہے الدان (8) 93: spontanéité, mode de pensée non discursif; نديه (108) et يَدَاهَة (1) ندينية (82) en sont synonymes (opp. à ندينية). 28, 112: apparaître; 111: sortir ابَدًا ئے (3) رفي . 74, 189 changement d'un décret divin antérieur; v ندًا - (2) 113: caprices, fantaisies بَدَّوَات (1) 118, 129: franchise sans ménagement, avec une nuance m أساداة (2) d'incorrection (opp. à مداراة). 94: franc jusqu'à l'incorrection ماد (1) 4: montrer, faire apparaître 1۷ إيدُي (1) ياد (1) urbi et orbi للحاصر والبادي ;4: nomade * تدل (4) 96, 118, 119, 189: fait d'accorder qc. (opp à مرم) v تَندُّل (1) 99: vulgarité 62. mettre qn. à contribution pour son profit personnel; viii اگرکل د (1) n. verb. انتدال : 83. $(2)^{-4}, 0$ 186: qui éprouve de la piété fihale; 187, qui éprouve de l'amour maternel (opp. à تات). 99: justes, bons, pieux **ازار (1)** (1) 5 * 42: continent (1) 33 42: terrestre (ازنية ح) تزاري (١) 160. désert 180. extérieur (opp. à جَرَانِيُّ On ne voit pas clairement ce que désigne المئر الحراني ; المئر الدابي paraît désigner la science des organes internes, mais le sens exact de ces deux mots demeure obscur. On signaleja également leur emplor en alchimie (Fikrist, 354, 359: عمال رابية et عمال رابية; 355: malgam = μήλαγμα = (malgam = μήλαγμα = amalgame) et un کتاب اللاف البرائية : das Buch von den inneren (- ausseren) Metalverquickungen). (1) set ; 28: innocence (1) (4) 79: guérir I٧ 150, 154: barbiton; v. E.I., s.v. mi'zaf, III, 600 a. Cet ترابط جائزانط (2) instrument était connu chez les Persans sous le nom de barbūd (Christensen, 484) que Mafātīh, 238 explique par barbat = مدر البط (id. dans Gawāliqi, 30). D'après Qazwini, 373, le premier à s'en servir fut un nommé Murra ibn al-Ḥārit qui vivait au temps de Salomon; v. Lamak. 75: endroit désert ترّاء (1) 69: animal ou oiseau qui passe devant un homme, de droite à بارس (1) gauche; c'est généralement un mauvais présage, quoique les habitants de

la Tihāma en tirent bon augure; v. Hay., III, 135 = 438; Mas'ūdī, III,

341, V, 326; Reste ² , 202; 'Iqd, I, 298; BAIHAQÎ, 487; DOUTTÉ, 359; FREYTAG, Einleitung, 163.
106: violents accès de la passion (1) تباريخ π *
28: dans l'exp. ג (וֹנְבַּהֵי : la fraîcheur, la joie de la conviction. (1) כֹנ (יֹנָב וֹנְבַהַי)
33: juger froid, sans intérêt (1) استابر کو x
112: vêtement, voile (1) יניב (1) *
47, 103: grêlons (2) * يَوْدُ (2) *
ا الله الله الله الله الله الله الله ال
103: singulatif de زوية: papyrus, jonc; on désigne ainsi une (أ) عنوية * jambe fine et blanche; v. Dozy, s.v.
33: rivaliser avec qn. (1) بارز د (1) m *
* يَرُص (1) sepre tuberculeuse (آ.A., 1931, p. 311, n. 1); c'est la
réunion du nabid et du lait qui la provoque (SAMARQANDI, Bustân, 94).
22: puces (1) * رَاهِيتُ *
167: brillant (1) الله عَمْ الله الله الله الله الله الله الله الل
103: aiguière; 154: manche d'un instrument de musique; (2) الريق *
Mas'ūdī, VIII, 89, l'appelle نتى mais Maf., 239, précise que l'ibrīq est le
manche (عنق) du luth, avec tous les appareils qu'il porte.
69: voile. Nous n'avons trouvé aucune précision sur la pratique (1)
à laquelle l'auteur fait allusion.
68, 86: bénédiction; pouvoir surnaturel, v. E.I., s.v., I, 670; (2) なら
Westernaanse 111 177. Dogger 260 ook
Westermarck, 111-177; Doutté, 260 sqq.
عرك الله في الله (1) (1) m
عرك الله في الله (1) (1) m
24: que Dieu bénisse (1) مَارَكُ اللَّهُ فِي اللَّهُ اللَّهُ فِي اللَّهُ اللَّهُ فِي اللَّهُ اللَّهُ فِي اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ عَلَى اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ عَلَى اللَّهُ اللَّ
24: que Dieu bénisse (1) المرك الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse (1) المرافع الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse (1) المرافع الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse 25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) الله العلم * 1452: cracher (2) عنمان * 96, 119: l'exp. القصر والسط tirée de Coran, II, 246: «Allah (2) عنماط * referme ou rouvre [Sa main]», désigne le pouvoir d'ouvrir ou de refermer sa main, c'est-à-dire lelibre-arbitre dans la distribution; sur le plan spirituel, bast désigne la détente, la joie, qabd la contraction, le repliement sur soimême. Chez les mystiques, ces mots correspondent à la consolatio et à la
24: que Dieu bénisse 25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) المحالة * 1452: cracher (2) على المحالة * 96, 119: l'exp. القصر والسط tirée de Coran, II, 246: «Allah (2) على * referme ou rouvre [Sa main]», désigne le pouvoir d'ouvrir ou de refermer sa main, c'est-à-dire le libre-arbitre dans la distribution; sur le plan spirituel, bast désigne la détente, la joie, qabd la contraction, le repliement sur soimême. Chez les mystiques, ces mots correspondent à la consolatio et à la desolatio; v. E.I., s.v. kabd, II, 630.
24: que Dieu bénisse (1) عَلَى الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse 25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) المحالة على المح
24: que Dieu bénisse 25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) المحافظة على المحافظة
24: que Dieu bénisse (1) عَرَا الله الله الله الله الله الله الله ال
24: que Dieu bénisse (1) المراف الذي الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse (1) المرافعة الله الله الله الله الله الله الله الل
24: que Dieu bénisse (1) על
24: que Dieu bénisse (1) عَرَا عَرَا اللهِ الهِ ا
24: que Dieu bénisse 25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) المحافظ المح
24: que Dieu bénisse (1) عَرَا عَرَا اللهِ الهِ ا

```
بَقِيرِيّ (1)
206: humain

 تصرح أيصاد (2)

161: vue (sens); 99: regard
                                                                           (I) إنفير (I)
180: plus perspicace
                                                                        IV أنضم (4)
161, 167, 1772: voir, être doué de la vue
                                                                           منصر (1)
34: clairvoyant
3: observation, examen impartial (opp. à اعترام).

 استنصار (1)

                                                                    ِ تَعَلِي عن (2)
88, 198: lent à venir, tardif
                                                                         (2) Lif
201: agir avec lenteur, lambiner; 36 -- , 36 : être lent à venir,
  arriver tard.
                                                                           إنطاء (1)
201: lenteur (≠ 501)
                                                                        المطل (7)
ارجة في 11, 91, 189: faux (opp. à حق ; 96, 1203: futilité (opp في المرابعة)
                                                                           تَمِلُكُالُ (1)
121: futile (prénom).
44, 169, 1704, 193: supprimer, abolir
                                                                         17 إنطاق (7)
                                                                           المنطول (1)
28: superficiel (opp. à محق).
                                                                نَعْمُن ﴿ نَظُوبِ (6)
1, 103: ventre; 48, 164: entrailles maternelles; de là
  génération; 46, 61: intérieur, sein (de la terre)
                                                                            نامِلی (1)
206: intérieur (du corps), (opp à طاهر)
                                                                   تَعَتْ __ ب (2)
1262: envoyer qc.
                                                                         اتند (8)
passim: ensuite
                                                                            تَعْدُ (28)
passun: après
                                                                         من الثقد (1)
174. de loin
23, 27, 32, 462, 85, 111, 126 · éloigné; 57: invraisemblable
                                                                            نمىد (9)
                                                                      IV إنتك لا (1)
189: éloigner, réprouver
200: fait d'éloigner, de rejeter, de ne pas s'intéresser à
                                                                            (1) الماد
                                                                         تور (3)
6, 180, 181: chameau
                                                                       انٹیمی (33)
passim.
22, 23; singulatif تفرصة 114: moustique, moucheron
                                                                      تعوص (3)
22: définition donnée par Hay., I, 14 = 28 النمات كل ما عطر من
                                                                      ئغات (1)
   : الطور ستُعاً كان أو نهيمة إدا لر يكن من دوات السلاح والمخالب المعقَّفة كالقسور والرحم والغربان
   v. aussi Maid., I, 12; Timār, 354.
                                                                        ائغص (1)
58: haine
                                                                           مَنْطَة (1)
المخلة 116: mépris (opp. à خلخة)

 أَغُض هـ إلى (1)

186: inspirer à qn. (الم) de la haine, du mépris pour (م),
   (opp. à جئب ).
27, 131: haïr
                                                                      ١٧ أَنْغُصُ لا (2)
49, 562: mulet. D'après TAB./zor., I, 101, le premier
                                                                  تَقُل ح بغال (3)
   qui fit saillir une jument par un ane sut Tahmurat (= Kayumart, q.v.).
   La longévité du mulet, souvent signalée (p. ex. Hay., VII, 68 = 221) est
   attribuée à sa continence. Quant à la stérilité de la mule, elle est discutée
   car certains prétendent (Qazwini, 318) qu'elle est féconde, mais trop
   étroite pour mettre un petit au monde sans succomber; c'est pourquoi elle
   est cousue (یجسلونها مکترنة) afin qu'elle ne soit pas saillie.
                                                                          (1) 🛵 🗀
125: injustice, oppression
```

98: injuste

56: bovins

173: reste

Şaḥāḥ, s. v.

96: pleurs, larmes 106: en larmes

والبكى إلى حسن وصفه

173: sans

1762: pays

243: la Terre

772: avaler qc.

160: devenir stupide

98, 111, 182: éloquent

passim: mais, au contraire, etc.

44: être frappé de stupeur et de désespoir

passim: atteindre; 9: parvenir à connaître

192: fait d'atteindre; 200: réussite

28: éloquence; v. E.I., s.v., I, 625

62, 200: il convient

99: survivance; 2062: vestige

94: première faute, peccadille

131: exagération III تحبالغة (1) 98: chercher à atteindre v تَبَلَزُ هِ (1) 144, 1522: (du grec φλέγμα) phlegme ou pituite (lymphe), l'une بَلْقِ (3) des quatre humeurs cardinales du corps dans la médecine hippocratique.

La prédominance de l'une des quatre humeurs produisait l'un des quatre tempéraments (ou crases ou complexions) (en ar. مراح م أمزجة) qui correspondaient aux quatre éléments et étaient en rapport avec les saisons :

- 1) sang (دم) = air humidité joie printemps.
- 2) bile jaune (منر) = feu chaleur colère été.
- 3) pituite (منته) = cau froid flegme hiver.
- 4) atrabile (سوداء) = terre sécheresse mélancolie automne
- v. Mourad, 142; J.A., 1931, 331; Tiğān, 4.

```
55, 88, 116 malheur
                                                                     (3) · V
94: malheur; 69· au pl., dans l'exp. البلايا والرلايا, la نية est une
                                                                        نئة (2)
  chamelle attachée à la tombe de son maître, sans nourriture, pour qu'elle
  meure et lui serve de monture le jour de la Résurrection. On découpait
  un coussinet (خريَّة ﴿ ولايا ) ou une housse (خريَّة ﴿ حرايا) avec laquelle on lui
  recouvrait la tête; de là l'exp البلايا على الولايا ou lou licore
  v. Mas'ōdi, V, 326, 500; Maid , I, 115; Ṣahāh, s.v., كالبلايا رؤوسُها في الولايا
  IBN QUT, Muht., 136; E.I., s.v., I, 635
71: éprouver, soumettre à une épreuve
                                                                 (1) s [2] viii
1523: la plus grosse corde d'un instrument, basse
                                                                      تر" (3)
                                                                      ائي (3)
3, 154; fils; المرّ --, 130. cousin
49. poisson d'eau douce qui doit être le barbeau, pl والماء إلى ;
                                                                     ئتِي (1)
  ۔ شہوط ۷۰
                                                                    (3) 🔭 👸 💌
633: construire
                                                                         سا (3)
51: bâtiment, 51, 84. construction
                                                                        ئسات (2)
51, 174: construction
                                                                        تميان (1)
174: bâtiments
                                                                   أمنهوت (1)
106: hébété, accablé
55: se réjouir de
                                                                تهجَ ت ب (١)
31: beauté
                                                                         تنجة (1)
                                                                         نهج (1)
108: beau, harmonieux
                                                                    اللهرة (1)
17: milieu, centre
                                                                   نَهْرُ * اللهُ (1)
128: considérer comme de mauvais aloi, comme négligeable
                                                                   (l) iv *
105: inconnu, obscur
                                                                   x استنهام (1)
12: obscurité, équivoque
امستماق (چنج 12, 67: inconnu, obscur
                                                                      منتنه (2)
91, 114: éclat
                                                                      - تها∗ (2)
103, 1092: magnifique.
                                                                         نع: (3)
                                                             ناب + إبواب (24)
passim: porte; 1732: orifice, 12, 130, 1322, 198: cha-
   pitre; 133: catégorie; 84, 87, 2042 domaine.
1182: permis, licite
                                                                     (2) جاء
116, 143: esprit; 782, 82, 138, 160, 187, 1882: 'Ju ta: qu'a-t-il
                                                                     (10) じゅ
   à, pour, avec ?; de là: pourquoi, pour quelle raison?
                                                                    بال 🚅 (1)
145: uriner; v. Hıšām ıbn Halaf.
62, 35, 68: urine, action d'uriner, miction. Le chameau est prover-
```

bial et l'on dit: إخلان من بول البعير « plus en arrière que l'urine du chameau»; cette particularité est expliquée de la façon suivante: Abraham portait sur son dos un chameau et un homme qu'il avait molesté; chemin faisant l'animal eut envie d'uriner et un ange dévia son organe vers l'arrière afin qu'Abraham ne fût pas souillé (Massé, 187) — Il est déconseillé d'uriner dans un terrier (عن) car on risque d'être atteint par des serpents ou des insectes, et surtout par des ginn-s (Samarqandi, 99; q.v. Sa'd).

يَانَ (2) 292: Saule (hyperanthera Morunga); v. HUART, 'Uššāq, 85 يات - (1) 75; passer la nuit بَيْت 🖛 ئيوت (4) 60, 61: maison, demeure; 6, 143: vers (en poésie). (1) = 5047: cesser, disparaître 79: napellus thora, espèce d'aconit. « Ce poison vient de l'Inde, يبش (1) des montagnes des Turcs et du Tibet; on le trouve ordinairement dans l'épi de la renoncule; il est de trois espèces et possède des propriétés remarquables » (Mas'ūdi, VIII, 111-112); c'est une création d'Ahriman (Casar-TELLI, 57). * باص ح (1) 73: pondre نياص (4) 78, 112, 121, 170: blanc, blancheur 126: œuss; singulatif نصاحة: 46, v. دحاجة; 134: allusion probable

au mythe cosmogonique de l'œuf d'où sortent les mondes et les êtres (œuf d'or du monde contenant Brahma), mais l'on peut aussi songer à l'œuf d'Orphée, à celui d'Osiris et à l'œuf philosophique (v. Berthelot, Alch. grees, Introduction, 214).

[167: blanc, clair.]

167: blanc, clair.	انْيَصُ (1)
48: devenir blanc	ix أنيص (1)
50: vendre	* باغ (1)
28, 30: se distinguer	* بان ً (2)
111: mode d'expression; 126, 1822: éloquence	ئيان (4)
102, 103, 108: clair, explicite	نېن (3)
98: preuve, argument	ىت (1)
passim: entre	نَيْنَ (59)
116, 117; n. verbal نباینة 131: se distinguer de	(3) ք ֆել ու
31: distinguer	(1) ¥ 541 IV
2: action de faire étalage de	إبائة عن (1)
113: qui voit clairement les choses (opp. à متحور).	v مُشَتِين (1)
19; n. verbal تبائي 198; s'écarter de la norme	νι تىايَى (2)
6, 105, 194: fait de trouver clair, compréhension, intelligence	x استبانة (3)
de qc.	• • • •

ر ۳

```
. v. supra • ن - 144: la lettre - v. supra
                                                                        (1) · ∪
141: arche d'alliance ou arche sainte, coffre dans lequel les
                                                                     تابوت (1)
  Hébreux gardaient les Tables de la Loi; v. سكينة .
159: bétel; v. Steingass, s v. tambūl.
                                                                      تاليول (۱)
57: suivre, občir à
                                                                      أبر (ا)
183; génie familier et tout particulièrement inspirateur du poète;
                                                                           تابعة (1)
  c'est de là qu'IBN Sunaid a tiré le titre de sa Risālat al-tawābi' wa-z-zawābi'.
  V. Hay., VI, 69 = 225; WZKM, VII, 183; E.I., s.v. karīn, 11, 808.
70: personnage accompagné d'une tābi'a.
                                                                          مَثْسُوعِ (1)
8: acquiescement (opp. à خلاف )
                                                                       ١١١ أمتانعة (أ)
206: suivi, approfondi
                                                                        v مثثيّر (1)
89: continu
                                                                      ٧١ أمتتاس (1)
88: commerce
                                                                      أمشقر (1)
                                                                       (2) تَخَتَ
bassim: sous
23, 39, 113: terre, poussière
                                                                       ائزاب (3)
176: terre, terroir (substrat)
                                                                            زية (1)
5, 44, 96, 97, 191: abandonner, délaisser; 66, 124: laisser
                                                                    تَوْكَ أَمْ هِ (7)
32, 892, 105, 107: abandon
                                                                            رزاد (5)
                                                                   1٧ إثماب (1)
59: surmenage
192: pousser à la perfection la connaissance de
                                                                   (1) ▲ (£ iv
ر تی v.
9, 1292: acquis par héritage (opp. à طارف )
                                                                       تُ يد (3)
                                                                        (4) Liz
150<sup>2</sup>, 180, 190, 193<sup>2</sup> . disciple
                                                       يَنْهِمَدُ ﴿ تَلَامِيدُ وَتَلَا وَدُو (6)
[ماص غ survant, futur (opp. à
                                                                        تال (1)
                                                                      (1) 7 55
48: être achevé
86, 98, 100, 112, 164: perfection
                                                                          ئماء (5)
1, 26, 99, 105*, 128: complet, parfait
                                                                           تاكر (5)
9: parachever
                                                                         ıv اَدُّ (1)
69, 102: amulette; v. E. I., s. v. hamā'ıl, 11, 258-9;

    ثبية ج ثبانه (2)

  GOLDZIHER, Muh. St., I, 34.
30: dattes
                                                                            ئ, (1)
78: dragon (et aussi constellation du dragon, v. E.I., s.v.,
                                                                       (1)
  IV, 824) L'auteur songe au cyclone dont il donne une interprétation
  physique (Hay., IV, 51 = 154, VII, 33 = 106), mais les auteurs arabes
  voient dans le tinnîn un animal dont ils fournissent une description précise.
  حبوان عظيم الخلقة هالل المنظر طويل الجنَّة عريضها كبير الرأس: Ainsi Qazwini, 130
  براق المبينين واسم الغير والجوف كثير الأسنان يبلم مسن العبوان كثعرا يخافه حبوان العر
  L'interprétation de Gāḥiz est cependant signalée par le même auteur.
  (126-7) et, notamment, par Mas'ūdī, I, 263 sqq., qui fournit les explications
```

suivantes: les tanānīn sont des monstres qui existent dans la Caspienne et la Méditerranée. Ce sont: 1°) un nuage noir qui se forme au fond des eaux et monte vers les couches supérieures de l'atmosphère (, q. v.); 2°) un reptile qui vit dans les profondeurs de l'Océan où il fait la guerre aux poissons; Dieu lui envoie des nuages et des anges qui le font sortir de l'abîme sous la forme d'un serpent noir dont la queue renverse tout sur son passage; il est jeté dans le pays de Gog et Magog où il est tué et sert de nourriture à ces peuplades (cp. Merv. de l'Inde, 41: en hiver, ayant chaud dans la mer, ce serpent entre dans les nuages où il reste emprisonné; quand les nuages se désagrègent, il retombe sur la terre ou dans la mer; lorsque Dieu veut éprouver une population, Il fait tomber un tunnīn sur son territoire; v. aussi Kisā'i, Qisas, 187); 3°) Les Persans prétendent qu'il a sept têtes.

```
94, 107, 131 : repentir, résipiscence

32, 126, 130 : tutie; v. Hay., V, 107 = 350

61, 109, 110 : couronne, diadème

2: jeté à corps perdu dans

-, 55 : s'enorgueillir de ; في -, 125² : montrer de la morgue

à l'égard de

163 : Le Désert de l'Égarement; v. E.I., s.v., IV, 802-3.
```

.

107: être ferme; 140: être sûr, établi; 167: se fixer	ائنت ئے (3)	*
13, 93, 193: sûr, bien établı; 112, 168: fixe; 169: fixé.	ت (6)	
59: établır; 61, 134: attribuer qc. à	لئت (3)	-
59: confirmation; 196: fait d'établir, de considérer comme sûr;	ت (3)	وأغيد
190: تثبیت sûrement		
17, 98: prouver, établir	(2) م تنت ا	۲V
107: examen approfondi (?)	تنفت (1)	v
157, 158: épaisseur	ئِيدَن (2)	*
171: liquide, qui coule; v. Lisan, s.v.; Muhassas, IX, 150.	أتُعُبان (1)	*
4, 111: marche, région frontière	القر (2)	*
86: éducation (donnée à qn.)	n گَنْقِيف (1	•
131: n. verbal استثنال 132: trouver qn. ennuyeux, fâcheux (2)	x استَّظْقَلَ لا (•
44: dans l'expr. לאל געו « survivre trois jours (nuits) »; ср.	أثلاث (1)	*
IBN Qur., Ma'ārıf, 79, 1. 11.		
148: tiers	(1)	للث
1523: 3ème corde d'un luth	ث (3)	مَثْلَم
28: neige; figt: joie, baume	الله (1)	•
passim: ensuite	ۇر (42)	•
30: fruits; singulatif ثَيْرَة 2: figt: conséquence	فَيْر (2)	

148: huitième	* ئين (1)
200: précieux	* ئۆين (1)
18, 24 · louange	(2) · Lī *
193: deuxième	(1) ೃತಿಟ 🔸
1523: 2ème corde d'un luth	مَيْنَىٰ (3)
126 détours d'un sentier de montagne; Timar, 221, donne	فنيئات (1)
pourtant dans le chapitre des اله l'expression ودء بنيات الطريق la grand'route et abandonne les chemins difficiles».	suis» الزم الجادة

14 ployer, se courber
23, 127: vêtement
(2) الْقَيْن * لِيَاب *
88, 95, 201 récompence (opp. à الواب (3) المُؤنّة (1) المُؤنّة (1) المُؤنّة (1)

188 taureau. On prétend que les démons empêchent les قور ہے تران (2) taureaux de boire et les éloignent de l'eau afin que les vaches s'abstiennent de s'abreuver et périssent; ce sont en effet les mâles qui, d'ordinaire, donnent l'exemple (Hay., I, 10 = 19) -- 73: ترر الله : on ne voit pas exactement ce que l'auteur désigne ainsi, Peut-être fait-il allusion au bœuf primordial des Mazdéens d'où sont issus les animaux et les plantes (v. Casartelli, 111-112); on peut encore songer à la cosmogonie adoptée par les Musulmans d'après Wahb ibn Munabbih, la Terre, semblable à un bateau, était portée sur les épaules d'un ange; comme ses pieds n'étaient pas fixes, Dieu créa un rocher puis, ce dernier ne suffisant pas, un taureau avec 4000 yeux, 4000 oreilles, 4000 nez, bouches et langues; il y avait 500 ans de marche entre deux de ses pieds; comme il n'était pas encore assez fixe, Dieu créa le poisson qui supporte le tout (Damiri, s.v. έχ) — Kisä'i, Qışaş, 10-11, ajoute l'eau et enfin l'air sous le poisson qu'il appelle Bahamūţ, le taureau étant nommé ar-Rayyan; v aussi Magdisi, Création, II, 45 --L'expression tör-ellah figure cependant dans un texte marocain (Collin, Chrestomathie, 4).

3

100 4 4"	(1) And *
129: négation	جهد (۱) جاجد (۱)
98: négateur	چېرست (د) * 'جيعاف
v. index des noms propres	جحات ۱۷ (جمأن ب (1)
47: emporter qc. (torrent)	* 'جد' ﴿ (4)
116, 119, 120, 122 : être sérieux	• • • • • • • • • • • • • • • • • • •
passim: sérieux (opp. à جر et مرل)	جد (28)
36: sérieux (adj.)	(1) \$14"
60, 145: ancêtre	* نجد بر إنجداد (2)
55, 62: état de neuf	(2) جدة
196: renouvellement	۱۱ تُجْدِيد (1)
126: route large et droite	* جادّة (1)
76: ce mot désigne l'écume et les impuretés qui se dé	* 'جد'ف (1) posent
à la surface du vin non couvert; pour Šibli, 78, c	'est du vin non fermenté
qui sert de boisson aux ğinn-s; dans Hay., I, 146	5 = 301, le ğadaf est la
boisson des ğinn-s, mais le mot n'est pas expliqué	
une plante yéménite qui passe pour couper la soif	de sorte que celui qui en
use n'a pas besoin de boire (Şaḥāḥ, s.v.), on peut	
ğinn-s n'est autre que cette plante.	
29: « une tournure de bride », i.e., bien tournée (graci	euse) (1) عنان *
comme le sont les rênes finement travaillées; cp. المدل	
gracieuse; v. <i>Hay.</i> , VI, 82 = 262.	
5: discuter, disputer	III جادل (1)
104, 129, 138: discussion	جدال (3)
127: ruisseau	* 'جداؤل ﴿ 'حد اول (1)
175: attirer	* نجدت (1)
175: attraction	بدت (1) اجداب (1)
101: contradicteur, adversaire	جادِب (1) جادِب (1)
175: forces attractives	چاپوت (۱) جو ادب (۱)
10: discuter avec qn. (non sans animosité)	سبو بیب (۰) m حاذَب ً لا (1)
22, 28: discussion, querelle (opp. à مرادعة)	الله حادث (3)
11, 72: discuter en employant des arguments opposés	• •
	vi تَحَاذُب (1) ' تحادُب (1) (1)
1472: racine carrée; v. E.I., s.v. hisāb, II, 335 ^b 60: racine, tronc	 حدار (2) جدام ج اجدام (1)
-	
42: ce mot semble désigner l'anguille (RESCHER, Voc.,	
anguille; WZKM, VIII, 59: Aale; STEINGASS, S.V.	
Qazwini, 130, l'appelle مرماهي et la fait naître d'un	
mais la croyance générale est que c'est un homme	
précise: un Juif) qui a été métamorphosé (Hay., I,	
22: petit scorpion très dangereux qui existe au Hūzisi	
pour expliquer son nom, on ajoute qu'il traîne	
probablement d'un emprunt; v. Maf., 158; Damis	d, s.v.; Hay., à l'index;
Rescher, O.M., I, 207.	
180: ruminer	* viii المجائز (1)

```
* 'جراة (1)
ا بلمر ،152: audace (v. بلمر )
                                                                  viii اجتراً على (2)
892 : avoir une attitude hardie, cavalière à l'égard de qu.
                                                                      رجر اب (1)
146: v. Müsā
                                                         II تُجْرِية بِ تُحارِبُ (3)
146, 164, 190: expérience
                                                                H آجراءً ه لا (1)
34: faire avaler qc. à qn.
                                                             البوام بر أجرام (1)
41 : faute (v. درخة)
                                                               جرام ہو اجرام (1)
149; corps
61. sarcophage
                                                              الجراب بواحرون (1)
                                                                    رَجْرَ ک <sup>—</sup> (6)
12, 45, 83, 102, 105, 142 course; couler, avoir heu
80: cours (d'un fleuve)
                                                                          رجراية (1)
                                                                            (l) جار
167: courante (eau)
                                                                  مَعْجُرَى ﴿ مُجَارِ (4)
9, 32, 119, 175 endroit où court, où coule qc.
                                                                     m أمجاراة (2)
11, 33. concurrence
98 · concurrent
                                                                           المجار (1)
                                                                      1۷ ]جرک (3)
10. faire courir; 118: diriger; 202: se diriger (figt)
                                                             جارية ح حوار (۱)
123: femme esclave
18, 101, 1042, 118: partie; partie du corps;
                                                              (6)
   .l'atome الحز م الدي لا يتحرّ إ .127
                                                                       ُجزر (6)
مجرّء (2)
passim: v. 🕰
95<sup>2</sup>. déception, tristesse (opp. à سرور à)
                                                                      حريل (1)
95. abondant, substantiel
                                                                       (2) حتد
19, 59: corps
ا, 23, 61<sup>2</sup>, 157 corps humain; 127, 170<sup>2</sup>, 178 corps (9) جنب ج آجناء
   الجسر: المحتمر : et opp. à حوهر ). Pour les Mu'tazılıtes (Maf , 23) حوهر المجسر: المحتمر
  من الجواهر طولاً وعرصاً وعبقاً : والعرض : أحوال الجواهر كالحركة في المتحرك والساص في
  ، الابيص والسواد في الاسود
                                                               أجمُّنا الاطراف (1)
1 : qui a les mains épaisses et courtes
                                                              آجِمَل شه ه (47)
passim: faire qc. de, avec qc.; donner à qc. telle
   destination, telle interprétation ; جينتُ بِدَاك puissé-je te servir de rançon ;
   cette expression qui conserve encore sa valeur (v. notamment Jaussen, Moab,
   361) semble, chez Gāhiz, une simple formule de politesse, avec le sens de:
  s'il te plaît, je te prie, excuse-moi; v. 'Askari, Dīuān al-ma'ānī, II, 222.
                                                                        'جعت (1)
اطلعة . 140: spathe (v. طلعة )
73: «tradition secrète, corps de connaissances ésotériques,
                                                                        جار (1)
   religieuses et politiques, comprenant toutes choses jusqu'à la fin du monde »
  dont les descendants de 'Ali étaient censés être en possession ; v. E. I., s.v.,
   I, 1022-23.
                                                                       (2) جنرة
1, 15: hypocondre
                                                                َ جَفَٰن ج ( جمان (1)
32: paupière

    ۲۲ تُحَافِي عن (1)

94: négliger qu., ne pas s'en occuper
18, 24: نازه: que Sa louange soit auguste
                                                                      َجِلُ (3)
                                                                            جلة (1)
122: élite
96, 198: transcendant; inaccessible (opp. à دنيق); 100: إحلُ :
                                                                          'جليل (3)
   plus auguste
```

191: efficiente (cause) opp. à مجنوب 191: finale ou seco	
186: attirer qn. vers	vIII انجلت لا إلى
22: robustesse	* تَعِلَد (1)
173: firmament	* - جلد (1)
155: tome, volume	* چند (۱)
97: donner audience à	* تجلس أ لر (1)
108: manière de s'asseoir	رجنــة (1)
160: statuon, position assise	مُجلوس (1)
14: assis	جالمس (1)
87, 131: compagnon	جلیس ء مجلساء (2)
61, 113: heu de réunion, réunion	مُحْجُلِس ح مجالِسُ (2)
125, 128: compagnie, société, commerce	III أمجالسة (2)
132: être abondant	* تجيُّ + (1)
116, 118, 199: jachère; de là: repos, délassement, quie	
188: qui n'a pas de cornes (opp. à نونه)	* تجمأ (1)
131: récalcitrant	* حموج (1)
48: inertie, mais cette leçon a paru irrecevable	* نجبود
106, 168, 179, 205: figé	حامد (4)
106, 153: figer, épaissir	(2) انجهاد (V
ובוט אין spansor inger; v. ובוט l	إحماد (2)
56: buffle	* حاموس سو خوامِيس (1)
15 ² , 28, 72, 88, 114, 149, 176: réunir, rassembler;	(9) = **** *
110: prendre une vue d'ensemble, faire une synthèse	, ,
	B.
78: fait de réunir	كحيثو (1)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat	كحيثو (1)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes	َحَمْر (1) رجِماعة (1)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convi	َحَمْر (1) رجِماعة (1)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convicontraire de lire	ions (1) رجماعة (1) جامر (1) ent au
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convicontraire de lire : addition 26, 143: impassible	ions (1) تحثیر رجماعة (1) ent au (1) جامع جامع (2)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: 6 à la fois, ensemble.	ions (1) المحترية (1) جامع ent au (1) جامع جامع (2) جامع tous deux (32) تحومع
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse	ions (1) المنافقة
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit	ions (1) المرابقة (1) المرابقة (1) ent au (2) المرابقة (2) المرابقة (32) المرابقة (1) المرابقة
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse	ions (1) احتمار (1) احتمار (1) ent au (1) جامر (2) جامِر (2) حميد (32) حميد (1) إحماء (1) إحماء (1) احتمار (1) احتمار (1)
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (2000) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé	ions (1) المرافقة (1) المرافقة (1) المرافقة (1) المرافقة (2) المرافقة (32) المرافقة (32) المرافقة (1) المراف
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau	ions (1) المحترفة (1) المحترفة (1) المحترفة (1) المحترفة (2) المحترفة (32) المحترفة (32) المحترفة (1) المحتر
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté	ions (1) المرافقة (1) المرافقة (1) المرافقة (1) المرافقة (2) المرافقة (32) المرافقة (32) المرافقة (1) المراف
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien	ions (1) المراقة
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien 55²: rendre beau, embellir	ions (1) المراقة (2) المراقة (2) المراقة (2) المراقة (3) المراقة (4) المراقة
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien 55²: rendre beau, embellir 12, 81, 103, 115, 120³, 124, 198, 202²: ensemble;	ions (1) المراقة
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien 55²: rendre beau, embellir	ions (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (2) المحتار (32) المحتار (1) المحتار (2) المحتار (2) المحتار (2) المحتار (3) المحتار (4) المحتار (5) المحتار (6) المحتار
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire : addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien 55²: rendre beau, embellir 12, 81, 103, 115, 120³, 124, 198, 202²: ensemble; 104: phrase, argument 147: mode de représentation des nombres par les lett	ions (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (1) المحتار (2) المحتار (32) المحتار (1) المحتار (2) المحتار (2) المحتار (2) المحتار (3) المحتار (4) المحتار (5) المحتار (6) المحتار
78: fait de réunir 175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculat des philosophes 147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convictontraire de lire i addition 26, 143: impassible passim: totalité, tout; 79, 187: (a) à la fois, ensemble, 198: vue d'ensemble, synthèse 32: coit 42: être réuni, rassemblé 64: fait d'être réuni 6: chameau 52, 100², 112: beauté 14, 98, 100, 101, 104, 110², 111: beau; 92: le bien 55²: rendre beau, embellir 12, 81, 103, 115, 120³, 124, 198, 202²: ensemble; 104: phrase, argument	ions (1) أحثر (1) إرجياعة (1) ent au (1) جامر (2) إلى الله الله إلى الله إلى الله الله الله إلى الله إلى الله الله إلى الله إلى الله إلى الله الله إلى الله إلى الله الله إلى الله إله

```
الممهور (2)
120, 198; ensemble, totalité
                                                                     (1)
160: protection
                                                                     (5) 🛵
242, 43, 104, 121: paradis
                                                                    (5)
41, 67, 76, 163, 188: génie; singulatif حق 77
                                                                         جان (1)
188 جنان . génie ; pl
                                                                      مَهْنُونَ (1)
48: possédé, fou
                                                                    آجنب (1)
32: côté, flanc
                                                                       (1) جالِب
36: flanc
                                                                      'جنوب (1)
63: sud
                                                                   کینا ہے (2)
50, 166; aile
                                                                   رجنس (4)
12, 86, 133, 200 : genre, v. E.I., s.v., I, 1077-8. Les cinq
  termes généraux de la logique sont: le genre (حسى), l'espèce (لوثو ), la
  dissérence (مصل), le propre ou accident permanent (عطلة), l'accident
  commun (عَرَض ) ; v. Masfūdī, IV, 67, Maf , 141-2.
                                                               َ جَنَى 🚾 على (2)
352, commettre une faute au détriment de
                                                                 * تجفد تسر (2)
1242 · s'efforcer
                                                                       (4)
124<sup>2</sup>. effort; 82, 93. application (opp. à عبر )
                                                                      (2) Appendix
4 le possible; 106, accablé
                                                                   ر الجهرا (I)
33. publiquement, à haute voix
                                                                       تجهير (1)
126 qui a une voix sonore et claire
                                                                      جهارة (1)
126: voix sonore et claire
justifie ولر کان بعصه سر بجار وبعصه سر جهار :79: la phrase
                                                                   (1) =
  la lecture حهار (et non حهار) et semble devoir être traduite par : « pourquoi
  certains poissons sont-ils mortels, alors que d'autres immunisent?» mais
  aucun des deux mots en cause ne figure dans les dict. avec ce sens.
                                                                 آجول ئــ (15)
passim: ignorer
                                                                      حنل (10)
passim' ignorance
                                                                      جارِهل (5)
passim: ignorant
12: ignoré, inconnu; 207: méconnu
                                                                     (2) Jake
33: juger qn. ignorant
                                                                 x استجهل لا (1)
14, 45, 160, 166: réponse
                                                                  * تجوّاب (4)
76: bruit, nouvelle qui court
                                                            جالِسة ج أجوالِثُ (1)
75, 185, 205: répondre favorablement aux sollicitations de:
                                                                 (7) ا أجاب و (7)
  166, 186: répondre à, passif أجب 1332: être écouté, exaucé, obtenir
  satisfaction.
33, 95, 199. être généreux de
                                                                * جادً - ب (3)
                                                                       'جود (2)
13, 92: générosité
9, 86, 108: beauté, excellence
                                                                      'جردة (3)
35, 93, 105<sup>a</sup>, 142 : beau
                                                                       'جيّد (4)
36, 207: s'éloigner de la bonne voie (opp. à اهتدى ),
                                                                  être injuste (opp. à إنصب ).
25: iniquité
                                                                        نبرر (1)
9: voisinage
                                                                 • mr چوار (1)
```

```
12, 47, 1362, 137, 144, 179: être possible; 19, 159, 187: être
                                                                  جاز ئــ (12)
  permis: 37, 111: dépasser
54: passage; 59: vraisemblance
                                                                       حواز (2)
                                                                     n جَوَّزَ (1)
118: permettre
13, 194, 86, 113, 158: dépasser
                                                                     االاحاورَ (8)
84, 1172: dépassement
                                                                      مُجاوَزة (3)
                                                                     v تَجَوُّز (1)
105: exagération (?)
                                                                     νι گجادر (1)
86: dépasser
                                                                       تَجاوُز (1)
117: dépassement
83: considérer qc. comme licite, se permettre qc.
                                                                    x استجاز (1)
                                                                    جواف (3)
17, 30, 169: intérieur, creux
                                                                   جال ئے (1)
163: tourner en rond
54, 78, 104<sup>2</sup>, 112, 114<sup>2</sup>, 169, 170, 199: substance;
                                                          جواهر ہو اجواہر (10)
  ef. Maf., 23 et supra
73, 176: atmosphère
ياني: 180: intérieur; v. ياني
                                                                       حوالي (1)
جاء 🛫 (2)
                                                                    رحمد (1)
109: cou
                                                                    رحيم (1)
144; la lettre → ; v. • ų
144: la lettre -; v. .u
                                                                      (1) ·is
30: graines
                                                                      (1)
23: le fond du cœur
                                                                    حُنّةُ القَلْبِ (1)
                                                                     (1) *
106: amour
7, 34, 95, 116, 124, 199: amitié
                                                                        (6)
                                                                      أَحَدُ إِلَى (4)
25, 57, 1912: préféré, préférable
                                                                      n كثيت (2)
102, 186: inspirer de l'amour
102: fait d'inspirer de l'amour
                                                                       تَحبيب (1)
27, 91 : aimer
                                                                     v آخت (2)
127: se rendre aimable, sympathique
                                                                     v تَحَبِّبَ (1)
167: encre
                                                                     * يوثر (1)
109: fait, pour un poète, de préparer ses vers et, peut-être,
                                                                      11 تَحْير (1)
   de les écrire (opp. à اُرتَجال ).
73: outarde. Il est probable que l'auteur fait allusion ici
                                                                   عماری (1)
   à la désense de l'outarde qui, malgré sa faiblesse, est capable de résister
   au sacre (مَثْر) dont elle colle les ailes en lui jetant sa fiente; v. Hay., VII,
   19 = 60; Timār, 382-3.
38: retenir prisonnier; على —, 206: maintenir
                                                                   خبتس = (2)
                                                                    * خيكة (1)
160: ceinture
```

24: chasseur (qui se sert d'un filet)

* كائل (1)

42: allusion au caméléon appelé إثر حين . On ne connaît pas	 مينون (1)
l'étymologie de ce nom que Damini, s.v., rapporte au la	· · · · · · ·
Hay., I, 66 = 145 précise qu'il s'agit de la femelle (aussi	
206 et 196 sqq. où est donnée une liste de noms de ce genra	
• •	* تحبا ئے لا ب (1)
160: manière de disposer les pans du vêtement	* خَوَة (1)
pour soutenir les reins.	(-/ - y- -,
-	viii اختبو (1) et ا
qu'ils soutiennent les reins	۷۱۱۱ احسیق (۱) ۱۵۲
passim.	* تَحْقُ (27)
8: pèlerinage	* تَحِيرُ (1)
2, 12, 26, 28, 67, 97 : certitude appuyée par des preuves	
(opp. à نصبة); 26, 74, 98, 131, 133 preuve, argument,	
202: excuse, prétexte.	argumentation,
-	/#\ * * *
97: vaincu, confondu par un argument	محموم (1) محموم (2)
20, 21, 23, 31, 120: fournir qc. (4) comme argument	•
en faveur de (ال) , على س , 1132 fournir un argument con	_
97. qui présente une argumentation	(1) frank
67, 97, 111 argumentation	احتِحاءِ (3) * vm اختَحَب (1
103; sourcil	حاحب (1)
106: cloîtrée	مُخْصُونَة (1)
121: employé comme prénom	* محفر (1)
22, 39, 78; pierre; 47. des pierres	🍷 رحماره (4)
	مُحْجَر ج مُحَاجِرُ (1)
	* كول سو الحدود
170 ² : fer	كحديد (2)
190: violent, pémble (?)	'حدید (I)
78: forgeron	کداد (I)
32: devenir bossu (1	* XII الحدَرْدَبَ (
39, 202: se produire, prendre naissance	* خَدَتَ اللهِ (2)
48: contingent	حادِت (1)
188: tradition prophétique; 108, 111. propos, conversation	حدیت (3)
1: récent; 36: jeune	حديث (2)
9, 90 ² : renommée	أحدُولُنا (3)
131: propos	أحاديث (1)
38, 73, 1402: rapporter des traditions	ال تحدث (4)
55: créer	۱۷ أحدّت (أ)
71: créé, non-éternel (opp. à قدير)	مُحَدَّنَت (1)
69: fait de laisser tomber (un vêtement)	* حدر (1)
1673, 168: prunelle	* حَدَقَة (4)
982: chanter en poussant son bétail devant soi	* تحداث (2)
125: se mésier de, prendre garde à	* حثيرَ تند هُ (أَ)
	en e

```
188: mettre qn. en garde contre
                                                               II تحقيرٌ # عن (1)
108: rendu concis par la suppression des mots superflus (?)
                                                                    تمخذرف
67, 206: tout entière
                                                               بهذافيرها (2)
                                                         الحذق كل العذق (1)
201: la suprême habileté
                                                           عرّ ج أحوار (3)
22, 102, 105 : libre, noble
173: chalcur
                                                                    حر (1)
106: altéré, fiévreux
                                                              خرآن مر حراي (1)
8: guerre déclarée ; 121: employé comme prénom
                                                                  حرب (2)
104: mihrāb de la mosquée
                                                                 (1)
                                                                (1) تُعَرِّب \tilde{v}
131: abstention
                                                                ٧ تَحرُّز (1)
89: prudence
                                                                 أخرص (1)
166: plus désireux, plus soucieux de
105 *: lettre
                                                          اکواف ہے اجروف (1)
                                                            1٧ أخرّق ه (1)
42: brûler qc.
                                                                 viii اختر تن (1)
اختنى il s'agit de l'occultation de la lune; nous avions lu اختنى
   puis nous avons découvert, dans le Kitāb al-Anwā' d'Ibn Qutaiba (éd. Hami-
   dullah-Pellat, à paraître § 143), le mot احتراق s'appliquant, avec le même
   sens, à Mercure; nous ne savons cependant pas s'ilfaut le lire avec - ou avec -.
43, 64, 108 : mouvement (opp. à مكره)
                                                                   حَرَّكَة (3)
                                                                  تحواه (1)
 129: illicite
                                                                      اعرامة (3)
90<sup>2</sup>, 94: intégrité (protection ou respect dû à qn.)
                                                                      لَحَوْمَانُ (1)
 95: privation
 158: femmes
                                                                    ويعارم (1)
                                                                    n حوام (1)
 123: interdire
                                                                      تعرير (1)
 133: interdiction
                                                                      مُحَوِّ مِ (1)
 137: v. 🟎
آخر (1)
   « tu multiplies les entailles sans atteindre l'articulation », وتُعطيُ المنصل
   employé pour celui qui fait tous ses efforts mais ne réussit pas; v. MAID., I, 59.
                                                                   تحرام (1)
 126: fermeté
                                                                   آخران (3)
 106, 152, 163: chagrin, tristesse
                                                                      آخز ين (1)
 121: triste (employé comme prénom).
 70, 139, 183: ce mot, qui correspond à l'hébreu hōzd,
                                                                    حاز (3)
   a presque la même signification que kāhin (v. E.I., II, 666 a), mais il désigne
   plus spécialement celui qui devine d'après les membres et les traits du visage.
 13, 17, 113, 1282, 134, 161, 170, 1792: sens,
                                                                  رحس (10)
   faculté de percevoir
                                                               حاسة ہو حواس (5)
 162, 149, 161, 170: sens, organe des sens
                                                                      كساس (2)
 170<sup>2</sup>: qui perçoit
 170: perçu
                                                                     مهيسوس (1)

    خست = (1)

 I: juger, croire
                                                                   على تحسير (2)
 95, 194 : en raison de, en proportion de
 37: nombre; 1472: comput; — 15 62: en raison de,
                                                                      رحساب (4)
   en proportion de.
```

	•
100: considéré grâce à sa valeur personnelle	حمييب (1) * حَمَّدَ مُساعَ على (5)
3, 9 ² , 24, 131: envier qc. à qn.	
9, 10, 13, 98: envie	حَسَدُ (4)
26: envieux	تحشرهٔ (۱)
10: fourbues (bêtes), (opp. à روالم)	* تحواسر (1)
9, 19, 91, 110, 192. être bon, beau	* مُحسُقَ ئُے (5)
passim: bonté, beauté	'حشن (31)
passim: bon, beau	حَمَدُ (26)
25, 109: belle femme	حسناء (2)
132: beautés	معايدڻ (1)
189: bien savoir qc.	١٧ (حَسَنَ ه (1)
41, 88, 99 · bonté, bienveillance, bienfaisance	إحماد (3)
17: grossir (partie du corps), au point de modifiei les proportions habituelles	 * X انسختن (۱)
145 entourage, suite	* أحشام (1)
166. timidité	* رحضمة (1)
106: entrailles	* خشا (۱)
58: qualification donnée par les mustazilites à la généralité des orthodoxes attachés à la tradition, v. L.I., v., II.,	
32: bord	حایثیّة ہر خواش (1)
192. [il est] loin de	حات إلى (1)
30, 205 : part, lot	* حضة (2)
101: mettre dans une situation gênante (2)	* تحر ـ (1)
67: retenu, connu	مَحْصور (1)
199: se produire	* حَصَلَ '- (1)
16: obtenir qc	II حَصْلَ a (1)
28. qui parle peu et dit beaucoup (opp محطل ه)	مُحَصِّل (1)
22; singulatif حصاة 128 petits cailloux	
62 être présent à l'espeit de	* تحقق (2) * تحظير ك لا (1)
33 présence	حضره (آ)
93. présence	ر. الحصور (l)
4: sédentaire, citadin; 61: présent à l'esprit, immédiat	حاصر (2)
9, 124, 1943: fortune, heureux sort, lot	• حط (5)
118, 123, 196: prohibition (opp à إطلاق)	* حطر (3)
132: plus estimé	* أحطى (1)
49: sabot, animaux à saboti non fendus	* حالجر (I)
9, 20, 27, 197: protéger, 155, savoir qui de mémoire	* تحفظ ۲۰ هـ (5)
1552: fait de savoir de mémoire, 144, 1993 mémoire, s	ونط (6) ouvenir
1444, 196: qui retient	حَالِط (5)
67: retenu, su	مَيْقُلُوطُ (1)
84, 892, 196: réserve, précaution	v تَحَفَظ (4)
156, 184: se préoccuper de	* حَمَّلَ = ب (2)
33: assemblée	مَحْمِل مِ مُحافِلُ (1)
112: plénitude;, 143, 202: som, attention	(3) יווע וحטול אווי

```
حق (27)
passim: vérité, réalité; 19, 272, 86, 200, 202: dû;
  1262, 194: droit, part; 11, 189: vrai; 53, 91: véritable; 118: place véritable;
  ـــ ن 131: au titre de.
                                                                 حقمة برحقائق (15)
passim: vérité, réalité, existence réelle
                                                                           إحقُ (5)
46, 72, 108, 166, 203: plus digne, plus méritant
                                                                      11 كَيْحَقِّسَقِ (2)
34, 105*: réalisation
                                                                         مُحَقِّق (1)
101: bien établi
                                                                       1۷ تموتی (3)
3, 5, 28: qui va au fond des choses
                                                                      x استَحق (1)
90: mériter
                                                                        استجتاق (1)
194: mérite
37: siècles
                                                                     ا دعاب (1)
                                                                    آحفد 🔭 (1)
88: hair secrètement
                                                                           حقد (2)
88, 91: haine secrète
                                                                       حقير (1)
200: méprisable, insignifiant

 ٧ أَشَحَكُمْكُ بِ (1)

20: qui se frotte à
                                                              * حَكُم يُـلِ بِ (١)
25: décider par qc. en faveur de, prouver
150: sentence; 14, 16, 202: jugement; 98: pouvoir; 34: condam-
   nation; 18: يحكر par la force de
                                                                         حكمة (7)
8<sup>2</sup>, 97, 128, 199; sagesse; 56; philosophie; 8; savoir, science
   Dans l'usage des savants, ce mot désigne « le perfectionnement de l'âme hu-
   maine par l'emprunt des sciences spéculatives et l'acquisition de l'habitude
   complète de faire des actes excellents»; v. E I., s.v., II, 324
 20: jugement humain
                                                                        'حکومة (1)
                                                                  حاكير مراحكام (1)
 33: haut personnage
                                                                     111 حاكم لا (1)
 10: discuter avec qn.
 2, 87: discussion
                                                                         (2) تحة (a)
 73: connaître à fond qc.; 105: instruire
                                                                    (2) ه څخه ه (2)
                                                                    v تُحَكِّر على (1)
 102: agir arbitrairement envers
 91: s'en rapporter à l'arbitrage de
                                                                   ٧١ تعاكير إلى (1)
 96: fait de s'en remettre au jugement de
                                                                          تعاكم (1)
                                                                 حکی _ م (2)
 105: ressembler à, se rapprocher de; عن —, 57. rapporter
   qc. d'après qn.
                                                                       * تحلال (2)
 114, 182: heite
 137: qualification des tribus arabes qui ne respectaient pas
                                                                       ١٧ مجل (1) .
   l'intégrité de la Mekke, ni la trêve des mois sacrés; Hay., VII, 66-216:
   المحلون من العرب ممن كان لا يرى للحره ولا للشهر حرمة : طيء كلها وخثمر كلها وكثير من
   ب v. dans Lisān les diver محرِّم V. dans Lisān les diver أحماء قصاعة ويشكّر والعارث بن كعب
   ses autres acceptions de ces deux mots.
 53: juger licite
                                                                      x استَحل م (1)
 171: terme énigmatique, que nous avons préféré lire إمداد eau
                                                                          احللات
      qui croupit (Muhassas, IX, 154).
 114: être ébranlé
                                                                      تَحَلَّحُلُ (1)
                                                                        * تحلية (1)
 103: course de chevaux, et plus particulièrement, peloton de tête
                                                                        حاتة (1)
 152: cercle permettant, au moyen d'une rotation, de déterminer
```

les mètres prosodiques (= دائرة المعتلف).

14.1

```
113, 121, 126: ensemble de qualités (dignité, mansuétude, calme,
                                                                                                                                     حلم (3)
    libéralité, etc.)
7, 20, 100: pondéré, digne, indulgent
                                                                                                                            خيس جو حلماء (3)
                                                                                                                                     • 'حلم (2)
26, 100: rêve, songe (trompeur; v. Doutré, 399)
                                                                                                                                   * أحلاوة (1)
100 douceur, agrément
101: doux, agréable
سلم . 69: v. عطلة 106 parure de femme (opp. à عطلة ), 69: v.
                                                                                                                                   حمآم (2)
49, 56: pigeon; v. E.I., s v., II, 259-60
77: v. طرق; 41: colombe de Noé qui rapporta une branche d'oli-
                                                                                                                                          (2) حمامة
    vier annonçant la fin du Déluge; v Hay., I, 145=298, IV, 65 = 197; VII, 17
     =47, Timār, 367; IBN QUI., Muht., 172; KISĀ'ī, Qişas, 98
                                                                                                                                 • تحبد _ (6)
82: louer (Dieu); 52, 92, 962 adresser des éloges, louer
     (دم opp. à (دم).
                                                                                                                                            حدد (8)
12, 108, 111, 115, 207; louange, éloge; سجد الله 18, 58, 65. grâces
    à Dieu, heureusement
                                                                                                                                   تمخمود (1)
* 'حثره (1)
أحمرُ (2)
π تخمير (1)
105 · louable
172. couleur rouge
كىرىت 50, 73: rouge, v
159 gencive
                                                                                                         * يحمار ح تحمير وتحمر (2)
onagre ' — الوحش 53 :56
137, qualification des habitants du haram de la Mekke; v EI,
    s.v. hums, 11, 356.
                                                                                                                                   'حدص (1)
77, genre de plante amère et salsugineuse qu'aiment les
    chameaux; v. H_{0y}, III, 81 = 260.
110: porter qc; 100. porter (femme), يون -, 342. porter, (4) من تعمل المان المان بالمان المان ا
     pousser qn. à
                                                                                                                                        مَحْسول (1)
182. attribué
                                                                                                                                  vm اختیل (2)
66. endurer; 174. supporter
                                                                                                                                         إحتمال (1)
94 patience
                                                                                                                                    حنية (1)
32. régime alimentaire
                                                                                                                              III محاير عي (1)
116 défenseur, avocat de
75: on n'est guère d'accord sur la catégorie de gum-s designée
    par ce mot; les uns lui donnent le sens de «chiens des gum-s» (qui est aussi
    l'appellation des poètes), mais d'une façon générale, il passe pour désigner
    une variété inférieure de démons; v. Hay., VII, 52=177; Šibli, 6, Freytag,
    Einleitung, 166
                                                                                                                     حَلَثُنُ ﴿ أَحْمَاشُ (1)
37: couleuvre
                                                                                                                                   خطاة (1)
121: coloquinte (employé comme prénom)
                                                                                                                                   (1) الحَنفَة
123: la religion primitive, essentielle, créée des le principe,
    par la suite, la religion d'Abraham, puis l'Islam; - est le hanifisme
    doux et libéral, par opposition à l'ascétisme; v. E.I., s.v., II, 274-6.
23: courbure, cyphose
                                                                                                                             (1) الحاء (1)
                                                                                                                   · حوت ج حستان (3)
43, 77, 180: poisson
                                                                                                                                      (4) Into *
160, 1972: besoin; يال —, 97: besoin de
```

12, 26, 197: qui a plus besoin de	إحوَ بع ^ا إلى (3)
21, 185: inspirer à qu. le besoin de, réduire qu. à	(2) احرية لا إلى (2)
18, 81, 102, 160: avoir besom de (opp. à استفق عن)	vIII احتاج إلى (4)
9, 31: qualité des yeux où le blanc et le noir sont très tranché	-
108: dialogue	* ۱۱۱۱ أمحاورة (1)
170 ² : espace occupé par un corps	• حَبْر (2)
40: animaux fabuleux qui seraient issus d'un croisement de	* 'حوش (i) e
chamelles communes avec les étalons des ginn-s (MAS'UDI,	III, 291; Damiri,
s.v.; Maid., I, 365; Freytag, Einleitung, 169; WZKM, VI	I, 239). Voici ce
qu'en dit Ğāhız, Hay., I, 70-1=154: «On prétend que parm	ni les chameaux, il
existe une espèce sauvage qui habite le pays de Wabar	[q.v.] Il arrive
que pour une cause quelconque, un de ces chameaux sort	te de son désert
et s'attaque au premier troupeau venu de chameaux comi	nuns: on dit que
les méhara sont produits par cet accouplement. D'autre	s disent que les
chameaux sauvages sont les hūš; ce sont les survivants des cha	meaux de Wabār,
Quand Dieu extermina ce peuple, ses chameaux demeu	rèrent sur place,
dans des contrées dont aucun humain ne s'approche; lorsq	ue quelque mau-
vais sujet [chassé de sa tribu] ou quelque voyageur égaré	échoue dans cette
région, les ğınn-s lui jettent de la terre au visage et, s'ıl insis	te, le rendent fou.
Ces hūs ont sailli de chamelles du 'Uman et il en est résul	té les méhara et
les 'asğadıyya que l'on appelle dahabıyya»	
passim: état, situation (2	* حال سر حالات (6
80: détourner	n حَوَّلَ (1)
100: passer d'un état à un autre	(1) はい iv
54: absurde (subst.)	(1) #나
12, 13, 189: impossible, absurde	'محال (3)
70: métamorphose	v تَحَوَّل (1)
46: se changer en (a); 100: changer, varier, J. —, 78. se transformer en (v. Berfheloi, III, 201).	x استَحال (3)
114: renfermer, contenir	* خوى 📮 (۱)
passim: où; lorsque	* نخيت (7)
592: embarras, perplexité	* خيرة (2)
113: embarrassé perpleve	/1\ * 22 **

113: embarrassé, perplexe v مُحَمِّر (1) 51: verbe dénominatif formé sur le nom de la ville d'al-Ḥfra, (1) تُوْدُ II * avec le sens de: construire, fonder (cette ville); cp. كوف الكوفة et كوف الكوفة 180: avoir des menstrues (v. ارنب) * حاض ﴿ (1) 12, 26, 133: ruse, expédient حيلة ۾ حِيَل (3) 157: trouver un moyen, un expédient; 160: être industrieux, viii احتال (2) ingénieux passim: au moment où حين (5) 95: vie * تحاة (1)

27, 33: vivant كى ـ اعياء (2) 22, 49, 53, 77, 103, 188: serpent Il y a des démons parmi les serpents (Hay., IV, 52 = 157)

	ساپ اور پیم واسدو	****
30, 53, 146: animanx		(3) at 55
105: pudeur		کوټواٽ (3) ● کمتو (1)
8: avoir honte		* خياه (1) × استنيقي (1)
O, avon home		یم استهای (۱)
	•	
	7	
183. cacher		(1) 🞏 II 🌞
77: plus malın, plus méchai	nt	* (خَبَت (1)
76 nouvelle, 59, 722, 814,		* خَارْ ﴿ إِحَارِ (10)
passim: renseigner sur, rappor	ter des traditions (profancs) sui	11 مَحَاثَرَ \$ عن (56)
182 fournir des renseignen		IV أحار ً لا عن (1)
7 téméraire, «casse-cou» (* حَبُوطُ (١)
193: vice, d'faut		* حال (1)
186 détanger le cerveau		n خشن (1)
32, 103, 1412; sceau, bague	, cachet, talisman sur une	-
	v E I , s v , khātīm, 11, 981-84,	
	لجفر الحروف السمعة الممصله التي لا تد	
	الحروف إحرى وهي: الداد راز والا	*
190 conclusion		حاتِمه (1)
196, fait de couvrir de hor	ite, de confondre	* n تُحدل (1)
87 tromperie	•	* حدو (1)
133. imposture		حديمة - حداثم (1)
85 séduction, tromperie		viii احداء (1)
124. service		* خدمه (1)
11 abandon récipioque		* vı تھاد'ل (1)
36 tomber en poussière		* خَزْتِ (1)
64, 75 désert inhabité, rui	nes	* خراب (2)
passim: sortir		* خَرْحَ 10)
105*, 108 élocution		مَهْرِسِ (2)
132 fauc sortir; 160 déve	oder, 172 pescr	v أحرَ ← َ (3)
164. accomplissement d'ur	acte extraordinaire	إخراء (1)
104. fanc apparaîtic		x استغرح (1)
183 façonner		* خُورُط بِينْ (1)
96. tournure		خرط (۱)
142: inventer		* vm (خاترانی (1) * خوریان شا (2)
26, 36 radoter		
36. radotage		خَرُف (1)
189: récit fabuleux, fable. Hurāfa serait le nom d'un 'Udrite (1) عُوافة		
qui aurait raconté ce qu	'il avait vu chez les ğunn-s (Hay	, I, 146 - 301, MAID.,
I, 203).		
106: déchirure		* خُون یه کنووق (1)
133, 139. imposture, mens	songe impudent	مِغْرِاق ۽ مغاريقُ (2)

29: bambou	* خيراران (1)
41: se séparer. La tradition, basée sur une étymologie	* v تغزم (1)
populaire de Huzā'a (= morceau), veut que cette tribu	se soit séparée en
plusieurs fractions (Mas'ūnī, III, 387 sq.)	
199: caché, secret	* مُورون (1)
200: négligeable, sans ıntérêt	* خَدِيس (1)
151: perte, dommage	* كُنْسُر (1)
10: plus désavantageux	اختر (۱)
43: fait d'être englouti, pour un pays dont Dieu a voulu	* خشعہ (1)
punir les habitants (notamment Sodome et Gomorrhe).	• •
77: bois. Le texte portait - mais il faut évidemment lire av	* حَقَبْ (1) cc
RESCHER Alors que d'après la Genèse, l'Arche était	
ditions islamiques veulent que Noé l'ait construite avec le l	
qu'il avait planté et qui avait mis 40 ans à pousser (v. S	•••
Žот., I, 108).	•
98: se sentir humilié	* خفر (1)
332: rudoyer, traiter avec rudesse	* III خامَثنَ لا (2)
26, 101, 114: attribuer particulièrement qc. à qn.	* خَمَنْ ـُــٰلا ب (3)
9, 144: particularités	حصائص (2)
48: particularité	حاضَّة (1)
203: particulier; 137, 176 · individu ou groupement particul	
20, 119: minorité	خَوَاصُ (2)
11, 15: flanc, hanche; v. HUART, 'Ochchâq, 87	
110 bâton que le prédicateur tient à la main	* حاصرة (2) * مغضره (1)
	* حضلة مو حصال (7)
condition	
26, 82, 125, 173. adversaire; 98 rival	* خضر (5)
7, 82: litige, discussion	خصومة (2)
56: cunuques	* حَصْباًن (1)
160: teinture (pour le corps, les cheveux ou la barbe)	
1732: couleur verte (pour le bleu du ciel)	* حصاب (1) * حَصَرُ (2)
172: couleur verte; 32: vert, verdure. Il est recommandé, po	
conserver sa vue, de souvent porter les yeux sur du vert (h	• • •
SAMARQANDI, 92). MAID., II, 417 cite ces paroles attrib	•
النظر في الخصرة يريد في النصر والنظر إلى المرأة الحسناء كدلك	
134: vert (v. مثاله)	اخصر (1) اخصر (1)
100: le ciel	استبر (ء) العَطْراء (1)
25, 99: soumission	
103: tracer, dessiner	* 'خضوء (2) * خطّ ئــ (1)
-	
عطوط الهند ; 35, 1112, 155: écriture, calligraphie; حطوط الهند ; 37, 147: il semble qu'il s'agisse des chiffres indiens (v. su	
	••
11, 17, 84 ² , 88, 96, 128 ⁴ , 179, 203: erreur (opp. à صواب مراب عبد). v. E.I., s.v., II, 972-4).	• خطأ (12)

```
خاط (1)
51: pécheur (q.v. Nimrūd)
16, 128, 136<sup>2</sup>: se tromper, commettre une erreur; 86, 198<sup>2</sup>, 202.
                                                                     (10) limit iv
  manquer, passer à côté de; 4 -, 892: commettre une faute au détriment de.
                                                                     * خطبة (1)
143: sermon

    خطر ئـ على (1)

143: se présenter (à l'esprit)
3, 197, 1982: idée (qui se présente à l'esprit)
                                                                حاطر یہ خواطر (4)
                                                                         خطر (1)
190: danger
                                                                        خطير (1)
200: important, grave
                                                                   m خاطَرَ ب (1)
117: engager dangereusement qc.
2: fait de passer, de marcher rapidement
                                                                    * خَطْرَفة (1)
                                                                     (1)
7: bayard
28: bavard, qui tient des propos futiles (opp à محوّل ).
                                                                     ١٧ مغطل (1)
                                                                    (2)
282: être léger
                                                                           (2)
1522: légèreté
23, 126: léger; 152. vif, allegro
                                                                         كنيف (3)
33: dédaigner
                                                                     x استُخَف (1)
                                                                       مُسْتَغَمَّا (1)
203: dédaigné
49: pied de l'autruche ou du chameau et animaux de cette espèce (1) 🚅 💌
73, 181. chauve-souris. Sur sa ponte, v. infra, روص sur son
  origine (créée par Jésus), v. TAB /ZOT., I, 42; sur ses rapports avec Salomon
  et l'origine de ses mamelles, v. Massé, 190 Ses sept particularités sont sans
  doute les suivantes (Hay, III, 166=522). 1) elle fuit les cîmes des monta-
  gnes, les déserts, les palmiers, les hautes branches, les arbres touffus, les creux
  des rochers, les îles; 2) elle ne recherche que les maisons; 3) dans les maisons,
  elle recherche le point le plus élevé, les puits, les endroits les moins passants;
  4) elle vit longtemps; 5) même vieille, elle conserve une bonne vue; 6) elle
  supporte de rester sans manger; 7) malgré l'âge, elle engraisse et grossit. V.
  aussi Qazwīnī, 359.
26: basse (voix)
                                                                     * خاۋىس (1)
203: parle plus bas
                                                                  11 خَلِصْ علىك (1)
                                                                      (I) Tie •
59: palpitation
                                                                          حايق (1)
106: pantelant
                                                                    (2) تحبي \hat{z}
67, 86: être caché, secret
                                                                          حَنِي (4)
12, 25, 27, 101: caché, secret (opp. أ طاهر له )
27: cacher qc.
                                                                     v (1) مراقع (1)
128: vinaigre
                                                                       اَخَلُ (1)
                                                                       (1) خلل
86: vice, défaut
                                                                       * خلة (1)
85: amitié

    (2) خَلْتُ بِي فِعْلال

28, 114: qualité, propriété, disposition
                                                                      * خلابة (1)
182: séduction, tromperie
9, 67, 100, 112, 126, 130, 177, 1992, 204: pur, sans mélange
                                                                    خالص (10)
  (مشوب ct ميزريي (opp. à
```

200: épuration	π گيفليص (1)		
25, 94, 114: sincérité	rv إخلاص (3)		
85: interpénétration	(1) hdž *		
43: métis, mêlés; 196, 200: éléments mêlés	خَلْط ج أخلاط (3)		
23: plus sympathique	أخلط ب (1)		
84, 102: pénétrer intimement qc.	(2) • 14 iii		
99: successeur; 35: compensation	(2) **		
169, 170: derrière	خلت (2)		
بول . 02: v. بول	(2) اخلت		
6: contredire qn. (L'exp. خابت ثدى est attribuée à al-Ḥuṭai'a, Maid., I, 243); 80, 170: contrarier; ב., 79: avoir une inf			
22, 62, 8, 192: contradiction; 28: opp. à بناق ; 206: oppositio	on; (18) خلاف		
85: contraste; 35, 72, 92, 149, 174, 201: contraire; 34, 12	4: fait de contra-		
rier; 6: esprit de contradiction			
170: opposé	m أمخالف (1)		
186: corruption, manque de loyauté	ıv إخلاف (1)		
11, 16, 141, 195: être en désaccord (opp. à اتفق); 49 ² : être	vın اختلت (8)		
d'espèce différente; 172 être différent; على في في —, 157: ا	sournir à qn. des		
explications divergentes sur			
14, 16, 83, 97, 195: désaccord, divergence	اختلاف (5)		
115, 174: différent	المحافظي (2)		
47, 50, 67, 110, 111. créer	* حَلَقَ مُـ (5)		
18, 42, 54, 73, 84, 113; création, créature; 108. corps;	خلق ہر احلاق (5)		
1672: aspect physique			
87, 93, 105 ² : caractère; 94: morale	خلق ہے احلاق (5)		
44: forme extérieure	خلقة برحلق (1)		
30, 67, 78: naturel (opp. à مصنوء)	مِینُلُو تی (3)		
131: plus digne de, plus apte à	أحلقُ ب (1)		
62: s'user	 خلق ئــ (1) 		
55: usure	تحلوقة (ًl)		
124: user	rv أخلق (1)		
75: magie blanche; v. Doutté, 98 sqq. Après avoir proposé	-		
d'expliquer hantaqëra «magie blanche» par φυλακτήρια «for (Tanger, 286), W. Marçais aborde le problème posé par tion de غلطير qui désigne une opération magique, et corrige	mules magiques» la présente nota-		
gestion dans le J.A. (1913, 201-3); il propose, à juste ti	•		
représentant de γαρακτήρ qui avait couramment le sens de	•		
Il est intéressant de noter que des propriétaires de ménageries donnaient			
le nom de خلتطب à certains monstres (Hay., VI, 9=28).			
122: être dans l'intimité	* خلا ئے (1)		
122: intimité (opp. à 🌭); 64: état de désert	خلاء (2)		
30: laisser libre; 199: laisser vide; 343: épargner	n عَلَىٰ (5)		
52: laisser vide	الا إنحلي (1)		
	۳۰ استی رت		

112. sentir mauvais, se corrompre (viande)	* خرّ ئے (1)
55, 114: vin	* خَبْر (2)
105: pénétrer intimement; 187: se cacher (se dit de	* III حاكمرَ (2)
l'hyène). Le chasseur dit à l'hyène: «cache-tot, Umm 'Amiro	; il peut alors
entrer dans son repaire, lui serrer la gueule et les pattes et	l'emporter; v.
Ţımär, 321; MAID., I, 248; Şahāh, s.v.	
1: qui a le ventre plat	* أخمَص (1)
10: inconnu, obscur	* حايفل (1)
38: ce mot, qui désigne la morve des chameaux, s'applique auss	* السَّاب (1)
à une sorte de coryza ou à une inflammation des muqueuses	du nez et de la
gorge (rhino-pharyngite) qui peut devenir grave (v Sahāh, s v	.). Le mot ap-
paraît dans un vers de Nābiga Ğa'dī (apud Mu'ammarīn, 72	, Avertissement,
274; Lisān, XVI, 301 etc.).	
فَمَنْ يَحْرُ مِنْ عَلَى كِتَارِي فَإِلَى ﴿ مِنْ الْعَنْسَانَ أَرْمَانَ الْمُقْبَانِ	
(M. NALI INO, Le Poesse di an-Nābigah al-Ğa'dī, Rome, 1953	. 716 a adopté
la leçon فهن يك سائلًا عن فإني)	,
Il est possible que le poète ait simplement utilisé ce mot poi	ir la rime, mais
les lexicographes l'expliquent en disant, les uns, que l'année	
mie meurtrière de Hunan se sit sentir sert de point de repère p	
des lasts; les autres, que l'année du Hunan a été ainsi appel	
cours d'une guerre, une homme aurait dit aux fils de 'An	
«fendez les adversaires (خثرهر) avec vos sabres» (Avertissement,	
question, voir RSO, 1934, 429-31.	
42, 121, 2062 sangher et porc. Sur sa création, v , (4)	* حادث سرکیاده
à propos de sa ressemblance avec le corps humain, on notera	
de porcs peuvent être greffés sur des hommes (Hay, IV, 34-	
6, 68, 78. scarabée. L'insistance du scarabée est proverbiale,	
v. Hay, à l'index, Timär, 345	(-) -
76: étrangleur, v. Garīd	* حايق (1)
106: jeune fille aux formes gracieuses	* خَوْد (i)
2: bayardage	* خواص (1)
65, 84, 124° avoir peur de, redouter qu	* حاف ـــ (3)
90, 91, 95, 107 · peur, crainte	خوص (4)
24: apeuré	حاً إِم (1)
84: redoutable	مَهُوف (1)
202: trahır	* حان _ (1)
32: affaiblissement (injures du temps)	v ئىقر ^ى (1)
205. vide	-
passim. bien, avantage; meilleur, pl عبار 122, أحبار 99	* حاير (1) * خور (23)
105a: choisir	٧ تَعَوَّرُ (1)
107: choix	تَهَيُّد (1)
83, 200: choisir	virt اختار (2)
12, 26, 105, 113, 126: choix, libre-arbitre	اخبیار ہے ات (5)

112: de perle

85: séduction progressive

61: escalier

ذري (1) ذري (1)

ذرّب (1)

 \mathbf{x} استدرای (\mathbf{l})

56, 68: chevaux خيل (2) 68: grain de beauté, naevus. On en trouvera une longue حال ہے خیلات (1) explication, accompagnée des indications qu'on peut en tirer dans Pseudo-GAHIZ, Bāb al-'trāfa. 169, 172, 173: illusion (opp. à عليلة) * 11 كغسل (3) 110: s'enorgueillir ٧١١١ احتال (1) 58: reptation; ici: fast de se traîner * دَسِب (I) 65: la Bête de l'Apocalypse. Le point de départ est fourni par دائة الأرس (1) Coran, XXVII, 84: «Nous ferons pour eux sortir de terre une Bête qui leur parlera...». Là-dessous se sont greffées de multiples légendes que l'on trouvera chez les commentateurs ainsi que dans Kisa'i, Qişaş, 295; Timār, 403; Qur-

TUBI, 183-5; MAQDISI, II, 173 sqq.; SAMARQANDI, 73-4, etc. 132, 175: régent الله مُدتر (2) (1) ... 53 125: tourner le dos 183: mettre dos à dos ııı دائڙ بيب (1) 6, 105a: reculer, s'en aller, tourner le dos iv (2) (2) 183: se tourner le dos vı تُدابرَ (1) x مُشتديرًا (1) est le seul animal qui, par prudence, طن 187: à reculons, le entre dans son gîte à reculons; Hay., VI, 91, 96-281, 295 دَثر (1) 159: tannage 46, 56: poule(s). L'auteur fait sans doute allusion au ذجار اع ذجاحة (2) problème éternel ainsi posé dans la Risālat al-qiyān (éd. Finkel, 55)؛ إن المروء لا محاله راحمة إلى أصولها والأعجار راحمة تصدرها والموالي تسم لأوليائها وأمور العالم ممزوجة بالمفاكله ومنفردة بالمصادّه وبعضها أداء لنعص كالمنبث علته السحاب والسحاب علته الماء والرطونة ك وكالمب علته الزرء والررء علته المب والدجاجة علته السصة والسصة علتها الدجاحة والانساب علته الانساب الح دَخَلَ ... (4) 55, 86, 121, 187: entrer 204: entrée **ځول (1)** 23, 205. entrant, pénétrant داخل (2) 26, 67: défectueux (opp. à سال) تمدحول (2) 22: entrée آمد:حل (1) 94: pénétrer qn. m داخل ۲ (1) 13, 88, 155: faire entrer, introduire ١٧ ∫د حل ه (4) 178: s'interpénétrer ٧١ كَدَاخَلَ (1) 29, 114: peric(s) کر et کرت (2)

	441
199: étude	* وَرْسَ (i)
196: étude en commun	דוד 'הנוניהד (1) מי היה (2)
198, 201: fait d'atteindre	• دَرَك (2) (7) ديد ا
37, 1522, 170, 1972: atteindre, saisir, percevoir; 107 vivre asse	יצ (7) אלנצ (17) iv
longtemps pour connaître qu.	(9) de e t
17, 32: fait de percevoir	إ <u>ذراك (2)</u> *** 1:4:55 (1)
197 réparer (une erreur, etc.)	vi 13 (1)
20, 65, 104, 1103, 1112, 161: savoir	* خَرَى ِ (9) * m دارى (1)
8: user de ménagements et de dissimulation	مدارات (3) مدارات (3)
118, 129, 132 · dissimulation, ménagements (opp à ماداة)	عدارية (٥) * دَسَّ ـُـ هـ إلى (١)
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	* وعات (1) * وعات (1)
85 badınage	وعال (1) • څموس ـو دَعامِي
	-
205 appeler, 133: faire de la propagande, , 146. appe-	
ler par (un nom); ال , 106: prier pour, ال ,, 2², 21, 107	, 129, 133, 100:
inciter, pousser à	/a\
52. invocation; 129: incitation	(2) ·le\$
133. cause, affaire	دَ عُونَة (1) تائيس (2)
16, 34 · prétention	د غوى (2)
59, 88, 89, 1172: cause, motif, mobile	داعيّة به دَواء. (5)
14, 13, 20, 62, 133, 181, 183: prétendre	(10) is viii
2. prétention	(1) -1=51
175, 184 repousser, refuter	* دُفرَ _ (2)
131, 138, 178 sujet, réfutation, répulsion	دَ ن ر (3)
183 ² : enterrer	* دَئَنَ (2)
61 sépulture, tombeau	كينائين به كيدايانُ (1)
22, 32, 53, 105*: fin, mince; 96, 198: subtil, délicat	* دَقِيقِ (6)
101. subtilité, détail	دَقيقة ﴿ دَفَائِقُ (1)
17: rendre délicat	(1) 55 IV
128 cstrade	(1) 🐧 🐧
61, 136 ² : prouver	 دل ئے عنی (3)
59, 81. signe, témoignage	خِلَالة (2)
12, 13, 25, 54, 59, 61, 67 ² , 103, 116: indice, signe, preuve,	ڏليل ۽ ڏلائل (¹¹)
94: guide (conduisant à)	
104. Damascains	• ومُفْتِيُونَ (1)
69, 792, 102, 1522, 187: sang. On croyait généralement que	
le sang des rois était un spécifique contre la rage (Hay, I	
Reste ² , 139-140, 162; Doutré, 85), ainsi que contre la foli	e (habal; Caussin,
II, 34).	
125: détruire	(1) 1 1/5 *
161 ³ : cerveau	• دماد (3)
130: se rapprocher de	* دُنَا ئِمن (1)
80, 111: plus proche; fém. ಫ್ರ\$ 67, 113, 206 ² . monde	(6) 331

```
v تَدَنَ (1)
158: fait de s'approcher peu à peu
166, 195, 207: époque, temps; pl. كمرر 32², الدهر 32°, الدهر 30°, الدهر
                                                                     دَ هر (12)
  55, 56, 712, 102, 158: le temps
46. 1373: matérialistes qui rejettent la foi en un seul dieu,
                                                                 دَامري سِدمريّة (4)
  la création et les enseignements de la religion, et professent que le temps
  n'a pas de commencement; v. E.I., s.v., I, 917-8.
                                                                       (1) تَدَمَّرُ (1)
137: embrasser la doctrine des dahriyya
29: dīnār, monnaie d'or pesant légalement 4 g. 25; v. هرقاي
                                                                     ديبار (1)
                                                                       داد (4)
88, 1812, 197: mal, maladie
                                                                     * دار ً (2)
64: tourner; 84: rouler (conversation)
                                                                     دار ـ دُور (2)
43, 56: maison
29: halo
                                                                          دارة (1)
68: il ne s'agit pas des circonvolutions, mais des cercles et des épis
                                                                         دراز (1)
  formés par les cheveux; on en tire des indications sur le caractère de l'individu;
  v. Pseudo-Ğāhiz, Bāb al-'irāfa, 17 sqq.
303: forme arrondie
                                                                       n בונע (3)
                                                                         أمدَوْر (3)
1, 30<sup>2</sup>: rond, arrondi
                                                                     (2) استداره (2)
15, 31; rondeur
                                                                        (2) مشتدير
29, 174: rond, arrondi
                                                                    دَوْلَهُ مِهِ دُوَلَ (1)
64: cours du temps
80: faire passer qc d'un état à un autre (?)
                                                                    v إدال من (1)
73: ce mot, également cité dans Hay., I, 89=189, VII, 53=
                                                                    * دُوالياي (1)
  178, désigne, pour Gāhiz, un être hybridé, produit de plantes et d'animaux.
  STEINGASS, 539-40, s.v. duwāl-pāy: «Slender and limber-legged man; name
  of a people in India, said to have legs thin and ductile, like leathern straps;
  they pretend to be lame, and importune travellers to carry them on their
  backs, when they strangle them by a twist of their legs; a thug; a bugbear»
  - Dèvalpa est un dive, un un vieillard qui se tient au bord de la route et
  gémit. A tout passant, il adresse cette demande: «Prends-moi sur tes épaules».
  Si quelqu'un le prend, trois mètres de jambes semblables à des serpents
  sortent subitement du ventre de Dèvalpa et s'enroulent autour du porteur;
  tout en l'emprisonnant solidement, il lui donne cet ordre: «Travaille pour
  moi». Pour se débarrasser de lui, il faut l'énivrer (Massé, 353).
                                                                    * دام (2)
101, 107: durer
89: persistance
                                                                         دُوام (1)
89, 1122: constant
                                                                          دائي (3)
179: faire durer
                                                                      ۱۷ زدام (1)
passim
                                                                     (29) دُونَ (29)
```

91: soigner, assouvir 41, 68: coq. Le coq blanc à crête fendue (قريك v. Hay., II, 94 = (2) * 259) passe pour être l'incarnation d'un ange (c'est un coq blanc que Dieu avant envoyé pour indiquer à Adam les heures de la Prière; Kisk'i, Qişaş, 66);

(2) حَدَاء

1812: remède

dans une maison, il empêche Satan d'entrer car celui-ci a une grande haine contre lui (on accuse cependant de zandaga, des gens qui possèdent un coq blanc); si on tue un coq de ce genre, la maison est en proie à tous les malheurs (v. Hay., II, 75-207; 94=259; Qazwini, 360, Massil, 351).

7, 25, 72, 138³ religion

* دي ساديات (6)

* دُو م دات (12)

passim. الَّذِي مِ الَّقِي (83) passim. دلك et كدلك (76) ؛ داك (1) ،كدا (8) passim. [الدلاب] عبد احتباعها لا يبار أحد . 49, 1873 · loup; v Qazwīnī, 339 ڊنب (4) منها إد لا يأمن على نعسه منها: وإدا نامت واجهت نعصها نعصاً حتى قالوا: يناه بإحدى عندنه: v aussi Hay, VII, 19=63 et passim; حراحة (كلتُه المقمة Tumār, 312. (1) **263** 42° mouche. Une aile de la mouche apporte douleur, l'autre guérison; quand elle tombe dans un aliment, il faut enfoncer l'aile de guérison (Massé, 203). Cette croyance s'appuie sur un hadit que les sunnites jugent authentique (IBN Qur, Muht, 10, 289; Bokhāri, IV, 456-7), alors que les mu'tazilites le rejettent (v. Hay., III, 97 - 313) v (1) أُدِيَّرُ (1) 102 faner, flétrir ذرّ (۱) 23. petits fourmis rouges ادْغَدُ (1) 26. aussi soumis que ذكر 🚣 🛦 (16) 12, 59, 60, 110, 115, 116, 122, 170, 132, 204 citer, mense rappeler qe, tionnei, indiquer, parler de, rapportei ; 1042, 119, 120 songer à, passif, 6, 91 être renommé, réputé 96, 166, 195 mention, 10, 953, 98, renomnice, reputation, 163 دگر (11) prière (°), 1192. mémoire (opp. à نسان) مد کور (2) 7, 86 renommé, célèbre 128: rappel أ تُدكير (1) (3) 3 u V 124: se rappeler, s'apercevoir, 143, 200 faire effort pour se souvenir de تدگر (1) 143: effort de mémoire دكر (2) 50, 75: male د كئ (1) دَلُّ أَ (2) 101 · sagace, pénétrant عرَ لَمْ 28, 55. être humilié (opp اعرَ لَمُ) 116: s'humilier v تَدَلَّنَ (1) (8) 45 184, 92, 962, 97 blamer 12, 115, 120 · blâme د تر (3) 117 blâmable مُدَّموم (1) 173: queue (1) دکت 89, 90, 94 faute دَتب (3)

passim: tête, extrémité

ıv اذلت (1) 91: pécher, commettre des fautes 55, 78, 103, 114, 181: or ذَهَبُ (5) دَهُ تَ اللهِ 162: partir, disparaître, être perdu; 133: suivre une voie; رَهُ تَ اللهِ اللهِ اللهِ اللهُ 164: 89; emporter, supprimer; 31: emporter, accaparer, monopoliser; الى — أ أ être partisan d'une doctrine; 115: avoir une opinion, 52: rechercher, voul اب (1) تمدّنمت ہے تمدایمب (6) 82: départ 24: endroit où aller; 4, 20, 105: conduite; 14: doctrine; 92: tendance ıv (دُكبَ (1) 7: faire partir, supprimer 16, 17, 20, 112, 128, 196: esprit, raison دمن بر أذمان (6) 1532: au propre, fusion, liquéfaction; Ğāḥiz précise (Ḥay., IV, (2) ובוש וע 44=126) que les poisons agissent sur le sang טעבור פוערוט et cette classification correspond à celle qui a été adoptée par Maimonide (Poisons, 9) lequel distingue des poisons chauds (qui provoquent sans doute la fièvre) et des poisons froids (qui déterminent la sensation d'un froid vif).

1292, 131, 150: commandement رئاسة (4) 179, 180: poumon passim: voir; 4, 125: juger opportun; 165: avoir une opinion ر اک بری (56) sur; هُرأي —, 53 apprécier, juger bon; 25, 1312, 178, 1842; juger 6, 8, 53, 57, 108, 128, 165; opinion راي (7) 104: vue رزية (1) 68: vision, rêve. Sur l'onéiromancie, v. Doutté, 395 sqq. (1) 255 31: spectacle مَر أَى (1) مَرْآة مو مَراد (6) 167, 168, 1693, 170: miroir. On peut en voir une théorie dans Qazwīni, 95-97; sur la crainte des primitifs à se regarder dans un miroir, v. Dourré, 387. Les questions de Gâhiz sont provoquées par l'ignorance du phénomène de la réflexion 1682: montrer, laisser voir 1۷ أري (2) 68, 70, 183: génie familier, sorte de python; Hay., VI, 62=203: رَئِي (3) إدا إلف الحتى إنسانًا وتعطُّف علمه وخاره بمعض الأخبار ووحد حسَّه ورأى خباله ، فإداكان عندهم . V. aussi Freytac, Einleitung, 167; WZKM, كدلك قالوا: مم فلان رئي من الجن VII, 184; *E.I.*, s.v. kāhin, II, 655°. (6) ئ (2) ئ passim. 145: Seigneur. C'est une allusion à Coran, XXVI, 9 sqq. où Pha-رَثُ (ا) raon demande à Moise (vt. 22): «Qu'est-ce que le Seigneur des Mondes?».

151: viole; v. E.I., s.v., III, 1159-62, art. de H.G. FARMER, qui (1) signale que nous avons ici la première attestation de ce mot; q.v. Ta'iyya

88: plus avantageux, plus rémunérateur

* رأس (14)

ارتي*خ* (1)

69: v. آمر	• v مُقريقس (1)
عات v. جأت	* رابط (1)
56: campement	* رَبُر (1)
148: quart	(1) من د (1) من
183, 522: de taille moyenne (homme)	مربوء (5)
30: forme carrée. Dans la magie, la science du turbi "quad	
permet de retrouver les objets perdus (Doutté, 268-9),	mais il ne s'agit ici
que d'une opposition au tadwir	/0\ m. i
1, 30, 174: carré	ئىرتىر (3) * n قزىية (1)
166: produit de l'éducation	
55: être supérieur à	الا أرتبي عن (1)
	 مُركَّمة به مَراتب (3)
195: hiérarchie	n زَرِتيب (1)
69: Kasımırski, s v. en donne la définition «Mariage de	
branches, nœuds de branches, pratique observée par le	
consistait en ce que, au moment de faire un voyage, il	
branches d'arbres par leurs bouts, et, si, à leur retour, il	
ches dans le même état, ils en tiraient l'augure que	
étaient restées fidèles pendant leur absence, en trouvant l	
ils se tenaient pour trahis». Sur la persistance de cet u	
Reste ² , 207. Samarqandi, 110, signale qu'on désigne sou	
fil que le Prophète s'attachait au doigt quant il voulait s	e souvenir de qc., v.
aussi Hay., III, 136=440	
34 être compatissant envers	• رقی – لو (1) • دقی کرد
93. qui a plus de poids, prépondérant	(1) /(4)
98: poème sur le mètre ragaz	* رُحَو (1)
24. poète de ragaz	راچز (I) م
8, 72: يال —, revenir à, remonter à, بي —, 151 entraîner,	* رجم ٦ (3)
provoquer	
74: parousie de l'imam caché	رُجْعة (1)
32: faire revenir, récupérer	* استرجم (1)
55: fiente	* رَ-سر (1) * رَجْنة (1)
43: cataclysme; v. Coran, VII, 76, 89, 154, XXIX, 36	* رُجْنة (l)
passim: homme	 ریجال (19) ریجال (5)
23, 122, 157, 175 ² : jambe, pied	* رخل (5)
47: lapidation. Il s'agit de la lapidation des démons qui e	🔭 رَحْمِ (l) ssaicnt.
de saisir les secrets de la Cohorte suprême; v. Coran, XX	XVII, 8, LXVII, 5.
37: lapidé, maudit (Iblis)	رَجير (۱)
11, 33 ² , 65: espérer	* زيا ئـ (4)
32: souhaiter	n رَحْي (1)
35: accorder sa miséricorde à	* رَحِرَ ١ (1)
8: miséricorde; 82: grâce; 107: clémence	رَ 'حمة (3)
18: Dieu	الرَّحياتُ (1)

133: si la leçon est bonne, il doit s'agir d'une retraite et de prières	x اسٹرخام (1)
130: liens du sang (1)	* رَحِرُ ﴿ أَرْحَامِ (
128: meule	* رَحَقُ (1)
118: dérogation, en cas de certains empêchements, à l'observation de la loi (v. عزيمة).	 (اخصة (۱)
78: marbre	* رُخام (1)
116: détente, bonheur (opp. à بير)	* رُحاء (1)
8, 184: rejeter, 98: nier; ال ال ع بيل ع	•
is a —, 132: procurer un avantage, un bénéfice à qu.	/s (°/)
59: rejet	رَدُ (۱)
160: qui nie	رد (۱) را دٔ (۱)
	ربو رم) اردُ على(3)
12, 88, 96: plus profitable à, plus avantageux pour	ارد عنیرد) * تَرَدُّد (1)
163: allées et venues à la recherche du bon chemin	* ازدی (۱) * ازدی (۱)
19: pire (pour إردأ)	
69: vêtement. Nous n'avons trouvé aucun renseignement sur la	(1) (1)
pratique à laquelle l'auteur fait allusion	(1)
178: fait de repousser	* رَدء (1) * داد (۱)
158: boue épaisse	* رداء (1) * الله: (2)
76: q.v. Tamim ad-Dāri	* الزدم (1)
29: droit ou redressé, se dit des lances. Le mot est rapporté à	* رُدَنِنِي (1)
une nommée Rudaina dont le métier consistait à redress v. Şaḥāh, s.v.	er les lances (?);
	* رَرَقَ شِعْ ب (1)
114: adopter une attitude grave	(I) 355 V *
16: solide	* داست (۱)
121, 123, 182, 204: l'Envoyé de Dieu	 * رَسُول الله (4)
202: épître	رسالة (۱)
احدت 175: répulsion (opp. à حدت)	أَلَّا إِرْسال (1)
102: libre; pl. مرسلون 1362: Envoyés	المراسل (3)
133: être formé pour, en vue de	الرسن (ع) * v تَرَثُّتُمَةَ لَ (1)
1, 18, 114; sveltesse, élégance	* رشاقة (3)
14, 15, 101, 108: svelte, élégant	رسانه رق رَشیق (4)
191: guidé	رشیق (±) * مُرنَشد (1)
72: sanction	
	 IV إرضاد (1) رضانة (?)
96: gravité	
1295: être satisfait de; 33, 122: agréer	* رَضِيَ _ ب (7)
25, 95: satisfaction	رضق (2) متعدد من (3)
196: satisfaisant	IV كمراض (1) ۱۳ منا (1)
39: mou	* رَظْكِ (1) * تند (2)
172 ² : livre (poids)	* رفلل (2) * .
152, 161: frayeur	• رُغب (2) • • • • • • • • • • • • • • • • • • •
49: produit du croisement de pigeons ramiers et domestique	* راعيتي (1) (8 كتاب الثيب الت

كتاب التربيع والتدوير – ١٠

- v. Hay., à l'index; 'Iqd (éd. 1940), VII, 265 et corriger; pour Kisk'i, Qişaş, tous les pigeons راعق descendent de la colombe qui se plaignit à Salomon de ne pas avoir de petits; Salomon lui passa la main sur la ventre et elle se mit à pondre.
- 175: tonnerre. V. dans R. Basser, 1001 Contes, II, 461, une parole (1) عرض * attribuée à Ibn 'Abbās: l'éclair, ce sont les traits dans les mains des anges, avec lesquels ils frappent les nuages; le tonnerre, c'est le nom de l'ange qui pousse les nuages; la voix du tonnerre, ce sont les grondements de l'ange.
- 47: saignement de nez, hémorragie nasale (v. Rischer, Voc). (1) وعلى *
 Ce mal, envoyé par Dieu, entre dans les légendes relatives à l'Arabie ancienne: au temps des Ğurhum, il tue 200 000 personnes (Iklīl, VIII, 193); les Gassānides qui avaient conquis la Mekke en mouraient tous (ibid., 280); lorsque les Kināna s'établirent à la Mekke, ils ne cessèrent d'en être les victimes, le dernier notable quraisite qui en mourut fut Hisām ibn al-Mugira (Hay. VI, 45=150), les habitants de la l'ihāma en subirent deux épidémies meurtières (ibid, IV, 5=14), v aussi Maid. sub احمق من أنه فلنان
- 140 · pierre placée au fond (ou en haut) du puits et servant de (1) יוֹפּעָשׁ * point d'appui; v. Rescher, Voc

125: pâturage (1) مُزعَى (1) *

* رَف _ , 165, 199: avoir du goût pour; عن ___, 913, 97 </carter (12) ____, *
de; 156. dédaigner; 81, 105 détester, ب عن ___, 97 faire détester; إلى ___,

71, 125 prier, supplier; rechtricher la compagnie de

رُغْمة (7) —, 132, 1652, 1942, 199 goût pour عى , 12 dédain pour وَعُمَة (7)

آغر عوث به إلى (1) (1) 192: qu'on souhaiterait de voir (faire telle chose)

16: par force
 (1) الرُّعْر (1)

207· secourir (1) ه ريمت ه

اً رَئِس (1) أَنْ رَئِس (1) أَنْ رَئِس (1) أَنْ رَئِس (1) أَنْ اللهِ اللهِ اللهِ اللهِ اللهِ اللهِ اللهِ اللهِ

130 (pl. 166): šī'ite extrémiste Le correspondant de Ğāhiz étant (1) rāfidite, on trouve dans le texte quelques allusions à la doctrine de ces šī'ites, notamment à l'interprétation allegorique (§ 14), aux ibdāl (§ 43), à la 'anqā' (§§ 50, 73), à la métempsychose (§ 74), etc Ces notations appellent quelques remarques. L'observation plaisante de Ğāhiz (§ 130) sur la dévolution de l'imanat en ligne directe (depuis Hasan et Husain, les collatéraux sont exclus de la succession, v. Ibn Bābawaii, Ihmāl, 231) aboutit à la nécessité de la survie de l'imâm et au tanāsuḥ: elle fait figure de prophétie puisque l'année même de la mort de Ğāhiz (255 = 868-69) naissait le 12° imâm, Muhammad ibn al-Hasan al-'Askarī qui devait clore la descendance de 'Alī et devenir le mahdī. A cette question du mahdī se rattache celle de la durée de la vie humaine, puisqu'il convenait pour les šī'ites de justifier la gaiba et le retour de l'imâm par des exemples historiques d'exceptionnelle longévité; cela explique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi de de descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi de de de descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai un (v. Goi descendance de capique l'ammai un (v. Goi des

Abhandl., II, pp. LXII sqq.; Mustafraf, II, 44; IBN BABAWAIH, 288 sqq.) et l'insistance de Gahiz à mettre en doute la macrobie de ces personnages (§§ 52 sqq.); à cette question, s'ajoutera celle des faux macrobites qui forgeront des traditions (v. Goldziher, Muh. St., II, 171 sqq.) et contre lesquels 'Asoalānī devra encore écrire un ouvrage (v. Lisān al-mīzān, I, 146).

En ce qui concerne le bada' (§§ 74, 189) ou entrée en scène de nouvelles circonstances qui provoquent le changement d'un décret divin antérieur, dans la doctrine des Kaisāniyya, GOLDZIHER (E.I., s.v., I, 561-2) écrit: «Au IIIe s. de l'H., le bada' semble, à cause des difficultés qu'il soulève et qui ne peuvent être résolues qu'à force de subtilité, avoir été du nombre des questions destinées à éprouver la sagacité et l'habileté des théologiens: c'est du moins ce qu'il est permis de conclure» de la présente notation de Gähiz; ce détail confirme l'intérêt de notre texte, mais il ne semble pas qu'on puisse en tirer une conclusion aussi précise car Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb n'était certainement pas un théologien.

On retiendra enfin qu'au § 73 sont indiqués les signes du retour de l'imâm; à ce propos, Gāhiz (Hay., V, 76=237) reproduit les vers suivants de Ma'dan aš-Šumaitī:

في رمان تبيض فيه الغفافي عن ولسقى سُلافة اليعريالو ويُغيير العصفورُ سِلماً مع الأي م وتحيي الدناث لحر الشِخالِ

يقول : إذا طهر الإمام فآية دلك أن تدمن الغنافيش - وهي :qu'il commente ainsi

```
اليوم تلد - وتحلّ لما الخمر وتسالم الحياث العصافير والدئابُ السخال
553, 175: lever, élever; م عن —, 199: placer qc. au-dessus de
                                                                     * رّفر _ (5)
13, 131, 200: élévation
                                                                             رزنية (3)
1, 82, 90, 93, 95, 131: haut, élevé
                                                                             رَفيم (6)
91: porter le débat devant, en appeler à
                                                                    vm ارتَغَمَّ إلى (1)
                                                                            ارتماء (2)
16, 163: hauteur, élévation
                                                                    رَفَقَ ئُــُ (1) عَلَى
123: être bon, aimable envers
182: douceur
                                                                            ردقت (۱)
                                                                            مَرْفِق (1)
157: confort
                                                                            (1) مرافعة
160: accoudoir
                                                                          v تَرَقِّقَ (1)
26: être bienveillant, faire effort pour l'être
                                                                        * رَقْ (1) *
28: être fin
32: finesse
                                                                             رقة (1)
102, 103, 105*, 182: délicat, subtil
                                                                            رَقيق (4)
1382: réduire en esclavage
                                                                     🗴 انسائرق (2)
197: repos, sommeil
                                                                         ر ُوُندة (1)
122: faire sauter (un enfant)
                                                                      * II رَقِّمَنَ (1)
                                                                        * راکِب (1)
14: à cheval
                                                                  آمر کب ہے آمراکی (1)
127: équipage
                                                                           ركاب (1)
111: étriers
                                                                      ر کمان et رکمانیّة
نصب . 156 با 151
                                                                     11 رائب لا ب (2)
1072: faire subir qc. à qn.
```

9, 18, 30, 48, 54, 101: complexion; 104: disposition, ordon	قر کیب (7) nance
167, 205: en repos, immobile	* راكد (2)
53: éléments constitutifs, constitution	* رُكن ہے أركان (1)
29, 30, 61, 110: lance	* رُمْهِ ﴿ رِمَامِ (4) * رُمْكَة (1)
49: jument de race commune; v. Ğawāliqī, 72	* رُمُكة (١)
23, 37: sable	* رَّمْن (2)
125 ² : lancer qc. (ت) à qn. (ع)	* رَبِّمِن (2) * رَبِّمِي _ لا س (2)
1942, 199: peur (opp. à رطة)	* رَّهُمْ (3)
89: effrayer	۱۷ (رُکس (1)
114: vie, conduite, attitude monacale	* رُهائِيَّة (1)
40: clan	
105: affiner	* رَاهِطَ (1) * ۱۷ (رَاهِفَ (1)
654, 102, 114, 126, 191: âme, esprit	* رُوم ہ اُرُوام (8)
112. spirituel	رُوحانيّ (1)
163: vent; 41: odeur	ريم (2)
118: repos	راحة (1)
116: se reposer; الى, 60 se reposer sur, س , 112 être	X استارات (4)
délivré de	
29: myrte	رَيْحاب (1)
191: éclaireur	* رايد (1)
passim: se diriger vers, vouloir, rechercher, désigner	* vi أرادَ (10)
26: volonté	ارادة (1)
27: néophyte	* رَيْض (1)
10: chevaux de pure race; v Sahāh, s v	* ردائم (1)
27 plaire à	* راق 🚣 لا (1)
108, 197: vouloir, rechercher	(2) ニッわ 🍍
156: byzantin	• رومي (2)
61, 121: rapporter (une tradition)	* رَوَىٰ ۖ (2)
83, 150. transmission (des traditions)	رواية (2)
59: rapporteur, transmetteur	داد سرواه (1)
107: examen attentif, mûre réflexion	رَوْيَة (1)
177: être imprégné de	v تَرُوْي ه (1)
79. chamois, il mange des serpents (Hay., 1V, 55-166)	* أُرُويَ (1)
79 ² : salive	* أرديّ (1) * ريق (2)
	•

73: Psaumes de David
61: fers de lance
(1) ارجَة (1) ارجَة (1) (1) (1) (2) (1) (2) (2) (2) (2) (2) (3) (4): esturgeon (?), v. شبوط (1) (1) (2) (3)

52, 80: augmentation; 54, 108, 191: excès

84: amplification d'un récit

زيادة (5)

(1) ££ v

155	GLOSSAIRE	زجر
	mancie et, plus précisément, divination seaux (opp. à عيافة divination d'après la	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·
se posent); v.		
	mande, semonce	* زَجر (2)
	(?), mettre dans le même sac (?)	* سر را حر ب (1)
49: girafe. Cet a	nimal d'aspect curieux donne lieu aux s	* رَراق (1) •uppo-
-	diverses; seul Mas'ūdī, III, 3, signale q	
la girafe une e	spèce indépendante ou une variété du cl	hameau; pour les autres,
-	duit d'une hybridation entre :	
	au et une panthère (Hay., VII, 75=241	~
— une chame Hay., VII,	elle et une panthère mâle (c'est l'opinio 75=241).	n personnelle de Gāḥiẓ,
- une hyène	e måle, une chamelle 🕂 un oryx måle	ou femelle (QAZWINI,
403; 'Iqd, (éd	. 1940), VII, 265; Maid., I, 365; Ваінд	AQI, 110): une chamelle
saillie par une	thyène mâle (dīb) produit un animal inte	ermédiaire entre l'hyène
et le chameau	i; le croisement de cet animal avec un o	ryx måle (resp. femelle)
produit la gir	afe	
73: bleu		* أرزئ (1)
12: mépris		* ردرایة (۱)
185: mépriser		۱۷ اَرْزَی علی (5)
114: ébranler		* رُغْرُءَ (1)
passim: dire, dé	clarer, opiner, prétendre	* زَعَرُ ئِے (30)
46: (eau) douce	e et limpide	* زلال (1)
43: tremblemen	t de terre	* رارت (۱)
16: bride		* رمام (۱)
141: «murmura	tion», marmottage des Mazdéens en acc	omplis- (1) رنمزمة *
sant leurs abl	utions ou en mangeant; v. Christensen,	-
32, 44: temps, 6		* رَكَن ﴿ أَرْمَانَ (2)
	6, 190, 204, 207 ² : temps, époque	رَماد، (8)
24: lis		* رئت (۱)
	la langue des Zanğ الرنعثة	* رُنَحِيِّ (2)
186: adultère, o		* رُنْحِيّ (2ٛ) * ران ج رُناة (1) * رَهِدُ سَافِي (2)
52, 71: faire per		* رمِدَ ــُوبِ (2) د د د د د د د د د د د د د د د د د د د
	e; 133: ascétisme	ر'نمد (2) داد
	aud; v. Maid., I, 340	* أزنمي (1) * رَوْم جِأَرُواءِ (3) * زالَ _ (3)
121, 122, 158:	· ·	* رُوم جارداء (3)
24, 90, 113: ces	ser	
178: cessation	*	زدال (1) مراب المراب
	uter; 71: croître, augmenter; 4, 53,	
approximativ		
2: provisions, r	essources	رادُ (۱)
75.7 351 ba	.e.e.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.a.	# N N N = 1 Y

v. E.I., s.v., IV, 419

```
132. fait de chercher à augmenter
                                                                 x استراده (1)
123 fait de se rendre visite
                                                                         فراؤر
1524 chanterelle. Mas'ūdī, II, 321, explique que les savants
                                                                   در (4)
  grecs ont gradué les 4 cordes musicales d'après le rapport des 4 humeurs
  primordiales:
                             répond à la bile jaune
                     الزيد
                             répond au sang
                     المثي
                             répond à la lymphe
                     المثلث
                      الد
                             répond à l'atrabile
95, 98: beauté (opp. à شين ), ornement
                                                                   (2) ريا (3)
                                                                      رية (1)
157 parure
                                                                    سَ (3)
passim particule du futur
شؤر (particulièrement la boisson ou la nourriture que laisse (1)
  un animal), v. Mafātīh, 10 Les restes des souris provoquent l'oubli (Hay., V,
  84 = 269
                                                            * سَأَلَ _ لا عن (8)
4<sup>2</sup>, 72, 78<sup>2</sup>, 166, 189, 205 interroger qn. sur qc
                                                                     سرال (1)
72 guestion
                                                             مَسَالة م مسائلُ (9)
83, 165 interrogation, 4, 14, 46, 66, 189, 1902 question
                                                                 الله مساءلة (1)
196, interrogation
                                                          * سَنَب بِر السياب (26)
passim: cause, raison
                                                                  11 أستنت (2)
12, 67: causé
                                                                سَتِ _ (1)
146: nager
                                                                     يساحة (1)
144: nage
                                                                  شبحان (2)
93, 94: gloire à
                                                                   ال تُشبِيم (1)
41: fait de dire مسجاب إلله , de proclamer la gloire de Dieu
1: fait d'avoir les cheveux non crépus
                                                                  * سَاطة (1)
58: devancer
                                                                 سَتَق ئے (1)
                                                                      (1) == 1
129: priorité, antériorité
41 chemin (q.v. Ibn Bid), 4, 88 conduite, 1192, 1282, 192.
                                                                   سيز (8)
  voie, moyen
17. voyageur
                                                                      سائل (1)
                                                                 * سُتر ـ (2)
27: voiler; 91: être indulgent
72: indulgence, 168 rideau, tenture
                                                                ستُر ہے سُتور (2)
                                                                    مشتور (1)
27. voilé
195: état de ce qui est mystérieux, sybillin, maccessible
                                                              ٧١١١ إستِتارٌ عن (1)
82: se prosterner

 (2) ش آخس

I, 29 = 56).
47: pierres ressemblant à des blocs d'argile cuite ou desséchée;

    ستجمل (1)
```

* شيعاب (1) 23: nuages 182: séduire; 140: ensorceler. La tradition rapporte que le Pro- (2) نحرة الماء phète fut ensorcelé par un Juif nommé Labid ibn al-A'sam et que le charme (un peigne et des peignures [مثط ومفاطه] dans un spathe de palmier mâle [حت طلعة دكر] fut placé sous la pierre du puits de Du Arwan à Médine; c'est 'Alf qui le retira: chaque fois qu'il défaisait un nœud, le Prophète sentait une amélioration et, l'opération terminée, il se sentit complètement libéré du lien qui l'enserrait; v. notamment IBN QUT., Muht., 221 sqq. qui signale le scepticisme des mu'tazılıtes à l'égard de la magie; le hadīt figure dans Bokharı, IV, 86, 87. 75, 140², 182⁵, magic, v. E.I., s.v., IV, 425-435; pour le § 75, v. سيخر (8)

et le texte de Gähiz reproduit à ce propos.

106, 140², 182³, 183²; séduisant, ensorcelant, sorcier, magicien

ساحرٌ ۾ ساحرة بوسَخرة (8)

204: se moquer, se gousser 163. soumis à un travail forcé, à la corvée

سَبغر _ (1) n أمشاقي (1)

10: s'initier, s'emporter

(1) _ las... سيؤمل أ (1)

84: être minime, faible, de peu d'importance

شخب (1)

200: faible, de peu d'importance

سَخمت (1)

84: fermeture

96: faiblesse

شد (۱) - تَسْديد (1)

105: justesse, droiture

148: 1/6

شدُس (1)

passim: secret, mystère; 68: اسرار الكت lignes de la يهر بو أشراد (6) main, chiromancie, 156: اسرار الهدد les secrets de l'Inde, les Livres sacrés de l'Inde, les Védas

112: dernière nuit du mois lunaire

- شرار (1)

95, 102, 152 · joie (opp. à جزء)

المرور (3)

(صراء heureuse fortune (opp. à الصراء)

سر 1: (1)

172: mirage

شراب (1)

125: pâturage

· مُنْسِرَ سِر (1)

201: rapidité

شرعة (1)

28, 48, 88, 96, 197: rapidité

سريم (5) ١٧ أشرَءَ إلى (2)

23, 198: arriver rapidement à 13: prodigalité

شرَف (۱)

36, 60: exagérer, être excessif (opp. à اقنصد)

1٧ أشرك (2)

104: plagié

کشروق (۱)

129: circuler, se propager

ا سُر کی 🎹 (1)

112: favorable, bénéfique (opp. à بحس)

شند (1)

112: état de ce qui est bénéfique; 131: bonheur

سَعادة (2)

36: aider 34: aide, défenseur

ااا ساعد (1) مساعد (1)

159: souchet odorant

* شقد (I)

اسلح _ ه من (١)

206: dépouiller de

- 40, 70: être fabuleux; voici, pour Ğāhiz (Hay., VI, 48 = (2) المعالقة بي تسمال المالية المالي
- 141: ce mot, qui désigne une course, un effort, apparaît dans (1) *
 l'expression السعي ستنكوي (d'un vers cité dans Hay, VI, 72=233); si notre
 interprétation est exacte, Kuvéra (v. Kuwair) étant poité à dos d'homme il
 s'agit d'une sorte de procession

```
سَمة (١)
179: absorption d'un médicament sec

    شفح بوشعو ~ (۱)

39: pied d'une montagne
                                                                  ااا سناد (3)
49, 56<sup>2</sup>. saillie, accouplement (v. Hay, I, 63=137)
                                                                 سف کد کر (۱)
146: Le Livre d'Adam; q.v. Adam
38, 77: l'Arche de Noé, elle resta dans l'eau 150 jours (IBN QUT., (2) الثنينة *
  Ma'ārif, 11) ou six mois, de rağab à dū l-hiğğa (Kish'i, Qışaş, 97); cp. Tiğān, 24:
  40 ans ou 40 jours
                                                                       شقه (1)
96: stupidité
                                                                  سَفيه برسُفُها (1)
20: stupide, idiot
                                                                    سَقَط ... (2)
12<sup>2</sup>: tomber (se poser)
                                                                         شقوط (1)
114: chute (fait de se poser)
                                                                       شقر (1)
67: maladie, infirmité (opp à نحة)
                                                                    شفال (1)
71. [que Dieu] donne la pline [aux champs de]
                                                                     سَخرة (1)
205: ivresse
                                                              ساکن ہے شکاں (2)
4, 160: habitant
26, 167: calme; الى --, 95: confiant en
                                                                         سامجن (3)
                                                                        شکوں (2)
64, 171: immobilité
                                                                     * ساگن لا (1)
56: habiter avec
                                                                    سُكيبة (1)
141: présence divine; c'est une allusion à Coran, 11, 249 et
  autres versets; v. E.I., s.v., IV, 81. Certains commentateurs prétendent qu'il
  y avait dans l'Arche Sainte (t\bar{a}b\bar{u}t) une tête de chat (Hay., V, 104=342).
                                                                    1382: piller, arracher de vive force
```

135: se défaire de. C'est une allusion à Coran, VII, 174: «Com- (1) vii vii munique-leur l'histoire de celui à qui Nous donnâmes Nos signes et qui s'en défit, de sorte que, pris à sa suite par le Démon, il fut parmi les Errants». Il s'agirait soit de Balaam, soit d'Umayya ibn Abi ş-Salt dont Ğāhiz vient précisément de parler (§ 134); v. R. BASSET, 1001 Contes, III, 205-207

122, 205: autorité, empire, domination	* شنطان (2)
استبطار ۷۰ استبطار ۷۰	* سُلَم (1)
57: devancier, ancien	* سَلَف (۱)
138: ancien	سالف (۱)
115: suivre (un chemin)	* سَلَكَ _ (1)
105a: chemin	أسلك (1)
86: échapper à	* سَلِيرَ ــَـ من (1)
123: salut	تسلام (1)
88, 95, 119, 125: salut, vie sauve (opp. à منكة)	سلامة (4)
67: sain, intact	سال (l)
112, 160: sain, intact; 69: par antiphrase et euphémisme کانهر	سَلَى (3) (
mordu par un serpent; v. Sahāh, s (تقاءلوا له بالسلامة - على الطيرة	
Hay., IV, 82=247 et 84=253. La victime ne dost pas dormir	
le venin se répande dans son corps; aussi lui suspend-on des l	•
qui produsent un cliquetis et l'empêchent de dormir; c'est	-
mède à employer.	
16 ³ : accorder, acquiescer; 123: accorder le salut; من ت —, 97:	II سَلْمَ (5)
sauver qn. de	401
25, 91, 99: acquiescement	تَسُلم (3)
10: vivre en paix avec qn., Hay., V, 108=355: إن يكون كل	iit سائر الا (1)
يعرص للآخر بخير ولا شر" ىعد إن يكون كل منهما مقرنا لصاحبه	
122, 1862: Musulman	٧٠ نمشلير (3)
20: qui cherche à vivre en paix	v أمثشار (1)
11: vivre en paix	۷۱ تسالي (1)
119: échelle	* شام (۱)
422, 794, 102, 128, 153: poison, venin (opp. à الشاء et (9)	* شرّ بو شهُوم ا
عداء). Hay., II, 86=237, cite des hommes dont la morsu	re est mortelle.
Voici, d'autre part, l'opinion d'an-Nazzām sur la façon doi	nt agit le venin
إن سرّ الأفعى متيماً [كدا] في بدن الأمعى ليس ينتل : (Hay , V, 8=21)	كان [النطام] يرغر
لا سرَّ فيه لَّر يتتل ولر يتلف وإنها يتلف الْأَندان الق فسها سموم مسوعة	
ر عليها سرّ الأفعى عاون السرُّ الكامن دلك السرُّ المنتوء على مانعه فإدا رال	مها يصادّها فإدا دحر
كان السهوش عند أبي اسحق إنهاكان اكتر ما أتلفه السيّ الدي معه	•
23 · laideur (opp. à ملاحة)	* سَمَاجِهُ (1)
199: se défaire de qc. d'un cœur léger	* سمَعة ب (1)
123: libéral	(1)
25: esprit conciliant, accommodant	سَمَاحِ (أ)
96: douceur, libéralité	ال رُسميح (1)
92: bonté et douceur	III مسامحة (1)
49: produit du croisement du loup et de l'hyène (v. صبع)	* سِنْم (1)
passim: entendre; 57: écouter, obéir; 83: écouter qu., être son	(20) _ *
élève; —, 185: entendre; 52, 62: entendre parler de	· /
27, 28, 161, 205: oute, orcilles	سنم (4)
81: audition; 3, 83: étude directe avec un maître; نسباعا 105; p	_
oui-dire	(-)

	• • •
28, 105, 203: auditeur	سايم (3)
31: ce qu'on entend	مُسْمَم (1)
87: injures proférées à l'endroit de qu.	١٧ إشماء (1)
205: auditeur	viii 'مسکوم (1)
16, 61: hauteur	* سَنك (2)
180: poisson	* ستكة (۱)
17: devenir gras	* سَونَ ــَ (1)
61: état de ce qui est gras	يسمّن (1)
198, 200: gras, consistant (opp. à غت ه	سَوِين (2)
98. s'élever vers	* سما يُد إلى (1)
passim. ciel	سما برسموات (5)
45, 47: céleste	سَـادي (2)
. اسر الله الاعظر 146 (3, 133, 100, 106: nom; 3: titre d'un hvre; 146).	* اشر برانساء (9)
le Grand Nom de Dieu. La connaissance du Grand Nom p	permet d'accomplir
des miracles et c'est grâce à elle que Salomon put asservir l	les démons (Fihrist,
309), c'est le seul nom ignoré sur les 40.000 que porte I	Dieu; pour le con-
naître, il faut brûler un Coran. il n'en reste que ce nom; o	ou encore, compter
les mots du Coran en ordre contrarié (en accouplant le pr	emier au dernier):
le dernier mot qui reste, au milieu, est le Grand Nom (M	Iassé, 296). Si l'on
fait une invocation en le prononçant, tous les vœux sont	t exaucés. V. dans
'Iqd, II, 145 sqq., quelques hypothèses sur le Grand Nom	; v aussi Dussaud,
Noşairis, 60 n. 2 — 146: אָשׁב ועליבוי on ne sait à quel livre	l'auteur fait allu-
sion, mais il s'agit probablement d'un livre de magie	
147, 183: nommer, appeler	11 سُمِّى (2)
43, 1212: se nommer, s'appeler. Hay, 1, 158 = 324, signale le	v تَسَعُو (13) choix
que faisaient les anciens Arabes de prénoms bénéfiques.	•
1, 36. åge	* سِنْ (2)
38 plus ågé	* يسنّ (2) إَسَنُّ (1)
84, 106, 124, 159: dent	 أست برأسناه (4)
69: animal qui passe de gauche à droite, v. Mas'ūnī, III, 341	* سایم (۱) پر
326; FREYTAG, Einleitung, 163; Reste ² , 202 (opp. Δ μυ)	
لثقيل الترحيم الكثير النفيات: 151: mode musical; 'Iqd, VII, 28	* پساد (1)
٧٠ نصب	
160^2 : dossier (1)	* مشند (۱) مشدة
57: appuyer une opinion, une parole, sur	 مشتد (۱) مسدة ۱۷ استد إلى (۱)
144: chaîne de transmetteurs	أنساد (۱)
38: écriture primitive de Himyar; v. Mas'udi, II, 421, Cai	
78-79, 291-3; mais ce mot désigne aussi les hiéroglyphes,	v. Iklīl, VIII, 140-2
et la longue note de l'éd., 248-50; Wiet, Murtadi, 85.	
156, 157: du Sind	* سنديّ (2)
147: Siddhanta. Avertissement, 293-4: chez les Indiens, « le	* الشديد (١)
Sindhind [= Siècle des Siècles] est le livre qui renferme	
	4

connaissances sur les sphères, les étoiles, l'arithmétique et les autres branches

de la science du monde. Ptolémée s'en est servi en le comparant aux observations d'Hipparque et à ses propres observations. Les Indiens ont tiré le livre de l'Ardjabahez [système d'Aryabhatta (ارجيها); v. Reinaud, Inde, 321-2] du livre du Sindhind, l'Ardjabahez étant la millième partie du Sindhind, et le livre de l'Arkend [Ahargana, système de Brahma Gupta, v. Reinaud, ibid.] du livre de l'Ardjabahez». La siddhanta avait été traduite en arabe, en 154=770-1, par Muhammad ibn Ibrāhīm al-Fazārīqui l'appela le Grand Sindhind; al-Ḥwārizmī en donna ensuite deux éd.; v. E.I., I, 506a, II, 966a.

42, 56, 68: chat. D'après la légende, comme les rats سِنُور ہے سُنالِیر (3) incommodaient les passagers de l'Arche, Noé passa la main sur le front du lion qui éternua, projetant un couple de chats; c'est pourquoi cet animal ressemble au lion (Qazwini, 341; Timār, 30; Ibn Qut., Muht., 9, 364; R. BASSET, 1001 Contes, III, 27 et bibliog. citée; TAB./ZOT., I, 112). Hay., IV, 99 = 298, rapporte que d'après Zoroastre, la souris est une création de Dieu, le chat une création de Satan (Ahriman), et il réfute cette opinion. De plus, on prétend que celui qui mange la chair d'un chat noir n'a plus à craindre la magie (Hay., II, 75=207) et que la rate (thâl) d'un chat noir, accrochée à une femme qui a ses menstrues, les arrête (Qazwînî, 341). Mais en Peise, (Massé, 359), quand on tourmente un chat noir, ou risque d'avoir affaire, sous cette apparence, à son propre hemzād (génie né en même temps que l'homme pour lui tenir compagnie) et de se nuire ainsi à soi-même. Suivant d'autres, un chat noir est un gun malfaisant (cp. Sibli, 22), qu'il faut saluer quand il entre de nuit dans une chambre. Sur les chats employés pour obtenir la pluie ou brûlés comme sorcières, v. Rameau d'or, 67, 613.

17 ² : bosse	* سَمام (2)
37: année	* سَنة يويسون (۱)
91: grandeur	* سَماء (1)
143: état de veille	* سُهَر (1)
106: en état de veille	ساهر (1)
28: être facile	* سَهُلَ ــُـ (1)
123: facilité	شهولة (1)
108, 177: facile	سّهٰل (2)
102: faciliter, rendre agréable	π سَهْلَ (1)
96, 102: simplicité, facilité	تَسْهِيل (2)
19, 99: part	* سَهْم (2)
124: commettre une faute par inadvertance	* سَها ـــُـ (1)
2, 90, 202: faute commise par inadvertance (opp. à عمد)	سهر (3)
7, 18, 205: mal, mauvais	* شوء (3)
198: pire	انسرًأ (1)
91: faire mal, être méchant	IV أساء (1)
87, 88: méchanceté	إساءة (2)
32, 78, 178: noir, noirceur	* سواد (3)
68, 73, 167: noir	اَسْوَدُ (3)

1522: atrabile. La tristesse et la crainte y prennent leur	شودوه (2) source
(Mas'ūdī, III, 361).	
48: devenir noir	ix اشوَد" (1)
93: haut personnage	 سَیْد به سادة (۱)
91: grandeur, élévation	شردَد (۱)
51: rempart	* شور (۱)
143: sourate	شوره (۱)
110: fouet	* سَوْط (1)
136: être possible	* ساخ ئے (۱)
118: permettre	١١ سوءَ في (1)
69: épizootie (v. فقره)	* اسوًاف (1)
30: être laissé libre d'agir	* اسوّار: (۱)
50, 85 ² : conduire, entraîner	* ساق (3)
88: conducteur, promoteur	سائِق (1)
160: se curer les dents	* vm الستاك (1)
170: que ou que, cela revient au même	* meils [a. (1)
117. être égal à (opp. à نول); ب ع س, 72: mettic qn. sur l	III ساوی ه (2) c
même plan que	
48: identique	٧١ 'مٿسارِو (1)
passim: autre	* سِرَى (8)
113: course (de la lune)	 * ببوی (8) * ببیرة (1) * سیف به اسبوف (6)
passim: sabre	* أُسيْف بِهِ السوف (6)
47, 103: inondation; 38: القريم —. inondation que prov	
rupture de la digue (عرم) de Ma'rıb (v. Coran, XXXIV	
III, 302 sqq.).	

ش

```
112: tirer mauvais augure de
                                                             * vi تفادم ب (1)
عنان (8) 412, 134: fait, nature; 48, 163: situation, puissance; 84, 132. اعنان
  ıl est dans sa nature de مِن شأته إن
                                                                   * شأر (1)* شباب (3)
98: fait de devancer, de rivaliser
1, 62, 165: jeunesse
                                                                      شيبة (1)
165: jeunesse
49: alose. Certains considèrent que le شبوط est le produit d'un
                                                                   * خَشُوط (1)
  croisement entre les espèces appelées رنجر et نتي (Hay, I, 68==149; V, 112
  =369; VI, 6=18).
                                                                    (4) **
47, 48, 2062: ressemblance
                                                                        (1)
67: pseudo
                                                                       شبهة (8)
2, 12, 26, 28, 67, 97: chose douteuse, doute (opp. à جَهُ ); 10:
  soupçon; 133: ressemblance
11, 21: semblables
                                                                       (2) اشباه
```

	(n) 4 C
passim: semblable, ressemblant à	شبيه ب (8)
112, 182: comparer, assimiler qc. à	ıı شَبُهُ هِ ب (2)
189: anthropomorphisme	تَفييه (۱)
149: ressembler à	الأشبة م (1) الشبة
121: renfrogué	* شَيْرِيرِ (1)
96: querelle	* vī كَشَاكِهِر (1) * شَمِعًا عَلَى (1)
132: par avarice de	* تُشعَّا على (1)
112: être altéré (couleur)	* شخب َ (1) * شغد (2)
197: aiguisage; 189: insistance importune	* شغد (2)
39: remplir	* شُخَنَ _ (1)
15, 23 ² , 32, 100: personne physique (opp. à ظل)	* شَيْغُص (5)
22, 53: robustesse; 122: dureté; 163: intensité; 95: violence	* شِدّة (5)
2, 22, 85, 131: intense; 32, 95: sévère; 126: ferme; 26, 93, 102	شَدِيد (12) ، 165
violent; 116: pénible	
118: se montrer sévère en qc.	n شَدُّد َ فِي (1)
173 ² : devenir intense	(2) अंधे viii
127, 150: n'avoir qu'une teinture de (science)	* شدا _ من (2)
137: exceptionnel	* شاذ (1)
8, 52, 115, 1162, 128, 1912: mal; 179: impression de mal; 27	: pire (10) شر* (*
24: étincelle	* يشرورة (i)
123: fait de boire	* شراب (1)
102, 126: boisson, vin	رشراب (2)
201: condition	* شر'ط (1)
28: condition	شريطة (1)
95, 114, 193; noblesse	• شرَف (3)
61, 90, 98 ² , 108: noble	شريف بهأنشراف (5)
133: brillant, éclatant	*
5: associé; 89: complice	شریات (2)
30: être l'associé de; 116: être l'égal de	111 شارّك لا (2)
71, 136: donner à Dieu un associé	1۷ إنشرك (2)
206: associateur	مايسر ك (1)
26, 28: amphibologique	(2) كَيْنَارُو (2) viii
52: se quereller avec qn., manifester de la méchanceté; v.	* mr شاری لا (2)
Lisān qui le rapporte à شرة	•
16 ² : partie, moitié	* شَعْل (2)
156: jeu d'échecs (sanscrit). D'ordinaire, l'invention du jeu	* شَعْلُر (2) * شِعْلُرنْج (1)
d'échecs est attribué à Şişah, pour le roi Balhit ou Šibr	
1001 Contes, II, 412; MAS'ODI, I, 159; RESCHER, Qaljubi, 1	
167, 170 ³ , 170: rayon(s)	* تشعاء (5)
73: défilé, chemin de montagne (v. Rescher, Voc.)	* شِنْب (1)
1232: branche	یسپ ۲۰۰۰ 'شفیة سو 'شقب (2)
139: prestidigitation; Dourré, 345: magie blanche 160: cheveux	* شَمْبَدَة (1) * شعر (1)
100. GHCYCUA	(1) mag (1)

188: grain d'orge

* شورة (1)

Nous ne connaissons pas l'expression à laquelle l'auteur fait allusion ici. Peut-être faut-il lire الْكِمْرُيْنِيْنِ c.à.d.: aš-Ši'rā al-'abūr (= Sirius) et aš-Ši'rā al-gumaiṣā' (= Procyon) qui étaient sœurs de Suhail (Canope); quand celui-ci descendit vers le Sud, al-'abūr le suivit, mais l'autre resta à sa place, au Nord-Est de la voie lactée (voir Ibn Quraiba, K. al-anwā', éd. Hamidullah-Pellat, § 57).

passim: poésie	* يشمّر ہے آشمار (8)
passim: poète	شاعر ہے 'شقرا؛ (13)
61: sommets	* شَتَف (1)
106: tison	* 'شملة (1)
112. incandescence	* اشتِمال (1)
131 fait de susciter des désaccords	* تَسَلَمُ (1)
26 enclin à la dispute, «bagarreur»	v 'مثقلِف (۱)
107, 202, 205 occupation, préoccupation	 ستڤن (3)
116, 200. travailler à, s'occuper exclusivement de	۷۱ تعاغرَ ب (2)
107 fait de s'occuper exclusivement de	نَتاكُل ب (1)
32. cils	* اتَّحفار (۱)
9, 34, 90 · intercéder en faveur de	 حَفَرَ _ في ou خَفَرَ _ في ou
34. intercesseur	شاير (1)
95: intercesseur	شَقِيم (1)
95. accompagner, doubler	rv أَشَغُمَ (1)
84: redouter qc.	* IV إَشْفَقَ مِن (1)
91. apaser	* شَغَى (آ)
812. satisfaction (de l'esprit)	يندن (2)
111: satisfaisant	شامرِ (1)
28, 83. être satisfait par	v تَغَلِّي ب (2)
64. hémisphère, 73. ğum dont la moitié du corps av	
humaine (v. Hay., I, 87-189, VI, 63-206, Mas'ū	Di, III, 324-6; Agānī, XIX,
53, Šiblī, 18; <i>WZKM</i> , VII, 180)	
69. action de déchirer	ستق (1)
9: frère	شَقِيقُ (1)
99. fait d'articuler clairement	n تَفْقيق الكلام (1)
36: s'ouvrir	vn انْفَقْ (1)
147, 182 tirer, dériver	vm اشتَّعَ (2)
106, 119. être malheureux à cause de	* شعیٰ آئے ب (2)
18, 65: douter, concevoir un doute sur	* خَنْتُ _ فِي (2)
26, 59, 105. doute	غد (3)
142. louer	• شکّر ئے (۱)
12, 90, 91 ² , 94, 99: éloge; 17: remerciement, 118	نبخر (8) صر هر opp. à
55, 59: reconnaissant	شاکر (2)
9: Iouable	مَلْكُورُ (۱)
72 ressemblance, 96, 103, 174, 196 forme, genre	فکر (8) صر ه . opp. à ساکر (2) مشکور (۱) * * شکل مواشکال (5)

110: plus convenable	(1) نُدُكُنُ (1)
313: coquetterie dans l'œil	شكلة (3)
31: qui a une coquetterie dans l'œil	آشکن ہے شکل (۱)
86: être compliqué	rv اشکال (1)
27, 32, 105: compliqué; 196: qui fait des embarras	مُذِكِل (4)
106: se plaindre de	* شكائــــــــــــــــــــــــــــــــــــ
160: avoir mal à	vin اشتککی ه (۱)
passim: soleil	* شَهْس (6)
186: bloc de cire	* شَيْعة (۱)
80, 160: côté gauche; nord	* يشمال (2)
85: honte, déshonneur	 * غنار (1)
64: comète, météore; v. Coran, LXXII, 8.	 * غنار (۱) * بشهاب به نشهٔب (۱)
160: assister à; 33: témoigner; ل, 25: témoigner en	* شود _ ه (3)
faveur de	
131: martyre; على —, 59: témoignage contre	شهادة (2)
argumen: غواهد. témoin; 132, 54, 61, 62; pl. غواهد: argumen	ıt, preuve (6) سناهد
160: scène	مَلْهَد (1)
20: fait de chercher un argument	x استِلهاد (۱)
58, 131: publicité, renommée	* نتهْرَة (2)
100, 203: célèbre, bien connu; communément admis	مُشْهُور (2)
150, 193, 194, 199: désir, caprice	• شَهْرة (4)
132: plus agréable, plus désirable	إشْهَى (١)
9, 204: impur, mêlé (opp. à صاب ct خالص)	* مُشوب (2)
66: consultation	* مَشورة (١)
156: Conseil, assemblée consultative	<i>شور ک</i> (1)
57, 159: faire un signe; conseiller	v المارَ (2)
122, 81, 99, 108, 1112, 126: geste (opp. à نط)	إشارة (8)
17: fait de rôtir	* شُوّى (1)
116, 120: vouloir	(2) _ 14 *
passim: chose; v. Mafātīh, 22	* شَيْء (54)
1992: devenir blancs (cheveux)	* شأت (2)
35: canitie, cheveux blancs	شَيْب (1)
36, 37: vieillard	 شینه ج شیوخ (2)
70, 76, 122, 188: démon; sur ceux des poètes, v. Hay.,	 * شَيْه بِ شيوخ (2) * شَيْطان بِ شَاطِينُ (4)
VI, 69 = 225	
184: qualité de démon	شيطنة (١)
50: partisans, suite	* شيعة (1)
112: notoire, célèbre	شائِم (۱)
95: laideur (opp. à رين)	* شَيْن (1)

ص

82: déverser	* صُبْ ئے (۱)
132: par amour pour	* صَالةً ل (1)
38, 97, 106 ² , 110 ² : devenir	* IV أَصْبَحَ (6)
17, 90, 118: patience	• صُنر (3)
4: patience	VII ^I اصطِبار (1)
1, 148, 154 ² : doigt	* إضتم برأصاء (4)
78 ² : teindre	* صَمَرَ (2)
782: pouvoir être teint. Ğähiz parle de cette question dans	son (2) انصَتر VII
Kitāb al-ma'ādin aujourd'hui perdu; v. Hay, I, 3=6 A	propos de la Pierre
Noire que les Musulmans doivent de nouveau rendre	
Muht, 369, s'étonne que les mu'tazilites, à qui cette cre	yance est familière,
مع ولا ينصبع والنباس ينصبغ ولا يصبغ: n'aient pas songé que	
164. enfance	* صِا (۱)
48, 50, 122. enfant	صَيْ ۽ صِناد (3)
81, 107, 198 être sain	* صرة = (3)
53, 67, 198: bonne santé, bon état	صِحة (3)
33, 69, 76, 186 sain, en bonne santé, 12, 189, 198 sain.	صديح مراصعًا، (10)
non altéré, possible; 16, 108, 133 authentique	
101. confirmé	الا مُصَدِّين (1)
8 faire route en compagnie de	• صَحِبُ لَـ لا
85: compagnie	صُخمة (1)
passim: compagnon, ami, doué de, l'homme à, maître,	صاحب بو اضحاب (34)
propriétaire, auteur, inventeur, pratiquant, l'intéressé;	• •
	* صَحْراً؛ سِ صحارَى (
3 qui n'a que des connaissances livresques	 * ضغنی (ا)
121. rocher; employé comme prénom	* صَغْر (۱)
28, 105a: poitrine; figt. esprit; 154. corps d'un instru-	* صدر ہے صدور (3)
ment de musique (v. Mas'ūpi, VIII, 89)	(-) 21 9 3
ا موارد (opp à موارد)	مَصادِرُ (۱)
106: qui a mal à la tête	* مُصْدوء (۱)
35, 60: dire vrai	* صَدَقَ يُرُ (2)
20, 34, 47, 99, 119, 136, 179. sincérité, franchise; 57. vérid	
7: sincère	صدوق (1)
13, 100: sincère	صادق (2)
7, 41, 78: amitié	صدانة (3)
5, 87, 117: ami sincère	صَديق (3)
20: ajouter for aux paroles de qn. à propos de	۱۱ صَدَّقَ لا على (1)
75: assentiment intime	نصدیق (۱)
170: incident (rayon) (?)	* ۱۱۱ أمصادم (1)
172: écho	* III أمصادم (1) * صَدَى (1)
e · me · · · · · · · · · · · · · · · · ·	(-)

1582: crissement	 (2) مَرد (2)
124: persister, insister, récidiver	* ۱۷ (۱) اصر* (۱)
94: qui persiste, récidiviste	المهرة (1)
96: pur	حيور (1) * کمرام (1)
124. fait de traverser la cible de part en part	* صَرَد (۱)
41: sorte d'oiseau qui fut le premier à jeûner (Damiri, s.v.) et	
à obéir à Dieu (Hay., IV, 96=288); aussi ne doit-on pas le	
165 = 526); v. aussi Freytag, Einleitung, 160	, , , , , , , , , , , , , , , , , , ,
76: terrasser	* صَرَءَ _ (1)
70: épilepsie; v. WZKM, VII, 243 sq.	صَرْءُ الشَّيْطانَ (١)
119: purement	* صرنا (۱)
113: fait d'agir à sa guise	۷ تُصَرُ ^ن (۱)
94: dureté	* صُرِّد (۱)
95: bridon; de là sévérité (?)	صريعة (1)
66: foudre. On prétend que certains sabres étaient fondus par	
la foudre, notamment celui qui est appelé şamşama (Hay., V	
passim, petit	* صَبِيرُ (7)
	* صَلَحَ عن (1)
92, 95: indulgence; صَرَتَ صَلْحًا عن 31: faire table rase de, ne pas	
compte de	(,,
119: pur	صَنْح (۱)
4: yisage, face	* صَلْحَا (١)
123: échange de poignées de main	VI تُصارِّح (أ)
29, 169, 170: face, surface, plaque	صَنيعة (3)
152 ² : bile jaune	* صَغْرَاءَ (2)
112: pâleur	صُغار (lّ)
10: contrat; v. MAID., I, 262; PESLE, Le Contrat de Safqa au Mar	* صَفَقَة (1) ec,
Rabat, 1932	
114: ce qu'il y a de plus pur dans qc.	* صَفْرة (١)
9, 167. pur	صافر (2)
131: accorder une affection sincère à	m صافی ۲ (1)
167, 168: poli (miroir, surface)	* صَعْل (2)
48: slave	* صَٰقَلَي (l) * صَٰلانًا (l)
22: dureté	* صَلاتَ (l)
22, 131: plus dur	اصلب (2)
174: en forme de croix	* أمضلب (1) * صَلْحُ ئے (6)
118, 130 ⁵ : convenir	
207: vertueux	صالح (۱)
118: utilité, avantage, bien	مُصَلِّحة (1)
32 ² : réparer	IV أضلة (2)
192: morale (?)	إضلاء (١)
passim	* صَامِرٌ (5)
104: salle de Prière	ممصّلتی (1)
	_

كتاب التربيع والتدوير – ١١

```
(2)
8, 100: silence, mutisme
                                                                         صامِت (1)
20: taciturne
                                                                     ١٧ أمضيّت (1)
100: solide, sans fissure
                                                                     تصندل (۱)
159: usage du bois de santal (comme aphrodisiaque)
                                                                    صبر __ (8)
59, 67, 107<sup>2</sup>, 147, 177, 184<sup>2</sup>: fanc, fabriquer, composer, traiter
                                                                           صَمْر (۱)
159: fabrication
                                                                          صنْمة (8)
104: art, architecture; 78, 154. fabrication; 176: métier qui
   s'apprend, 64, 68, 147, 150 · œuvre (masc.), alchume
9, 190; métier, profession, apprentissage
                                                                         (2) عناعة
                                                                         (2) in...
9, 145, bonne action, créature (partisan)
على : ( مخلوق 67: produit artificiel (opp. à بخلوق ): با
                                             🔠 , 10: bénefician c
                                                                        هصبوء (٦)
   d'un bienfait
200, mettre en pratique, pratiquer
                                                                  Viii إضطم ه (1)
                                                                        اضطماء (١)
98. bienfaisance
2, 200. branche, discipline; 12, 47: espèce (v. حسر )

    (4) چند ہے انساف (4)

46: idole. Sur l'origine des idoles, v. Birûnî, India, 5%;

    أصد - اضام (1)

   R. Bysser, 1001 Contes, III, 86-88; Coran, LXXI, 20 sqq. qui les lait remonter
  à l'époque de Noé-D'apres Tab./Zor., I, 63 sqq., Djemshid donna à chacun
  de ses heutenants des efligies de lui-même en or, en argent et en pierres pré-
  cicuses. Après la mort de ceux qui les détenaient, ces figures furent adorces par
  des hommes qui leur donnérent les noms de leurs propriétaires; c'est ainsi que
  s'expliquent les noms de Yagūt, Suwā', etc. (Cependant, selon Kisā'ī, Qiyay, 82,
  les descendants de Cain adoraient les effigies des cinq enfants de Cain: Wudd,
  Suwā', Yagūt, Ya'ūq et Nasr). Ensuite, d'après Ibn Hišām, 51, 'Amr ibn
  Luhayy modifia la religion d'Ismā'il et introduisit à la Mekke le culte de
  Hubal. On trouvera des listes d'idoles, avec l'indication des groupements qui
  les adoraient, dans Ibn Hišām, 52 sqq.; Ya'QOBI, Historiae, 1, 295-6, Mufātīh,
  31; Reste2, etc.
passim: justesse, vérité (opp. à اخطأ )
                                                                   صَواب (11)
                                                                     (7)
passim : attenidre le but, voir juste, réaliser
                                                                     صوات (٥)
26, 158, 1732, 1752; voix, bruit, son
13: la trompe dans laquelle on soufflera le jour de la Résurrec-
                                                                     الطبر (1)
  tion; v. Goran, VI, 73, XX, 102, XXVIII, 89, LXVIII, 18; une description
  en est donnée par Qua jubi, 49
passim: forme, image, apparence
                                                                    څسورة (13)
67, 183, 195: représenter, concevoir, façonner
                                                                     11 صور (3)
1252: attaquer qn. avec impétuosité
                                                                 صال ئے علی (2)
91: impétuosité, énergie
                                                                         سوالة (1)
                                                             صان ـُـ لا عن (1)
199: mettre qn. à l'abri de
58, 102: protection, soins
                                                                         فيوان (2)
                                                                    صاحة (1)
27: crier (fig.)
133: pièges
                                                                    مُعالِدُ (1)
مار _ (50) - passim: devenir, être, exister (équivaut à عاد employé comme auxi
```

112 · faible

(اکتاب له opp)

liaire, mais implique un changement, un devenir); 94: se mettre à; 44, 49, 160, 1772: se produire; الى ___, 25, 42, 94: s'engager dans une voie, en arriver à, se transformer en; ___ كلف 136: comment se fait-il que?

117: faire devenir, rendre

11 صؤر (1)

* طَنْل (١)

خں

42, 492, 53, 187; lézard, uromastyx. On dit en proverbe: (5) هَتْ حِضَات

اعبر من صب (car le lézard est censé vivre plus de 100 ans; M vii., 1, 512 ، et que Main, I, 509, explique en disant que le lézard mange ses petits quand ils éclosent parce qu'il croit que c'est quelque animal qui vient prendre les œufs; mais Ibn Qur., Muht, 10, 362 précise, le lézard était un إسا désobéssant envers ses parents (هنق) qui fut métamorphosé; cependant, ajoute-t-il, on dit (عتل من ضب) parce qu'il mange ses petits quand il a faim; v. aussi Massé, 200-1. مُنْهُ (4) . 1872: hyène. Une certaine amitié existe entre le loup et l'hyène . (4) مُنْهُ il en résulte un produit appelé 🛶 qui n'est jamais malade et ne meurt pas de mort naturelle. Dans ce croisement, si le mâle est l'hyène, le petit est le سمم ; si c'est le loup qui est le mâle, le produit s'appelle عسار (v. Bai-HAQI, 109; QAZWĪNĪ, 342, 343, 403; MAID. I, 365; Har. à l'index; Douté 79; Massé, 205). 59. ennui, lassitude صحر (۱) (1) اضطبحر (1) 14. se coucher * صَحِك __ (3) 88, 1232; rac (4) معمد 33, 84, 96, 123: (le) rue ضاحك (1) 106; neur صحاك (1) 121: employé comme prénom ضغر (3) 9, 61, 62; grosscur 79, 98, 196; contraire صد ہ اصداد (3) ٧١ تُصادّ (1) 206: opposition, contraste (2) متصادر 54, 115: en contraste, contradictoire * ضر _ ه (4) 54, 79, 98, 114: nuire à 22: dommage طبر'ز (i) 112, 134: malfaisance, maléfique صر (2) 22: nusible طار (I) 119: mauvaise fortune (opp. à اسرّاء) ضر ۲۰ (۱) 97: nécessité ضروره (۱) 144: connaissances nécessaires, innées ضروریات (۱) viii اضطر" (إلى (2) 35²; obliger qu. A 12, 26, 113, 126: obligation, nécessité; 162: nécessité, innéité **انسا**رار (5)

145: frapper; 123: jouer d'un instrument; 31: v. ب ; صنح	
19: prendre; فترب به الأمثال — 112: être proverbial, se	
178: coups; 156: sorte, espèce	ضَرْبِ (2)
114: d'un seul coup	مِصرَانةً وارحدة (1)
23: être troublé, agité	viii اضطرّب (1)
161: trouble, inquiétude	اضطراف (1)
7: inciter, exciter à	* II فَضر°ى على (1)
1523. double	* صِعْف سراضَّعاف (3)
148: fait de doubler	II تَضعم (1)
148: doubler	III صاعَف (1)
108: redoublement	۷۱ تصانعت (۱)
41 grenouille, Ce batracien passe pour craindre Dieu et	* صغدِء حِصمادعُ (1)
ا لا تعالموا الصعادء فإن نقبتهن تساسح "il y a à son sujet un hadīj	
V, 155=536); v. aussi Damīrī, s v , Westermarck, 29	, etc. Sur la vocali-
v. LANDBERG, Primeurs, 4.	
136: s'égarer, être dans l'erreur	* صنّ (۱)
17: égaré, errant	صال (۱)
55, 163 · perdre	١٧ أَصَلُ (2)
2. fait de ne pas trouver qc.	إضلال (1)
202 · conscience	* صَبِر (۱)
195 faire entrer qc. dans	* الْ صَمْنَ لا ه (1) * صَمَّا ب (1) * ۱۷ إضى لا (1)
132, par avance pour	* صَاً ب (۱)
10 déprimer, faire périr de langueur	* ۱۷ (ضی ٪ (1)
178 ³ : lumère	* صُون (3)
1132, 1782: Iumière	(1) ·h
103: plus lumineux	إضرأ (1)
52: plus mince, plus chétif	* اضرَی (۱)
196· gaspillage (opp المحملة)	* II ئۇيىم (1)
51, 90: ajouter à	* IV أصاف إلى (2)
61: étroitesse	* ښتل (1)
87: d'esprit étroit	صَيِّقُ العَطَّلِ (1)
16 · déshonneur	* صير (۱)

ط

```
طَاسِمة (12)
passim: nature, caractère, naturel
                                                                     طلقات (2)
67, 198: classes
180: rate. Gähiz écrit à ce propos (Hay., VI, 150=441):
                                                                     طحال (1)
  وليس عندي في الفرس أنه لا طحال له إلا ما أرى في كتاب الخبل لأب عبيدة والموادر لابي المعَسَن
  Cf. 'Iqd, IV, 256 | الأخنش | وفي يشعر المطار | به المعتمر ا
                                                                     طيحًان (1)
128: meunier
                                                                 IV (طروب (1)
150: musique
                                                                   طَرائِيتُ (1)
42: plante qui vit sur l'arbre appelé إرطى; v. Maid., I, 447
                                                                   طَرَحَ _ (1)
107; jeter à terre
                                                             مطرح یہ مطارب (1)
168: pièce d'ameublement disposée sur le sol, ma-
  telas, sofa
                                                            طُوْف ہے اطراف (5)
1, 26, 106, 108, 126, main, origine (de l'individu)
                                                                    طرافة (2)
1302: clin d'œil
                                                               * كتاب الطرف (?)
155: non identifié
                                                                     ط في (1)
111: cheval de race
                                                                        طارف (2)
9, 129: récent, acquis (opp à ルじ)
                                                                   x استطراف (2)
1322: fait de trouver intéressant; intérêt
                                                                      * طَرْق (1)
183: pessomancie. VAN VLOTEN (WZKM, VII, 184), traduit
  semble deviner طرقی par Linienziehen un Sande; dans Qazwini, 268, le طرقی
  ce qu'on lui demande en tirant simplement augure de ce qu'il voit autour
  الطرق بإسكان الرام: الصرب بالعصى وهو :de lui, mais Hay., V, 168=580, précise الطرق بإسكان
  من فعال الحزاة والعائفين. Agānī, XIV, 99, donne la même explication; cf.
  FREYTAG, Einleitung, 158
passim: voie, route
                                                                 طریق ہے طراق (13)
1722: une des bandes de l'arc-en-ciel
                                                                         طَريقة (2)
46: marteau. Serait-ce une allusion à la théorie pythagorisienne
                                                                        مطرقة (1)
  d'après laquelle la hauteur du son est proportionnelle au poids du marteau
  qui frappe l'enclume?
84<sup>2</sup>: frapper à la porte de qn.
                                                                    11 طرُقَ ل (2)
10: fait de baisser les yeux, la tête; de là: tristesse
                                                                     17 [طراق (1)
43, 76: nourriture
                                                                     طعام (2)
                                                                   ِ مُلَمِّنِ عَلَى (1)
108: attaque, critique contre
122: tyrannie
                                                                     مُلفَسان (1)
171: c'est probablement ainsi qu'il faut lire (au lieu de الحفرة); il
                                                                     * طفرة (1)
  s'agit de la théorie mu'tazilite de la mutation par saut brusque, sans passer
  par les points intermédiaires; v. Hay., IV, 69=208, V, 7=20; Mafātīh, 23-4,
  GARDET-ANAWATI, 186.
56, 1912, 1942, 207: rechercher; من —, 207: demander à
passim: recherche
                                                                         طَلب (6)
24: poursuivi
                                                                       مَطُلوب (1)
                                                               مَطْلَب مِ مَطَا إِلِي (2)
197, 198: question, problème
75: talisman. D'après Ibn HALDÜN, Muqaddima, 434, il existe
                                                                     طلنه (1)
```

trois sortes de magiciens: a) ceux qui peuvent opérer sans le secours d'aucun

```
appareil (سيعر); b) ceux qui opèrent en se servant d'un instrument ou d'un
  élément extérieur ; conjonctions astrales, nombres, etc. طلسيات ; c) les
  illusionnistes qui exercent une influence sur l'imagination d'autrui
                                                                        (i) Talle
140. spathe du palmier
55. lever (de la lune)
                                                                       'النوء (1)
68; examen
                                                                   viii اتللاءِ في (1)
123: assance, relâchement, liberté
                                                                       طَلاقة (1)
118, 196: liberté laissée à qn (opp à حمل )
                                                                       rv إطّلاق (2)
102, 153; absolu, scul
                                                                          المطاق (2)
75. nom syriaque désignant les démons de Salomon;
                                                              كُولَق سِ طَوَالِقُ (1)
  v. WZKM, VII, 235-6
                                                          مطّبوره ب مطامیرا (1)
61: silo
passim avoit l'ambition, la prétention de
                                                                   طيم _ في (7)
33, 72, 192 désir, ambition
                                                                طَيْم ب أظهاء (3)
98 ambitieux
                                                                            طامم (1)
10, 128, 166: donner à qui l'envie de, lui laisser l'espoir de
                                                                      ١٧ إطليم في (3)
105<sup>a</sup> nom verbal du précédent
                                                                           اللماء (1)
                                                                           (1) rates
33 d'une santé enviable (ou qui donne un espoir de guérison),
   (opp. à موتس); cf Hay, V, 37=111.
28 jouir tranquillement de
                                                                    اطبئان ب (1)
124. être prolive
                                                                    الأس (1)
99, 1082 probaté
                                                                          إطلباب (3)
                                                                       طاهِر (1)
103: pur (religieusement)
70, 94, 113, 124, obćissance, soumission
                                                                        طاعة (4)
184: obéir à qn.
                                                                      (1) x ¿th (v
                                                                         v تطوع (2)
184, 185: conventir librement
 1032: pouvoir
                                                                       (2) استطاء (X
                                                                      الطّوفات (1)
38: Le Déluge On trouvera un résumé succinct de cet événe-
   ment dans Mas'ūnī, I, 74-76
                                                                         (l) 13th
29. bouquet
 77 · mettre un collier à; Hay , III, 60=195-6 أما المرب ألما المرب ألما المرب ألما المرب ألما المرب ألما المرب
                                                                  II مَلَوْثَى تَهُ (1)
   والأعراب والشمراء فقد اطلتوا على إن الحمامة هي التي كانت دليل نوسه ورانده وهي التي استحملت
   🖚 طلبت 'حملًا وهو الأحر والأحرة) عليه الطوق الذي في عبتها وعبد دلك إعطاها ً 11، تلك العلبة
   ومسحها تلك الزينة بدُّعا. نوس عَمر حين رجمت إليه وممها من الكرُّم ما معها وفي رحلسها من الطين
   والحمَّاة ما ترحليها فقُوَّصت من ذلك الطين حصاب الرحلين ومن حسن الدلاله والطاعة طوق العسق.
   Passage reproduit dans Timār, 367-8; v aussi Tab /Zot, I, 112-3
                                                                       (7) _ 1 ひゅ
 4, 23, 30, 53, 157, 158, 160 être long; durer longtemps
 pasam. longueur, taille d'un homme, longue durée; 61. tout en
                                                                           ندل (45)
   s'arrêtant devant le témoignage du Coran sur la haute stature des 'Adites,
   Gähiz révoque en doute la théorie selon laquelle le monde n'a cessé de dé-
   croître par suite de la décroissance de la matière qui a entraîné la dégéné-
   rescence des corps et la diminution de la durée de la vie. Après lui, Mas'uni,
   III, 376 sqq, reprend les arguments tirés de l'observation des vestiges du
   passé.
```

passim: long; de haute taille; 15: nom d'un mètre poétique	لويل ۽ بِلوال (22)
30: allongement	II تُطُويل (1)
30: allongé	مطو"ل (1)
332: se prétendre aussi (ou plus) grand que qn.	nn طاقل ه (2)
8, 52 ² : prolonger	(3) Jbf IV
165, 202: prolixité	إطالة (2)
165: trouver long;, 37: tirer gloire de la longueur de qc	x استَطالَ (2) (?)
174: allongé	مُستَطِيل (1)
41: rouler, avec le sens donné en magie au فَيْ الأَرْض : pouvoir	* طوی (1) de (1)
se transporter à de grandes distances en un clin d'œil (v. Dou	rré, 51, 277sqq.).
C'est une étymologie populaire du nom de la tribu des	Fayyı'; forcer les
ćtapes	
9, 95: bonne odeur; bonne (renommée)	* ولب (2)
105, 108, 113: parfumé, bon	طَلْتِب (3)
159: fait de parfumer	اا تَطْبِيب
122: voler, s'envoler	* طارَ _ (2)
22, 31, 47, 163: oiseaux	طير (4)
68: ornithomancie et, plus précisément: mauvais présage	طِبَرة (1)
134: les deux oiseaux verts, on ne sait à qui l'auteur fait (الطائران الأحصران (1
allusion; cependant Gabriel a deux ailes vertes (Kiss'ī, Qi	sas, 13) et le nom
d'oiseau vert est donné à un certain nombre de saints;	v W. Marçais,
Tanger, 166, n 4 et résérences citées	
39, 73, 158. argile, boue	* طبي (3) طبعة (1)
105: nature	طِسهٔ (۱)

ظ

187: gazelle	* مَلْتِي (1)
131, 196: spirituel, fin, DANDY	* خَلْرَيْب (2)
33: se croire plus spirituel que	III طارّف لا (1)
50: abriter	* طل (1)
100, 112: ombre	يطلّ (2)
100: étendre son ombre sur, recouvrir	iv إَطَلِنَّ (1)
49: animaux à sabot fendu	* يَثْلَفُ (1)
12, 189: être injuste envers qn.	* مَثَلَيْرَ = لا (2)
passim: injustice	صَلْم (7)
93: tyran	طالير جوطَلمَة (1)
1785: obscurité	طلام (5)
55, 177: ombre, obscurité	اطلعة (2)
18: se plaindre, avoir à se plaindre de	v تظلَّمَ من (1)
73: avoir soif	* طَأْجِئُ ــَـ (1)
passim: apparaître, être apparent	* خَلَوْرَ ــَـ (7)
70: apparition	'ظهور (l)

passim: apparent, évident; extérieur	طارهر (16)
passim: dos; 100, 106. على ظهرها sur la terre	طَهْر (9)
27, 91, 133, 165: mettre en évidence, montrer, manifester	١٧ إطليز (4)
133: pratique ostensible	إطهار (1)

ح

36. jouer, se montrer frivole	* غَتَ ـَ (۱)
46, 61 adoration, culte	🍍 عِادہ ۔ ات (2)
119: hommes	[عند] ج عاد (1)
134 ² . adorateur	إعامه إ به أغناد وعَمَدَة (2)
52. dévotion	تَعَشْد (1)
106: qui pleure (femme)	* غَبُر کی (1)
56, 113, 126. réflexion	* VIII اعتِدار (3)
121, 122: qui fronce les sourcils, renfrogné	* عائس ﴿ عَيُوسَ ﴿ عَيْاسَ
113 qui exhale un parfum, odorant	* تَعِق (۱)
61. seuil	* عثب (1)
93, 95. réprimande	* غش (2)
95 réprimande	m عتاب (1)
ا, 10, 101, 102 noble, beau, عناق الطير 31 oiseaux qui	* عُنستي ہو عتاق (5)
chassent sans être chassés (aigles, faucons, sacres, etc.)	
122: superbe	* 'عثو" (1)
عر ناسجه . prononcer le nom de qn. qua	-
fait un faux-pas, ou peut-être plutôt: prononcer in	-
de qn.	
108, 204 ² . s'étonner	* عَدِبَ _ (3)
17, 31, 104, 2043, 207: étonnement	عَفَ (7)
181: merveille	أعجو به (أ)
104. merveilles	تمحالُثُ (ً1)
28, 78, 100, 182 admirable	عجدت (4)
33. étonner qui par, porter qui à s'étonner de	ال عَدِّبَ لا من (1)
196 vaniteux, fat	الا تمفیق (۱)
165 ² , 204 ² étonnement	v تَعَجُّ (4)
205. étonné	المُحَقَّقِب (1)
2: fait de partir rapidement, dérobade (nous avons i	
conservé la leçon (thous avois)	(1)
2, 86, 92, 99. incapacité (opp. à سند); faiblesse, imp	uissance (4) عند •
	uissairee (1)
(opp. à قبرة). 32, 106, 121: vieille femme	(3)
	عجوز (3) • مارَ " (2)
201: se presser, se hâter, 88 être prompt (à la colère)	 عيمل (2) عيملة (1)
201: précipitation	(I) WEE

n تَعْجِيل (1)
IV أغمَّل (2) .
_
 أشجر (1)
(7) 🚣 🏂 *
عَدَد بِ أعداد (8)
(3) عد (1V
* عَدْل (3)
عنى الشولة (1)
ا عدال بير (2)
تَمْدين (3)
المَعْدُلُ (1)
VIII اعتدل (2)
اعتدال (6)
المفقدل (2)
 أعد ملى (1)
* مَدِن (3)
* عدا _ ه (۱)
عد (2)
chat, (3) عدارة
orbeau et de l'âne,
II, 32-97, etc., CA-
ا عادى في او إلى (2)
* عدُن آئے (1)
عَدْب (3)
* تُعذاب (1)
п عدات (3)
* عَدَرَ (2)
'عدار (2)
مَنْدُور (۱)
viii (عَشَرَ فِي (2)
اعتِدار (2)
• تَعَوْ (1) • tté-
s de Nābiga:
s de Nābiga:
s de Nābiga: وكانوا إذا إصاب إللهم
J
J
وكانوا إدا إصاب إللهم
وكانوا إدا إصاب إللهم
وكانوا إذا إصاب إللهم * عراب (1) إغراب (1)

0.4	255 I seema a " - #
34: exposer qn. à	* عَرَضَ * لا (1) مُدُّ (25)
passim: largeur	غراض (25)
les Arabes عرص les Arabes	عریص (4) cntendent
aussi bien la longueur que la largeur; v. Timär, 406	7.45 . ME
127, 169 ² , 206: accident	عَرُص ہو اُعراض (4)
103: dents que l'on montre en riant	عوارض (1)
118: allusion voilée (opp. à إفصاء); v Maio, I, 16,	مِمْرِ اص ہو مَمَا ربِصُ (1)
Samarqandi, 107-8	
15: mètres (en poésie)	أعاريعن (1)
1162, 117 exposer	11 عُرُّصَ (3)
116. fait d'exposer	تَمْرِيصِ (1)
143: se présenter à	۱۱۱ عارَ صَ لا (۱)
25: confrontation, comparaison	أممارَصة ب (1)
94 éloignement, aversion	٧١ غراص (1)
20, 125 s'exposer à	v ٖ تمرٌصَ ل (2)
20, 59, 913: fait de s'exposer, de risquer	تعرُص (5)
202 se présenter, 131. s'opposer	viii [محرَ صَ (2)
2: opposition, esprit de contradiction	اعتراص (۱)
passim: savoir, connaître, reconnaître, distinguer	* عرف 🖵 (63)
passim. connaissance	مَشرِفة (16)
36 reconnu (pertinent)	تمثروف (1)
70, 139, 183 · voyant qui sait découvrir les choses cachée	عراف (3) s ou voilées
(v E I, s v, I, 466); il est inférieur au kāhin (Hay, VI	
équivalent au năšid (Reste ² , 206-7); v aussi Mas'ūdi,	
184; IBN HALD., Prol., 1, 218, 223	•
4, 12: faire connaître qc. à qn.	II عراق لا ه (2)
89, 166, 185: action de faire connaître	تَمْرِيبُ (3)
44: se connaître, se reconnaître mutuellement	vi تمارَف (1)
9, 32, 93, 102, 1052, 129, 154: veine, racine, origine (8	
38: v. سىل	* عرم (i)
107: désert	 عُرِبُهُ (أ)
112. mettre nu	اعرَّى (١)
10, 92, 1122: attemdre qn. (maladie)	* vitt اعترای (4)
5, 8, 28, 116. être puissant	* عو (4)
55, 95: puissance, honneur	عر (2)
18: par la force de	َيْبِزُ ۗ (1)
58: puissance	عُرُّة (1)
70: sifflement des ğınn-s; v. Hay, VI, 53=172, 77=148	# ·*
ABi Hadid, III, 445; Jaussen, Moab, 320; Gold	
210; Freytag, Einleitung, 169	
150. instrument à cordes ouvertes et plus spécialement	harpe. (a) les a c'ie
v. E.I., s.v.	
189: mu'tazilisme	* viii اعترال (1)
A TO 1 SAND WHISTONIA	("/ U/JF1 1345

عَوَمَ ٣ على (4) 150, 161: décider, se décider à; 184, 185: conjurer par des incantations أعزام (4) 20, 26, 98, 107: décision, esprit de décision عزيمة جوزاني (9) décision; 118: exigences strictes de la loi, «abstraction ويهة جوزانية (118: exigences strictes de la loi, عن يمة جوزانية (118: exigences strictes de la loi, «abstraction والمناسبة المناسبة ال faite de tous les obstacles qui pourraient valablement s'opposer à son observation. Le corrélatif est la rulsa, adoucissement consenti par le législateur» (E.L., s.v., I, 550); 70, 184, 1854, 186: incantation, application de formules magiques; Hay., IV, 61 = 185 en donne une définition. Šibil, 99, explique sérieusement que les démons obéissent à ces pratiques parce qu'elles sont pour وشرة eux une sorte de عارد (2) 1862: qui pratique des opérations magiques (1) A met VIII 3: décision arrêtée, idée préconçue • n گئز يَبَة (1) 207: consolation 173: gobelet; v. RESCHER, Voc., s.v. C'est probablement une allusion à la cyathomancie ou divination au moyen d'un gobelet rempli d'eau, d'où sortent des sons confus que le devin interprète; v. Lenormant, Divination, 80. عبر (1) 190: critique, difficile * اغتر (1) 146: ce doit être un cheval qui a des poils blancs 123, 128: miel. Baihaqī, 644, rapporte une histoire où il est question d'une jarre de miel offerte au Prophète, mais que ce dernier est finalement obligé de payer; c'est peut-être à cet incident que Ğāhiz fait allusion 69: asclepias gigantea (Mas'ūdī, VIII, 329); v. استبطار Les anciens Arabes qui s'absentaient de leur domicile haient ensemble deux branches de 'ušar; à leur retour, ils étaient assurés de la fidélité de leur femme s'ils retrouvaient les branches encore liées (Qazwīnī, 222-3); v. رتبمة عَفَرة بِ اِن (14) : 4813, dizame. A propos de la numération dé-ومما اتَّنق علمه حمدم الأمر في الحساب هو تناسُب عقوده : cimale, cf. Birūni, India, 83 على الأعشار؛ فما من مرتبة فيم إلا وواعدها أعضر والحد التي تعدها وعشرة أضعاف والحد التيقيلها 43, 95: famille, clan عشره مه عثاثر (2) 131: aimer اَعقق ... (1) v تُعَشِّقَ (2) 25²: s'éprendre de (5) عضب 792, 154, 1792: nerfs 110: turban en forme de bandeau عصابة (1) 62: époque عضر (١) 562: passereau. La courte durée de son existence est عضمور سرعصابير (2) أسفد من عصفور . On dit d'ailleurs en proverbe . سفاد (v. Hay., VII, 68=221; Timār, 388). 1362: désobéir 124: désobéissance, péché (opp. à تعند). اموز . 145: v. 197: plus difficile (1) اعظار (1) 16, 101: membre, organe (des sens)

*'عَضُو ہ*ا عَضَاء (2)

32 ² : parfumeur	 عطار (2)
106: absence, chez une femme, de toute parure	(1) 11 *
87: figt: esprit	• عَمَلَنَ (1)
95: don	* عطية برعطايا (1)
passim: donner, attribuer; passif: recevoir	۱۷ أعملي (11)
56, 98: s'adonner à	vi تماطَق هُ (2)
186: être gros, important	* عظيرَ ــُــ (1)
61, 90 ² : grosseur	عطم (3)
64: importance, grandeur	عظامة (1)
passim: grand, gros, important; 85: pl. grands personnages	
90: grossir qc.	ا عَظْرَ ه (1)
94, 131: respect, glorification, apologie	تَمْظُسِرِ (2)
132: glorifié, grossi	منظر (۱)
16 importer, revêtir une grande importance aux yeux de	
passim. os	* عظم م عطام (8)
41 · sorte de lézard. D'après les Mazdéens, quand Ahriman	
distribué les poisons à divers animaux, la 'izāya arriva	· • •
retaid (تقريطها في الإنطاء) et ne put en avoir, v dans Hay.,	
ce qu'en dit Gähiz; v. aussi Ibn Qur., Muht, 10.	
186 femmes honnêtes et chastes	 عفائِث (1)
90, 94, 1242, 150: pardonner qc. à qn	* عَمَائِثُ (1) * عَمَا يُرُ عَنِ (5)
892, 90, 912, 95, 96, 124: pardon; 82, 93: spontanéite (opp	_
125 paix, santé	عابيّة (1)
71: pardonner	m عاقى (1)
156 désobéissance envers les parents (v. Rescurr, Voc, s	 ۷). (1) عتوق (٠)
187: v. こ	اعقُ (1)
37: aigles noirs qui vivent très longtemps et mangent	* معتال ہے عضال (1)
leurs petits (Hay, III, $167=532$, VII, $14=37$)	
95, 130: postérité; — 👌 104: après, à la suite de	* ععب (3)
11, 105, 107, 193: conséquence	عاقمہ ۔ عواقت (4)
95: châtiment	'ع ت ونة (1)
26, 90: châtier	m عادت ع (2)
passim: châtiment	متاب (10)
183. faire un nœud; 188: lier; 96: attacher une grande is tance (?)	* عقر = (3)
182: nœud (v. تانات)	'عَثْدة بِ 'عَثْد (1)
1112: difficulté à s'exprimer, bégaiement	عدَّد (2)
38: lié à, compagnon de	عقيد (1)
107: croyance	ُعِتِيدةِ (1)
27: complication	п تَعْقِيد (۱)
25: esprit compliqué, rigide (opp. à سباء)	v ئىڭد (1)
83: croire à (des dogmes religieux)	(i) Tite VIII
12 ² : comme un dogme	مُعْتَقَدًا (3)

	عرب
22, 78, 79, 146, 158 ² : scorpion	 عشر آب ہے عقارت (6)
8, 161 ² : comprendre	* عَقَلَ = (3)
passim: raison, esprit, cerveau	عَشْلُ بِيهِ أَعْشُولُ (14)
76, 108, 131, 192: sage, raisonnable	عاقِل ﴿ عَلَيْهِ (4)
12: raisonné, conclu par la raison (opp. à موهوم)	مَنْتُولُ (1)
33: prétendre avoir autant (ou plus) de raison que qn.	m عاقل لا (1)
50: stérile	* عقير (1)
passim: cause, raison, motif causal, argument	 علة بو علل (12)
101: alléguer des motifs	v ثَمَانَ (1)
1612, 170: chercher des arguments en faveur de	VIII اعتلاً ب ل (3)
182, 20, 67: recherche des causes, explication	اعتبلال (4)
120: distraire	* H عَلَّلُ (1)
123: distraction	v تَمَالُ (1)
98: ergoter	 ٧١ عَالَجَ بَا لَخْتِهِ (1)
53, 197: régime alimentaire, traitement	علاء (2)
181: Dozy, s.v., donne: « tendons qui attachent la têt	_
l'homme à son corps », mais il s'agit sans doute ici	— ·
sont comme suspendus à l'intérieur du corps	
110; porter qc. suspendu	11 عَلْقَ (1)
69, 102: fait de suspendre, suspension	تَمْلِسَ (2)
3, 53: s'attacher, être attaché, lié à qc.	٧ تقلَّق مِن ٠٠٠ بيسَقب (2)
passim: savoir, apprendre, comprendre; passif, 128; j s'apprendre	
passim: science, connaissance	علم (49)
26: docte, savant	عليم (1)
passim; savant	عالم به علماء (15)
60: drapeau; 21 ² : célébrité	عَلَم عَ أَعَلَام (3)
672: marque	علامة (2)
67: connu	مَمْلُومِ (1)
160: enseigner	الاَ عَلْيِرَ (1)
111: enseignement	الأمليس (1)
28, 152: maître. Au § 152, on voit mal à qui s'appliqu	
S'il désigne un musicien grec ainsi que le laisse suppo	-
adoptée par Van Vloren, le nombre 16, cité aussité	
nombre, qui est celui des mètres arabes, inviterait au l'auteur fait allusion à al-Halil b. Aḥmad; il faudra	_
du ms. بعد اليوناني et faire de ce Yūnānī le sujet du	
vante. Le problème reste posé.	verbe de ma pinase sur
25 ² : 73, 176 ² : apprendre	v قَمَلْرُ (5)
28: élève	المحتقلير (1)
165: manifester publiquement	 عالم سوون et عوالم (5) أعلن (1)
118 fait de manifester publiquement	ا علات (1)
112: être sur qc., le recouvrir	إعلان (1) * علا شـ (1)
# *	· • ·

```
عز (225)
passim.
                                                                           إعالم (1)
39: sommets
                                                                       آعلات (1)
مطرقة . 46: enclume; v
                                                                       (2)
32, 34: oncle paternel
                                                                   غر نه (2)
562: être général à, englober
                                                                   عائمة ب عوام (6)
12, 20, 95, 119, 1202 · ensemble, généralité; plèbe, vulgum pecus
                                                                         (1) Tales
110. turban
                                                                      إعماد (1)
1: jambe
عَمُود يَ عَمُد (2) pilier de la tente et, par ext., tente; v IBN QUT, Št'7, 14
                                                                 viii (أعتَهُدَ على (1)
133, s'appuver sur
                                                                       (2) 3
88, 90 · préméditation (opp à سهر )
                                                                      v تَسَبُّدَ ه (2)
94, 124 préméditer qui, faire qui de propos délibéré
                                                              * أعبر سأعبار (24)
passim låge, existence, vie
                                                                        لَمَهْرِي (2)
16, 96 par ma vic
                                                                 عَمَارَةِ لِهِ عَمَانِرِ (1)
60: tribu
                                                                         منبور (1)
113: habité
                                                                    عامر به تعبار (1)
70 génie familier de la maison, au service d'un homme (cp
  lares et pénates), v. Hay, IV, 61-184, WZKM, VII, 236
                                                                         (1) عَبَر (1)
77. plus habité
                                                                        11 عَدْر (3)
47 peupler; 552 faire vivre longtemps
                                                                           معَدّ (1)
59 macrobite La recherche des traditions relatives aux person-
   nages célèbres par leur longévité semble avoir été influencée par la doctrine
   du Malidî (v. IBN BABAWAIII, Ikmāl, 288 sqq.), Ğaliız fait allusion aux tradi-
   tions réunies peu après lui par Sigis pani (v. Goi nomin R. Abhandlungen)
عَمِىق (1) عَمِىق (1472, 154. faire, construire, inventer; ي ____, 474, 79, 169, (11) عَمِلَ ____
   1702: avoir une action sur
عَمَل سِأَعِم ل (15) occupation, travail; 78: fabrication, 88, 93, 95 action, (15)
   influence; 19110 pratique, pragmatisme
                                                                     11 عشي (1)
27. aveugle, obscureir
                                                                      (168)
passim
                                                                       رعبان (1)
الد 110: rênes; v حدل
                                                                     v تَعَبُّت (1)
101: fait d'observer ou de questionner pour découvrir des
   défauts, des fautes
                                                                       عند (47)
passim
                                                                       'عبود (3)
2, 13, 131 intransigence, entêtement
                                                                           غيد (1)
122: intransigeant
                                                                      m عالدَ ه (2)
1292: résister à (la vérité, l'évidence)
                                                                          معالدة (3)
2, 131, 191 entêtement, obstination
                                                                          (5) Alias
18, 28, 1903: entêté, entier, obstiné, buté
                                                                      أفقعته (3)
32, 112, 199 substance (équivalent de حرهر)
                                                                اعناق (5)
23, 53<sup>2</sup>, 96, 103, cou
50, 73: oiseau fabuleux qui tient autant du griffon que
                                                                 عُنده مُقْرِب (2)
```

du phénix (E.I., s.v.). Des traditions que nous possédons, il ressort que la croyance en l'existence de la 'anga' est ancienne chez les Arabes et l'on sait que les Anciens situaient le phénix dans les déserts d'Arabie. Avec l'Islam, la 'anga' reçoit une définitive consécration dans une tradition rapportée par Ibn 'Abbas (Mas'uni, IV, 19 sqq.): «Le Prophète nous dit un jour: Dans les premiers âges du monde. Dieu créa un oiseau d'une beauté merveilleuse et lui donna toutes les perfections en partage; un visage semblable à celui de l'homme, un plumage resplendissant des plus riches couleurs; chacun de ses quatre membres était pourvu d'ailes, ses deux mains étaient armées de serres et l'extrémité de son bec était solide comme celui de l'aigle. Dieu créa une femelle à l'image du mâle et donna à ce couple le nom de 'anqā'. Puis il révéla ces paroles à Moïse fils de Imran: «J'ai donné la vie à un oiseau d'une forme admirable, j'ai créé le mâle et la femelle; je leur ai livré pour se nourrir les animaux sauvages de Jérusalem et je veux établir des rapports de familiarité entre toi et ces deux oiseaux, comme preuve de la suprématie que je t'ai accordée parmi les enfants d'Israel». De ces deux oiscaux sortit une lignée nombreuse. Ensuite, Moise et les Israélites furent conduits par Dieu dans le désert de l'Égarement et y demeurèrent quarante ans. Après la mort de Moise, d'Aaron et de tous les Israélites qui avaient accompagné Moise, au nombre de 600.000, leur postérité resta dans le désert jusqu'à ce que Dieu leur permît d'en sortir sous la conduite de Josué, fils de Nûn, le disciple de Moise et l'héritier de sa mission. Ce fut alors que la race des 'angā' abandonna ce pays pour le Nedjd, le Hedjaz et le pays de Qais 'Ailan où ils dévoraient les enfants, les bêtes sauvages et les bestiaux. Enfin, dans la période de temps qui sépare Jésus de Mahomet, un prophète nommé Halid ibn Sinān [q.v.; d'après Qazwīnī, 367, c'est Ḥanzala (q.v.) qui obtient l'éloignement des 'angā' au delà de l'équateur] paru parmi la tribu de 'Abs et, touché de la douleur des habitants, dont les enfants étaient décimés par ces 'anga', il supplia Dieu d'anéantir cette race d'oiseaux. Alors Dieu les fit périr».

On ne sait pas à quelle époque ce récit a été forgé, mais la croyance en l'existence de la 'anqā' ne disparut point; de nombreux auteurs en fournissent des descriptions (notamment les Ihwān aṣ-Safā', II, 190-1) et seul Ğāḥiz affirme que la 'anqā' appartient à la catégorie de ce dont on parle sans jamais le voir (cf. Timār, 356-7; Hay., VII, 39=121: on dit quand on apprend la mort de qn.: حالت به في الموز عناه مقرب). Les récits des voyageurs parlant d'énormes oiseaux confirmèrent les Arabes dans leur croyance (par ex., Merveilles de l'Inde, 12-14, 62 sqq.); en outre, c'est sans doute après l'Islam qu'ils entendirent parler, chez les Persans, du simorg que Ğāhiz assimile à la 'anqā' (Hay., VII, 39=120 à propos des tapis où cet oiseau est représenté; Sprenger, Dict., II, 1014, marque l'assimilation et ajoute: وعند المورفية كناية عن المورفية كناية عناية عن المورفية كناية عناية كناية كناية

L'assimilation de la 'anqā' au sīmorg qui jouait un rôle dans la mythologie (Ta'ALIBI/Zot., 69 sqq., 316-8, 366-68) eut pour conséquence qu'au moins

```
* عماية (1)
200: som, envie, plaisir de faire qu.
                                                                     (2) يتي (2)
166, 200: qui a plus de plaisir à
                                                              مَدْتَى ہے مَعان ِ (33)
3, 522, 68, 182, 188, 195 sens, signification, 92, 2062 attribut,
  particularité, privilège, 100, 178: réalité; 48: fait, réalisation, 47, 140 seus
  intime, réalité profonde, 115: conception; 27, 104, 108, 200 idée, pensée,
  273, 282, 59, 964, 105*, 144: fond (opp. à forme لمط )
                                                                    (1) 🛵 🗓
62 donner du travail, de la peine à qu.
                                                                 III أحساناه (1)
124, fait de mettre du zèle à
                                                                  * عند (1)
107 engagement
197 fait de prendre soin de qc., 133 lecture douteuse engage-
                                                                   ∨ تُمهُد (ا)
  ments (?)
                                                                * II عَوْجِ (1)
91 tordre
                                                                  ix (1) عُوَسَةً (1)
23. être tordu
                                                                    (2)
112, 204: tordu, torve
                                                                  'عود (1)
154 luth; v Lamak
                                                                  عادي (3)
1, 61, 68: préhistorique; v. 'Ad
                                                                 عد 🚣 (2)
66, 90: recommencer, retourner à
                                                                     عاده (12)
passim habitude, coutume, accoutumance
192 · lieu de retour = l'au-delà
                                                                      مَماد (1)
                                                              н كورد لا على (1)
17: habituer qn. à
118: reprise
                                                                  111 أممارد. (1)
81: répétition
                                                                   v اعاد: (1)
4: s'accoutumer à
                                                               VIII اعتاد ه (1)
72, 120: chercher refuge en... contre
                                                            * عادَ ـُـ ب من (3)
   protéger qu. contre
28: point faible
                                                                  عواره (<del>1</del>)
 113: prêt, chose prêtée
                                                                  عاريّة (1)
                                                                   10 نمير (1)
 113: prêteur
 54: fait de passer à tour de rôle sur
                                                                   νι تمارُر (1)
 113: emprunteur
                                                                   x مُشتور (1)
```

```
المشكمار (1)
113: emprunté
35: compensation
                                                                      _عوَّض (1)
1872: prendre une famille à sa charge
                                                                     عال ير (2)
187: famille
                                                                           عال (1)
44, 130: année
                                                               عام ب أعوام (2)
                                                               عون ہے آعواں (3)
36, 118, 207: aide, partisan, complice, complicité
207: aide
                                                                          مَعونة (1)
207: aide, auxiliaire
                                                                        ١٧ مُبِينِ (1)
                                                                        عائة (1)
37: Anesse sauvage
                                                                      عي (1)
عال — (2)
105: incapacité, impuissance
85, 131: dénigrer, critiquer
31, 98, 108, 207: défaut; 106: critique
                                                                           (5)
                                                                          نهيب (1)
117: répréhensible
                                                                        عير (3)
37, 492: onagre; sur la longévité de cet animal, v. Hay., VII,
  55=184; Massé, 189
16: critère
                                                                       عيار (1)
                                                                     عاش - (4)
44, 105, 1772: vivre
passim: œil; 98: mauvais œil (v. Dourré, 317 et (24) عَيْنَ جِهِ أَعَلِنَ جُو فَ et عَيْنَ جِهِ أَعَلِنَ ع
  références; Šibli, 117; Westermarck, 34-75); 126 : substance (origine);
  39: source; بَعَيْنُو , 178: le disque du soleil; بِعَيْنُو , 156, 173. seul; pl. إعيان
  144: mêmes (?)
18, 20, 812, 93, 97, 1292: examen direct, vision
                                                                        m عاد (8)
```

غ

2: suite, conséquence مَعَنَّة (1) 147: chiffres indiens; v. E.I., s.v., hisāb, II, 335a. العبار (1) 105: prospérité, bien-être (١) عنطة 2: incapacité de comprendre غاوة عن (1) اسْتَغْمَى (1) 33: juger mintelligent 198, 200: maigre, sans valeur (opp. à سبير) عَتْ (2) غدر (2) 9, 12: traîtrise, trahison 105: étre nourri 'غږي (1) 49, 128: nourriture (opp. à 📜) غدا (2) عَو * ث ع (1) 127: tromper, aveugler 177: inexpérimenté, facile à tromper غريد (1) 6, 38, 41: corbeau. L'expr. غراب نوسه est employée pour désigner un messager suspect ou lent à revenir (MAID., II, 13; Timār, 30); c'est une allusion au corbeau envoyé par Noé pour le renseigner sur l'état du Déluge; il s'occupa d'une charogne et Noé fut alors contraint de dépêcher la colombe Timār, 30; IBN QUT., Muht., 172; TAB./ZOT., I, 112-13, etc.). Le corbeau est l'oiseau fatidique par excellence (Dourré, 361)

4, 14: tranchant, sabre	♦ عَر•ب (2)
9, 15, 54, 79, 100, 207: étrange, étranger, nouveau	* كغريب (6)
104: curiosité	غريبة به غرايث (i)
27: recherche du mot rare, insolite	н تَغْريب (1)
207: être étrange, insolite	۱۷ آفرات (۱)
33, 123: rire étrangement et avec excès (2) نياً	× استَفْرَابَ 00 اسْتُفْ
105, 108: lieu où l'on plante; de là: terrain, terroir, heu de naissance	* تمڤريس (2)
7: but, cible	* غرّص (1)
27: noyer	# تا غَرِ*تَیَ (1)
16, 158: submerger, s'emparer de la totalité de	x الشئفر َ قَ (2)
83: être épris de	* أغرم َ ب (1)
202, 36: exciter, inspirer le désir de	* ۱۷ آغر ک (3)
75: se baigner	• vm اغتشان (1)
36: tromper	* كَفَتَنْ ﴿ (1)
8, 72, 126: tromperie, fraude	غشق (3)
153: faire défaillir, s'évanouir	n غشی (1)
29: branche	* نفض (1) * غصب _ (2)
8, 87: se mettre en colère	(2) = ===============================
82, 95: colère	غض ب (3)
8: accès de colère	تعضمة (1)
5, 88: irriter	(2) الخضا لا (2)
91: pardonner	* غَفَرَ _ (1)
26, 119: mattention (opp. à قطعة)	* غشله (2)
3, 67, 97: flèche qui n'est pas marquée et ne rapporte rien	'غمل سر إغمال (³)
(dans le jeu du maisir); animal qui n'est pas marqué (opp	:de là (موسوم à
homme nul, sans valeur	
205: rendre indifférent	١٧ ﴿ عَمْلَ (1)
89: négligence, mattention	إغمال (1)
20, 26, 94 · être indifférent à, faire semblant de négliger	٧١ تفاقلَ عن (3)
89, 124: mattention, indifférence plus ou moins feinte	تغافل (2)
8, 24: vaincre	(2) - Lie *
33, 1932: victoire, prépondérance	عَلَمة (2)
30, 57, 191, 193, 203: prépondérant, primordial	عالِم (5)
191, 193: vaincu	<i>الم</i> ثلوب (2)
26: qui cherche à l'emporter	مَعَالِب (1)
22, 11: rivalité, fait de chercher mutuellement à	vı تنائب (3)
l'emporter	
57: infaillible	(1) 量度 7 *
88: erreur	غلط (1)
14, 95: épais, rude	(2) غليظ
12: qualité de ce qui est incompréhensible, hermétique	🕴 🗴 استِفْلاق (1)
12, 28, 67: incompréhensible, hermétique	مُسْتَعْلَق (3)

29: nuage	* غمامة (1)
124: couvrir, protéger	(1) iii v *
182, 55: éclipser, effacer	* عَمَر نِهِ (3)
112: large, plein	آغذر (1)
32, 27: nigaud	المغند (3)
58: foule	غمار (1)
203: très abondant	غامِر (1)
142 ² , 193 ² , 207: obscur, effacé, inconnu	مَقْمُورِ (5)
131: faire un signe, un clin d'œil	* غَمَزَ _ (1)
195: état de ce qui est obscur, difficile à saisir	 * مُغْمُون (1)
101: obscur, difficile à atteindre	غامِص (1)
106: œillade, minauderie	* 'غنج (1)
56: moutons	 غنیر (1)
88: butin	غسمة (1)
151: chant	* غام (1)
33, 106: chanter	(2) غَنِّى II
116, 128: richesse, aisance (opp. à مناحة et حاحة)	* غنی (2)
53, 143: qui peut se passer de	غيلي عن (2)
89: enrichir; پ عن —, 97: dispenser qn. de	ıv أَغْنَى (2)
18, 28, 49, 160: pouvoir se passer de	× استَّغْنَى عن (4)
58: fait de se contenter de qc.	استِفْساه (1)
98: femmes belles et vertueuses	* غَوانِ (1)
98: assistance, secours	* غِنَاتُ (1)
126: qui a du fond	* تعيد القور (1)
177: caverne	غار ہے غیران (1)
69: incursion ennemie (v. فق)	* غارة (1)
70: goule. «Une de leurs particularités est leur pouvoir	 'غول به عيلان (1)
de transformation, de métamorphose, pour détourner	
route, les attaquer, les tuer et les dévorer» (E.I., s.v., II,	
passim; Mas'ūdi, III, 314 sqq.; Qazwini, 308; WZKM	·
37: fourré	(i) the *
93: absence	* غينة (١)
105a: médire de (?)	VIII اغتاب لا (1)
29, 103; végétation qui suit une chute de pluie	* عَنْث (2)
passim.	* غير (20)
153: changer qc.	п غير (1)
197: changement (subi)	v تَعَبُّر (1)
106: jaloux	* كَفُدُد (1)
10, 91, 107: colère, courroux	* غنط (3)
112: nuage	* غَيُور (1) * غَيْط (3) * غَيْر (1) * غَايَة ﴿ ات (17)
passim: but, maximum, perfection	* عائة _ات (17)
E	() — , pr

ف_

50 109 111. Laurella	ا فإرا (3)	•
50, 103, 111: bouche 41, 68: rat, souris; sur les rongeures, v. قرص . D'après certains,		
41, 00: rat, souris; sur les rongeures, v. D'après certains,	997) : d'anrè	æ
fa'ra était une meunière qui sut métamorphosée (Hay., I, 144		
d'autres, elle était juive et c'est pourquoi elle ne boit pas de	iait de chameix	
(IBN QUT., Muht., 9); v. infra	، قال (1)	*
68: bon augure tiré d'une parole heureuse qu'on entend, v. E.I.	· (1) UU	
s.v., II, 49-50; Dourté, 363	(4) <u></u>	•
60, 84 ² , 187: ouvrir	(1) = (1) ==	
84: ouverture	رد) ۷ تناتُم (1)	
8: échanger ouvertement des opinions		
2052: audacieux (?), mais la lecture est incertaine	ا فاتِك (2) الماد الماد (2)	
141: (lecture douteuse)	ا فعل (?) ا مقاد (!)	
151: si la lecture est bonne: jeunes gens	ا وفيات (1) منه (2) ، نافع (1)	
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	ناة (2) · فيثية (1) . عَنْهُ (1)	
114: faire le gandin	َ تَفَكِّى (1) د (۱)	
20: abominable, excessif	فاحِش (1) فخُل ہو فحو لنہ (•
	فحل سوفحولة (-
100: sens des paroles	فخوى (1)	_
I, 154 ² , 160: cuisse et jambe	فيود (4)	_
125: se glorifier	• فَوْرَ _ (1) • دور	
8, 112: gloire	ئر (2) ناز	
109: excellent	ِحر (1) رحن (۵)	
101, 102: considérable	فخر (2)	
حمل ٧٠	يدى .	-
106: blessé (foie); de là qui a des nausées	iv مُغْرَبُت (1)	_
170. vide, espace vide	فراجة (1) فريم ـــ ب (1)	-
37: se réjour de	فریس (1)	-
	فرد سافراد (1)	•
166: destiner spécialement	ا الخرَّدَ (1)	
100: unique	ىركد (1)	
177: se consacrer exclusivement à	تَغَرِّدَ ل (1)	
31: posséder tout seul qc.	۷ انْفَرَدَ ب (۱) ۱۵ نفرَدَ با	
وقد علمنا إن الإنسان يغرق: 119: 146, 180 cheval. Hay., VII, 38=119	فرس (2)	•
ِ السَّاحَةُ : فأمَا الْقُرْسُ الْأَعْسَرُ والقردُ فإنهما يَفْرَقَانَ السُّلَّةُ والعقربُ تِقْوِمُ	الماء ما لر يتملّم	ڦِ
وسط الماء طافية ولا لارقة بالأرص	•	
61: chevalier	رس ہو قراساں سند میں دائ	
177: la langue persane 68, 93: physiognomonie, divination inductive; sur cette science	الغارسيّة (۱)	+
	وراسة (2) e,	7
v. Y. Mourad, Physiognomonie	ســ فما المحرر	
101, 104: examen minutieux et perspicace	(2) تَقَرُّس	V

23: lit	* (راش (۱) * تا در (۱)
23: papillons	* فراش (1) * نند (۱)
118: d'obligation	* مَثْروض (1) * *** *** (۱)
41: excès; v. عظایة	* II تَغْرِيط (۱)
18: exagérer	٧٠ افر َطَ في (1) المُعَمَّدُ (1)
18, 95, 107, 117: excès	إذراط (4)
12, 104: excessif	معنوط (3)
123, 191: branche, ramification; question d'application	
116: être libre, înoccupé	* قَرَ نَوَ ــــ (1)
116: liberté d'esprit	فراغ (1)
78: fondu	َ مَنْرُونِ (1) مدرئات (1)
46: verser	ıv اَذَ رَ غَ (1)
198: fait de s'occuper entièrement de, d'être libre de te	v تَدْرُ ءِ (l) v
occupation 206: exhaustif	(1) 1 12 12 1
	x مَسْتَغَمْرَ غِ (1) وقع المراجع (2)
11, 12, 77, 91, 171, 201: la différence entre	* فر•ق*مایين (6) د دخت نـک (۵)
48, 137: fraction; secte	ا فِر*قَهْ سِوافِرَ قُ (2) الماسان (1)
ويك . ديك . 100 ديك	ا در تُ (1)
110, 153, 160, 186: séparer, détailler	n فر°ق (4)
103: détails (opp. à جملة)	تَنارِيقِ ' (1)
12 ² , 31: quitter	III فارَقَ (3)
137: fractionnement	v تَثَرَّتُن (1)
43: dispersé	المُتَفَرِّقِ (1)
64: séparation	viii افتراق (1)
78: (du persan رَوابك) animal imaginaire qui précède	-
avertit en quelque sorte de sa présence; il ressemble	
mal nommé وعوم qui est censé provenir du cro	
loup (ĞAWĀLĪQĪ, 109); ĞĀHIZ (Нау., IV, 52=156) і	ne croit naturellement pas
à son existence	
107: disloquer, abolir	* فَسُحَةً (1)
2, 54, 61, 64, 202: état de ce qui est corrompu, corru	* فساد (5)
(opp. à کون)	
13, 19, 189, 198: corrompu (opp. à محيم)	فاسد (4)
7, 32 ² , 54: corrompre, gâter, endommager	ıv اَفْسَدُ (4)
20: corruption	إلحساد (1)
19: s'altérer, se corrompre	vi تَعَاسَدَ (1)
81: commentaire	* تَفْسِير (1)
141: commentateur	مُغَيِّر (1) دَيَّةُ (2)
190: détaillé	المَفَيْسِ (1) * سروان (1)
123: action de faire qc. ouvertement, clairement	* vi j(u) *
108: clair, pur (v. <i>E.I.</i> , s.v. <i>faṣāha</i> , II, 85)	* فصيح (1) * إفصاح (1) * فصَنَ بين وبين (1)
ا مماریعی 118: franchise (opp. à مماریعی)	(1) - (1) -
3: séparer	م مصل بین ۵۰۰ و بین (۱)

```
12: séparation (opp. à رصل; v. Bayān, I, 87; Вынлої, 427); ما بين —,
  12, 47, 70, 76, 91, 96, 1392, 199, 201: différence qui existe entre
                                                                          فاصل (1)
170: [rayon] qui est censé partir de l'œil de celui qui regarde; v. une
  discussion sur ce sujet dans Hay., 11, 48=135 sqq.
                                                                         مَفْصِل (1)
27: articulation
                                                                       ال مُغَصِّل (1)
30: séparé, disjoint (opp. à مرصول)
                                                                       (ا فصة (ا ا
103: argent
                                                                    فَصَحَ _ (1)
101: faire apparaître les défauts de
                                                                     قَصَلَ مِنْ (4)
56: surpasser; غن —, 132, 23: être au delà de, en plus de
  (تصرعن opp. à)
                                                                          فضل (20)
passim. mérite supérieur, supériorité; bonté, excès; reste, sur-
  plus; نصن 12: dans la mesure de
                                                                          (2)
28, 98; vertueux; superflu
77, 82, 100<sup>2</sup>, 200: supérieur, moilleur
                                                                          (5) انصَل (5)
                                                                 فضلة سر فصائِلُ (7)
passim: vertu, mérite, supériorité
                                                                        11 فضل (4)
64, 114, 116, 199. préférer
                                                                       فاطر (1)
37: créateur; v. E.L., s.v. fițra, II, 122-3
                                                                       v تُعطِّرَ (I)
36. se fendre
                                                                       وطلبة (2)
26, 119, intelligence, sagacité, perspicacité
                                                                     افعَلَ _ (12)
passim: faire
                                                                     فِعْل مِ أَفْعَالَ (8)
passim: acte, action
                                                                        (4) إِنْمَى
22, 42, 79<sup>2</sup>: vipère
                                                                        فق (1)
69: ablation d'un œil. Quand un troupeau atteignait le millier,
   les anciens Arabes arrachaient un œil à l'étalon, ils lui arrachaient le deu-
   xième quand ce nombre était dépassé, prétendant que l'animal ainsi mutilé
  les protégeait du mauvais œil (عيد), de l'épizootie (سواف) et des incursions
   ennemies (a_{i}); v. Hay., I, 9=17
                                                                        فقِد (1)
42: périr
                                                                          فقدات (1)
2: perte
                                                                        ا تغقد (1)
43: s'informer d'un absent, le rechercher
                                                                        فقر (2)
128: misère; إلى , 26: besoin
196: qui a plus besoin de (équivaut à احرج إلى )
                                                                        افتر' إلى (1)
                                                                  VIII افتقراً إن (1)
18: avoir besoin de (équivaut à إحتابيال)
                                                                   VI تَناقُر (3)
18, 1972: gravité et aggravation d'un mal
                                                                        فتِنه (1)
8: jurisconsulte
                                                                          v تَفَقُه (1)
25: étude, compréhension
                                                                        * يكر (2)
108: réflexion
                                                                           يكره (6)
28, 592, 82, 176, 199; réflexion
                                                                      اا فكرّ في (1)
 177: réfléchir à
                                                                        (2) 武道 v
93, 105: réflexion
                                                                      مناكهة (1)
87: plaisanterie, badinage
                                                                       (1) 🚅 🤃
 14: ébrécher
 74: (lecture incertaine)
                                                                        فلت (?)
```

49: gros chameaux à deux bosses qu'on fait venir du Sind	_
servir d'étalons (Ṣaḥāḥ, s.v.); v. aussi supra بنعق ; Mas'	ŪDĪ, III, 5; 'Iqd, VII,
265	
175: science grecque	* فلشعة (1)
78: philosophe, savant	فيلسرف (1)
24: grain de poivre	* فقد (1)
passim: sphère céleste, corps céleste	* قَلَتْ ﴿ إِنْهِلَا (11)
54: céleste	الكين (1)
6, 146: un tel	* فلان (2)
109: bouche	* در (۱)
202: variété dans le discours	* vm افتينان (1)
54, 72: néant; état de ce qui est mortel	* خنه (2)
47: détruire	* ۱۷ }فَقَ (1) * فهرَ ــَـ (3)
3, 187, 198: comprendre	* فوسرَ ـــَـ (3)
16, 32, 98, 193, 198: compréhension, entendement	ننبر (5)
160: interroger	x استَفهَر (1)
160: interrogation	استِفهام (1)
52, 92: passer, être perdu;, 37, 58: dépasser; 35: ma	* فات 4 (5) عات 4
11, 18: différence	vi ئنارُت (2)
101, 128: différent	مُتَغَارِت (2)
98, 99 ² , 111: surpasser	* فَاق ئِـ (4)
100: supérieur	فائِق (1)
passim: au-dessus de	فَوْ تُنُّ (6)
III: prononcer, exprimer qc.	* v تَفَوْهَ ب (1)
passim	* ني (552)
95, 132 ² : avantage, profit, enseignement	* فائدة بد فوائِدُ (3)
48: se répandre	* x استَفاضَ (1)
1, 16: fait de se répandre; énormité	استِغاضه (2)
15: énorme	مُسْتَفِسس (۱)
160: déserts	* قَنافُو (1)
150: éléphant	* مِن بَع لِمَاة (1)
6: faiblesse de jugement	* بىل جىلىلة (1) * ئىلە (1)
3 3	
ق	
104: dôme	* فَحَدُ (1) * قبر (5) * قار (1) مَقَارِرُ (1)
88, 97, 1178, 182: mal, laid, mauvais	* قبہ (5)
41: tombe	* قدر (1)
61: lieux de sépulture	مَقَايِرُ (1)
132: emprunt de passages au Coran et aux traditions; v. E.I., s.v., II, 492	* viii اقتِياس (1)

* قَبْص (2)

96, 119: v. بسط

123, 166: contraction, repliement sur soi-même, réserve	* انتماص (2)
103: fine toile de lin fabriquée en Egypte (Şahāh, s.v.); ce mot	* ئندة (1)
désigne aussi un diplois (Dozy, s.v.)	•
8, 107, 1242, 125: accepter, recevoir	* قين ـــ (5)
105*, 200: réception, acceptation	فبول (2)
passim: avant	قَيْنَ (13)
60: tribu	فيلة ج قبائِلُ (1)
122: baiser	ת בנו (1)
110: baiser	تَقْبِيلَ (أَ)
168, 172: faire face à; پي -, 183: mettre face à face	(3) ஐங் ய
26, 1682, 173. position en face de	(4) معابلة
6, 105*: avancer, s'avancer	ıv (غَنَنَ (2)
6: fait d'avancer	إلخال (1)
183: se faire face (opp à تدار)	vı ئىغادى (1)
32 fait de se tourner vers, de se placer de manière à regarder q	x انستیفال (۱) ۱۴۰
78. peut-être s'agit-il du pl de 👊 robe d'homme ajustée	* اقية (1)
à la taille; mais on peut aussi songer à شئو cave, voûte.	
passim: tuer; (مَا عَلَى , 57. savoir parsaitement qc. (cp. Mu-	* فَتنَ لِـ (24)
тапавві, avec com. de 'Ukbari, Caire, II, 95 ב الرمان علي	
tout [ce que cache] le destin)	
128, 131, 150 ² meurtre, exécution, mort	فش (4)
22 ² , 76, 79, 153, 197. qui tue, meurtrier, mortel	قاتِل (6)
69 tués; v. גאני	قَتْلَى (1)
5: combattre	(1) jiš m
129, 1382, 156. combat, lutte, discussion	(4) J대
passim	* قد (131)
9, 19, 96, 100, 126 taille, staturc	(5) 33 *
14, 16, 101: bien fait, de belle stature	مَقْدود (3)
ان, 195: pouvoir; على, 59, 91², 143, 177 pouvoir, être capable de	* قدر = (6)
passimi valeur, mesure, dimension, mesure, juste milieu;	قَدُر - ال مدار (38)
ے ہے۔ 22, 19, 1982, 2002, en raison de, en proportion de,	ىتدر 12, 84, 86²,
1942, 1991 en proportion de; 1731 en fonction de	
47, 91, 92: puissance, force; on dit en proverbe (Maid, I, 253	قدرة (3)
حير العفو ما كان عن القدرة	
4, 862, 101, 175, 194: mesure, quantité, juste mesure	مقدار ج مقادی (6)
192: juste mesure, اعلى هدا الماء 117: à ce compte-là	II تَعْدي (3)
103, 111, 154 ² : pied	* قدم (4)
85: précéder	ئَدُم َ نِي (1)
38, 39, 48, 71, 141, 145: ancien; éternel dans le passé (v. E.I. kidam, II, 1061-2)	قديم (6) , s.v.
170: devant	1) گذا م (1)

24, 643, 72, 75, 84, 150, 202: mettre en avant, assigner à qc. une plus grande ancienneté; préférer	(9) 🗀 ii
198: préséance, fait d'être mis en avant (opp. à تأخير)	تَقديم (1)
90 ² : attitude cavalière, hardiesse	معدیر (۱) ۱۷ افتدام (2)
·	•
43, 53, 72: s'avancer vers, être avancé, précéder (avoir été	ا تَعَدُّم (1) تَعَدُّم (1)
133: progression, processus 133: ancien	العدم (1) الافتام (1)
32, 46, 62: ancienneté, antiquité	معدد (1) vi ثقادًم (3)
· · ·	
1: ancien, antique	أمتقادِم (1) * قاد مر (1)
167: flacons, bouteilles de verre; et aussi: verre, cristal; v. Ibn Badrūn, s.v.	* قواريه (1)
13, 26, 33, 99, 131, 140 ² , 150: démonstration; aveu; acquiescement	 IV إثرار (8)
165: lire	* قرا _ (1)
32, 189: lecture	قراءة (2)
182, 184: le Coran	اللهرآك (2)
8 ² , III: proche	بیر,در. * قریب (3)
102: rapprocher	n قريب (۱)
102, 200: rapprochement, fait de faciliter	المرك (2) المشريب (2)
155: de valeur moyenne, «entre le bon et le mauvais»	سريات (ما) سانستارات (۱۱)
(Şaḥāh, s.v.)	(1) 0) 0
27: rapprocher	ıv الثراث (1)
15: mètre mutaqārib; 101, 128: rapproché	۷۱ امرت (۱) ۷۱ امتفارت (3)
8: se rapprocher	vii نگارت (۱) پانگریت (۱)
75: eau pure et limpide	* قراس (1)
106: ulcérer	* ۱۷ آټرنټ (1)
121: singe (employé comme prénom); 146, 206 ² : singe;	* قِرْد جَ قِرَدة (4) * قِرْد جَ قِرَدة (4)
V. man.	يرد جوير ١٠٠٠)
78, 172: balance romaine ou peson; on en trouvera une des-	 قر شطو (2)
cription dans E.I., s.v., II, 802-5, art. de Wiedemann. L'in	
balance, Charistion (Χαριστίων) lui aurait donné son nom	
8: quraisite	_
42, 1782: disque (du soleil) et, par ext., source (de lumière, etc	* قُرَشي (1) * قُرْض (3) ;(.:
v. Hay., V, 7=19-20	مر من (۵) مرد.
109, 177: poésie	(2) w 5 •
112: ronger	 قريض (2) قرص - (1)
68: rongeur. V. Pseudo-Ğāḥiz, Bāb al-'urāfa, 8-9: ت الجروون	القاص (1) احانته القاص (1) احانته
ت العبروري . و و و واله الله على الله و ا إذا أو شمير الروق الريادة في الله و ولده ؛ وإن قرضت ثيابه دلَّت لذلك على الله	
، إر سمير، رزى الرياده في شانه وولده وينبغي قطع ذلك القرص وإصلاحه Un exem . إنه ينقص من ماله وولده وينبغي قطع ذلك القرص وإصلاحه	
dans $Hay.$, V, $93=303$	then an is among
66: ferronnière; v. Māriya bint Zālim	* قُرْط (1)
189, 196: fait de ne pas laisser en repos 22: sorte de moucheron dont les buffles souffrent beau- (1)	* II تَقريم (2)
22: sorte de moucheron dont les buffles souffrent beau- (1)	* ﴿ وَرُقِسُ ٥١ جِرْجِسَ

coup (Hay., VII, 43=133)

```
17: couvert de tuiles

    أمقر أمد (1)

                                                                 - قران سوقروں (1)
145: siècle, âge
                                                                            ق ين (1)
117: pair, compagnon
                                                                        قرانه (۱)
188: animal pourvu de longues cornes
                                                                  قرية ح قرى (1)
174: village
200: part, lot
                                                                        فِـُط (1)
                                                                        قيط (1)
118: distribuer avec justice
                                                                      قتر - (2)
117, 152: répartir
                                                                    قشر ج إفسام (3)
12, 67, 198: part, partie, fraction
                                                                          مَعْسُوم (2)
64, 115: réparti
                                                                        * فشوة (2)
7, 123: dureté de cœur, cruauté
                                                                             (1) قاس (1)
205: dur
                                                                         قطة (8)
40, 41<sup>2</sup>, 42, 46, 78, 134<sup>2</sup>: histoire, explication surnaturelle ou
  mythologique donnée d'un fait; cf. E I., s.v., II, 1101-4
55: direction; 88: préméditation; 19, 101: juste milieu, mesure
                                                                         * فضد (4)
362, 60: tenir un juste milieu
                                                                      ٧١١١ الختصد (3)
                                                                          اقتصاد (3)
13: économie; 18, 193: mesure, juste milieu
                                                                       قصيدة (1)
143: poème
* قضر کے II ou فضر عی (5) * II ou فضر عی (5) نظر علی اللہ 13, 86, 94, 98, 194. ne pas atteindre la limite,
   rester en deçà de, être inférieur à
1922: v. على ; مسوط , 9, 28: limité à
                                                                           مَعْصور (4)
                                                                             قضر (1)
2: insuffisance
                                                                             (5) لفضر
1, 52, 56<sup>2</sup>, 61: état de ce qui est court, petite taille
passim: court, de petite taille
                                                                    قَصِير س قِصار (12)
113: limiter qc. à
                                                                     II قصر ٔ ه عن (1)
                                                                           تَقصير (4)
84, 89, 129, 202: insuffisance
                                                                            مشهر (2)
28, 104: insuffisant
                                                                       VIII اقتصار (1)
 اقتصاد .v :193
                                                                      x استقضر ه (1)
 165: trouver court, insuffisant
                                                                 * قضر ۽ قصور (4)
 17, 61, 63<sup>2</sup>: palais, château
                                                                         * قاصية (1)
 192: le point le plus éloigné, limite, maximum
                                                                             (3) المتناق
 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond
                                                                         x أمنتقص (1)
 206: approfondi
 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: وإن تُصيب الغرَر
                                                                        قضيب (2)
   إِن [قصيب الثمني] في حلتة: et ibid., 100-305 وبها كان من عظر على صورة قصيب الثملب
                                 الأسبونة إحد شطويه عظير في صورة المثقب والآخر عصب ولحير
 18: minceur de la taille
                                                                         * قصافة (1)
                                                                             قضيف (1)
 29: à la taille mince
 _, 56, 138: juger, décider, établir; ل على __, 63, 90: décider __
                                                                        * فطي -- (5)
   en faveur de... contre...; ie -, 88: condamner qu. pour qc.
 190: destun
                                                                              نصا (1)
 56: question, affaire
                                                                              ثضية (1)
 132: prendre fin
                                                                         vii الْقُطَّى (1)
```

TO 01 0	(D)) = i
72, 81: fin	الْقِصاء (2) * قط (7)
passim: jamais	* أصطر (2)
96, 122: fait de froncer le visage (opp. à تبسير)	قاطِب (1) قاطِب (1)
121: employé comme prénom	قطرب (1) قطرب (1)
122: qui a le visage sévère	عموب (د) * فطر (1)
23: gouttes de pluie 23, 24, 88, 104, 117: couper; traverser; interrompre, couper	* قطم َ ه (5)
court à; départager; aller à qu. (vêtement)	(0) = ,22;
196: rupture, cessation (opp. à استشاف)	قَطُم (1)
16, 59: décisif, péremptoire	قاطم (2)
	عَقِطِوءِ (2) عَقطوءِ (2)
149, 161: interrompu	معطوع (2) الانمقطمات (1)
104: parties séparées, détails	
14, 26, 49, 207: se couper, pouvoir être coupé; s'interrompre	vir انْقَطَم (5) ,
cesser; J. —, 83: fréquenter	/1\ 0 w's
95: interruption	القطاء (1)
69: qui vient derrière (se dit du gibier) (opp. à نطيح); v.	* قىيد (۱)
FREYTAG, Einleitung, 163 177: fond	/ # \ •• <u>•</u> #
	* قشر (1) * تاب (1)
168: nuque	* قفاً (1) * قافية - قوامر (1)
177: rime	" فاقيلة ← قواف (1) ♦ ناف (7)
passim: petit nombre	(7) 🖏 *
passim: rare, peu abondant, une minorité	فلىل (24) ئىرىتات (1)
105*: employer peu de	(1) (1) 11 (1)
27: faire peu de	iv آئل (1) انځنځ (2)
37, 165: trouver peu abondant	x الستقل (2) در (3)
passim: cœur	* فلْب ہو قَارِب (16) * اللہ اللہ اللہ
44: métamorphose 168: à l'envers	* قلب (1) تشار (1)
	مَ قُ لُوب (1) مَنْدُون (شَارَ مِنْ اللهِ
44: être bouleversé	vii انْقَالَ (1)
56: endroit où l'on se retourne, où l'on se meut	المنقلب (1)
69: femme dont les enfants ne vivent pas. Les Arabes croient	· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·
pour qu'elle puisse en conserver un en vie, il faut qu'elle m	
d'un noble qui a été tué par traîtrise; v. Lisān et Tāğ,	rad. QLT; FREYTAG,
Einleitung, 153	A A S M M S
10: nommer qn, à une charge officielle	(1) s ŽŽ II *
10: être inquiet, troublé	* فَالِقَ _ َ (1)
592: inquiétude, peine, ennui	قلق (2)
153: troubler, inquiéter	ıv افلق (1)
103, 110, 111 ² , 142: calame	* et (5)
643: «climat», région	اللم به افاليم (3)
110: bonnet pointu	 اقتاب براقالید (3) قائسوة (1) قشة برقت (1) قبر (8)
61: sommet	* قِمَة * قِمَر (1) ************************************
29, 55, 103, 112 ² , 114, 168, 175: lune	* فيتر (8)

128, 196: coups légers; fait de dompter	* قبْم (2)
203: soumis, dominé	مَقْدوء (1)
178: s'introduire furtivement dans	vn انْقَبَمَ فِي (1)
61: lampes de terre	• تناويل (1)
4, 110: voile	* إناء (2)
25: contentement, sobriété	* إثناعة (1)
57: témoin dont la véracité est satisfaisante	مَثْتُم (1)
79: hérisson. Cet animal mange des serpents (Hay, II, 18 (1)	* قُنْفُد ﴿ قَنَافِدُ
=52); quand il attrape une vipère par la queue, il se met en	
reptile qui ne peut atteindre sa peau pour le mordre (Hay., I	V, 55 = 169
128: roseau, canne, lance	* قناة (1)
88, 94: conducteur; v. E.I., s v., II, 676	* تاپد (2)
172 arc-en-ciel; v. E.I., s.v., II, 883-4; QAZWINI, 97-8, en donne	* قواس (1)
une explication scientifique	•
23. se coucher, s'arquer (dos)	v تَقَوْس (1)
123, 1762: poursuite et interprétation des traces laissées sur le sol	* ييان (3)
ainsi que l'établissement d'une parenté entre les individus d'	après leur res-
semblance (E.I., s.v., II, 1108-9). Qazwini, 265, fournit les c	leux définitions
ci-dessus, tandis que Mas'ūpi, III, 333, donne strictement	le sens فيافت à
de physiognomonie; le même auteur, (III, 341), précise qu	e la divination
ا رحر) est l'apanage des Qaisites, l'ornithomancie (کهانة)	est la spécialité
des Asadites, la عيافة (q.v رحر) une particularité des Banū	
ıl faut corriger et lire نيانة). Mas'ūdi ajoute (III, 342) que l	
trouvaient dans le voisinage des eaux se montrèrent plus hab	
vination, alors que celles qui vivaient dans de vastes déserts	excellèrent en
qıyāfa .	
176. qui pratique la qiyafa	قائِم حقافة (1)
passim. dire; 28, 57, 122, 207: parler; 115, 134, 135, 146, 154,	•
163, 1724, 1734, 174, 1752: penser, avoir pour opinion,	
professer une doctrine; & —, 133, 135, 186; exposer son op	mion sur, s'ex-
pliquer sur	a constant
passim: parole, dire, dit, exposé, propos; opinion, doctrine, théor	ie, (64) نزل
pl. de pl. اتريل 16, 83, 115: dires, opinions	7.8.8.1.1.1.1.1.1
104: propos oiseux	القيل والغال (1)
35, 96: parole, dire	مَعَالَ (2)
14, 52, 81, 109, 160, 184: être debout, s'occuper de, tenir heu de	, (6) >6 *
atteindre	/ 29 3
1 ² , 9, 35, 62 ² , 128: taille, stature 43: la Résurrection	قامة برات (7)
30, 59, 64, 178: existant, solide	الإسامة (1) قام (4)
25, 45, 131, 147, 156, 161: gens, groupe, peuple	قاير (4) ده (6)
108: stature, taille	قومم (6) قوام (1)
81: place, lieu	قوامر (1) مقام (1)
and homenal ware	(1) 700

91: redresser	n قوّم (1)
33, 72, 86, 94, 128: correction, éducation	تَقْويم (5)
43, 60, 75: établir, nommer; dresser, hisser; demeurer, séjournes	· (3) ⊅⊌∫ iv
204: droit	x ممشقیر (1)
1533: devenir plus fort	* قرِيَ _ (3)
10, 22, 38, 62, 113, 132, 134: force; vertu, faculté	قُوْهُ سَمَ فِيْرَى (7)
105a; fort	قوي (1)
199: enregistrement	* ۱۱ تغیید (۱)
78: bitume	* قار (1)
142, 57, 130: mesure, critère, raisonnement par analogie	 # ناس (4)
106: esclave chanteuse	* قيسة (1)

٤

passim: comme (64) ع *

passim: comme si (34) کائ کائ کائ (34) کائٹ کائٹ (18: comme si (1) کائٹ (16) کائٹ

- 77, 110: coupe, verre. Avec طاس «écuelle», ce doit être un jeu (2) خأس (2) طاس de mots qui avait cours à l'époque de Ğāḥiz
- 43, 106: foie, entrailles; la terre est portée par un poisson et les Élus (2) كيد * mangeront de son foie dès leur entrée au Paradis (IBN QUT., Muht., 10)

123: tambour (1) عَدَد * 32, 37: vieillesse (2) عَبُر * \$passim: grand, grave (6) كبير ۾ كِبار

 si le «soufre rouge» n'est pas à l'origine une substance utilisée par les alchimistes. Le Pseudo-Ğāṇiz, Mahāsın, 254, parle d'un chaton de bague en kibrīt ahmar qui brille dans la nuit; BERTHELOT, III, 30, 38, signale plusieurs traités sur ce produit et l'assimile (III, 209) au mercure oriental; c'est peut-être le sulfure rouge de mercure, le cinabre autrement appelé رنجئر

sund to to be de mercure, te emulie autrement appear	الرجيسل
39: remplir de terre, combler	* كَنَسَ بِ (1)
147: écrire	(1) _ こぎ *
passim: livre, écriture, lettre, inscription; 61, 204: Coran	کِتناب ہے گئیہ (12)
86, 159: correspondance	ні مُكاتَبة (2)
68: omoplatoscopie ou scapulomancie, inspection des	
omoplates des victimes sacrificatoires pour prédire l'aveni références; Massé, 239 et n. 2	
159. cacher, celer	* كَتَمَرَ ئِـ (1)
112: lin, toile de lin	* كئان (1)
132, 160: être nombreux, fréquent	* كَثَرُ ئِهُ (2)
passim: grand nombre, abondance	كبرة (9)
passam: nombreux, abondant, une majorité; اکثیر 112: ه کار 115, 158, 192, 197. la majeure partie, la plupait	کٹیر (28) souvent,
7: multiplier, faire beaucoup de	(1) /於 (v
34, 165: multiplier; trouver nombreux, abondant	x استَکنتر (2)
102. collyre	* كنز (۱)
106 usage de collyre	* تڭعىل (1)
116. beiner	(1) ニ な *
59, 92: peine, fatigue	(2) ば
147. nom d'une question juridique difficile dans le dre	* اکتریة (۱) nt de
succession (cas d'une femme laissant pour héritiers son	
grand-père, sa sœur germaine ou consangume). L'origin est très discutée; v. EI , s v., I, 233	ie de cette appellation
16, 60, 128: mentir, se tromper	* كديت 🔔 (3)
61, 136, 179: mensonge, imposture	کیب (3)
133: imposteur	كداب (1)
7: menteur	كدُوب (1)
5: démentir, traiter de menteur, ne pas croire	ת ک גי ט ז (1)
62: démenti	تڭدىد (1)
125: charger l'ennemi après avoir simulé une retraite	* کڙ ∸ (۱)
184: faire cas de, se soucier de	* vm اکتری ل (۱) * گراه ج اکری (۱)
17: la partie la plus mince de la jambe	
73: rhinocéros. Ğâhiz n'en a jamais vu et n'est pas absol	ament (l) گزاکت *
convaincu de son existence, malgré le témoignage d'A	cristote et des Indiens
(<i>Ḥay.</i> , VII, $40 = 123-4$). Mas voi, I, 387, lui reproche	précisément de dire
que la femelle porte pendant 7 ans durant lesquels le p	etit sort du ventre de
sa mère pour se nourrir	
9, 90, 124, 194, 199: générosité, noblesse	* كرّم (5) كرامة (2)
9, 55: générosité, honneurs	كرامة (2)

```
گرير (10)
passim: noble, généreux, précieux
                                                                     مکرم (1)
132: vanté, glorifié
                                                                      (1) ">را اكرام" (1)
75; se montrer bienveillant, généreux
20: qui fait un effort pour paraître généreux, bienveillant
                                                                    v 'شکر' م (1)
                                                             * IV أكرة لا على (1)
30: contraindre qn. à
                                                                x استَكُورَهَ لا على (آ)
92: contraindre on. à
                                                                       (1) 55 *
128: sphère, boule
كري (3) وآرجبهد (dryabhata) يبحث عن العال : 1493: sphérique. Birūnī, India, 134:
   ويتول اله الأرص والماء والريم وهي كلها مدرّرة وكدلك يتول بسشت (Vasištha) ولات (Lâta)
   إنَّ المناصر الخمسة التي هي الأرض والماء والناز والريم والسماء مستديرة ويراهمهر «Varâha)
  (mihira يتول إن الأشياء الظاهرة المحسوسة تشهد لها بالكرية وتنفى عنها سائر الأشكال
   Cette notion de sphéricité s'était répandue chez les Arabes et AL-KINDI,
   رسالة في أن العالم وكل ما فيه كري Fibrist, 256), avait écrit un ouvrage intitulé رسالة في أن العالم وكل ما فيه كري
   الفكل Cf. Qazwini, 275
 141: traduit par van Vloten (WZKM, VII, 237): «Lauf der
                                                                        الرَّوْيَاتِ (1)
   Kreise», mais ce mot demeure obscur; il est cité parmi les pratiques magiques
   dans Hay., VI, 72 = 233.
87: laid, dur (de caractère)
                                                                         (1) 5 *

 v *
 تكثير (1)

 199: gagne-pain
                                                                    viii اکتِساب (1)
 144: acquisition
                                                                         المتختب (۱)
 اضروري 144: acquis par l'éducation (opp. à ضروري )
 188: briser; على --, 148: fractionner (?)
                                                                     (2) = "x3" *
 14: se briser
                                                                     vn الككر (1)
 68: pierre philosophale
                                                                      الخيور (1)
 112: recouvrir
                                                                      (1) 1 4 4
                                                                     * كَفَعَ " (1)
 4: découvrir
 196: fait d'obliger qu. à se dévoiler, à se découvrir
                                                                       11 تُكَثِيف (1)
                                                                        * كفت (1)
 69: osselet des pieds (v. ارنب)
                                                                   * كَفُّ ئُـ عن (1)
 4: éloigner, repousser de
 110, 166: paume, main: إن الكنة 68: chiromancie
                                                                             ر (3) من ال
 24: filet de chasseur
                                                                         * كَلْمُة (1)
 89, 92: sanction (en bien ou en mal)
                                                                   * III مُكافاة (2)
                                                                   III محكافحة (1)
 138: lutte
 71, 136: commettre un crime d'impiété
                                                                       (2) 2 55 *
 129: impiété
                                                                             کلی (1)
 122: impie
                                                                             كافر (1)
 21: il te suffit de les [connaître, avoir, citer] comme
                                                               * كناك بهر إعلام (1)
    célébrités
 passim: tout, tous
                                                                         (57) 35 *
  18: tous deux, chacun d'eux
                                                                              (l) 攻
 59: fatigue
                                                                         - کلال (۱)
  110: bandeau, diadème
                                                                        إكبيل (1)
  56, 114: chien
                                                                  کئے ہے کلاب (2)
```

قَلْبَى Les mu'tazilites donnent (1) . ده . Les mu'tazilites donnent (1)

une interprétation allégorique de la croyance au remède constitué par le sang des rois, en disant que la colère se calme quand on a tiré vengeance d'un meurtre (Hay., II, 3=7; 113=310; MAID., I, 282-3)

mearite (414)., 12, 5—1, 115—510, visite, 1, 104 0)	
122: air sombre et austère	* كلوم (1)
121: employé comme prénom	(1) ન્યુડ
9, 83, 131: être épris de	* گلمت _ ب (3)
132: amour	كان (1)
2: épris de	گلِفُ ب (1)
73: brun, fauve	* الحلت (1)
112: peine, fatigue	* كَلْفَة ﴿ كُلُّفُ (1)
97, 188: imposer une tâche à qn.	(2) a تائت ته a (2)
2, 99, 105, 176: fait de s'imposer une tâche, une peine; affe	v تَكُلُّ (v (tation (4
20, 86: affecté	مُشَكِلِم (2)
28, 72, 96, 105*, 142, 143, 164, 1822: langage, parole, convetexte	rsation, (9) *X5 *
143: mot	(ا) تبات
86: conversation	III مُكالمة (1)
182: parler	v تَكَلَّرُ د (1)
155: qui emploie le kalām	م <i>شكل</i> ر (1)
181. rein	(1) 減 *
106, 168 altération du visage (par les soucis)	* کند (۱)
10: rendre triste, altérer le visage	الا أَكْبَدُ (1)
86, 100, 108, 1123, 164 · perfection	* كيال (7)
105 ^a , 110: parfait	كامِل (2)
178: se cacher, s'occulter	* گَمَنَ ئِے (1)
112: couvrir	(I) 7.35 *
102. fait de garder avec soin (de couver)	(1) 55
199: caché	تمكنسون (3)
66: trésor	* كذر (1)
187. gîte de gazelle	* كياس (1)
61: église	* كنيسة ﴿ كَمَانِسَ (1)
139: art divinatoire	* كبانة (1)
70, 183: devin, voyant; v. E.L., s.v., II, 665-7	کایمن جو گھاں (2)
4, 36, 182: être sur le point de (presque); لا يكاد 158, 198 il ne saurait	8: (5) <u></u>
13: foyer de forgeron. Le texte portait کير soufflet de forger	* کور (1) con،
et l'image, quoique grossière, paraissait fort acceptable;	
de أدحلتك et de la rime avec الصور, nous avons préféré lir	
de Hay., VI, 32, qui donne à l'expression figurée le sens	
épreuve » 10: mulet bardot, produit par l'accouplement d'un	(1) 1.51.5. 55.5 *
	خشق السابية مستد حسد احسان ي

10: mulet bardot, produit par l'accouplement d'un (1) كَرْدُنْ بِهِ كُولُولُ * cheval et d'une ânesse, d'après Mas'ûni, II, 408; mais cheval de train, produit du croisement d'un cheval arabe et d'une junient non-arabe, d'après Ṣahāh, s.v.

174 175, press étaile	• كۈكى چكواكِتُ (2)
174, 175: astre, étoile	
caisse en forme de courge», qui, dans l'Inde, «tier buque» et que Mas'ūni, VIII, 92 transcrit كنكة	
passim	* كان ك (242)
41 ² : existence; 54, 64: génération (opp. à الناد)	كون (4)
134: univers (?)	كيان (1)
passim: lieu où l'on se tient, endroit, position; oul cause de l'existence de	158, 191 ² : à (15) مكان
52: humilité	x اسټکانة (1)
69: cautérisation. C'est pour supprimer la pratique	consistant à (1) 🌠 *
cautériser des chameaux sains (v. عن) que le Pro ن من اكثرى ; v. Ibn Qur., Muht., 423 sqq.	**
126, 133: ruse	* يند (2)
13: v. کور	
201: la sagesse parfaite	 كير الكيس كل الكير
passim: comment, comment se fait-il que?	• كنت (74)
81, 140, 161 ² : modalité	كنية (4)
81: manière dont est faite une chose	• تَكَيْد (١)
68, 78: alchimie. La partie du Fihrist, 351 sqq. relative mistes a été traduite par Houdas dans Berthelot,	- - • -
68: le mot کـموس (κυμός) chyme, est bien connu da	* كيموس الصُّنعة (1) ns
le sens de masse alimentaire (Mafātīh, 811). Les Ih	
بله كيموس ما ولكبيوسه مزاح ما ٠ : (écrivent (II, 103-4	إن لكل بوء من السات أصلًا فأه
تُ الْكَيْمُوسُ وَلَا يَتْكُونُ مَنْ دَلَكُ الْكَسَمُوسُ ۚ إِلَّا دَلْكُ النَّوءَ مَنْ ﴿	
désignant l'œuvre, l'expressio صمعة . النبات	

j

malgame de base qui sert à réaliser la transmutation

passim.	ل (347)	•
passim	(08)	•
passim	(328) ٧	*
passim	(29) 🕏	•
112: qui brille	مُطَلَأُ إِنْ (1)	•
31: qui n'est pas noble (opp. à کریر), vil	لَيْسِ بِهِ إِنَّامِ (1)	•
114: ce qu'il y a de plus pur dans qc.	(۱) لباب	
38: rester, demeurer	لبتَ (1)	•
27: ambigu	viii 'مُنْكَبِينِ (1)	•
75, 179: encens måle, oliban. Ğähiz fait allusion à son e	emploi (2) الباد	•
en magie et non à ses autres usages : blessures et saigr	nements de nez; QA	.Z.
wini, 228 précise que lorsqu'on en mâche, on obtient u mémoire et un esprit sain	n cœur pur, une bon	ne

6, 7, 33: insistance	* لَمِا ہ (3)
6: plus insistant, plus «collant»	(1) [‡] -11
50: bride	* ليام (1)
59, 68: insistance	
32: être amaigri par la vieillesse	* نا إلحاء (2) * لعيت _ (1)
105: dérouter qu. par	# II لَجْمَ لا ب (1)
53 ² , 112: chair, viande	* لحر (3)
1534 son musical, musique; v. Hay., V, 14=41 sur les effets des sons musicaux	* لَغْنَ ﴿ لَحُونَ (4)
110: barbe	(1) = *
5. chercher dispute à qn.	* III لاكبى لا (1)
27: extraire de qu. la partie la plus pure, éclairer (en résumant)	* ۱۱ أخص (1)
183: depuis	 من لَاك (1)
120. devant, à la disposition de	* أذى (i)
179: éprouver un plaisir, se délecter	(1) 主幼 *
116: délicieux (opp à عديد)	لديد (۱)
116, 179, qui fait éprouver un plaisir, agréable, délicieux	الا ملا (2) ملا
189. fréquentation assidue	* نزوم (۱)
203: imposer qc. à qn	٧١ }لرَّم ً ه ٧ (1)
24 ² , 38, 43, 103 ² , 108, 111, 126, 180, 205 langue (13) z	* لساب ح الش et الب
organe et idiome), 🚅, 24, 103 : langue de serpe	ent, s'emploie pour
	•
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83	
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83	= 250) ou un fer de (3) لطبع
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339)	= 250) on un fer de * كىلىت (3) كىلىنة ج كائيت (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182; subtil	= 250) ou un fer de * كطبت (3) الطبغة - قطائِعة (1) التقطب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité	= 250) on un fer de * لطبت (3) لطبت - لطائف (1) التلطب (1) التلطب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation	= 250) ou un fer de * كطبت (3) الطبغة - قطائِعة (1) التقطب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté	= 250) on un fer de * لطبت (3) لطبت - لطائف (1) التلطب (1) التلطب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser	* كطيف (3) الطيفة - أطائف (1) الطيفة - أطائف (1) الأنظيف (1) الأنطيف (1) الأطلق (1) الميت _ (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement	* كطيب (3) * كطيب (3) كطينة - نطائيث (1) تا تنطيب (1) تا إنطيب (1) * كيب _ (1) كمب (1) تملاعث (1) نيجة (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim	* كولىد (3) * كوليد (3) كولينة - كوانيث (1) ١١ تنطيد (1) ١٧ (لطب (1) * كوب (1) كدر (1) ملاعث (1) نيخة (1) * ليز (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante	* كطيب (3) * كطيب (3) كطينة - نطائيث (1) تا تنطيب (1) تا إنطيت (1) * كيب _ (1) كمب (1) نمازيث (1) نمينة (1) * ليب (1) نمازيث (1) نمازيث (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim	* كولى (3) * كولى (3) كولى الله (1) كولى الله (1) كا ألها (1) * كول (1) كم (1) ملاعث (1) ملاعث (1) * لمن (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit	* كطيب (3) * كطيب (3) كطينة - نطائيث (1) تا تنطيب (1) تا إنطيت (1) * كيب _ (1) كمب (1) نمازيث (1) نمينة (1) * ليب (1) نمازيث (1) نمازيث (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion	* كيليب (3) * كيليب (3) كطينة - نطائين (1) كا أنطيب (1) * كيب (1) * كيب (1) كمب (1) أملاعث (1) ألنية (1) * ليب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion 482, 177: langue passim: mot, parole (opp. à zui), langage (opp. à L.),	* كيليب (3) * كيليب (3) كطينة - نطائين (1) كا أنطيب (1) * كيب (1) * كيب (1) كمب (1) أملاعث (1) ألنية (1) * ليب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion 482, 177: langue passim: mot, parole (opp. à [image]), langage (opp. à [image]), forme (opp. à [image])	(3) عليم (4) الطبقة - لطبقة (1) الطبقة - لطابقة (1) الطبقة (1) الطبقة (1) الطبقة (1) الفية (10) الفية (10) الفية (10) الفيوس (3) الفيوس (3) الفيوس (3) الفيوس (13) الفيوس (13
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85: amusement 61: heux où l'on se livre à un jeu, stades 8: biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion 482, 177: langue passim: mot, parole (opp. à عند), langage (opp. à lance), forme (opp. à مند) 8: féconder	* كيليب (3) * كيليب (3) كطينة - كطائيب (1) كا الطبة (1) * كيب (1) كمب (1) كمب (1) ألمبة (1) ألمبة (1) * ليب (1)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85· amusement 61· heux où l'on se livre à un jeu, stades 8· biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion 48², 177: langue passim: mot, parole (opp. à منا), langage (opp. à المنا), forme (opp. à منا) 8: féconder 55, 155, 198: rencontrer (éprouver)	* كيليد (3) * كيليد (3) لطينة - نطائيث (1) ال تنظيد (1) * كيب (1) لد (1) لد (1) نيجة (1) * لين (10)
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83 lance (Timār, 339) 126, 152, 182: subtil 101: subtilité 78: subtilisation 105: agir avec bonté 87 jouer, s'amuser 85 amusement 61 heux où l'on se livre à un jeu, stades 8 biûlure, douleur cuisante passim 122. maudit 2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion 482, 177: langue passim: mot, parole (opp. à عالمة), forme (opp. à المنافة) 8: féconder 55, 155, 198: rencontrer (éprouver) 24: rejoindre, rencontrer	* كيليب (3) * كيليب (3) كطينة - كطائيب (1) الطينة - كطائيب (1) الطينة (1) * كيب (1) كمب (1) أمية (1) * ليب (1)

passim: mais	* نکين (7)
passim: mais	نكِيْ (5)
passim: pourquoi	(93)
passim: négation	(102) *
passim: lorsque	(7) は *
110: mèche de cheveux descendant derrière l'oreille	(1) 🛍 *
194: rechercher	• vm التَّيَنُ (1)
101: perspicace, qui a des intuitions justes; v. MAID., I, 35	* المَسِيِّ (1) 66.
11: négation	* لن (أً) * vnr مُرْجُوب (1)
167: qui lance des flammes	* VIII مُؤَمُّوب (1)
9, 31: aimer passionnément qc.	• لويجَ ب (2)
2: épris de	لهِجُ بِ (1)
100, 108: langue, langage	(2) ************************************
98: triste, affligé	* تَقْهُرِفُ (1)
26: inspirer	(1) بالقير (1) •
164: inspiration	إلهام (1)
120: occuper, distraire	* ۱۷ أَلَهَى (1)
passim: si (irréel)	* لز (48)
27: être clair, apparent	(1) ニディ *
142: blâmer	* لز (48) * لاسـُــــ (1) * لامـــــ (1)
12: blâme (خر 🗲)	أ وام (1)
203: blâme	لائِمة (1)
97: blâmable (opp. à معدور)	مَلُوم (1)
passim: couleur, teint; v. Hay., V, 20=56, 22=60	* لون ہے الواں (17)
70, 173: changement de couleur, métamorphose	\mathbf{v} تَلَوُّن (2)
154: cheville d'un luth; v. Mas'opi, VIII, 89; Mafâtih, 238	* مُلُوًّى ہو مُلاو (1)
52: que je souhaiterais!	* ياليتيم (1)
passim: ne pas être; 149, 169, 207: valeur de simple négation	* ياليُتَسِي (1) * لَيْسَ (32) on
9: convenir à	* لاق _ ب (1)
64, 76, 112, 158: nuit	•
36: être doux, de caractère facile	* لَيْلِ الْيَلَةِ (4) * لانَّ (1)
passim: négation	(43) h *
passim: ce que, quoi (interr. et rel.)	(340) ₺ *
112, 116: tant que	(340) և * (3) և *
28: peine, charge, dépense	 * مَوْثُولَة (1)
98: qui puise de l'eau	 * مَوْوَلة (1) * مايّج (1) * استثناء (1)
133: jouissance	* × استنتاء (1)
passim: quand	* مَقَى (24)
passim: comme	* مَقَى (24) * مِثْلِ (15)

```
مَقِل ب إنشال (3)
112, 182: proverbe, expression proverbiale; 98: idéal
82, 126; plus proche de la perfection, préférable
                                                                          (2) 1341
                                                                         (1) iš n
128: assimiler
                                                                          ئئييل (1)
128: assimilation
                                                                       HI متال (2)
170, 183: modèle (image)
                                                                    مَجويسٌ (1)
155: mazdéen, zoroastrien
137: se convertir au mazdéisme; Ğāhiz remarque (Hay., V,
                                                                      v تَبَعْسَ (i)
  99=326) qu'aucun adepte d'une religion établie ne s'est fait mazdéen
96, 100, 119, pur
                                                                     * مَحَقَ _ (1)
112: effacer, occulter, faire disparaître
مُحْق (2) 112; absence complète de clair de lune (nouvelle (1) مُحْقَق (1) 112; absence complète de clair de lune
  lune, conjonction ou syzygie)

    vin الشهر (1)
    الجهان (1)

99: mettre à l'épreuve
196: épreuve
                                                                 المد والحرار (6)
78, 113, 1754 le flux et le reflux, la marée On en trouvera
  des explications scientifiques dans Mas'ūdī, I, 244 sqq, Mi'Qaddasī, 12-13;
  Qazwini, 100-101, etc., et mythologiques dans R. Basser, 1001 Contes, III,
  136; Mas'ūdī, I, 244 sqq., Muqaddasī, 124-5, Tigāni, trad Rouseau, J.A.,
  1852, 128 L'explication par un ange qui pose et soulève son pied est attribuée
  au Prophète
15: le mètre madid
                                                                           مَديد (1)
                                                                       vm اختذ (1)
23: s'étendre, s'allonger
                                                                    * مَدَتِ : (1)
52: faire l'éloge de
                                                                           مَدْ = (3)
98, 104, 106. éloge, louange
                                                                          مذحة (1)
103: louange
                                                                * مَديدة ـ مُدُن (2)
51, 61: ville
144: bile
                                                                        مرة (1)
                                                                             (1) \checkmark
119: amer, amertume
34, 180 amertume, vésicule contenant le fiel
                                                                          مَرازة (2)
                                                                        * مَوْۃ (4)
972, 1242. for
46: passage
                                                                          غرور (1)
                                                                           مَنْرِ" (1)
106: passage (temps du.)
9, 24, 87, 186: l'homme
                                                                       * المراء (4)
25, 109, 182: femme
                                                                           (3)
                                                                          مُرِوْمة (2)
7, 85; dignité
                                                                   * × اشتبرا (۱)
* ۷ تَبَرُّد (۱)
79: regarder comme comestible et sain
122: état de rebellion (à l'égard des préceptes divins)
33, 76, 186: malade
                                                              مريص ـ مَرْصي (3)
106: état des yeux sans éclat par manque de collyre
                                                                  m ماری 🕆 (7)
53, 8, 18, 85, 196: ergoter, discutailler, chicaner
عر 13) 41, 33, 84, 33, 85: propension à la discussion stérile, à la chicane, (13) 41 عر
   esprit buté, inaccessible à l'échange d'idées (opp. à مناطرة )
67, 126: mêlé, impur
                                                                     * مَنروب (2)
                                                                  vm المُرَبِّ ب (1)
102: se mêler à, être mêlé à
```

```
(3)
7d8, 121, 122: plaisanter
assim: plaisanterie
                                                                     (22) - - *
                                                                     مَزام (21)
passim: plaisanterie
85, 121: qui aime à plaisanter
88, 1223; plaisanter qu. et avec qu.
                                                                  (4) 8 _ jia m
                                                        آمهارَ حة (1) et عزاج (2)
84, 124, 196: fait de plaisanter qu. ou avec qu.
102: qualité, avantage
                                                                  169: toucher qc., être tangent, contigu à
                                                               ا 🖽 ماس ه (1)
170: tangent, contigu
                                                                      میاس (1)
192: géométrie, arpentage
                                                                  مساحة (1)
42, 66, 2065: métamorphoser
                                                                 (7) _ مستحة
```

44, 206: métamorphose; hommes métamorphosés. Dans ce texte, (2) Gahiz se fait l'écho de croyances anciennes relatives à la métamorphose d'humains changés en étoiles (v. Suhail, az-Zuhara), en statues (v. Isaf et Nă'ila), en animaux (v. trbiyana, fa'ra); on trouvera dans Hay, I, 144=297, VI, 24=79, 47=155, l'attestation de croyances semblables à propos des lézards (anciens percepteurs), des serpents (<chameaux), des chiens (<peuple de ğınn-s). Avec l'Islam, des versets tels que V, 65 «Ceux qu'Allāh a maudits, contre qui Il s'est courroucé, dont Il a fait des singes et des porcs» (v. aussi II, 61, VII, 166) ne firent que confirmer les Arabes dans leurs croyances. Dès lors, les commentateurs se trouvèrent aux prises avec deux problèmes: à quels événements ces versets font-ils allusion, et que sont devenus les animaux métamorphosés? Les réponses à la première question sont nombreuses; nous retiendrons celle de Kisā'i, Qişas, 274 sq., pour qui les singes sont des Israélites métamorphosés au temps de David pour avoir pêché et fait cuire du poisson un samedi; les porcs, des contemporains de J.-C. qui ne croyaient pas en lui (tbid., 307). A la deuxième question, deux réponses opposées sont fournies. Pour les uns (IBN QUT, Muht, 326, Kish'i, 276, etc.) ces «métamorphosés» se sont multipliés; pour les autres, ils sont morts très vite sans se reproduire (Hay., IV, 23=68; SAMARQANDI, 131, etc.).

A propos de la création du porc, une autre croyance mérite d'être rapportée telle qu'elle est exposée par Olearius, Relation du voyage..., Paris, 1676, 2 vol, I, 549 (apud Massé, 189): «L'arche de Noé, surchargée par les excréments de ses habitants, menaçait de sombrer. Noé pria Dieu qui lui commanda de présenter un éléphant aux latrines; «du mélange de la fiente de cet animal et de celle de l'homme, il s'était incontinent engendré un pourceau qui démêla si bien toute la fiente avec le museau que l'arche se remit en équilibre. S'étant rempli les narines de ces ordures, il éternua et par cet effort, en fit sortir une souris qui remit Noé en de plus grandes peines qu'auparavant. Sur sa prière, Dieu lui commanda de frapper la tête du lion» qui, s'étant mis un colère, se mit à rugir si fort «qu'il fit sortir un chat de ses naseaux, qui se mit aussitôt à poursuivre la souris»; v aussi Tab./Zot, I, 112; Ibn Qur., Muht., 9, 364 et supra

110: tenir; عن ---, 35, 160, 207: s'abstenir de

```
1۷ أُمْكَنِي (1)
38: se trouver au soir, en tel état
154: queue du chevalet dans le luth; v. E.I., s.v., 'ūd, IV, 1039 b; (1)
  هو الشدم بالمسطرة التي يشد عليها الأوتار من تحت إنف العود وهو مجمع :Mafālīh, 239
 الأوتار من فوق
                                                                   * مَثِي " (1)
6: marcher
                                                                      v تَبَيُّى (1)
102: circuler
                                                                     مضر (1)
4: métropole
                                                           ٧١ أُعَينُ وَإُمُصِّ (1)
یا عامل تصیب إلیك : 145: injurier. qn. en lui disant
  ويا ماض حر أمك
                                                                    * مَضْم (۱)
159. mastication
                                                                   * مَضَى ﴿ (2)
115, 157: passer
                                                                    ماص (2)
۱۷ إمصاء (1)
103, 132: qui passe; passé
150. exécution
69: fait de demander, de provoquer la pluie, pratique anté- (1) البينطار x *
  islamique qui se distingue de l'utisqu', ce qui explique le changement d'appel-
  lation Quand la sécheresse persistait, les Arabes réunissaient le plus grand
  nombre possible de bovins à la queue desquels ils fixaient des morceaux de
  et de عثر (q vv.), montaient sur une montagne élevée en
  faisant un grand tumulte et mettaient le seu à ce bois (Hay, IV, 149-466;
  Timār, 461; Baihaqī, 441; Şahāh, s.v. سلم). Sur d'autres pratiques destinées
  à obtenir la pluie, v. Rameau d'or, 59 sqq, E. LAOUST, Mots et choses berbères,
  202 sqq.
                                                                      مَمِ (56)
passim: avec; en dépit de
                                                                      (1) nir
187. œil
                                                                   ا مَكُونَ مُدُ (1)
125: agir avec ruse
                                                                        مَخُر (2)
87, 182: ruse
                                                                π مَحْنَ ق (1)
10: donner prise sur
                                                                        (1)(1)
198: fait de mettre qu. en mesure de
                                                                   (2) 8 554 IV
113, 136: être possible à
                                                                       (1)
67; possible (opp. à ممتنم )
                                                                     v دُمَكِي (1)
105a: pouvoir, force
                                                                 یمانة ہے ملل (1)
137: secte, religion
                                                                     ا مُلالة (1)
132: ennui, lassitude
                                                                   (1) • XL(1)
122. en public, coram populo
                                                                    (1) 1 fair *
77: être salé
                                                                         (5) mis
31, 1002, 114, 126: sel, salacité, piquant
                                                                        آملاحة (1)
23: beauté, grâce
                                                                         آمليم (1)
101: salace
                                                                     * أنماسلُ (2)
167, 168: lisse
                                                                   * مَمَلَكُ ﴿ (3)
842: être maître de; 163: régner
443, 514: règne, royauté
                                                                         (7) おん
                                                                 مَمِلِكَ حِ مُمَلُوكُ (10)
passim: roi, Grand
                                                                       (1) مُنْلِكُة
138: royaume
```

	/O\ 115 A
175 ³ : ange	(3) W
passim	(500)
passim	* مَنْ (165) * مَنْ سُبِ (1)
95: accorder la grâce de	ت من شرب (۱) من شرب (۱)
107: force	(1) 💖 🍨
141: anneaux magiques, cercles tracés sur le sol quand le	
évoque les esprits; v. E.I., s.v. sihr, IV, 429a. Dans Ha	
a conservé la leçon مناديل qui ne paraît pas convenir, m	ais explique en note
عود الطيب par منادل	نم فیکیور و پسور
passim: depuis	* مُمَنْدُ (1) ، مُمد (16)
passim: empêcher, refuser	• مُنْمَ _ (15)
92, 95, 96, 118, 119: refus; avarice	كَشْع (5)
78, 105: être impossible pour, à	viii المُختَمَّ على (2)
67: impossible	ا منتیم (1) * انبیّة (1)
108: souhait	
98: vœu, désir	ممنَّيَة ہے مُمَّى (1)
187: mort	 مَنِيَّة بِ مَمايًا (1) مُهَد بَ (1)
50: faire un lit, préparer un berceau	
164: berceau	کھند (1) * کھن آ_ (1)
107: agir avec lenteur (?)	
108: lenteur	v تَجَهِٰل (1)
29: огух	* مُهاة (1)
663, 141: richesse	(4) りゅ *
28, 38, 1772, 187: mourir	🔹 مَاتَ ئِـ (5)
95: mort	مَوْت (1)
33: mort	کمیّت ہے کمواثمی (1)
150, 192: musique	 * مموسیتی (2)
127, 196: embellir, composer (artificiellement)	* ئىموسىيىتىي (2) * 11 ئىرق (2)
67, 101: affectation (opp. à 🗷)	تَن ويه (2)
passim: eau. Création de l'eau d'après Kisa'i, Qişaş, 6-7:	(14) · h. *
لتى الله بعد خلق [اللوح المحفوظ والقلم] دُرُة بيصاء في عظم السموات	قال اس عماس رضّه: ثد خا
لسان تسيَّح الله بكل لسان من تلك الألسن [كدا] بسمين ألف لغة ؛	
با عيون لُو أُنتست فسها الجبال الرواسي ما كانَّت إلَّا كدبابّات في البحر	- ,
بِ مَن هُولُ البَدَاءُ حَقَّ صَارَتَ مَاءُ جَارِيكَ يَمُوجُو بَعْضَهُ فِي بَعْضُ : قَالَ:	
في وقت إلا الماء فإنه لا يفاتر عن المسدس وتسبيحه اضطرابه واتحرُكه	
ن المخلوقات وجمله أصلًا لها [v. Coran, XXI, 31] تر نودي	
لًا • أن السكن فسكن يعتظر أمر الله وهو ما صاف لاكدر فيه ولا ربد	
Sur les rapports des quatre éléments, v. Hay., V, 6=16	
175: d'eau	مالِين (1)
103: miroir	ا وَيُعَدِّ (1)
32, 88: approvisionnement en vivres	* مير (2)
27, 200: rendre clair, distinct, monter distinctement, dist	
198, 200: discernement, distinction	تَسْيِرُ (2)
•	(1) -45-

28: se distinguer de	v تَمَوُّرَ من (1)
23, 97: pencher	(2) TJL *
27: faire pencher vers soi, plaire à	X استَمالَ ٤ (١)
78: émail; v. Berthelot, III, 40; Hay., V, 107-351	* ميا (1)

ن

passim: prophète. Sur le hadit اكنر بانة نني تط v. (12) الله الله الله الله الله الله الله الل	* نسيّ يه ون et أنبيّ
135; qualité de prophète, prophétie	أشُوْق (1)
137. se faire passer pour prophète, se présenter comme prop	
133: nom verbal, v. ci-dessus	ئَتَةُودُ (1)
133: faux prophète. Ğānız, Hay. IV, 122=378 renvoie sur	
qui est perdu فصل ما يين السي والمسيي question à son	
7. pousser (plante)	🔹 لئے کے (1)
114: aboiement	(1) テは *
126: vin	* ئىيد (1)
111. chaire (sous-entend ici: gouvernement d'une province)	
177: la langue nabatéenne (= araméen)	* اشطیة (۱)
129, 164, 176 déduction	 (3) استرنساط (3)
105 être trop noble pour	* نَسَلَ مُن عن (1)
91, 108: noblesse	لند (2)
101: noble	ئىيل (1)
127: se faire passer pour noble	v تَنْبُلَ (1)
124 flèches	* ينال (1)
163: perspicace	* ئېم (۱)
128, 196 fait d'attirer l'attention	11 تَنْسه (2)
198: attention, perspicacité	v قتلہ (1)
127: effleurer (une science)	* نَعَبَ _ من (1)
41: puer	(1) 🚣 😘 *
100: répandu	 مَشتور (1)
79. v. حهار	☀ بيجاز
39: endroit élevé que les eaux n'atteignent pas	* ئجَّب (1)
passim: astre, étoile; الحر 31: les Pléiades	 ائجر بو ئجوم (7)
133: astrologie	II سحمير (1)
95: fait d'échapper à, salut	* ئجاء (1)
109: action de ciseler (un poème)	• اینت (۱)
112: de mauvais argure, maléfique	* ئخس (۱)
56: faire profession de	* vnr التحقل م (1)
3: attribution frauduleuse à soi-même	انعِحال (1)
passim: nous	🍍 ئىشى (5)

26: timide	* مُنخوب (1)
114, 128: palmier	* تغد (2)
98: pair, émule	(1) ង *
67, 137: rare	* تادِر (2)
131: anecdotes, propos originaux	ئوادِر (l)
662, 1412: regretter, se repentir de. Nous ne savons à quelle	* ندم َ (4)
croyance l'auteur fait allusion ; cp. cependant le conte cité	par R. Basset,
1001 Contes, I, 94-95 et cf. Murtadi, 56.	_
7: regret, repentir	v تَنْدُم (1)
131: commensal	* ئدير (1)
125: commensalité	ווו יسادَمة (1)
69: ablation	* بَرْءِ (1)
59: dilemme	m يزاء (1)
96: contestation	vı تُبارُءِ (1)
	-
44: arriver, survenir à	* ئزِق (1) * ئزَلَ _ ب (1)
134, 155: descente (incarnation)	ائر ول (2)
160: habitants	بارد (1)
56: demeure	مَنْزَل (1)
11, 99, 110, 113, 175, 198 rang, classe, cas; mansion (lunaire)	, , ,
	* نَسُلَ أُهُمُ إِلَىٰ (
9, 144: généalogie	ر (2) نَــَــ (2)
176: parenté	یشم (۱)
12. analogie, conformité	m مُعانَسة (1)
74, 130 ² : métempsychose (1) تائم VI , (, ,
37, 38, 492, 53 · vautour. Cet oiseau passe pour vivre 500 ans (5	
(Timār, 376) et l'on dit en proverbe عبر من بسر (MAID, I, 51) اعبر من بسر (v. Lubad), «véritable vautour de Luqmān», appara	
dans des vers qui célèbrent la longévité d'un personnage	in assez souvent
114: adopter (ou affecter) le genre de vie, le maintien d'un	* v ئنٹ (۱)
	(1) Carry V -
dévot, d'un ascète	7.45 A 7.57 M
494: procréer	* نَسَلَ ـُـ (4)
45: descendance	رشل (1)
49, 113: zéphyr, souffle, air. Les serpents et les lézards qui atteignent la vieillesse passent pour se nourrir de l'air du temps (Ha	
73: animal imaginaire (?) qui ressemble vaguement à l'homme	•
au point qu'on en fait parfois une espèce humaine à part, en	, , <u>-</u>
et دناس (Hay., VII, 53=178). Caussin, I, 71 et Barbier	-
(Mas'ūdī, IV, 459) pensent que ce sont des singes (chimpanzé e	
nombreux au Yémen. Mas'ūdī, qui refuse de croire à l'existent	
(IV,17), signale pourtant que Mutawakkil avait chargé Hunai	
rechercher et que ce dernier en aurait effectivement rapport	-
	•
v. aussi Massé, 352; WZKM, VIII, 67; Merveilles de l'Inde, 40.	•

157: femmes	* يساء (1)
94, 107, 143, 1443, 158: oublier	* ئين _ (7)
94, 1192, 124 · oubli. On dit en proverbe: آف العلم النسمان (MAID.,	يسا ت (4)
I, 61)	, ,
119, 193 faire oublier	ıv إلى (2)
39: prendre nassance	• أَقَا ﴿ (١)
166: qui grandit	ىايدى (1)
105: lieu où l'on a grandi	مَدُفًا (أ)
10, 51, 63, 82: construire	الدا (4)
20: adjurer qn (au nom de Dieu)	* لَقَدَ _ (1)
109, 142 · réciter	iv أَنشَد (2)
	* نُشادر ct بوء
Hay, V, 106=349; E.I, s.v, III, 1034-5, art de RUSKA	
8 répandre, divulguer	* لَغَرَ ثِ (1)
81. divulgation	نَصْر (1)
132, 200 ardeur, plassir à faire qe	* لتاط (2)
121, 132, 200, dispos, ardent	نَسَط (3)
18, 131 se montrer hostile à	* لَضَتْ ثِـ ل (2
59 ² , 116· fatigue	لضب (3)
151: chant particulier des Arabes composé de trois genres	* تضب (1)
le زنان [chant des hommes montés sur des chameaux].	le smād grave
et le hazağ léger (Mas'ünî, VIII, 93), v E1, suppl, s v ghi	nā', 86-90, BAt-
HAQI, 395, CAUSSIN, Musiciens, 24, FRLYTAG, Einleitung, 140	- I
19, 53, 99, 132, 205: part	* تصِـب (5)
108 origine	* يصاب (1)
160: station debout	viii انتصاب (1)
72: conseil désintéressé	* نصحة (١)
21: aider, défendre qu.	* لضر 🚣 (1)
145, 207 aide, assistance	المُصْرة (2)
36, 58 partisan, auxiliaire	ناصر ہو اسار (2)
11 entraide, solidarité (opp à לשובל, א Maro, I, 285)	VI تماضر (1)
137 se convertir au christianisme	* v تَعْضَرَ (1)
106, 108, 126 pur, sans mélange, immaculé	* باصم (3)
12, 115, 148 mortié, demi	* يضب (3)
207: être équitable, rendre justice à, reconnaître ses torts ou	١٧ أيضَع (1)
ses erreurs	•
25 ³ , 26, 90, 99, 105, 131, 207: v. ci-dessus	إنصاف (9)
25, 28, 131, 1902: v. ci-dessus	-
39: descendre dans le sol et y être absorbé	نمصد (5) * نصّ (1)
47: nom verbal, v. ci-dessus	لضرب (۱)
10: faire bouillir (de colère), consumer; v. IBN QUT., Ši'r, 251	* أَنْضَجُ (1)
et glossaire	
106: cuit; figt.: qui mijote dans son jus, qui se consume	مُنطب (۱)

120: s'écarter de, éviter qc.	* تَضَعَ عن (1)
18, 1042: mise en ordre, disposition	* 11 تشخيد (3)
112: amaigri, alangui	* نِصْر (۱)
59: fait d'exténuer, de fatiguer	rv إنصاء (1)
69: qui arrive droit sur une personne (opp. à قميد)	* تطِيح (1)
3, 39, 55 ² , 61, 164 ² , 177: parler, exprimer, parler une langue	 * نطق (8)
être doué de la parole Avant la sortie d'Adam du Paradis,	tous les animaux
parlaient (Sidersky, 16), mais Dieu leur ôta la parole par l	
Gabriel (R. Basset, 1001 Contes, III, 15); v. Ibn Qut., Muh	t, 171, le même,
Ši'r, 279	
16, 20, 126: qui parle	ناطِق (3)
20: faire parler, engager à parler	ıv أَسْطَقَ (1)
passim: regarder, examiner, observer, réfléchir, juger possible	* تطر نے (19)
agir en faveur de	
68, 104, 2012: regard, examen, opinion	نطر (4)
23, 32: œil	ناطر (2)
9: semblable	لطير (1)
18, 178: apparence extérieure, vue	مَنْطَرِ (2)
85: confrontation des opinions	١١١ نماطرة (1)
40, 65, 132 ² , 198 ² : attendre	vni التطرّ (6)
199: attente	العِطار (1)
19: organisation, règle	* نظام (۱)
19, 201 · description	* ئنت (2)
	 لفجة - يما - (1)
156: sortes de cothurnes sans empeigne; sur leur licéité, v. IBN ḤANBAL, Wara ^e , 101-102	* يمال سِنْدِثَة (1)
86: oui	* تغير (1)
207: quel excellent!	(i) *
9, 58, 90, 105, 131: bienfait; bien-être, bonheur	نِعْجِهٔ (5)
71: combler de bienfaits	الأَلْعَمَ (1)
91, 94: bienfaisance	إنمام (2)
عصنور qui désigne un oiseau semblable au عصنور avec un bec rouge	* ئتىر (1)
152: chant, musique	* نغير (1)
108, 152: accent; mètre prosodique (?)	ئفية (2)
182: celles qui soufflent sur les nœuds (Coran, CXIII, 4), (1)	* المقاتات في المُقد
les sorcières qui jettent des sorts en faisant des nœuds (pa	articulièrement le
nouement des aiguillettes); v. Rameau d'or, 226; Doutré, 89	9; <i>WZKM</i> , VIII,
70-71; Chwolsohn, II, 138	
133: souffler, souffler dans un instrument de musique	* نَغَمْ _ (3)
86: efficience, capacité	* ئناد (1)
166: état de ce qui est sauvage, insociabilité	 لغور (۱)
33: disputer à qn. la gloire, le mérite	m نافرًا لا (1)
96: dispute, discussion	۷۱ تنافر (۱)

160: ne pas vouloir donner (par fierté, avarice, etc.) qc. à qn., le trouver trop précieux pour	* نَفِسَ ــَ بَ عَلَى (1)
200: précieux	لفِسس (1)
11, 13, 92, 194, 199: rivalité (avec une nuance d'âpreté)	الميسس (1) 111 أمماؤسة (5)
26: rival	- ·
20: rivar	مهاهِس (1) ه ان ان ان ان ان ان
passim: âme, personne, soi-même (32)	 أَنْفَسُ بِهِ إنفُس et لئة النّم (4)
52, 193: avantage, profit	مَنْدُمة (2)
53, 199: profitable	نايم (2)
49 tirer profit, avantage de qc	viii انطَّمَ بِ (1)
49: nom verbal	انبتناء (1)
68, 76. terrier, trou (v. Sa'd ibn 'Ubāda)	* ئنْق (2)
84 avoir du succès	* نَفَقَ _ (1)
36 être hypocrite envers qn.	* m بافق • (1) * لئي : (3)
20, 97, 104 rejeter, mer, écarter	* كئى ت (3)
135, 139. rejet, négation	- تَغَيَّ (2)
178 s'exclure l'un l'autre	νιι ثاني (1)
54° incompatible	ک ختافر (1)
106 percer	* نئب 🚣 (1)
32: gravure	* نَقْشَ (1)
102: pinceaux	كمارّت ٥١ كماتيس (1)
71: décroître	* لَقُسَ _ (1)
59, 142, 193 défaut, incapacité, sentiment d'impuissance	نثم (3)
54, 62, 84 insuffisance; diminution; 80. v Nil	نْتُصان (4)
26, 28, 128, 204. défectueux, insuffisant (opp à وافر et م	المعن (4) ال
32, 47, 48 diminution, décroissance	∨ تَخْصُ (3)
108, 119: diminuer qu, médire de lui	VIII ايگٽض ۾ (2)
202, 153: détruire, abolir; المادة —, 107: être extraordinan	~
54: opposition, antinomie, incompatibilité	vi تَناقُص (أ)
186: opposé, incompatible	مُشابِص (1)
193. destruction, ruine	viii اریقاص (1)
72: faim des récits à qu., converser avec lui	(1) • Jou m •
72, 108, 142. conversation	أمهاقلة (3)
7, 43: déplacement; changement d'idées	v تَتَثُن (2)
90: punition, vengeance	* نفت (۱)
71: punir, châtier	vm انظر (1)
119: être rompu, brisé, démoli	• vm اشکت (1)
66: cohabiter avec	* نگم <u>ن</u> ه (۱)
2 ² : stérilité, inutilité	(1) • _ &
79: ignorer	(1) <u></u>
94: ignorance	النجر (1) النجر (1)
•	
20, 33, 712, 123, 124, 131, 135, 139: mer, trouver répréher désapprouver	suble, (9) اسكر rv
26, 86, 165: négation, réprobation	(3)

ئوم (4)

68, 142, 143, 187: sommeil, fait de dormir

142: rêve Quand on dort entre deux portes, on est frappé par les génics (Hay., II, 75=207); sur l'incubatio (استهارة) v. Doutté, 410 sqq 166: action de faire hautement état de п گریهٔ ب (1) (1) 🖏 26: intention يي (2) 172; état d'une bête grasse 141: lecture conjecturale d'un terme d'origine persane (نيرنك) passé en arabe sous la forme مرسم ou درسم ct désignant une pratique magique, un enchantement; v. Hay, IV, 119-370; IBN QUT, Ma'arif, 178; Tiniār, 57, Ibn Badrūn, 109-110, Dozy, 5 v; Chwolsohn, II, 138 Le début du § 141 fait allusion à des pratiques énumérées dans des vers que nous reprodusions dans l'index, s v. Kuwair. En ce qui concerne le mot suju il demeure énigmatique ¥ 45 descendre تمنطة (1) 39. dépression, bas-fond x مُشتَفِيّر ب (1) 157 · adonné à 76 «vois qui apporte une nouvelle mystérieuse ou un avertissement on une invitation on aussi une inspiration poetique, expendant que la personne qui parle reste invisible» (EI, s.v., 11, 306-7). Un exemple caractéristique dans Šibli, 140, v. aussi Ha_{f} , VI, 62 = 20236. donne هات د1) (1) male 187 en état de sommeil المحائد (1) 125 lancer des invectives (1) Tai 36 dracas produit par qc. qui s'abat (1) Tar 32: état des paupieres garnies de longs cils

	(0) It of 25
130 ² , 132: faire un cadeau à	ıv أُمدَى إلى (3)
123: se faire réciproquement des cadeaux	vı گهادِ (1)
36: bien se conduire	viii الْمُثَدِّي (1)
passim	* هذا (52)
passim	تَعْذِهِ (19)
88: ainsi	مگذا (1)
108: rapidité, promptitude (?)	* كَمَدُّ (1)
107: tailler, élaguer	* آهذَت (1)
141: chat	* رهر (1)
187: chatte. On dit en proverbe أي من هزة et aussi أعق من هرة (Maid., I, 122)	هِزة (1)
I51: mortier	* مِهْراس (1)
29: d'Herachus (575-641 J-C.), empereur byzantin qui fit	* يعزقيلي (1)
frapper des pièces d'or et d'argent dont les Arabes se servires 333)	
62, 104: devenir vieux, décrépit	* كورم (2)
37: vieillards	تعونهمي (1)
	* كَمْرُأُ ` ٥١١ كَمْزِيْ
151: mode musical qui « se compose d'une série de temps (1)	
uniques égaux et tenus, son allegro de temps uniques égau	-
mais un peu plus viss que ceux du hazağ» (Mas'ūnī, VIII, 98	
ي تتوالى لَقَراتُه لَقرةً لَقرةً وهذا رسمه : فَنْ تَ	
ي شنواي تعرب تعرب معرب الدي يثير التلوب ويهسج الحلس VII, 28 ajoute	
TAG, Einleitung, 141)	,, ((1 1 KB1-
36, 116, 120, 121: plaisanter	* تمريل تـ (4)
96 ² , 97, 116 ² , 117, 196: plaisanterie	
•	ک مرال (7) مراد (۱)
121: plaisantin (employé comme prénom)	عَمْرُ ال (1)
	* کهسویر کو (۲) ا
Il s'agit donc, semble-t-il, du tirage . حساب الهسمير سوهي القرعة	
légal dans les circonstances de la vie où l'on éprouve une diff	-
une décision; v. Dourré, 375 et références. Le Fihrist, 31	-
attribués notamment à Pythagore, à Dū l-Qai فرعة	
etc., mais nous n'avons trouvé aucune autre attestation de	
probablement d'origine indienne; il y a peut-être une rel	
(dans un vers d'al-'Ağğāğ, apud ĞAWĀLīQī, 82) glosé par "	ct استغراء الغرام
le verbe شَــْرَ (Şaḥāh, s.v.)	
114: collines, monts allongés	 مَضبات (1)
94: faute involontaire	* كَفُوة (1)
passim: est-ce que	* تمن (58)
103: croissant de la lune	* مِلال (1)
95: inquiétude	* كَمَام (١)
47, 119, 130: périr	(3) Tale *
94, 95, 119: perte, ruine	مَلَكَة (3)
35: perte, ruine	n گڼېکټ (1)
	•

```
(1) Edd IV
7: faire périr
                                                                   x منتقلك (1)
27: perdu
                                                                     - كَلُوْ (1)
8: viens ici
                                                                     (5)
bassim: cux
                                                                         ههًا (1)
187: eux deux
                                                                     (2)
10, 205: souci
                                                                         (I) The
108: préoccupation
                                                                     (1) 1v
16: préoccuper, importer à
                                                                        (2)
143, 200. important
                                                                ١٧ أهمال (1)
89: négligence
                                                                    المساك (4)
passim: là, il y a
                                                                  النبا ب (١)
28 se trouver bien de, se réjouir de
                                                                    (2) هندي
45, 156 indien
                                                                        منديّة (1)
79, espèce de vipère vivant dans les ruines et dans les maisons où
  elle est introduite avec le bois à brûler; sa morsure est mortelle, v. Hay, IV,
  42 - 121, 76 - 226, 79 - 238
                                                                     إهداراتي (1)
29 d'origine indienne (sabre)
                                                          المو (80) ، مِن ر25)
passim
                                                                 ٧ تُقود (1)
137; se convertir au judaisme
                                                                 ٧ مُحَهَوْرِ (1)
131 téméraire
                                                                    (2) × × ×
176, 190 ccux-ci
                                                                     (3) win
1, 9, 35. tête
                                                                   هام ( pl ) (l)
69 chouette représentant l'âme du défunt chez les anciens
  (صدی --- Arabes (
                                                                   (2) أ مان أ
5, 55, etre méprisé, jouir de peu de prestige
                                                                     vı گهاۇن (1)
196. indifférence
                                                                      مُتهاور (1)
94. indifférent
                                                             كُوك مِنْ أَهُواء (3)
7, 85, 145: passion
762 mener à l'abîme (Coran, VI, 70), captiver, rendre fou
                                                                 x اشتَهُوى (2)
                                                                     (9) si 💉 🍍
passun air
                                                                       تموائي (2)
112, 152, d'air, à air

 ٧ ثقياً ب (1)

127: se parer de
                                                                  (1) a ____ (1)
105a: éprouver une crainte révérencielle pour
95: crainte révérencielle
                                                                        المنتة (١)
93: plus intimidant, plus digne
                                                                        (1) (i)
145. inspirer à qu. une crainte révérencielle à l'égard de
                                                                 ıı ميّب م من (1)
                                                                    (1) منكل
75: en magie, ce mot paraît avoir deux sens: a) amulette ou
   talisman (تدريد ) portant des figures ou des formules magiques (Dozy,
   s.v.), que l'on porte pour se mettre à l'abri de l'envoûtement et du malheur;
   v. Hay., VI, 72 = 232; Steingass, 1521 -- b) médium à incarnation (Van
   VLOTEN, WZKM, VII, 236, traduit par Gefäis, Vehikel) ainsi qu'en témoigne
   le passage survant (llay., VI, 6=199): حريص عني إحانة المزيمة (q v ) حريص عني إحانة المزيمة
   ولكن البدن إذا لر يصلح أن يكون له هيكلًا لر يستطم دحوله : والحملة في دلك أن يتبهّر
```

باللبان الذكر ويراعي سير المشاري ويغتسل بالماء القراء ويدء الجباء وأكل الوهومات ويتوتحتى في اللباني ويكار دخول الغرابات حق برق ويلطف ويصنو ويصور فيه مشابه من الجن ؛ فإن عوم في اللباني ويكار دخول الغرابات حق برق ويلطف أونه ممن لا يصلح أن يكون بدنه هيكلا لها للهراب عند دلك ولر يُجَب فلا يعودن لمثلها فإنه ممن لا يصلح أن يكون بدنه هيكلا لها Hay., IV, 61 == 185

38, 134 = «ce qui existe en puissance, ce qui à proprement parler (2) مَيْنِ * n'existe pas (n'a pas de forme) mais peut devenir quelque chose en prenant des déterminations opposées» (E.I., s.v., mādda, III, 84); c'est la matière primordiale, v. Mafātīḥ, 136; Iḥwān aṣ-Ṣafā', II, 2 sqq.; Excerpte, 222 n. 3

9

passim: part. de serment

42: allusion à l'expression عنات الازر qui désigne une espèce de (1) *

champignon à surface velue. On ne sait ce que représente عنا bien qu'on puisse y voir un rapport avec عن المنات الابر الكان V.

MAID., II, 279

125: malsain, insalubre

(1) *

(1) *

(2) *

(VIII, 91) qui cite les paroles d'Ibn Hurradadbeh, «au rapport de Fandoros

(VIII, 91) qui cite les paroles d'Ibn Hurradadbeh, «au rapport de Fandoros [Πανδώςςς, v. ibid., VIII, 418] le Grec, les quatre cordes [du luth] correspondent aux quatre tempéraments: la corde zir correspond à la bile jaune, la corde double (maind) au sang, la triple (mailai) à la pituite, la corde bamm à l'atrabile».

* نټيرة (1) * نئن ً ب (2) 120: relâche, répit 3, 88: attacher foi à, être assuré de 95: confiant واليق (1) 58, 67, 89, 201: confiance (4) zzt (3) * 94, 104, 166: devoir, falloir راج (2) 12: obligatoire: 34: devoir 904, 124, 169: imposer (6) iv إيجاب (1) 12: obligation, caractère obligatoire 90: exiger, nécessiter x اشتوانها (1) passim: trouver, constater, juger; 4 -, 165: se facher contre; * وَيَوْدُ (24) passif: 302, 168: exister 178: existant کوچود (1) 105*: bref, succinct * تجوز (1) 108²: concision 10 إيجاز (2) 7: bref, concis (orateur) الموجز (1) 88: faire souffrir ا الرَّجُمُّ (1) 97: honte (۱) تبت (۱) passim: visage, aspect; على الدهر 56: jadis, il y a longtemps (16) على الدهر

52, 84, 108, 162: côté, point de vue

203: adresser qc. à	n رَجْبَ مِإِلَى (1)
141: (lecture douteuse)	توجیه (1)
passim: seul, unique, même	* واحد (13)
50: seul	وَرْحِدَةُ ﴿(1)
592, 97, 106: tristesse, isolement farouche	* وُحِيْة (4)
75: s'isoler, se mettre à l'écart de	٧ قَوَمُحشَ من (1)
166: goût de la solitude	X استِيحاش (1)
125: malsain, indigeste	* وَخير (أ)
8: amitié	* _رُدُدُ (1)
117, 183: amitié	عَوَدُة (2)
123: amitié réciproque	vr تُرَادد (1)
8, 126, 143, 175, 1912, 205: laisser, abandonner	* وَدَءَ _ (7)
28 caractère, esprit conciliant (opp. à معادية)	III أمو ادعة (1)
78: macération dans l'eau. Peut-être s'agit-il de l'amollis-	* π تُورِدِين (I)
sement de la pierre à l'aide du vinaigre; v. E.I., s.v. Kimiye	ī'
	* داد جازدية (
167: miroir métallique	* ودينة (1)
7, 89, 117, 156. engendrer, provoquer	* قديلة (1) * ۱۷ أوزك (4)
1992: se produire	* قرَة ﴿ (2)
les tenants et les aboutissants المرارد والمصادر	كوارد (1)
132, 205. amener, présenter	١٧ أورّدَ على (2)
42: allusion à l'expr. ست وردان cloporte	* قردوان (1)
37, 49, 53, 188: ramier	* دَرْشان (4)
30: feuilles d'arbre	* وَرَق (١)
76, 103: feuille. Le صاحب الورقة est sans doute Šarik ibn Ḫunā	دَرْنَة (2) sa
qui alla au Paradis et en rapporta une feuille d'arbre (Hay.,	
41: gecko, tarente. D'après la croyance générale, lorsqu'Abraha	* قرطة (l) am
fut jeté dans la fournaise, tous les animaux de la terre s'effor	cèrent d'éteindre
le seu, sauf la tarente qui soussia dessus, et la chauve-souris	qui l'attisa avec
ses ailes. Aussi la tarente, qui est l'alliée du Démon, doit-e	lle être tuée, sur
l'ordre du Prophète; cet acte procure la rémission de 70 péc	hés; v. Hay., IV,
97=289; IBN QUT., Muht., 10	
19, 952, 101, 172: poids; 1522. rythme (équivaut à إِيلاءِ v. Mas	🕈 قرت (8) تات 🕈
VII, 97); في هذا الورث (117: à ce compte-là	
126: plus pondéré	از زڈ (1)
101: proportionné	مَوْزُونَ (1)
142: comparaison	ш نموارَنة (1)
46: milieu	* وَسَط (1)
23: être assez large pour contenir qc.; 192: être possible, perm	· · ·· · •
15: large	وايسم (1)
12, 105*, 108: ampleur	شمة (4)
24: élargir	ıv ارتسر (1)
107: avoir la latitude de	vm النَّسَمُ (1)

	(O)
67, 97: marqué (opp. à نفل ')	 تموسوم (2)
59: obsessions, hantises	* وساوس (1)
24, 29 ² , 90, 91, 133, 153 ² : décrire; louer	* وَصُنتُ ﴿ (8)
19, 24 ² , 93, 98, 99, 103, 104, 111: description, portrait mé	النصف (9) Lioratif
louange	
99: celui qui décrit, peintre	واصِف (1)
86: vanté	<i>غواصو</i> ف (1)
28, 91 ² , 176: forme, sorte, attribut	صِلَة ج ات (4)
12: réunion (opp. à نصل)	* وَصْل (1)
30², 149, 161: réuni, continu (opp. à مقطوء et مقطوء)	تمو ن صول (4)
135: lieu	صِلة (1)
110: être en contact avec	vni اتُصَلَ ب (1)
95: contiguité (opp. à تعطاء)	المُصال (1)
110, 170: en contact avec, contigu à	مُعْصِل ب (2)
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	* قضم ج أرضاء (1)
13, 25: clair	واضع (2)
140, 175: placer; 99: avilir, abaisser	* وَضَعُ ــ (3)
13, 131, 200: bassesse, avilissement (opp. à رفعة)	ضَمة (3)
10, 82: humble	(2) قصيم
155, 156: auteur	واضر (2)
•	
passim: lieu, place	َ وَقِطْمَ بِهِ نَمُو الصِّمُ (13) VI تُواضَّم (1)
190: modestie	۷۱ نواضم (۱) * قطه (۱)
69: v. באלים .	
133: adaptation	III أمواطأة (1) الله أمواطأة (2)
34: menace	* وعيد (۱)
94: menacer	🗴 تَوَعْدَ (1)
34: menaçant	VI مُعتواعِد (1)
128: exhortation, avertissement	* وُنْعِظ (1)
28, 204: complet, plein, copieux (opp. à ناتس)	* وافر (2)
92 ² : conformité	• روفتی (2)
25, 105: assistance divine	١١ تَرْفيق (2)
108, 133: être conforme à, concorder avec	III واقتيّ هـ (2)
28: concorde	رِفاق (1)
11, 16: s'accorder (opp. à ختلف); 133: arriver par hasard	
201: remplir envers qn. (une condition)	* وَفِي ﴿ • ﴿ (1)
28: recevoir complètement, être rempli	× استئوقی (1)
7: impudence, impertinence	(1) 1
131, 196: insolent, impertinent, impudent	قائم (2) * ٍ v تَوَقَّدَ (1)
106: brûler, être incandescent	۷ دولند (۱) قَرَقُد (2)
1122: incandescence, fait de brûler	ا توقد (۱) * القار (۱)
121: gravité, dignité	(1) €U((1) • • • • • • • • • • • • • • • • • • •
51, 99, 139, 185: tomber, se porter (sur), produire un effet	· -
105*: effet	وُقرم (1)

```
38: bataille
                                                                         (1) 25,
                                                                      11 تُو"قبع (1)
110: apposition du sceau royal
                                                                      v ايتاء (1)
34: condamnation
                                                                         الموقع (1)
34: qui condamne
                                                                       v تَرَقُرَ (1)
132: attendre
                                                                   • وَفَعْتَ ﴿ (9)
ن ____, 34: hésiter à propos de; ع ____, 84, 192: s'arrêter sur;
  connaître; 104: remarquer; 163: retrouver, découvrir; عد -, 60, 200:
  s'arrêter devant qc.; 18, 90: hésiter à propos de
                                                                       الموقوف (2)
28, 64: exclusivement consacré à
                                                                         وَقِينَة (1)
97: arrêt
                                                                      v تَرَكُف (i)
2: hésitation
73: Damirī, Caire, 1330, II, 177, 88, déclare que les waqwaq sont (1) واقراق ا
  des produits de plantes et d'animaux (de même BAHAQI, 109); Hay, VII,
  53=178 les cite mais n'en dit rien de plus. Ce sont «des êtres qui ressemblent
  le plus à l'espèce humaine. Ils sont le produit de grands arbres auxquels ils
  sont suspendus par les cheveux. Ils ont des mameiles et des organes sexuels
  semblables à ceux des femmes. Ils ont le teint coloré et ne cessent de crier
  «wāq wāq». Quand une de ces créatures est capturée, elle se tait et tombe
  morte» (Abrégé des merveilles, 138 et 677-8) V. aussi Dimašqi, 367 qui en fait,
  avec le palmier et le cocotier, un corps intermédiaire entre les règnes végétal
  et anımal
                                                                      (3) 31
118, 129, 131: dissimulation, réserve prudente (opp. à اعلان)
                                                                      (l) ﷺ (v
89: préserver, garantir
                                                                       v تَوَتَرَ (1)
13: prudence
                                                                        المُحَوَّقِيرِ (1)
7: prudent (opp. à خبوط )
                                                                     vnı الْنَثِي (2)
125, 187: craindre Dieu
160: appui placé devant soi
                                                                  (1) とき vm *
                                                                      واکِد (1)
168: constant
207: garant
                                                                      * وَكِيلِ (1)
                                                                 vni اتْكُول على (1)
87: se fier entièrement à
                                                                         ایکال (۱)
124: fait de compter sur, de se sier à
48, 67: naître
                                                                       (2) 345
493, 130: descendance
                                                                          (4) 15°

    قلد - أولاد (8)

passim: enfant, produit, petit
 191: générateur
                                                                          والد (1)
 191: engendré
                                                                         عوالود (1)
 147: naissance
                                                                         ر لادة (1)
 12, 32, 46, 60, 62: temps de la naissance
                                                                         مِيلاد (6)
 129: disposition des astres au moment de la naissance; thèmes
                                                                        مواليد (1)
   généthliaques v. Dozy, s.v.
                                                                        (1) 35 n
 169: produire
                                                                  * v مُولَّم ب (1)
 6: passionné de
 106: consterné
```

106: frappé de stupeur	1۷ نمو لا (1)
62 ² : suivre	* دَلِي - (2)
136: amitié	(I) ŁYJ
69: v. אַצע	وَلَايًا (1)
43: clients (= non-Arabes), mawālī	تموال (1)
4, 72, 124, 1442, 166: plus proche, plus convenable, plus digne	ارن ی (6)
184: se charger de	٧ تَوَلَّى ه (١)
203, 205: s'emparer de, dominer qc.	🗴 استئوالي على (2)
903, 207: donner, accorder	• وَهَبْ ـ (4)
106: être incandescent	 v تُوَهِيمَ (1)
102, 128, 141: faculté perceptive, instinct	• تمر (3)
12: produit de l'imagination (opp. à معتول)	تموهوم (1)
32: faiblesse	* وَهَنِ (1)
10, 26: faible	وايمن (2)
52: délabré, faible	* واو (1)
71 ² : malheur à	* زيل لو (2)

ي

passim: part. du vocatif	₹ يا (14)
33: qui ne lasse aucun espoir, désespéré	 (1) أمو إلى (1)
66: si notre lecture est bonne (texte اللبهة), il s'agit d'une perle unique	* البتهة (1)
3, 14, 35, 110: main; au pl. اياد 90: bienfait, service rendu, d'où: obligation	* يَد (5)
58: peu important, minime	* يَسِير (1) * ياقوت (2)
109, 114, hyacinthe	
26: état de veille	(1) zhá: *
187: éveillé	يتظان (1)
122, 26, 28, 93, 97, 201: certitude acquise par le raisonnemen (opp. à قلة et غلة)	* يَقين (7)
86, 112: caractère bénéfique; heureux effet	* يُنِين (2)
29, 123, 1452: du Yémen	يَهان (3)
184: serment	يَجِين ۽ أَيْمَان (1)
passim: jour; 382, 76: «journée», bataille; يونمنز 160, 204: (3 ce jour-là, à cette époque-là; au pl. 322, 37, 39, 44, 64, 10 165: jours, temps, âge, époque	* غَوْم ﴿ أَيَّامُ (80 1, 123, 155, 157,

CLASSEMENT

PAR ORDRE DE FRÉQUENCE

Dans le glossaire, chaque mot est suivi, entre parenthèses, de l'indication de sa fréquence, mais pour faciliter l'élaboration ultérieure d'une liste-type basée sur des dépouillements multipliés, nous avons jugé utile de classer ici, par ordre de fréquence, tous les éléments de vocabulaire qui apparaissent au moins trois fois dans le texte. Nous avons tenu compte, quand cela nous a paru nécessaire, de l'indépendance des mots par rapport à la racine, mais nous avons souvent groupé verbe, masdar et participes, en additionnant leur fréquence respective, de sorte que les chiffres indiqués ci-dessous ne correspondent pas toujours à ceux qui figurent dans le glossaire

*							
24	قليل	32	جهل/جهل	61	41	552	4
24	مَقَ	32		60	الدي	500	يمن
23	الق	32	گيس تغس محشن	58	ھل	392	نيز
32	حؤقر	31	' حسن	57	کن 🔻	347	ل
22	أتمر	31	فصل ً/فضل	56	خَالَة	340	(ce que) L
22	حالت/خلاف	30	دعير .	56	مم	328	¥
2 I	ملويل	30	يوم	54	س ^ي ي -	242	کان
21	مازی/مر ۱-	29	ارص	53	-Jul	225	على
21	مز ا۔	29	دون	52	هدا	169	قَالَ
20	إسا	29	د کو / د ک و	51	1 .	168	عن
20	آهٰل	29	لأن	50	1	165	کمن
20	رغب ً/رغبة	28	بمن	50	صار	138	АĬ
20	فعلّ/فعل	28	با س	49	يعلير	131	قد
20	متع /مثع	28	کثیر حتَّق	49	يعلي	103	إلى
19	Lĺ	27	حق	48	لو	102	51
19	ونجل	27	حقّ	47	جمل	102	<i>ن</i> ز
19	هده	26	حَسَن	47	عبد	99	ပံု
19	وصف/و ض ف	26	حالُ	46	كما	93	ر اة
18	خلق/حلق	26	سَيِّب	45	طو ل	91	ان
18	زاد/زیاد ة	26	عمل/عمل	43	ما (النغي)	82	آه
17	أول	25	عرص/عوص	42	المن أ	80	j
17	غاية	25	عيب	39	أنت	80	هو
17	لو ت	25	نظرً/ تطر	38	قدر	78	10
16	بلتي/يلناء	25	مرسه/موس	35	صاحب	76	دنث
16	بن	25	هي	35	قتل/قيثل	74	کی د
16	حس	25	وجد	34	کأڻ	65	إدا
16	حليلة	24	ہاب	33	ای	64	عوف
16	قلب	24	سيم ً/سيو	33	جدً/جد	64	قو ل
16	تمذ	24	ظهرً/طهود	33	معنى	64	ك (مثل)
16	ię j	24	تحبو	32	المعيية	63	ر إي

8	مِدق	10	قطم/قطم	12	ظنًّ/ظنَّ	15	خر
8	صغور	10	قام	12	أعطى	15	ــر إلـــان
8	صلح	10	كويس	12	. سلي عاقب/عتاب	15	مند/تمه
8	صنعة	10	لىن	12	علة	15	عالم
8	ضحك/ضيفك	10	ملك	12	عادة	15	اختلف/اختلاف
8	عدد	9	∻ }	12	قصور	15	عنا
8	يعر ق	9	أمام	12	نبي	15	مكان
8	عزيمة	9	جسير	11	ي ة پاھر	15	أنصف/إنصاف
8	عظر	9	حسد احسد	11	أينتي	14	lhà
8	عيات	9	جميل	11	يلغ /بلوغ	14	راس
8	غبر	9	خاف/خوف	11	جاوز/مجاورة	14	طريق
8	أفرط/إفراط	9	دخل/دخول	11	جوهر	14	طلب ً/مللب
8	فهر افهر	9	أدرك/إد ر اك	11	احتج/احتجاج	14	معرفة
8	إقراد	9	دری	11	his/his	14	عشرة
8	تضة	9	دهب⁄ذهاب	11	دعا/دعا٠	14	عغل
8	انتظم/التطاء	9	رضي/رصي	11	ادعی/ادعا۰	14	rla
8	فخنر	9	مسألة	11	دليل	14	Ų
8	كدا	9	سىر حلغو	11	أر[د/إرادة	13	أخذ
8	للتص	9	طةو	11	شهدً/شهادة	13	3
8	ٽار	9	عيليد	11	صواب	13	شاعر
8	وزان	9	غلب	11	فلك	13	صورة • سر
8	ولات	9	کآوة س	11	قبيح	13	طيم <i>" ط</i> يم د داران
7	احد/إحدى	9	كلامر	11 11	سی /نسمان نام	13 13	فصل/فصل ***
7	اِذ *	9	7	11	نطق حر ل/حرال	13	قتٰلَ کتاب
7 7	أتمة	9	هو اء إيَّا	11	هون/هرن وق <i>ف</i>	13	لسان
7	أمر ً ددو	8 8	بدن	10	رب آ <i>ب</i>	13	لغط
7	باطل تىت	8	بدن ایطل	10	7/	13	أنكر/إسكاد
7	ب <i>نت</i> جری	8	بیس بعد	10	ับโ	13	وأحد
7	جون چن	8	بق/يساء	10		13	موضم
7	آجا <i>ب</i>	8		10	بعید بال حَبَر^	12	أضّل
7		8	جبل محكم	10	حَب َر *	12	2/5/2
7		8	خص	10	أخطأ	12	***
7		8	خط/خط	10	حا لص	12	n.
7	د ر	8	زمان	10	رد"/رد	12	چار
7	حن	8	سىيل سىغر	10	شر	12	450
7		8	يسغر	10	أشار/إشار:	12	خمر
7		8	ساحر	10	صافياه	12	-12/20
7	•	8	سلم/تسليد	10	طلد /خالم	12	ذ و/ذا <i>ت</i>
7	•	8	اشر پیوی	10	عجب	12	شدید نسرینسر
7		8	سوی	10	اعتدل/اعتدال	12	شکر/شکر تا :
7		8	شبهة	10	عاند/مماندة	12	صتر/صنر طبیعة
7	ملال ا	8	يشعو	10	قدّم/تقدير	12	طبيعة

5	فتح/فثم	6	هلك/هلكة	6	رقيم	7	تمجّب/تمجُّب
5	فساد	6		6	روب	7	عد
5	افسد	6	جهة صنة	6	اُدری	7	تعرص/تعرض
5	فات	6	إولى	6	سأل	7	اعتل/أعنلال
5	فاق	5	الد	6	يسرق	7	فضبلة
5	సేవ	5	أُلَّى/إِلْيَان	6	سَاكن	7	قائل متابلة
5	قصرً/قصر	5	اتخد/اتخاد	6	٠ اهــــه	7	قدير قدير
5	قلي	5	تاويل	6	سيف	7	قسه ً/قسه
5	كوتمر	5	بديم	6	 سليه	7	قسی <i>ر ک</i> یسیر قط
5	قلیر کرم مذہ	5	تهام	6	 بش باد ص	7	قلة
5	ن سل ً/نسل	5	جز •	6	شمس	7	قامة
5	لغم /نَفْع	5	چــة	6	أصب	7	قوة
5	تنی/بنی	5	Jan	6	طساء	7	كبال
5	وصو	5	جاد/جو د	6	عدّل/تمديل	7	لكن
5	وصم يد	5	حط	6	عوم	7	ŭ
4	آمل/ آ مل	5	أحق	6	عترب	7	ماريو/مهارحة
4	تا تمل /تا تُمل	5	حمل	6	تدآر	7 7	تمنك
4	أمن/أمن	5	خضير	6	عامة	7	نىجىر
4	اتّب/تانيب	5	'حلق	6	خق	7	انتتنكر
4	التدا	5	حلى	6	غريب	7 7	لغبة
4	ؠڐ۬ڶ	5	احتسار	6	فرق	7	نام ً
4	انصر	5	حقم /دفع	6	فأسِد	7	وثق/ثلثة
4	بول	5	دل	6	فكرة	7	آوجب/ایجاب
4	بيت	5	دهب	6	فر ت	7	ودء
4	ىياص	5	سر نوء	6	قَمَلَ	7	ميلاد
4		5	ر فم /د لم	6	قدر	7	يتين
4	ىيان _. تامر	5	ستو	6	مقدار	6	اکل/ای
4	چاد	5	سريع	6	اقتصد/اقتصاد	6	اسا
4	مچر	5	اسوك	6	إخضر	6	بطن
4	جمال	5	#1.±	6	قو هر	6	تلميد
4	چلس	5	شعاء	6	قو"م/تقويمه	6	ثنت/تفست
4	جو آب	5	شك*/شك	6	كسور	6	جزار معلة
4	جيّد أحب	5	شكل	6	کدت/کدب	6	محمة
4	أحبأ	5	اصطواد	6	تكلم/تكلف	6	حاجة
4	حجارة	5	طَرَف	6	کاد	6	حية
4	حديت	5	ظلام	6	ليل	6	دفيق
4	احدوتة	5	أطهر/أطهار	6	مذ	6	دامر/دوام
4	చిం	5	عر"ف/تمريف	6	مات/مو ت	6	డ్డు
4	حساب	5	تحضب	6	مبزنة	6	مدهب
4	أحسن/إحسان حضر تحفظ	5	عاكمر	6	لصيب نعمة	6	دمن
4	حضر	5	عيب	6		6	موآة
4	تحفظ	5	تفا فل/تفالحل	6	نافس/منافسة	6	ريبا
4	حيتامر	5	استفق	6	نهاية	6	يرجل

3	مثنى	4	وقم	4	# I1_	4	s s
3	سمون ثواب	4	وقع ولاد	4	عاقبة عقد	4	احتاج
3	حور جدال	4	وهب	4	حمد عاقل	4	خاتبر و د
3	تجر بة	3	إبل!	4	عبر	4	1خو~ حايلر
3	عبر جل	3	ټن ۳ن	4	عاش عاش	4	خاص خفت
3	بن جليل	3	بى آينح	4	عثر <i>ا</i> لِعث عثر <i>الِع</i> ث	4	خدير
3	ئوسام ئوسام	3	برس ادب	4	قفد	4	حاري أدخل
3	چا <u>م</u> د	3	تاديب	4	فهد فرق	4	رحس داری/مداراة
3	أجيد/إجباد	3	أدب	4	فارق	4	داء
3	جودة	3	ارتب	4	فضّل	4	دئپ
3	جاد/جور	3	الد أ	4	أفعي	4	رثاسة
3	چوف ّ	3	۔ آمن	4	تنارت	4	رجا
3	حبّ	3	أنى	4	قتالُ	4	رب رسول
3	حديث	3	21 T	4	قدم	4	ر رب مرسل
3	حدقة	3	آية	4	تقادم/تقادُم	4	رشيق
3	نمحرّ حوكة	3	پشو	4	قضد	4	رنۍ
3	حركة	3	آب	4		4	استراح
3	محرمة	3	ىدل	4	قضر تقصیر	4	زجر
3	حرآن	3	استبدل	4	قضي	4	رال/زوال
3	حازر	3	يدا	4	قياس	4	נצ
3	أحتنال	3	ى ادى	4	كيغية	4	سلامة
3	'محق	3	ېشر	4	لحن	4	بيد. سيد
3	يحلم	3	يشر أبطأ	4	أ لتي	4	ساق
3	حوت	3	بمير	4	لامر	4	شريف
3	أحوث	3	يعو ص	4	مدسورً / مناس	4	مشكل
3	تمحال	3	بغل	4	مر"ة	4	شهوة
3	استحال	3	بالمة	4	اسرۇ	4	شيطان
3	حيلة	3	بلاد	4	أ مساك	4	أصابع
3	حيو ان	3	يلىم	4	مصوي	4	صنف
3	خرف	3	يقعير	4	مو"ە/تبويە	4	ضثم
3	حقيف	3	بلا ء	4	مؤز	4	ضر"
3	خرفَ حنيف خليّ إخلاص أخلاص	3	بيز	4	ماتُّز مال تدم	4	ضئم ضر" طاعة
3	إخلاص	3	ત્ર	4	تدمر	4	اطلق
3	إخلاط	3	بلاء بر اب بمي بين استبانة تبم	4	رُلَ نشر النفا نلم	4	اطب/اطباب
3	خنفساء	3	بيّن	4	بشر	4	اطال
3 3	تغيبل	3	استبانة	4	أنشأ	4	طیر عجیب اعتدر/اعتدار
3	دما ء	3	تبع	4	تقم	4	عجيب
э 3	دھر ي 	3	تزاب	4	وحفة	4	اعتدر/اعتدار
3	مدور	3	تالد	4	أورث	4	کو ^م ص عویص
ა 3	تدویر و	3	تو ب ة 	4	ورشان	4	عريص
3	تدکر 	3	توثياء	4	سعة	4	عرّض
ა 3	تذگر ذئب مرتبة	3	~ ₩	4	ZA.co	4	اعترى
J	مر تنه	3	•0	4	اتصل/اتصال	4	عز"

3	تعجي	3	مُعْدَلُ	3	ضد	3	رجم
3	محض	3	غملة	3	يضعف	3	زحية
3	امر إة	3	غلبة	3	أصل	3	رشاقة
3	مريص	3	غلبة مستغلق	3	أطمع	3	رفية
3	معض امر أة مريص أمكن ملك ملك امتده	3	مسلمان مخدر غیط فو فحل فعمل تنامقر	3	أصل اطمم مليب	3	رهبة زوپ
3	ملك	3	la_t	3	مأير عشيق عجور إعد عدل عدل ممدن	3	روپ
3	ملك	3	ڤو	3	عتيق	3	سروز
3	امتنبع	3	فغل	3	عجور	3	سفاد
3	استنباط	3	تنا ُ قبر	3	أعذ	3	سليبر
3	نشادر	3	فاتدة	3	عذل	3	مسلير
3	نشبط	3	قدرت	3	ممدت	3	تستى
3	لصّب	3	تقدیر تقدیر	3	عداوه عدّب عدّب عدّب اعر الي	3	سنور
3	بصبر	3	تقديم	3	عدني	3	سهو
3	تاصع	3	قرأ / قراءة	3	عدث	3	سو ٠
3	يصم	3	قريب	3	اعر ابي	3	سواد
3	تىصيد	3 3	متقارب	3	اع⊼ر ص	3	تسثی سنور سو۰ سواد ساق سیل
3	لقسو	3	قر ص	3	عراف	3	
3	تسغص	3	أقصى	3	يعطير	3	شہاب
3	قضب نصر ناصع بصم تسمید نشش نشش نقش نقش ماقلة دعی	3	أقصى التضى	3	عطر عينب عتل	3	شرف
3	مساقلة	3	قَنْقَ / قَنْق	3	عقل	3	تشاغل
3	بخي	3	إقلىر قيا وة	3	عالم / علاب	3	شقبر
3	نوء	3	فيافة	3	علق	3	شكلة
3	أهدى	3	أقاريل	3	تعلير	3	صنر
3	أهرز	3	قويّ	3		3	صيّ
3	أُهرً هوى هامة	3	كد"/ كذ	3	بستخون عبصر عاد عود عود	3	شفع شكلة صغر صعق صحة صحة صحة
3	هامة	3	گري کفت کلب لحابي لحابي	3	عنصر	3	صحة
3	وجب	3	كعت	3	عاد	3	صدر
3	صمة	3	كلف	3	عو∙ں	3	صدیق صداقة
3	وافنق	3	لحابي	٠3	عير	3	
3	اتغتى	3	لحير	3	عواب	3	صفيحة
3	اتنق تر قد تقية	3	لطيعً لعو	3	اشتغر ق آغر ی	3	صغیر صواد چهقر
3	تقية	3	لمو	3	أغو ی	3	صورد
3	وعمر	3	ئنة	3	غصب	3	يصغر

ZIYĀD IBN ABĪ SUFYĀN, 122 — Vice-roi de l'Irak, dont l'énergie et la sévérité sont célèbres; m. en 56; v. E.I., s.v., IV, 1302-3, art. de LAMMENS.

ZUHAIR AL-BĀBĪ (?), 7 — Non identifié.

AZ-ZUHARA, 29, 41 — La planète Vénus; v. E.I., s.v., IV, 1309-10, art. de HARTNER. Gahiz fait allusion à la légende d'après laquelle Vénus était une prostituée qui, grâce à la connaissance du «plus grand Nom», put monter au ciel, où Dieu la métamorphosa en comète (IBN QUT., Muhtalif, 10). La tentative d'explication de Samargandi, 131, est intéressante: la légende est rapportée à Ibn 'Abbās qui voyait en Vénus et Canope des métamorphoses; Ibn 'Umar, quand il les apercevait dans le ciel, les insultait, parce que Canope était un ancien percepteur au Yémen (q.v. Suhail), et Vénus l'amie de Hārūt et Mārūt; en effet lorsque ceux-ci descendirent sur la terre, ils furent séduits par une femme d'une merveilleuse beauté à qui ils communiquèrent le mot magique grâce auquel ils pouvaient monter au ciel. Lorsqu'elle eut appris ce mot, elle s'en servit, mais Dieu la métamorphosa, tandis que Hārūt et Mārūt restaient à Bābil, emprisonnés; Samarqandi ajoute que selon d'autres, c'est une pure légende et que les sept planètes ont été créées ensemble, puis il conclut qu'un homme nommé Suhail et une femme du nom de Zuhara ont bien été métamorphosés en étoiles, mais qu'ils ne subsistèrent pas et allèrent en enfer.

ZOSIME, 191 — Il s'agit très probablement de Zosime le Panopolitain, savant grec du IIIe s. de J.-C., auteur d'ouvrages d'alchimic connus des Arabes; nous n'avons pas jugé opportun de rétablir la graphie correcte (رسيمورس), car la lecture رسيمورس s'est généralisée, et Zosime est même devenu Rosinus dans les traductions latines; v. Buḥalā', à l'index.

ZURZÜR, 33 — Chanteur célèbre du temps d'ar-Rašīd; v. Aģānī, à l'index.

- YAḤYĀ IBN ZAKARIYYĀ', 40, 164 St. Jean-Baptiste; l'auteur fait sans doute allusion à Coran, XIX, 13: «Nous lui donnâmes l'Illumination (hukm) en son enfance»; v. E.I., s.v., IV, 1211-12, art. de Carra de Vaux.
- AL-YAMĀMA, 37 Région de l'Arabie centrale; v. E.L., s.v., IV, 1218, art. de Grohmann; sur les vieillards de ce pays, v. supra Fargāna.
- YAMAN, 151 Le Yémen et les Yéménites; v. E.I., s.v., IV, 1218-22, art. de Grohmann.
- YA'ŪQ, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 22-3, Freytag, Einleitung, 350.
- YAZĪD IBN AL-HĀRIŢ, 137 On ne sait à quel personnage l'auteur fait allusion. On connaît de ce nom un poète des Ḥazraǧ qui fut tué à Badr (IBN Hišām, 182; Caussin, II, 312) et un gouverneur d'ar-Rayy à l'époque de 'Abd al-Malik ibn Marwān (Yāqūr, Buldān, III, 928).
- YAZĪD [II IBN 'ABD AL-MALIK], 151 C'est sur lui que les deux musiciennes de Médine, Ḥabāba et Sallāma (q.vv.) exercèrent une influence totale; v. E.I, s.v., IV, 1226, art. de Lammens.
- YUHANNĂ, 133 St. Jean, l'Evangéliste
- AL-YÜNÄN, 152 Les Iomens, les Grecs.
- YÜNÄN, 47 Fils de Japhet et frère de Qahtan, ancêtre des Grecs; v. Mas'uni, 11, 242-5.
- YONUS, 77 Jonas; v. E.I, s.v, IV, 1240-1, art. de HELLER.
- YUSUF, 163 Joseph; v. EI, s.v., IV, 1243-4, art. de HELLER.
- YOSUF IBN 'UMAR, 21 Gouverneur du Yémen et de l'Irak, m. en 126/744; il était de très petite taille; v E I., s.v, IV, 1241-3, art. de ZETTERSTÉEN.

\mathbf{Z}, \mathbf{Z}

- AZ-ZĀBIĞ, 64 Zabag = Sumatra; v. E I., s v, IV, 1247-9, art de Ferrand.
- ZABYA, 151 Chanteuse du Higaz. élève de Ma'bad; v. Agānī, I, 20; mais il peut s'agir aussi de l'esclave d'Abū Dulaf; v. Agānī, VII, 154.
- AZ-ZANĀDIQA, 138 Ce mot désigne ici très nettement les Manichéens.
- ZARĀDUŠT, 133 Zoroastre, Prophète du Mazdéisme.
- ZAUBA'A, 70 Nom d'un ğinn, chef d'une tribu de génies; on en fait un contemporain de Saţiḥ (q.v.) ou l'un des sept génies qui ont écouté le Coran; v. Mas'ūdī, III, 352, 364; Freitag, Einleitung, 167; WZKM, VII, 180; Damiri, I, 344; Hay., VI, 71 = 231; Iṣāba, nº 2832; Šiblī, 44; Reste², 151. Sur les tornades appelées Zauba'a, v. QAzwīnī, 92.
- AZ-ZIBBĀ', 63 Zénobie, reine de Palmyre de 267 à 272 de J.-C.; v. Mas'oni, III, 189 sqq.; Tab./Zot., II, 17 sqq.

- Tamim surnommė Şayyād al-fursān; il fut tué par Rubai'a Abū Du'āb al-Asadī; seul Hay., VI, 62=203 fait allusion à son ra'iyy; v. aussi Hay., II, 36=104, III, 132=426; Bayān, II, 185, III, 16, 19; Aģānī, XIV, 27; MAID., II, 11; 'Iqd, III, 290, 297 et à l'index; Ištiqāq, 138, 215; CAUSSIN, II, 572-3, 594.
- 'UTĂRID, 452, 155 La planète Mercure, qui joue un rôle important en astrologie; v. E.I., s v., IV, 1116-17, art. de HARTNER. Dans les deux passages où il cite Mercure, Ğāhiz fait sans doute allusion à la croyance d'après laquelle, chez les Indiens, cette planète provient d'une métamorphose analogue à celle de Canope et de Vénus (Hay., VI, 61=198).
- 'UTMĀN [IBN 'AFFĀN], 5, 89 —
- 'UYAINA IBN ḤIṢN AL-FAZĀRĪ, 89 Chef des Fazāra, il se convertit à l'Islam (parmi les مرائلة قلر بهر) puis prend part au mouvement de Țulaiḥa (q.v.), mais Abū Bakr lui accorde sa grâce; v. E.I., s.v. Ţulaiha, IV, 874a; Caussin, II, 457, 537, III, passim; Ya'QūBī, II, 66, 79, 144, 145; Bayān, II, 191; Hay., IV, 123=382; Usd, IV, 167; Ţabarī, à l'index; Iṣāba, nº 6151; Ibn Qur., Ma'ānf, 131-2.
- AL-'UZZĂ, 66 Déesse de l'Arabie ancienne; v. E.I., s.v., IV, 1127-8, art. de Buhl.
- 'UZZĀ SALAMA [IBN ABĪ ḤAYYA], 139 Devin de l'Arabie ancienne que Ğāḥiz considère comme le meilleur en prose rimée; v. Bayān, I, 280; Hay., VI, 62=204; Maid., I, 47 (à propos de l'expr. إلا حور فلا دو الله عنه).

W

- WABĀR, 39, 73 Pays et tribu de l'époque la plus ancienne, dans la moitié méridionale de l'Arabie; v. E I., s v., IV, 1131-33, art. de Ткатsch.
- WADD, 66 Divinité de l'Arabie ancienne, à Daumat Gandal; v. Reste², 14-18; Freytag, Einleitung, 349-50.
- WAHB AD-DALLĀL, 125 Il s'agit probablement d'un marchand à l'encan que fréquentait Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb.
- WÄŞIL IBN 'ATÄ', 166 L'un des fondateurs du mu'tazilisme, m. en 131/748-9; v. E.I., s.v., IV, 1187, art. de Wensinge.

Y

- YAĞÜĞ et MAĞÜĞ, 23, 77 Gog et Magog; v. E.I., s.v. Yadjūdj, IV, 1204-5, art. de Wensinck. Ces peuples seront si nombreux qu'ils boiront toute l'eau de l'Euphrate et du Tigre ou du lac de Tibériade.
- YAGUT, 66 Idole de l'Arabie ancienne adorée par les Banū Madhiğ; v. Reste², 19-22; FREYTAG, Einleitung, 350.

U

- 'UBAID MUĞĞ (?), 139 Ce doit être un devin et un magicien; il est cité dans Ḥay., VI, 61=199, v. Glossaire, s.v. هيكل.
- AL-UBULLA, 51 Ville proche de Başra, dont la fondation est attribuée à Ardašēr Ier; v. E.I., s.v. Obolla, III, 1036, art. de Kramers II est probable que la construction du rempart était mise sur le compte de Salomon ou des génies.
- 'ÜĞ, 38 Og de la Bible; v. E I., s v, IV, 1043-4, art de Heller, et supra 'Anāq, celle-ci étant la fille d'Adam, il est parfois appelé 'Üğ ibn 'Unq que l'on explique par la chute sur son cou d'une montagne qu'il portait (TAB / Zor., I, 51).
- UMAIM, 39 Personnage mythique, petit-fils de Sām, qui s'établit en Perse où il fut le premier à bâtir des demeures fixes, certains l'identifient ainsi à Gayōmart, mais d'autres pensent qu'il se fixa dans le pays de Wabār (q v); v. Mas'ūbī, I, 78, II, 105, III, 292-3, IBN HIŠĀM, 5.
- 'UMAR IBN 'ABD AL-'AZĪZ, 7, 182 —
- 'UMAR IBN AL-HATTÄB, 85, 89, 107, 122 ---
- 'UMAR IBN HUBAIRA [AL-FAZĀRĪ], 7 Général et gouverneur umayyade m après 105/724; v E I, s.v Ibn Hubaira, II, 411, ait de Zetterstéen.
- 'UMĂRA IBN AL-WALÎD, 76 Personnage assez legendaire de l'époque du Prophète; c'est lui que les Quraisites conduisirent à Abū Tālib en lui demandant de l'échanger contre Mahomet, les ginn-s le rendirent fou, v. Ibn Hišām, 168, sqq; Hay, I, 146 302, VI, 64 210, Isāba, nº 6817; Yaʿqūbī, II, 24, 28; Ištiqāq, 63, Tabarī, I, 1179.
- UMAYYA IBN ABĪ S-ṢALT, 134 Poète des Taqīf, m après 8/630. Une partie de ses vers traitent de sujets religieux et concordent sur plus d'un point avec le Coran; il est en effet probable que dès avant l'Islam, ce poète a puisé à des sources judéo-chrétiennes (v. Hay, IV, 65=196); la tradition le considère comme un des personnages monothéistes de l'intervalle (fatra) entre Jésus et Mahomet, car il se flattait d'être honoré de la mission prophétique; il annonça la venue d'un prophète, mais se montra finalement, par jalousie, hostile à Mahomet, si bien que celui-ci aurait dit de lui آمن ساق، v. Abriss, I, 97-8; Mas'ūdī, I, 136-142; Ibn Qut., Ma'ārīf, 28; le même, Ši'r, 279-81; Prolég., I, 211; Caussin, III, 82-3; R. Basset, 1001 Contes, III, 205-9; E.I., s.v., IV, 1051, art. de Brau.
- 'UQBA IBN SALAM, 21 Gouverneur de Başra de 147 à 151/765-68; v. Milieu, à l'index. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- 'UTAIBA IBN AL-ḤĀRIŢ [IBN ŠIHĀB] AL-YARBŪ'Ī, 70 Guerrier des

- TASM, 39 Tribu légendaire des temps reculés de l'Arabie; v. E.I., s.v., IV, 726-7, art. de Brau.
- TAYYI', 41 Tribu de l'Arabie ancienne qui émigra du Sud vers le Nord, et se fixa au sud du désert du Nefūd; v. E.I., s.v., IV, 654-5, art. de BRAU. L'expression طری الناهل est un jeu de mots provoqué par le nom de la tribu; l'auteur de l'Ištiqāq, 228, l'explique, d'après Ibn al-Kalbi, par «entourer les points d'eau de pierres».
- TIHFA, 37 Colline sur la route de la Mekke; v. YAQŪT, Buldān, III, 518.
- TUBBA', 44 Nom des anciens rois du Yémen; on ne sait auquel d'entre eux l'auteur fait allusion; v. Ibn Bābawaih, 102.
- TUBBAT, 64 Le Tibet; v. E.I., s.v. Tibet, IV, 780-2, art. de BARTHOLD. Les Arabes croient à l'origine arabe des habitants de ce pays; v. Reinaud, Inde, 42.
- TUGUZGUZIYYA, 138 Peuplade turque sur laquelle v. E.I., s.v., IV, 848-9, art. de Barthold. Ce peuple était manichéen au IV°/X° s., et sans doute aussi au siècle précédent; v. Mas'od, I, 288, 300; Bironi, Aţār, 206, 1.16 sqq.; Fluegel, Mam, 387.
- TULAIḤA AL-ASADI, 134 L'un des chess de tribus qui menèrent la ridda en se faisant passer pour prophètes v. E.I., s.v., IV, 874, art. de VACCA.
- AT-TAURĀT, 184 Le Pentateuque; v. E.I., s.v., IV, 742-4, art. de Horovitz.
- TÜMUQRĂT, 191 On pourrait évidemment songer à Démocrate, Démocrite et surtout Hippocrate, mais il y a probablement une lacune car les paroles prêtées à ce personnage sont tirées de la Yatīmat as-Sultān d'Ibn Al-Muqaffa' (apud Kurd 'Alī, Rasā'ıl al-bulaġā', 146) ou du Ğāwidān Hırad (ibid., 471) dont Ğāhiz s'est personnellement occupé. Le problème posé par cette citation dépasse donc le cadre de ce modeste index.
- AT-TURK, 160 Les Turcs.

SUWA', 66 — Idole de l'Arabie ancienne dont le temple était à trois étapes de la Mekke; v. Reste², 18-19; Caussin, III, 241-2; Freytag, Einleitung, 350.

T, T, T

- TADMUR, 51, 63 Palmyre. D'après la légende, Palmyre aurait été construite par Salomon avec l'aide des génies (E I., s.v., Palmyre, III, 1090-1, art. de Buhl). Mais des auteurs anciens s'élèvent contre cette croyance, notamment Ğāḥiz, Ḥay., VI, 57=186; v. aussi Hamdānī, Iklīl, VIII, 29-30, 135, Kisā'ī, 267 sqq.
- TÄHIR, 125 Il s'agit de Țăhir ibn al-Ḥusain, surnommé Dū l-yamīnain «l'ambidextre», qui fut un grand général 'abbāside, m. en 207/822; v. E.I., s.v., IV, 641, art de BARTHOLD.
- AT-TÄGIYA, 66 On ne sait quel tyran (au sens musulman) est désigné ici. TAHLĀN, 114 — Lieu-dit.

TAHYĂ, v. Bahyā.

- - a) الرحم est la muraille élevée par Alexandre contre les peuples de Gog et de Magog (Muḥaṣṣaṣ, IX, 153; Timār, 227; Rescher, Vac, s v.; Lane, s.v.); or Tamīm passe pour avoir visité, emporté par les ğinn-s, toutes sortes de pays inconnus; bien que R. Basser, Tamim Dari, ne fasse pas allusion au Radm, on pourrait penser que Tamīm est allé jusque là;
 - b) d'autre part, Tamim aurait obtenu du Prophète une dotation en Palestine (alors aux mains des Byzantins الروم), consistant dans les quartiers de Habrūn, Bait 'Ainūn, Bait Ibrāhīm et مرطون الروم ا
- TAMOD, 39 Nom d'un ancien peuple arabe, v. E.I., s.v., IV, 774, art. de Brau.

asservi les génies qui construisirent pour lui «des palais, des forteresses, des bains, des citernes; des restes variés de ces constructions sont signalés en Palestine, en Arabie et ailleurs» (E.I., s.v., IV, 557-8, art. de Walker). Hamdānī, Iklīl, VIII, 135, remarque que l'on attribue à Salomon tous les monuments magnifiques, tandis que les antiquités sont rattachées à 'Ād.

Ğāḥiz fait également allusion aux rapports de Salomon et de la Reine de Saba' sur laquelle une huppe fut la première à lui rapporter des renseignements (v. E.I., s.v.); mais la question qu'il pose sur l'ignorance en laquelle était tenu Salomon à propos de la résidence de la Reine de Saba', lui est inspirée par les Dahriyya qui semblent dénier à Salomon toute espèce de pouvoir; Ğāhiz se sent d'ailleurs mal à l'aise pour leur répondre; v. Hay., IV, 30=86.

- SULAIMÂN IBN WAHB, 125 Vizir 'abbāside; v. E.I., s.v., IV, 560, art de Zettersteen.
- AS-SULLĀN, 38 Région de la Tihāma proche du Yémen où eut lieu, vers 481 de J.-C. (d'après Caussin, II, 27), une bataille entre les Taglabites et les Yéménites; v. Maid., II, 404, Yāqūt, Buldān, s.v.
- SURĂQA AL-MUDLIĞÎ, 70 «Pendant que Gabriel marchait sur la terre sous la forme de Dihya ibn Ḥalīfa al-Kalbī, Iblīs se montrait dans les rues sous l'apparence de Surāqa al-Mudliǧī et aussi sous les traits du Šaiḥ du Naǧd» (Hay, I, 145=299). Ce personnage se convertit néanmoins et mourut en 24/645; v. Hay., VI, 68=221; Iṣāba, nº 3115; Ya¹QŪBĪ, I, 311; Timār, 93; Tabarī, I, 1296; Šiblī, 18; Caussin, III, 14-15
- 40, 65 Ce nom, également cité sous deux formes différentes et fautives dans Ḥay., VI, 162=477 (سومين) et VII, 78=246 (بشوت) désigne, dans le doctrine mazdéenne, le Sauveur (Söšyans; avestique Saošyant) qui, à la fin de chaque millénaire «naît surnaturellement de la semence de Zoroastre cachée dans un lac. Au moment où naît le dernier des trois sauveurs, le Söšyans par excellence, le combat final s'engage; les héros et les monstres démoniaques de l'histoire légendaire sont ressuscités pour combattre; enfin tous les morts sont ressuscités, la comète Gōtšihr tombe sur la terre qui s'enflamme, de sorte que tous les métaux se fondent et se répandent sur la terre comme un torrent brûlant. Tous les hommes, les vivants et les morts ressuscités, doivent traverser ce torrent, qui est pour les bons comme du lait chaud et, purifiés par cette épreuve, tous entrent dans le paradis. Après la lutte finale entre les dieux et les démons, qui aboutit à la défaite et à l'anéantissement de ces derniers, le Mauvais Esprit est rejeté, pour toute éternité, dans les ténèbres. La terre se fait unie et plate, et le monde purifié demeure éternellement dans un tranquillité imperturbable. Voilà le grand renouvellement» (Christensen, 148). L'analogie entre la conception de Sōšyans et du Mahdi a été mainte fois signalée; v. Söderblom, 226 sqq., 321; Kessler, Mani, 224; DARMESTER, Mahdi, 26; le même, Ormazd, §§ 180-192.

- ŠINIQNĀQ, 70 Nom de l'ancêtre d'une tribu de démons (Hay., VI, 71 = 231; FREYTAG, Einleitung, 167, WZKM, VIII, 68) et du démon inspirateur de Baššār ibn Burd (Hay., VI, 70=228; Timār, 55; Šiblī, 84; WZKM, VIII, 66).
- ŠIQQ [IBN SA'B AL-KĀHIN AL-BAĞALÎ], 63 Devin contemporain de Satih (q.v.); v. E I, s.v, kāhin, II, 666a; IBN Hišām, 9 sqq.; Ţab./Zot, II, 170; Mas'ūdī, III, 353, 364, 395; Qazwīnī, 266; Prolég., I, 224; II est compté parmi les individus qui avaient un ra'iyy (Bayān, I, 235) et les personnages éloquents (ibid., I, 281); certains voient en lui un ancêtre de Hālid al-Qasrī (Aġānī, XIX, 53; WZKM, VII, 181).
- SIQRA, 65 Nous avons une autre attestation de ce nom dans Hay., I, 166 = 340: . 340 . وتقول اليهرد المحارى تقول المتنق: معم روج دكالا ومعم روج سيفرت [كدا] وتقول اليهرد : v. supra, s.v.; عمر بوت المربوت (كدا] بريدون شيطان est manifestement une altération de سنزيوب = Belzébith (q v); quant à شقارى il faut rétablir شقارى (cp arabe شقارى et شقر mensonge) et voir dans ce mot l'esprit de «mensonge» (1 Rois, XXII, 23) dont Ğâliz ne semble pas avoir très bien compris le sens; c'est l'hébreu rû'ali seger rendu en araméen par rûhā de sīgrā (খেলেঙ).
- SIRAF, 155 Ville de Perse, sur le Golfe Persique; v. E.I., s.v., IV, 463, art. de Huart.
- SU'AIB, 146 Prophète mentionné dans le Coran, que certains identifient à Jethro; v. E.I., s v, IV, 404, art de Buhl; Sidersky, 79.
- [SUFYĀN] IBN 'UYAINA, 8 Traditionniste et rapporteur de poésie, m en 198/814; v. IBN QUT, Ma'ārīf, 221; Hay., à l'index
- AS-SUFYĀNĪ, 146 Imam attendu par les Sufyānides après l'avènement des Marwānides et des 'Abbāsides; v EI, s v Mahdī, III, 119a-b et bibliog. citée; ajouter notamment Bīrūnī, Āṭār, 212, Magdisī, II, 158, n. 4, Qurtubī, 158; cp supra Ašağğ.
- SUHAIL, 41 Canope, v. E.I., s v., IV, 527, art. de Schoy. Ğāhiz fait allusion ici à la croyance d'après laquelle Suhail était, avant de devenir étoile, percepteur ('aššār) au Yémen (Hay, I, 144=297, IV, 23=69, Івп Qur., Muhtalif, 10; WZKM, VIII, 62; v. infra, Zuhara).
- SULAIMÂN, 51², 141, 163 Le roi Salomon de la Bible, doué de merveilleux pouvoirs magiques et divinatoires; son pouvoir lui venait de son anneau sur lequel était gravé « le plus grand Nom», le nom ineffable de Dieu. D'après Tab./Zot., I, 59-60, le sceau de Salomon était un anneau à quatre faces apporté du Paradis et portant les quatre inscriptions suivantes: l'Empire est à Dieu, l'Excellence est Dieu, l'Autorité suprême est à Dieu; la Toute-puissance est à Dieu. Mais c'est généralement un hexagone étoilé portant le plus grand Nom (v. Doutré, 156 sqq.; Timãr, 44; une description très précise est fournie par Kisā'i, 278). Grâce à son anneau, Salomon avait

A son tour, Kessler, Mani, 365-9, reprend le passage de Ğāḥiz, propose (368, n. 4) de lire and lieu de au lieu de et reproduit un texte grec tiré de J. B. Cotelerius, S. S. patrum apostolicorum opera (ed. nova, 1724, I, 543) qu'il traduit: «Ich verfluche den albernen Mythus des Manes, in welchem er sagt, der erste Mensch, das ist Adam, sei nicht uns ahnlicht von Gott gebildet worden, sondern von Saklas, dem Fursten der Hurerei, und von der Nebrôd [sa femme] die er mit der Hyle gleich setzt, ruhrten Adam und Eva her».

H. Pognon, dans ses Inscriptions mandaîtes, ajoute une source syriaque, celle de Théodore Bar Khouni (début du Xème s. de J.-C.) qui copie Epiphane, mais signale (p. 191): «Achqaloun, fils du roi des Ténèbres dit aux avortons [des filles des Ténèbres]: «Donnez-moi vos fils et vos filles et je vous ferai une forme comme celle que vous avez vue [i.e. la forme du Messager qui avait rempli les Archontes de désir]». Ils les lui apportèrent et les lui donnèrent, mais il mangea les mâles et donna les femelles à Akbael, sa compagne. Namrael et Achqaloun s'unirent ensemble, Namrael conçut et enfanta d'Achqaloun un fils à qui elle donna le nom d'Adam; elle conçut et enfanta une fille à qui elle donna le nom d'Eve».

En 1908, Cumont montrait dans ses Recherches sur le Manichéisme (42-44, 73), l'identité entre Ašaqlūn et le Saklas des textes grees; puis Chavannes et Pelliot, dans leur Traité manichéen (29, n. 1) reprenaient les conclusions de Cumont, tandis qu'Alfaric, Ecritures manichéennes, 50-1, citait Ğāhiz d'après Kessler et renvoyait à Pognon. Benveniste (JA, 1929, 295) étend le problème en voyant dans Šaqlūn le démon mandéen Šiqlūn.

Le mythe de la création du premier couple humain est résumé dans Christensen, 187-8 (Adam et Eve = Géhmurd et Murdiyānag; cp. supra Mašyah chez les Mazdéens) et dans Puech, 80 et note 328.

Il semble bien que Ğāḥiz connaissait exactement l'existence de ce Šaqlūn chez les Manichéens, mais dans le texte du *Tarbī* (§ 77), il mêle, sans doute à dessein, des notions mazdéennes et manichéennes.

- AS-SARĀDIN, 151 Localité du Perse où se trouvait Abū Dulaf avec son esclave Zabya; v. Aġānī, VII, 154. Le texte, en admettant qu'il soit correct, demeure obscur.
- AS-SARĀT, 37 Montagne des Azdites entre la Tihāma et le Yémen.
- SATIH [IBN RABI'A AD-DI'BI], 139 Devin fabuleux de l'Arabie antéislamique que la tradition met en rapport avec l'avènement de l'Islam; v. E.I., s.v., IV, 189-90, art. de Levi Della Vida.
- AŞ-ŞĪN, 64 La Chine.
- SIND, 47 Basse vallée et delta de l'Indus; v. E.I., s.v., IV, 452-4, art. de HAIG.
- SINDĀD ou SANDĀD, 63 Château proche d'al-Qādisiyya, construit pas les Persans; il passe pour avoir été occupé par les Iyādites; v. Yāqūr, Buldān, III, 164.

- SALMĀN, 43 Compagnon persan du Prophète, devenu légendaire, surtout chez les Šī'ites qui le placent «à la suite immédiate de 'Alī dans la série des émanations divines» (E.I., s.v., IV, 120-1, art. de Levi Della Vida). Ğāḥiz fait allusion à sa place parmi les abdāl; v. Ibn Bābawaih, 96.
- ou شند ou شند (?), 146 Lecture douteuse.
- SĂM, 51² Sem. Sāmarrā, notamment, passe pour avoir été construite par Sem; v. Yāgūr, Buldān, III, 15; Mas'ūni, III, 141.
- AŠ-ŠĀM, 163 La Syrie.
- SAMARQAND, 51 Ville de Transoxiane dont le fondateur serait, d'après la légende arabe, Alexandre; V, E I., s.v., IV, 134-6, art. de SCHAADE.
- AS-SĂMIRÎ, 145 Le Samaritain, nom donné dans le Coran (XX, 87, 90, 96) à celui qui incita les Juiss à adorer le veau d'or; v. E.I., s.v., IV, 141, art. de Heller.
- SAMLAQA, 70 Il doit s'agir d'un devin ou d'un génie semblable à Zauba'a (q.v.) avec qui il est toujours cité; v. Hay, I, 150=309; Mas'oni, III, 352, 364.
- SANDĀD, v. Sindād.
- ŠAQLUN, 77 Le point de départ pour l'identification de Šaqlun est fourni par le texte suivant du *Hay*, I, 29=57, relatif aux Manichéens.
 - والدي يدل على م قلما أنه ليس في كتمهر كفلُ سائر ولا حبر طريف ولا صنعة أدب, ولا حكمة غريبة ولا فلسفة ولا مسألة كلامية ولا تعريب صناعة ولا استخراب آلة ولا تعلم فلاحة ولا تدبير حرب ولا منارعة عن دي ولا مناصلة عن نحلة ؛ وجلُ ما فسها دكر السور والطلمة وتساكه الشماطين وتساعد العفاريت ودكر الصنديد (٥) والتهويل بعمود الصبح (٥) والاخمار عن شقلون وعن الهامة والهمامة وكله هدر وعيّ (٥) وحرافة .
 - a) Şindid, le plus haut des Archontes; v. Fihrist, 331.
 - b) Texte السنة Sur la «Colonne de Lumière», v. Puech, 83; Sulaimān d'Adana, 49.
 - c) C'est ainsi qu'il faut lire en deux mots et non مدروعي qui a paru énigmatique.

FLUEGEL, Mani, 246-8, ne cite pas Šaqlūn, mais Saklas, et reproduit notamment le passage suivant de St.-Augustin (De Haeres., 46): «Adam et Evam ex parentibus principibus fumi asserunt natos, cum pater eorum nomine Saclas sociorum suorum fetus omnium devorasset, et quidquid inde commixtum divinae substantiae ceperat, cum uxore concumbens in carne prolis tanquam tenacissimo vinculo colligasset».

Alors que Fluegel ne connaissait pas le passage de Ğāḥiz, Von Kremer, Gebiete, 36-9 (trad.), 71-2 (texte) est, semble-t-il, le premier à le citer et à indiquer un rapport entre Šaqlūn et le Saklas indiqué par Théodoret, Epiphane et St.-Augustin.

- 230; Ağānī, XXI, 65. Il avait les yeux bleus (Hay., V, 101=331) et il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AŠ-ŠAIH AN-NAČDĪ, 70 D'après la tradition, les Quraisites qui s'étaient réunis pour prendre une décision au sujet du Prophète, avaient parmi eux Iblīs sous l'apparence d'un vieillard qui prétendait venir du Nağd (ou de Syrie). Il conseilla à l'assemblée de mettre Mahomet à mort; v. Ibn Hišām, 323-25; Timār, 196; Hay., I, 145=299, VI, 49=163, 68=221; Tab./Zot., II, 461 (en II, 458-59, il fournit une version différente et place dans la bouche de Walīd ibn al-Muģīra les paroles attribuées d'ordinaire au vieillard); v. aussi Šiblī, 19, 187, 219 sqq.
- SAIHAN, 39 Torrent du sud-est de l'Asie Mineure = le Saros, qui passait pour un des fleuves du Paradis; v. E.I., s.v., IV, 77-8, art. de Babinger; supra Furat
- ŠAIŞABĀN, 70 Chef et ancêtre d'une tribu de démons; v. Qazwīnī, 167; YāQūr, Buldān, s.v. Dil', III, 476; Hay., VI, 71=231; Freytag, Einleitung, 167; WZKM, VIII, 68; Timār, 55. Le démon de Hassān ibn Tābit appartenait à cette tribu:

- SAIT IBN ADAM, 133 Seth. Ğāḥiz fait probablement allusion au fait que Seth passe pour avoir reçu, après son père, le deuxième livre révélé (29 ou 50 feuillets), v. Ibn Qut., Ma'ārif, 10; Samarqandī, 113; Fihrist, 22. Mas'ūdī, III, 339, rapporte une opinion d'après laquelle Seth, Zoroastre, le Messie, Jonas et deux autres ont été des lumières sans corps.
- AŠ-ŠAITĀN, 70, 72, 85, 184, 185, 186 Satan.
- AS-SĀKIN v. Bunţus.
- SALĀMA IBN ĞANDAL, 134 Poète antéislamıque; Ğāḥız fait probablement allusion au fait qu'il emploie le nom d'Allāh dans certains de ses vers; sur cette question, v. E.I., s.v., IV, 95-6, art. de Krenkow.
- ŞÄLIḤ, 146 Prophète qui fut envoyé au peuple arabe des Tamūd; v. E.I., s.v., IV, 111, art. de Buhl.
- ŞÄLIḤ IBN 'ALĪ, 125 Gouverneur d'Égypte, puis de Palestine, d'Égypte et d'Ifrīqiya, m. en 150/768; v. E.I., s.v., IV, 116, art. de Grohmann.
- ŞĀLIḤ AL-MUDAIBIRĪ, 139 Cité dans Hay., IV, 61 = 198 et Fihrist, 310, parmi les magiciens qui font des incantations et obtiennent l'aide des démons; son nom est altéré dans Šiblī, 101.
- SALLĀMA, 151 Esclave chanteuse de Yazīd II; v. Ḥabāba; la notice de l'Aġānī est exploitée par 'Amrūsī, Muġanniyāt, 86-95; v. aussi Bayān, II, 101, 102; Mas'ūpī, V, 446-53, 505; cette chanteuse est appelée Sallāmat al-Qass, et il ne faut pas la confondre avec Sallāma az-Zarqā', sur qui v. 'Amrūsī, 108 sqq.

- ويوشث 150— Ce nom, qui apparaît, dans Hay., sous la forme زيرشت serait celui de l'adversaire de Fahlabad (au lieu de Sergius); v. supra Fahlabad.
- RUFA'IL, 154 Nom de l'ange chargé de Jupiter (Christensen, 191; Kessler, Mani, 258; Dozy de Goeje, Nouveaux documents. Mais nulle part il n'est question de l'invention du barbiton.
- AR-RÛM, 64, 138 Les Byzantins.

ارطوم - 76 --- v. Tamim ad-Dārī.

S, Š, Ş

- SABA', 63, 137, 163 Peuple et État du Sud-Ouest de l'Arabie; v. E.I., s.v., IV, 3-19, art. de TKATSCH.; infra, Sulaimān.
- AŠ-ŠA'BĪ, 8 Traditionniste célèbre de Kūfa, m. vers 110/728, v. E.I., s.v., IV; 252-3, art. de Krenkow.
- SĀBŪR, 150 Il semble y avoir là une confusion de la part de Ğāhiz, car il s'agit non de Sapor, mais de Chosroès II Parviz; v. supra Fahlabad.
- SA'D, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 59, Freytag, Einleitung, 351-2.
- SA'D [IBN 'UBĂDA AL-ḤAZRAĞĪ], 76 Compagnon du Prophète; v. E.I., s v., IV, 32, art. de Zetterstéen. D'après la légende, il fut tué par les ğinn-s qui le rendirent malade parce qu'il avait uriné dans un trou, les ğinn-s (sic) ont composé à ce propos les vers suivants:

- v. Țabari; à l'index, Samarqandi, 99, Ištiqăq, 269; Hay, I, 146=302; Ağāni, IX, 151; Šibli, 137, Reste2, 173, Loth, Classenbuch, 80.
- SAFSAF YĀSĪNIYYA (?), 141 Un problème insoluble est posé par ce nom qui apparaît sous la forme Šafšaf dans Hay., I, 150=310.
- [SAĞÄḤI] BINT 'UQFĀN [AT-TAMĪMIYYA], 134 Prophétesse et devineresse qui prétendit à la prophétie et épousa Musailima (q.v.), elle s'appelait Umm Sādir bint Aus ibn Hikk ibn Usāma, ou bint al-Hāriţ ibn Suwaid ibn 'Uqfān; v. E.I., s.v., IV, 46, art. de Vacca
- AS-SĀ'IB IBN ṢAIFĪ, 5 Compagnon du Prophète; Ğāhız, Bayān, I, 250 (en II, 20, il l'appelle as-Sā'ib ibn Abī Ṣaifī), reproduit les paroles du Prophète; v. aussi Țabarī, III, 2387, 2398; Iṣāba, no 3066. Mais c'est à son fils Qais que le Prophète aurait dit la phrase reproduite dans le texte (Iṣāba, no 7176).
- SA'ID IBN QAIS, 21 Général, compagnon de 'Ali; il commandait les Hamdan; v. Mas'ūdī, IV, 354; 'Iqd, III, 340; Tab./Zot., III, 581; Ya'Qöbī, II,

du Hayawān cite en note (IV, 325, n. 6) un texte d'Ibn al-Kalbī d'où il ressort que le père de Quḍā'a, Mālık ibn Ḥimyar étant mort, sa veuve épousa Ma'add ibn 'Adnān, dont Quḍā'a devint ainsi le fils adoptif.

QURAIŠ, 8, 176 —

R

RABĀḤ/RIYĀH IBN KUHAILA (?), 139 — Célèbre devin et magicien surnommé 'arrāf al-Yamāma; un vers indique qu'il était aussi guérisseur:

Je dis au 'arrāf de la Yamāma: soigne-moi, et, si tu me guéris, tu seras un vrai médecin.

Son nom distère avec les sources : Riyāḥ ibn Kuhaila, dans Timār, 81-2; Rabāh ibn Kaḥla dans Hay., VI, 62 = 204; Riyāh Abū Kalḥaba dans Ibn Qut., Ši'r, 396; Rabāh ibn 'Ağala dans Prolégomènes, I, 224.

- AR-RABI' IBN DUBAI' (?), 60 Compté au nombre des macrobites, Нам-DĀNĪ, Iklīl, VIII, 229-31, l'appelle الربيم بى صبم et lui assigne 200 ans; Mu'ammarīn, 5, le nomme Rubai' ibn Dabu' al-Fazārī et le fait vivre 340 ans; T.A., s.v., donne aussi Rubai'; Тавакī, I, 1254 et Івн Вавамаін, Іктаі, 304, donnent
- RADWĀ, 73 Montagne à sept étapes de la Mekke. Les Šī'ites Kaisānites croient que Muhammad ibn al-Ḥanafiyya y demeure entre un hon et une panthère (mmr); deux sources d'eau et de miel y coulent; c'est de là qu'il sortira pour emplir la terre d'autant de justice qu'elle l'était d'iniquité; v. Qazwīnī, 149; Abriss, I, 189; Yāqōr, Buldān, II, 790, etc.
- RĂFI' IBN HURAIM, 17 Poète antéislamique; v. Amālī, II, 182, Buḥalā', λ l'index; Hızāna, IV, 367.
- RĀFI' [IBN 'UMAIR] AL-MUḤIŠŠ, 63 Guide des premiers temps de l'Islam, devenu proverbial; v. Ibn Qut., 'Uyūn, I, 142-3; Ṣahāh, s.v.; Buḥalā', à l'index; Iṣāba, nº 2541, semble le confondre avec Du'aimīs ar-Raml (q.v.).
- AR-RAMMĀḤ, 134 Ibn Mayyāda, poète sur lequel v. Ibn Qut., Ši'r, 484-5; Agānī, III, 88 sqq.; Abriss, I, 184-6.
- RI'ĀM, 63 Temple situé à San'ā', où les Yéménites faisaient leurs sacrifices; il aurait été démoli lorsque le Judaisme fut introduit en Arabie du Sud; v Caussin, I, 113; Ibn Hišām, 17, 56; Yāqūt, Buldān, II, 882; Hamdānī, Iklīl, VIII, 82-4, en donne une description et indique le nom de son constructeur: נולא ש نهات ש تبر ש عمرو ש عمرو على عمرو على عمرو على عمرو على عمرو على المنافقة ا
- RIB'I, 134 Il s'agit sans doute de Rib'I ibn Ḥirāš, des Banū 'Abs de Kūfa, qui passe pour avoir parlé après sa mort et avoir dit (*Ištiqāq*, 170): رأيت رنى الإيت رنى الإيت ورب عير عضبان ووجدت الامر دون (أ) حيث تدهبون فلا عزر وجل فنشرني بزوي وريحان ورب عير عضبان ووجدت الامر دون (أ) حيث تدهبون فلا حين عير عضبان ووجدت الامر دون (أ) حيث تدهبون فلا عندوا!

- AL-QA'QĂ' IBN ŠAUR [ibn an-Nu'mān aḍ-Dihlī], 85 L'un des «suivants» et personnage important de l'époque umayyade; v. Lisān al-mīzān, IV, 474; Ištiqāq, 211; 'Iqd, III, 311; Hay., VI, 107=327; Bayān, I, 55, III, 203; Timār, 377; TABARĪ, II, passim.
- QĂRŪN, 66 Le Coré de la Bible dont on a fait, à cause de ses richesses et de sa science, l'un des fondateurs de l'alchimie (E.I., s.v., II, 827-8, art. de Macdonald). Le Fihrist, 352 (trad. apud Berthelot, III, 27), précise que la révélation de «l'œuvre» a été «faite par Dieu à Moise et à Aaron [pour dorer le Tābūt at-Taurāt, Kisā'i, 229] et que celui qui opérait en leur nom était Qārūn. [D'après Kisā'i, 229, la sœur de Moise était la femme de Coré et c'est elle qui apprit l'alchimie pour l'enseigner à son mari]. Celui-ci ayant accumulé beaucoup d'or et d'argent et en ayant formé des trésors, fut, sur la prière de Moise, enlevé par Dieu, qui s'était aperçu de l'arrogance, de l'orgueil et de la méchanceté que lui avaient inspirés les richesses qu'il détenait». D'après Tab./Zot., I, 382-4, il était primitivement orfèvre; v. aussi Šiblī, 218, Sidersky, 95-97.
- QĀSIM AT-TAMMĀR, 19, 53 Mu'tazılıte contemporain et ami de Ğāḥiz; v. Buḥalā', à l'ındex.
- QAŞR AL-HĀĞARĪ, 17 Non identifié.
- QIRĀ et 'IRĀ, 40 Alexandre le Grand est fils de Philippe et d'Olympias, mais on lui attribue une naissance surnaturelle, en lui donnant pour père un ange, comme à Bilqīs (Hay, I, 86=188, Timār, 226, Bahhaqī, 108; Krsā'ī, 287, Šiblī, 70). Son père est appelé 'Irā où l'on peut reconnaître le syriaque إنه عمله = ange (cp. Daniel, IV. 14 ארין), à sa mère, on donne le nom de Qīrā qui fait songer à xupla maîtresse, mais il est assez curieux de rencontrer pareille association Bīrūnī, India, 47, écrit à propos des parents d'Alexandre إن نقطينا نوس منك مصر 1 مرب من المشهر واحتنى في الراقبة المناس المن
- QIŠŠA, 139 Sorcier junf
- QUDĂ'A, 41 Groupe de tribus auquel H LAMMENS a consacré dans l'E.I., II, 1157-8, un art. qui ne semble pas toujours très clair. La question posée par Ğāhiz qui demande si les Qudā'a descendent de Ma'add ibn 'Adnān ou de Mālik ibn Ḥimyar, est provoquée par une modification dans la généalogie de ces tribus. D'abord agrégés aux 'Adnānites, les Qudā'a, sans doute pour des raisons politiques, s'affilièrent au groupe yéménite; c'est à ce revirement que font allusion les vers cités par Ğāhiz dans Ḥay., IV, 107=325, sur le passage des Qudā'a aux Qaḥṭānites après avoir été Nizārites. Les généalogistes trouvèrent évidemment des raisons valables à ce revirement et l'éd.

- NOH, 37, 38, 77, 188 Le Noé de la Bible; v. E.I., s.v., III, 1013-14, art. de Heller. Il passe pour avoir vécu 1000 ans (*Timār*, 31) ou même 1450 (*Mu-ammarīn*, 1-2) et sa longévité est proverbiale chez les Musulmans.
- AN-NUMAIRI, 76 Il s'agit probablement de Šarīk ibn Ḥunāsa qui rapporta une feuille d'un arbre du Paradis (Hay., I, 146 = 301).
- AN-NU'MÂN IBN AL-MUNDIR, 21, 47, 137, 145 Le dernier roi lahmide d'al-Hīra (vers 580-602 de J.-C); né paien, il se fit baptiser à la suite d'un incident rapporté ci-dessus (s.v. Hišām ibn Halaf).
- NUN, 43 Nom du poisson dans le ventre duquel Jonas resta 40 jours (v. Coran, XXI, 87; TAB./Zot., II, 132; Hay., VII, 62-3=207). D'après Ibn Qut., Muhtalif, 10, les Élus du Paradis mangeront du foie du poisson qui supporte la terre.

P

- PLATON, 83, 166, 190 -- v. E.I., s.v. Aflajūn, I, 177-9, art. de Carra de Vaux.
- POLÉMON, 191, 193 Écrivain grec qui paraît avoir vécu au Hème s. de J.C.— et n'est peut-être pas Polémon de Laodicée —. Les Arabes ont connu de bonne heure son Traité de physiognomonie (Hay., III, 146; YA'QŪBĪ, I, 135; IBN ḤAZM, Tauq/BERCHER, 83) qui a été édité à Alep en 1929, on en trouvera une analyse suivie d'une bibliographie dans Mourad, Physiog, 44-46.

PYTHAGORE, 150 -

Q

- QAF, 44 Nom de la montagne qui entoure le monde terrestre; v. E.I., s.v., II, 654-6, art de Streck; Blachère, Introduction, 147.
- QAḤTĀN, 41, 1452 Nom de l'ancêtre de tous les Arabes du Sud, les sources arabes lui donnent généralement les ascendants suivants: 'Ābar-Šālaḥ-Arfaḥšaḍ-Sām-Nūḥ; v. E.I., s.v., II, 669-71, art. de Fischer.
- QAINAS, v. Buntus.
- QAIS IBN ZUHAIR, 33, 125 Chef des 'Abs; c''est lui qui prit part à la bataille de Dāḥis et Gabrā'; surnommé Qais ar-ra'y «Qais l'avisé», il est surtout connu pour sa sagesse dont Caussin, II, 413, donne un exemple; on dit en proverbe الحقى من قيس به رهبر (MAID., I, 284; Ḥay., IV, 30=84) mais il est aussi compté au nombre des poètes (Ya'QÜBI, I, 311); v. encore Tabarri, II, 1096; Ibn Qut., Ma'ārif, 37, 262.
- QAIŞAR, 44 Désignation habituelle de l'Empereur d'Orient; v. E.I., s.v., II, 699-700, art. de Schaade.
- AL-QAL'A, 156 Peut-être s'agit-il de Kalah (al-Qal'a), ville de l'Inde où se fabriquaient des sabres renommés; v. YAQÜT, Buldān, IV, 162.

- NAHR BALH, 39 Désigne chez les auteurs arabes le Ğaiḥūn = Oxus = Amū Daryā; v. E.I., s.v. Djaiḥūn, I, 344-7, art. de Barthold. Ce fleuve serait le premier créé par Dieu (Ibn Qur., Ma'ārīf, 7); v. supra, Furāt.
- NÄ'ILA, 66 v. supra, Isäf.
- NAKIR, 77 v. supra, Munkar.
- NAȘR IBN DUHMĂN, 60 Il ne donna qu'à 190 ans des signes de décrépitude; sa tribu (Gațafăn) qui avait encore besoin de lui, demanda à Dieu de lui rendre sa lucidité et sa jeunesse; ce vœu fut exaucé, mais Nașr ne tarda pas à mourir; v. Mu'ammarīn, 70; 'Iqd, III, 299; Țabarī, III, 2364.
- NAȘR IBN AL- ḤAĞĞĀĞ, 107 Très bel homme recherché par les femmes; 'Umar, après lui avoir fait couper les cheveux, dut l'exiler à Başra; v. Işāba, nº 8839; Bayān, II, 205; Ḥay., IV, 73 = 217; ṬABARĪ, III, 480; SUBKĪ, I. 147, sqq.
- AN-NATF, 66 An-Națf ibn Ğubair ibn Hanzala al-Yarbū'î s'empara, en pillant une caravane envoyée par le vice-roi du Yémen à Parviz, de deux sacs de pierreries et de bijoux d'or. Après avoir vendu son butin et distribué de l'argent aux indigents pendant un jour entier, il demeura encore riche de ce qui lui restait (Caussin, II, 575-6). Il est resté proverbial et l'on dit: المانية عنده كذر المطني ما عند المطني (Maid, II, 135; Ibn Qut., Ma'ārīf, 264) ou أمن كذر المطني (Maid, II, 373; Timār, 109-110; 'Iqd, III, 12, 13); v. encore Ibn Nubāta (marge de Ṣafadī, I, 46-48).
- AN-NAZZĀM, 33, 166 Ibrāhīm ibn Sayyār an-Nazzām, célèbre mu'tazılıte maître de Ğāhız, m. entre 220 et 230/835-45, v. E.I., s.v., III, 953-4, art. de Nyberg.
- NIMRŪD, 51 Le Nimrod de la Bible; v. E.I., s.v. Namrūd, III, 900-2, art. de Heller.
- NITAS, v. Buntus.
- AN-NÜBAHĀR, 63 Temple du feu à Balh; v. Mas'ūdī, IV, 47 sqq., Yāqūt, Buldān, s.v.; Qazwīnī, 221; Ibn al-Faqīh, 157, 322-4, etc.
- NUHM, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 57-8; Freytag, Einleitung, 357.

- 5=17; IBN QUT., Ma'ārıf, 216; YA'QÜBĪ, II, 337, 443; ȚABARĪ, à l'index; Bayān, à l'index; Massignon, Cadis, 107.
- MUHĀRIQ, 33 Muhāriq ibn Yahyā, maulā d'ar-Rašīd, chanteur célèbre, m. sous Mutawakkil; v. Abriss, II, 83-6; Bayān, I, 123; Hay., VI, 6=16; Agānī, XXI, 143; 'Iqd, VII, 5, 33.
- MUHARIQ IBN GIFAR, 21 Non identifié; il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MUNKAR, 77 Munkar et Nakīr, noms de deux anges qui examinent et punissent éventuellement les morts dans leur tombe; v. E.I., s.v., III, 174, art. de Wensingk.
- MÜRISŢUS/MĪRISŢUS, 150, 192 «Auteur grec (?) d'ouvrages sur des instruments de musique, qui n'ont été conservés qu'en arabe» (E.L., suppl. s.v., art. de FARMER qui essaie d'identifier ce personnage et pense que Mūristus, Mūrtus et Mīristus ne font qu'un).
- MUSĂ, 146 Moise. Le mot ğirāb, qui apparaît dans un vers cité ci-dessus (s.v. Kuwair), fait peut-être allusion à Coran, XVIII, 59 sqq.; v. aussi Hay., IV, 53=158.
- MUSAILIMA AL- ḤANAFĪ, 134 Prophète des Banū Hanīfa, contemporain de Mahomet; v. E L, s v., III, 796-7, art. de Buhl; sur ses procédés, v. Іви Qur., Ma'ārīf, 178.
- AL-MUŠAQQAR, 38, 63 Château fort situé dans le canton de Hağar et occupé par un corps de cavaliers persans (Asābiḍa) dont le commandant était surnommé al-Muqābir (Caussin, II, 576 sqq.; Ğawālīqī, 10-11; Yāqūt, Buldān, IV, 541-2). L'histoire connaît un «yaum al-Mušaqqar» (MAID, II, 399) et un «yaum şafqat al-Mušaqqar» (Timār, 109).
- AL-MUSTALIQ IBN SA'IDA, 151 3 Surnom de Ğadima ibn Sa'ida (ou Sa'd) qui fut le premier à chanter dans la tribu de Ḥuzā'a (Surnoms, 226-7; BAIHAQĪ, 395, précise ننى بالركبائية; FREYTAG, Einleitung, 142).
- AL-MUŠTARĪ, 29, 75, 114 La planète Jupiter; v. E.I., s.v., III, 800-1, art. de HARTNER.
- AL-MUZLIM, 44 v. Buntus.

N

- NĂBIGA BANI ĞA'DA, 60 Ce poète célèbre passe pour avoir vécu 200 ans (Mu'ammarin, 71).
- AN-NAḤḤĀR IBN AUS AL-'UDRĪ, 63 Généalogiste arabe du ler s.; v. Ḥay., I, 179=365, III, 65=210; ṬABARĪ, II, 214; Aģānī, VII, 95; Qāmūs, s.v.; Bayān, à l'index; Iṣāba, nº 8855, qui l'appelle النباء.

- ضَمَنة النساك وأغييا، الثبّاد يزعمون أن لهر خاصة " أصفنة النساك وأغييا، الثبّاد يزعمون أن لهر خاصة " أسرب لهر الميران ويُضي- لهر الطلبة ليفتنهر شيطان قد وَكِل بهر يقال له المدهب، يسرب لهر الميران ويُضي- لهر الطلبة ليفتنهر وليريهر المجب إدا [إذ]] ظنوا أن دلك من قبل أله تعالى .

 v. aussi Qazwīnī, 371; WZKM, VII, 187. Il est remarquable que ce nom désigne maintenant l'un des sept rois terrestres des génics (Doutré, 121).
- MUĞÄHID, 8 II s'agit probablement du tābi'i Muğāhid ibn Ğābir, connu sous le nom d'Ibn Ğubair.
- MUĞAZZIZ AL-MUDLIĞİ, 63, 123 Muğazziz ibn al-A'war ibn Ğa'da, qā'ıf (q.v.) contemporain du Prophète; on ne saıt cependant s'ıl s'est converti; v. Işāba, nº 7731. On signalera que muğazzız «tondeur» est l'équivalent de qā'if (v. E.I., s.v., kıyāfa, II, 1108b). V. encore Lısān, XI, 2025; Goldziher, Muh. St., I, 185; Hay., I, 56=124; Usd, IV, 303.
- MUĞĞA'A IBN MURĀRA, 21 Chef des Banū Ḥanīfa et compagnon de Musaılıma (q.v.); il fut fait prisonnier par Ḥālid ibn al-Walīd, mais il obtint des conditions de reddition acceptables en jurant de respecter l'Islam; Ḥālid épousa même sa fille; v. Ṭabarī, I, 1937-56, passim; Hay., IV, 119=371; Bayān, III, 276; Ištiqāq, 209; Usd, IV, 300; Ya'Qūbī, II, 146-7, Caussin, III, 371, 372, 375-7; Isāba, no 7722; Timār, 18; Marzubāni, Mu'ğam, 472. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MUĞĞÂ'A IBN SI'R [AS-SA'DĪ], 21 Il fut proposé par al-Hağğãğ pour gouverner le Ḥurāsān (ȚAB., II, 1140-1), il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AL-MUHABBAL, 70 Rabi' (ou Ka'b) ıbn Mālik ibn Rabi'a, poète m. sous 'Umar ou 'Uţmān; v. Caussin, II, 596-7; Surnoms, 214; Aġānī, XII, 40-45; Mu'talif, 177, Ibn Qut., Ši'r, 250; Bayān, II, 63; Ištiqāq, 157; Mufaddaliyyāt, 207-224; Qazwīnī, 373; ZDMG, XLV, 688. Le nom de son démon est 'Amr; v. Hay., VI, 69=225; supra, s.vv., 'Amr et Mishal.
- AL-MUHALLAB, 77 Célèbre général arabe, m. en 82=702-3; v. E.I., s.v., III, 684-5. TAB./Zor., parle d'une pleurésie, «maladie qui commence par une fluxion, gagne ensuite la poitrine puis les intestins », mais Ğāhiz, al-Qaul fi l-bigāl, 208a déclare qu'il est mort sur le dos de sa monture.
- MUḤAMMAD, 182— Il semble qu'il s'agisse, non point d'un nom quelconque comme l'a compris un copiste qui l'a remplacé par 'Amr mais plutôt d'Ibn az-Zayyāt (v. le suivant).
- MUḤAMMAD IBN 'ABD AL-MALIK, 33, 82— Le vizir Ibn az-Zayyāt, dont la kunya est Abū Ğa'far, ministre de plusieurs 'Abbāsides de 834 à 847; m. en 233/847; v. E.I., s.v., III, 714-5, art. de Zetterstéen.
- [MUḤAMMAD IBN 'ABD AR-RAḤMĀN] IBN ABĪ LAILĀ, 5 Cadi sous les Umayyades et les 'Abbāsides, m. en 148/765; v. Fihrist, 202-3; Ḥay., III,

Ces variantes nous inclinent à penser que les deux mots qui, dans le texte, précèdent Mašyah et Mašyanah, et qui sont écrits ميسرة وسره représentent également les noms des deux premiers hommes (cf. CASARTELLI, 122 sqq. qui donne Matro et Matrôyâi). Cependant, la graphie de ميسرة pourrait encore faire songer à Mithra, mais sur ce point la plus grande réserve s'impose.

MATTĀ, 133 — Saint-Matthieu.

MĀYŪTIS, v. Buntus.

- AL-MAZDAKIYYA (?), 138 Le texte portait المدقية qui fait songer à la «communauté des véridiques» المدقة chez les Manichéens (Fluegel, Mani, 67, 283, 284). On pourrait également songer à lire al-Miqlāsiyya (v. Fihrist, s.v.), mais cette leçon, tout en cadrant avec le contexte, s'éloignerait considérablement du ms.; aussi, sachant que les textes que nous possédons s'appuient sur un ms. copié sous la dictée, est-il permis de voir là une altération ainsi schématisée: mazdakiyya>mazdaqiyya (dont on a des attestations)>maşdaqiyya. En fait, il s'agit très probablement du mouvement mazdakite, sur lequel on verra E.I., s.v., HI, 492-5, art. de Guidi.
- MIHRAN, 39 Nom donné par les écrivains musulmans à l'Indus; v. E.I., s.v., III, 557, art. de HAIG.

MĪRISTUS, v. Mūristus.

MISḤAL, 70 — Nom du šaitān que la légende attribue à al-A'šā des Hamdān; v. Goldziher, Abhandlungen, I, 133; WZKM, VIII, 65; ZDMK, XLV, 688; Timār, 55; Šiblī, 84. Ğāhiz fournit au sujet des génies des poètes et de Mishal un commentaire d'un vers de la qaṣīda d'al-Bahrānī qu'il n'est pas inutile de reproduire (Hay., VI, 25=81, VI, 69=225-6):

فإنهر يزعمون أن مم كل فعل من الشعراء شبطانا يقول دلك الفعل على لسانه الشعر ; فرعر السهر الي أن هذه الجنية بنت عمرو صاحب المُعَبِّل [q.v.] وأن خالها مسحلُ شيطان الاعشى ، ودكر أن خاله همير وهو همّام وهمّام هو الفرزدق٠٠٠٠ وأما قوله صاحب عمرو فكدلك أيضاً لمان أن اسر شيطان الفرزدق عمرو [q.v.] .

- MIȘR, 51, 163 Avant la fondation du Caire, le nom de Mişr désigne l'ancien quartier situé entre la mosquée de 'Amr et la rive droite du Nil; v. E.L., s.v., III, 590-1, art. de Wensinck. Abū L-Maḥāsin, Nuğūm, I, 50, fournit des précisions sur le nom de Mişr et (I, 51) rapporte que la ville a été construite par les petits-fils d'Adam; pour Tīgān, 49, c'est 'Abd Šams=Saba'.
- MU'AWIYA, 85 Le premier calife umayyade, v. E.I., s.v., III, 659-63, art. de Lammens.
- MUBĀRAK IBN SA'ĪD, 8 Rapporteur de traditions (m. 180); il était le frère de Sufyān aṭ-Tauri; v. Ibn Qutaiba, Ma'ānf, 218.
- AL-MUDHIB, 70 «Le Doreur», démon sur lequel Hay., VI, 59-60=194,

- Coran en prose rimée (Goldziher, Abhandlungen, I, 70, n. 6); v. encore Reste², 136; Ağānī, XV, 70; Ištiqāq, 239; Naqā'id, 149, 600; Bayān, I, 281; Marzubānī, Mu'ğam, 472, l'identifie à Abū Kabša; cf Isāba, IV, 164.
- MA'N IBN ZÄ'IDA, 21 Général et gouverneur umayyade qui se rallia ensuite aux 'Abbāsides; m. avant 158/775; v. E.I., s.v., III, 240, art. de ZETTERSTÉEN; il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MANĀF, 66 Divinité de l'Arabie ancienne, adorée par Qurais et Hudail; v. E.I., s.v., III, 241, art. de Wensinck.
- MANĀT, 66 Divinité féminine de l'Arabie ancienne, adorée surtout par les Aus et les Ḥazraǧ; v. E.I, s v, III, 246, art. de Винг.
- MĂNI, 133, 145 Prophète du Manichéisme; v. Puech.
- MARHAB, 66 Idole du Hadramaut; v. Freytag, Einleitung, 354, 366.
- MA'RIB, 63 Ancienne capitale des Sabéens, dans la partie sud-ouest de l'Arabie; v. E.I., s.v., III, 296-311, art. de Grohmann, qui n'indique pas la date possible de sa fondation.
- MĂRIYA, 66 Māriya bint Zālim ibn Wahb. Elle était la femme du roi de Gassan Ğabala III (495-529 de J -C; v. Caussin, II, 220 sqq). Elle offrit au temple de la Mekke ses ferronnières (qurt) ornées de deux perles de la grosseur d'un œuf de pigeon et d'une valeur inestimable. De là l'expression qurt (ou qurtā) Māriya qui équivaut à notre «tout l'or du monde», v. Maid., I, 242; 'Iqd, I, 289, 293, III, 12, 13; Ibn Qut., Ma'ārif, 263; Mas'ūdī, III, 217; Timār, 505, Ibn Nubāta, (marge de Ṣafadī), II, 211.
- MĀSARĞIS (ou Māsarğawaih), 194 Médecin juif de Başra qui traduisit plusieurs ouvrages du syriaque en arabe; v. Fihrist, 297; Hay, IV, 64=192; IBN QIFŢĪ, à l'index; Bayān, II, 171, 174; IBN ABĪ USAIBI'A, à l'index; Jewish Encycl., s.v.
- AL-MASIH, 65 Le Messie; v. E.I, s v., III, 444, art. de Wensinck.
- MAŠYAH (?) et MAŠYĀNAH (?), 47— Le premier couple humain constitué, dans la doctrine mardéenne, par deux jumeaux issus de la terre et de la semence de Gavōmart; v. Soderblom, 225, 249; Puech, 174. Le texte portait ait عهنة ومهنينة et il nous a semblé que cette graphie, évidemment altérée, représentait néanmoins les deux noms tels que nous les avons écrits. Nous en avons une première attestation dans Hay., I, 87=190, avec le commentaire suivant: ورعم المجرس أن الناس من وقد مهنة ومهنينة وأنهما تولدا فنما بين أرحاء الاثنين كثيرة ونزعم المجرس أن الناس من وقد مهنة ومهنينة وأنهما تولدا فنما بين أرحاء الاثنين كثيرة الأرصين ونطقتين ابتدرتا من عيني ابن هرمز حين قتله هرمز : وحماقات أصحاب الاثنين كثيرة ألم وحواء أوزعموا انهما خلقا من رئياس ننت من نطقة كيوموث ميثان ومشيانة عندهم سنرقة آدم وحواء أوزعموا انهما خلقا من رئياس ننت من نطقة كيوموث (ميشه ومشيانة عندهم سنرقة آدم وحواء أوزعموا انهما خلقا من رئياس ننت من نطقة كيوموث tandis que Bīrūnī, Āṭār, 107, précise que les Mazdéens du Khārizm les appelaient Mard et Mardāna, la forme en s' correspondant à une forme zend.

- LŪQĀ, 133 Saint-Luc.
- LUQAIM, 63 Fils incestueux de Luqman (q.v.) et de sa sœur qui, craignant que son mari ne lui donnât pas d'enfant, s'était glissée dans le lit de Luqman avec le consentement de sa belle-sœur; v. Hay., I, 11=21-2; Bayan, I, 162, 283; Caussin, I, 17; Maid., II, 21, 352; R. Basset, Loquan Berbère, xxxvii ne fait pas allusion à cet événement, mais rapporte les aventures de Luquan et Luquim.
- LUQMĀN, 8, 38, 63 Figure légendaire du paganisme arabe que la tradition présente comme un mu'ammir, comme un héros et comme un sage; v. E.I., s.v., III, 36-9, art. de Heller. Ğāhiz précise (Bayān, I, 162) que Luqmān, père de Luqaim, n'est pas celui qui est cité dans le Coran.

M

- MA'ADD IBN 'ADNĀN, 41, 145 Terme collectif désignant les tribus originaires du nord de l'Arabie, et nom du fils de l'ancêtre premier 'Adnān; v. E.I., s.v., III, 59-60, art. de Brau.
- MA'BAD AL-ĞUHANI, 166 L'un des premiers adeptes de la doctrine du libre-arbitre; v. Bayān, à l'index.
- AL-MADĀ'IN, 51 Séleucie-Ctésiphon; v. E.I., s.v., III, 76-83, art. de STRECK.
- AL-MAID, 47 Mand ou Maid désigne un peuple que les Arabes rencontrèrent dans le Sind; v. E.I., s.v., Mand, III, 251-2, art. de Minorsky.
- AL-MAILA', 151 La phrase est passablement altérée; sans doute s'agit-il de 'Azza al-Maila', (q.v.).
- MAISARA (?), v. Mašyah.
- MAKKA, 4 La Mekke.
- MĂLIK DŪ R-RUQAIBA, 60 Mālik ibn Salamat aš-Šarr, surnommé Dū r-Ruqaiba à cause de la petitesse de son cou (IBN QUT., Ma'ārıf, 242); c'est le membre de la tribu des Banū 'Āmir (Caussin, II, 483, 484) qui vécut le plus longtemps, puisque son existence s'étend de la Ğāhiliyya à Mu'āwiya (Mu'ammarīn, 97).
- MÄLIK IBN ḤIMYAR, 41 v. Qudā'a.
- AL-MA'MÜR AL-ḤĀRIŢĪ, 70 Ce personnage dont le nom varie avec les sources (Ištiqāq, 269: al-Ḥāriṭ ibn Mu'āwiya; Amālī, III, 149: Mu'āwiya ibn al-Ḥāriṭ ou Ma'mūr ibn Zaid; Marzubānī, Mu'ǧam, 472: al-Ma'mūr ibn إَنَى), est un devin (Mas'ūdī, IV, 188, où il faut corriger al-Ma'mūn) du début du VIIème s. (Caussin, II, 582); il appartenait aux Madhiǧ (Ištiqāq, 269; E.I., s.v., Kāhin, II, 666a) et compte au nombre de ceux qui avaient un ra'iyy (Ḥay., VI, 62=203); il aurait aussi fait une imitation du

ثر أحكمت متثن الكرويا ت وفعل الناريس والنجاب ثر لر تعيث الشعابيد والعد مة والاحتفاء بالطلاب بالمعواتير والماديل والسم في بتنكوير و دركاداب

L'éd a adopté la leçon באלים qui permet de scander correctement le vers, mais il avait à sa disposition les variantes suivantes: באלים ביי ביי ביי . Comme Čāḥiz précise (ibid) qu'il s'agit d'un chef des démons de l'Inde (عظيم شياطين الهند) nous avons pensé qu'il voulait désigner le dieu Kuvera, le Plutus indien, régent de la région du Nord (Bīrūnī, India, 57, 258, transcrit son nom كبير et précise qu'il est le gardien des richesses et que son idole porte une couronne sur la tête, a le corps gros, les flancs larges et se fait porter à dos d'homme; v. aussi Reinaud, Inde, 121; Dowson, 173-4). La syllabe qui précède والمنافذة وا

L

LAMAK, 154 — Lemech passe pour avoir été le premier à employer le luth. Il «avait un fils qu'il aimait tendrement, la mort le lui ayant enlevé, il suspendit le corps à un arbre; les jointures se désagrégèrent et il ne resta plus que la cuisse, la jambe et le pied avec ses doigts. Lemech prit un morceau de bois et, l'ayant taillé et raboté avec soin, il en fit un luth, donnant au corps de l'instrument la forme de la cuisse, au manche la forme de la jambe, au bec celle du pied; les chevilles imitaient les doigts et les cordes les artères» (Mas'ūnī, VIII, 89) Mais on ne sait pas exactement à quel Lemech est rapportée la légende; s'agit-il de Lemech, fils de Mathusalem et père de Noé (Mas'udi, I, 73; Ibn Qut., Ma'arıf, 10; Ya'qubi, I, 9-10), du petit-fils de Noé qui sut chargé par son père Sem de la garde du cercueil d'Adam (Mas'ūpi, I, 80), ou de Lemech fils de Cain à qui le 'Iqd, VII, 28, attribue l'invention du luth qui lui servit à pleurer son fils? FARMER (E.I., s.v., 'ūd, IV, 1038-41) pense au Lemech de la Genèse, IV, et rapporte les autres traditions. La légende est présentée sous une forme différente par Ваньаді, 395.

LUBAD, 38 — Luqman ibn 'Ād (q.v.) vécut autant que sept vautours, soit 3500 ans d'après les approximations les plus larges; le dernier de ces vautours, qui s'appelait Lubad, a donné lieu à plusieurs expressions proverbiales: اهر هر من للد ('Iqd, III, 63); الأبد على للد (MAID., I, 443); الأبد على للد (MAID., II, 373); v aussi MAID., II, 116; Hay., III, 131=423; Timār, 376; MAS'ŪDĪ, III, 375; CAUSSIN, I, 16; R. BASSET, Loqmân berbère, xix sqq.

LUBNAN v. BAISAN.

- avons adopté la leçon de Hay., VI, 61 = 198, où ce personnage est également cité en même temps que 'Abd Allāh ibn Hilāl et Şāliḥ (q.vv.).
- KARDA-BUNDĀD, 51 Hay., I, 36=72, parlant des Persans qui élèvent des constructions, pour perpétuer leur souvenir, cite la ville de کر دیداد qu'il faut lire کر دیداد avec Magdisī, IV, 93; bâtie, selon la légende, par Hūšang, elle constitue une des cités qui forment al-Madā'in. Yāqūr, Buldān, IV, 446, écrit کر دافاذ وه اردشیر و منبو شافر و د جندیو خسره و نونافاذ و درزنیدان
- qui n'offre aucun sens, nous کان وکان ومره Les diverses éd. portant کان وکان ومره avions la possibilité de ne pas tenir compte du premier of et de lire simplement وکان ومره pour وکیومرث = Gayōmart, dont Ğāḥiz fait un karsvar (v. supra خبزت نامية); mais nous avons préféré adopter la leçon کاره, Kāvi, Kāveh étant le nom du forgeron qui, après avoir eu un fils mis à mort par Zahhāk, ameuta la population d'Ispahan contre l'usurpateur, en prenant pour bannière son tablier de cuir qui devint le drapeau national iranien. Käveh établit Afridun sur le trône et fut nommé chef des armées, puis gouverneur d'Ispahan; v. TAB./ZOT., I, 117 sqq.; Avertissement, 123-5; DESMAISONS, s.v.; STEINGASS, s.v.; CHRISTENSEN, à l'index. IBN HALDŪN, Muqaddima, 438, signale la valeur magique du drapeau de טנגאט. Ben-VENISTE, Monde Oriental, 214, précise qu'une œuvre de Mani appelée en arabe Sifr al-gabābira «Le traité des Géants», rapporte les hauts faits des «champions des temps héroiques que leurs exploits avaient haussés au rang de héros nationaux»; ce traité devait s'appeler en pehlevi *kāvakān nāmak, ce qui pourrait encore justifier la lecture suivante du passage altéré: كاوكان . وكيمرث
- KAYŪMARŢ, 77 (v. la note précédente). Gayomarţ, considéré par les Mazdéens comme le premier homme, est assimilé par les Arabes à Adam; v. Tab./Zot., I, 4 sqq.; Mafātīh, 38; Casartelli, 121 sqq.
- KINĀNA, 125 Tribu arabe établie dans la région de la Mekke; v. E.I., s.v., II, 1076-7, art. de Krenkow. On sait que Ğāhiz était un maulā des Kināna, ce qui explique sa menace.
- KISRĀ, 160 Chosroès. Bien que Kisrā soit devenu l'appellation des rois de Perse, et non plus seulement le nom d'Anöšarwān et de Parvīz, il semble bien qu'il s'agisse ici de ce dernier, Chosroès II.
- KIŠŠA (?), 139 Sorcier juif.
- KURZ IBN 'ALQAMA [ibn Hilāl al-Huzā'i], 63 Qā'if (q.v.) et Compagnon du Prophète; v. Ḥay., VI, 7=19; Iṣāba, 7397; Usd, IV, 237; Ištiqāq, 277; Tabarī, III, 2366; 'Iqd, III, 332.
- KUWAIR (?), 70 A propos de la qaşīda d'al-Bahrānī sur les curiosités de la création (Hay, VI, 25-6=80 sqq., avec commentaire, 44 sqq.=147 sqq.), Ğāḥiz cite des vers du mètre hafīf dont les derniers sont les suivants:

- il est le fils du patriarche Abraham dont la généalogie remonte à Héber ('Ābar).
- ISMĀ'ĪL IBN 'ALĪ, 159 Le frère de Ṣālih (q.v.); tous deux sont les fils de 'Alī ibn 'Abd Allāh ibn 'Abbās et les frères du calife as-Saffāh. Ismā'īl occupa des postes importants et fut notamment gouverneur du Fārs sous al-Manşūr; v. Tabarī, à l'index.
- ISTĀŠF, 44 Hystaspe (avestique Vištāspa) est le nom du père de Darius qui passe pour avoir protégé son contemporain Zoroastre, à la religion de qui il se convertit en obligeant ses sujets à l'adopter également; v. Mas'ūnī, IV, 47; Duchesne-Guillemin, Zoroastre, 29; Christensen, 117, et passim; E.I., s.v. Madjūs, III, 102a.
- IYÄS IBN MU'ÄWIYA, 21 Cadı de Başra célèbre par sa perspicacité; m. vers 121/739; v. E I, s v., II, 603. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.

K

- AL-KA'BA, 61, 66 Le temple de la Mekke; v. EI, s v, II, 622-30, art. de Wensingk.
- KA'BAT NAĞRĀN, 63 D'après la légende, les Chrétiens de Nağrān avaient fait bâtir une église que l'on appelait la Ka'ba de Naǧrān, parce qu'elle était construite sur le modèle de la Ka'ba de la Mekke (Caussin, I, 160, Hay, III, 44=40; Lammens, Arabie Occid, 17). Abū 'Ubaida en fait un argument šu'ūbite et déclare que c'est pour rivaliser avec les Persans que les Arabes ont élevé de hautes constructions, notamment cette Ka'ba (Hay, I, 36=72; repris par Timār, 412-3). Mais quelques auteurs disent que c'était seulement une immense tente formée de 300 peaux cousues ensemble (Caussin, I, 160); v. aussi Yāqūr, Buldān, II, 703.
- KĀHINAT SA'D HUDAIM, 139 La devincresse, la sybille des Banū Sa'd (Qudā'a), qui habitait la Syrie; c'est à elle qu'on s'en rapporta pour le droit de disposer de l'eau de Zamzam quand 'Abd al-Muttalib découvrit ce puits (vers 540 de J.-C. d'après Caussin, I, 261, qui fournit cette tradition; de même Doutté, 29); sur le puits de Zamzam, v. E.I., s v., IV, 1281, art. de Carra de Vaux.
- KALÎLA et DIMNA, 156 Titre d'un ensemble d'apologues indiens à l'usage des princes, traduit du sanscrit en pehlevi et de cette langue en arabe; Ğāhiz disposait de la traduction en prose par Ibn al-Muqaffa' et de l'adaptation en vers par Abān al-Lāhiqī; v. E.I., s v., II, 737-41, art. de Brockelman. On ignore le nom de l'auteur de l'œuvre originale, que Mas'ūpī, I, 159, attribue néanmoins au roi de l'Inde Dabšalim.
- KARBĂŠ (?) AL-HINDĪ, 139 Le texte imprimé portait كردباش mais nous

'Umān; il mourut en 84/703-4; v. E.I., s.v., II, 506, art. de Brockelmann; il ressort du texte qu'il était de petite taille.

AL-INĞİL, 184 — L'Évangile.

IQLIDUS, v. Euclide.

TRĀ, v. Qīrā.

- IRMIYA', 40 Jérémie. L'assimilation de Jérémie à al-Hadir (q.v.) est due à Wahb ibn Munabbih, v. E.I., s.v. Jérémie, II, 618, art. de Wensinck.
- 'ISĀ, 164 Jésus-Christ. Le Coran, XIX, 31, rapporte les paroles prononcées par Jésus au berceau (v. aussi V, 109). Comme le contexte l'exigeait, Van Vloten a ajouté les mots de mais le Coran ne fait pas allusion aux paroles de Jésus dans le sein de sa mère. Il faut donc songer à la tradition d'après laquelle, lorsque Joseph s'étonna de la grossesse de Marie, Dieu donna la parole à Jésus (Kisā'ī, 303); en outre, lorsque Marie priait, Jésus, dans son sein, s'associait à sa prière (Tab./Zot., I, 539).
- ISĀF, 66 «Les Ğurhumites s'abandonnèrent à toutes sortes de désordres et d'excès dans le temple [de la Mekke], l'un d'eux alla même jusqu'à y commettre avec une femme un acte de fornication. L'homme s'appelait Isāf et la femme Nā'ila. Dieu les changea tous deux en pierres, dont on fit plus tard deux idoles, qui furent adorées comme intermédiaires entre l'homme et la divinité. Suivant une autre tradition, c'étaient deux pierres ordinaires que l'on tailla en forme humaine et auxquelles on donna le nom de ces deux coupables» (Mas'ūpī, III, 100-101); v. aussi Freytag, Emleitung, 342-4; R. Basset, 1001 Contes, III, 202; E I., s.v, II, 561-2, et ajouter à la bibliog. Caussin, I, 199, 266, qui attire l'attention sur les noms des coupables: Isāf fils de Suhail (Canope) et Nā'ila fille d'ad-Di'b (Le Loup, constellation australe).
- ISḤĀQ AL-MAUSILĪ,8 Célèbre musicien et compositeur de l'époque abbāside; v E I, s.v., Ibrāhīm, II, 465, art. de Torrey; YĀQŪT, Iršād, II, 197-226.
- AL-ISKANDAR, 40 Alexandre le Grand. L'assimilation Alexandre Du l-Qarnain du Coran remonte à une date fort ancienne; Ğāhiz, est peut-être le premier à l'avoir révoquée en doute; en effet Timār, 223, se réfère explicitement à ce passage du Tarbī' et reproduit une longue dissertation du Cadi Abū l-Hasan 'Alī ibn 'Abd al-'Azīz al-Ğurğānī (v. supra, p. xvii, n. 3) qui répond à la question posée en faisant appel à des traditions d'origine grecque, persane et arabe. De leur côté, Bìrūnī, Āṭār, 36sqq. et d'autres auteurs (v. E.I., s.v.), étudient très sérieusement le problème qui vient encore de faire l'objet d'un long travail d'Abū l-Kalām Āzād dans Taqāfat al-Hind, 1950. Sur les parents d'Alexandre, v. infra, Qīrā.
- ISMA'IL, 41 Ismael, ancêtre des Arabes Musta'rıba dont 'Adnān est l'aïeul;

- IBN SĂ'ID, 40, 65 «L'Antéchrist que les Arabes nomment Dağğāl (q.v.) est d'origine araméenne. Le Coran ne le nomme pas, mais la tradition mentionne un Juif médinois, Ṣāf, ibn Sā'id (ou Ṣayyād) que le Prophète aurait déclaré être le Dağğāl. Dès lors, personne ne lui adressa plus la parole ni ne voulut plus le fréquenter... Lorsque les Arabes arrivèrent devant la ville de Nihawand, les moines et les prêtres leur criaient du haut des murs: «Ne vous donnez pas de peine, Musulmans; cette ville ne sera prise que par le Dağğāl'» Ils entrèrent dans la ville grâce à l'aide de Sāf ibn Ṣā'id qui combattait dans les rangs des Musulmans... Ṣāf ayant disparu mystérieusement pendant la bataille de la Ḥarra (63 de l'H.), on lui chercha un successeur dans le rôle de Dağğāl, et comme celui-ci était aveugle de l'œil droit, les borgnes avaient beaucoup de chances» (Van Vloten, Recherches, 59-60). V. aussi Tabarī, I, 2565-6; Ağānī, XIX, 25, Qurtubī, 180-1; Sprenger, Leben, III, 29; Maqdisī, II, 166; 'Asqalānī, Mīzān, II, 70-1.
- IBN ŠARYA, 63 'Ubaid ibn Šarya al-Ğurhumī est considéré comme l'un des précurseurs de l'historiographie arabe (v. Buḥalā', à l'index). Cependant, en admettant que ce personnage ait une existence réelle, un élément de sa biographie est de nature à entretenir la suspicion et à faire douter de la qualité de ses traditions; il passe en effet pour avoir vécu, comme son père, 220, 300 ou même 350 ans, v. Mu'ammarīn, 40-43; Fihrist, 89-90; Hamdānī, Iklīl, VIII, 251; Ibn Bābawaih, Ikmāl, 303-4; Wuestenfeld, Geschichtschreiber, nº 5. Sur l'orthographe du nom de son père, v. supra, XVII.

IBN 'UMAR, v. 'Abd Allāh ibn 'Umar.

IBN 'UYAINA, v. Sufyān.

IBRĂHÎM IBN ISMĂÎL, 8 — Non identifié avec certitude; v. cependant un rāwī de ce nom dans Tabanī, à l'index.

IBRĀHĪM IBN SAYYĀR, v. an-Nazzām.

IDRIS, 40 — Prophète mentionné dans le Coran et assimilé par les Musulmans à Enoch, v. E I, s v., II, 477-8, art de Wensinck; G. Wiet, Murtadi, 86.

IFLĀTŪN, v. Platon.

- 'ILBĀ' IBN AL-HAIŢAM, 21 Des Sadūs, contemporain de 'Umar ibn al-Haţṭāb, qui prit part aux conquêtes et à la Bataille du Chameau; il était laid, borgne, mais éloquent (v. Bayān, I, 201 — III, 182, TABARĪ, I, passim; Iṣāba, nº 6449, où son nom est épelé). Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- ILYĂ, 40 Ce nom (également sous la forme B lyā) doit désigner Elias (Ilyās) qui est parfois confondu avec al-Ḥadir et non avec Yahyā; v. E I., s.v., Ilyās, II, 500b, art. de Wensinck.
- 'IMRÂN IBN ḤITTĀN, 21 Poète et orateur hariğite, «le chef des quiétistes parmi les Ṣufriyya», qui fut poursuivi par al-Hağğağ et dut se réfugier au

sonnage était un riche commerçant 'ādite que Luqmān ibn 'Ād protégeait moyennant une redevance; celle-ci était déposée au haut d'un col; en voyant une fois cet amas de marchandises, Luqmān se serait écrié: «Ibn Baid a obstrué le chemin». D'après une autre version rapportée par al-Aşma'i il aurait égorgé sa chamelle en haut du col et coupé ainsi le chemin. Une autre explication du proverbe est encore fournie par R. Basset, Loqmân berbère, xxxiii (qui semble confondre cet Ibn Baid avec le poète kūsien Ḥamza ibn Bīd). Maidānī, I, 341-2, propose de prendre l'expression dans son sens figuré et de l'appliquer à ceux qui, tenant leurs engagements ou employant un procédé habile, barrent la route à leurs ennemis. De toute évidence, il s'agit là d'un vieux proverbe à propos duquel les lexicographes ont été obligés de forger une siction pour l'expliquer.

- IBN BUQAILA, 60 'Abd al-Masīh ibn 'Amr ibn Qais ibn Ḥayyān ibn Buqaila al-Gassānī, personnage légendaire qui aurait vécu 350 ans (320 seulement dans le Mustatraf, II, 44, qui l'appelle Ibn Nufaila). C'est lui qui aurait été chargé par Chosroès II Parviz d'aller consulter le devin Saṭīh (q.v.) sur un songe fait par un mobed. Il connut l'Islam. mais ne se convertit pas; c'est cependant lui qui aurait conseillé à Saʿd ibn Abī Waqqāş de choisir l'emplacement où fut bâtie Kūfa; v. Muʿammarīn, 38; Masʿūnī, I, 217, 219, II, 228; Avertissement, 459; Yaʿqūnī. II, 6; 'Iqd, à l'index; R. Basset, 1001 Contes, III, 213-6. D'après Hamdānī, Iklīl, VIII, 177, c'est lui qui a bâti le Qaşr Abyaḍ à Ḥīra et son tombeau est dans cette ville.
- IBN DAIŞĂN, 134 Bardésane, philosophe syrien d'origine parthe; sur sa doctrine, v. E.I., s.v., II, 392, art. de Huart.
- IBN ĞUD'ĀN, v. 'Abd Allāh ibn Ğud'ān.
- IBN AL-KAYYIS, 63 Zaid ibn al-Kayyis an-Namarī, généalogiste de l'époque de Yazīd ibn Mu'āwiya; v. Şaḥāḥ, s.v., Kys; Hay., III, 65=210; Bayān, à l'index; Fihrist, 90; Ibn Qut., Ma'ārif, 233; Wuestenfeld, Geschichtschreiber, nº 8.
- IBN LISĀN AL-ḤUMMARA, 63 Abū Kilāb 'Ubaid Allāh ibn al-Ḥusain (ou Warqā' ibn al-Aš'ar), des Banū Taim al-Lāt ibn Ta'laba; il est considéré comme l'un des meilleurs généalogistes arabes du temps de Mu'āwiya. On dit en proverbe إعبر من ابن الحبرة et aussi العبر من ابن الحبرة (mais peut-être pour: إعلى); v. Maidānī, II, 309; Hay., II, 73; Ibn Qut., Ma'ārif, 233; Agānī, XIV, 138; Ištiqāq, 213; Fihrist, 99; Damīrī, s.v. hummar; Bayān, III, 106, avec une notice sur Lisān al-Ḥummara; Goldziher, Abhandlungen, II, p. XLI.
- IBN AN-NAŢŢĀH, 63 Abū 'Abd Allāh Muḥammad ibn Şāliḥ ibn an-Naṭṭāḥ, généologiste et rapporteur de traditions de l'époque 'abbāside (m. en 252/866); v. Hay., III, 65; Fihrist, 107, qui fournit la liste de ses ouvrages et précise qu'il est le premier à avoir écrit l'histoire de la dynastie. Il ne doit pas être confondu avec Bakr ibn an-Naṭṭāḥ, poète de l'époque d'ar-Rašīd sur qui on verra notamment Ḥay., III, 60; Ta'rīḥ Baġdād, V, 357-8.

- tes (Fihrist, 353; Dozy, Documents, 298); c'est lui qui aurait enseigné aux Ḥarrāniens les pratiques de leur culte (Dozy, Documents, 292). Mais les Sabéens qui identifient Hermès à Mercure lui donnent aussi le nom d'Idrīs (sans doute pour l'islamiser) alors qu'Idrīs est lui-même identifié à l'Enoch de la Bible; v. Bīrūnī, Āṭār, 206; Mas'ūnī, I, 73; Magdisī, II, 88. Kisā'ī, 124 sq., fournit une autre interprétation: [اي علم النجوم] لادريس عمر، فلما رفعه الى السماء اخد هذا الملم رجل عابد اسمه هرمس حليفة إدريس فلم يل المؤمنية بنه إلى ان حاء نها ود.
- HIŠĀM IBN ḤALAF IBN QAWĀLA (?) AL-KINĀNĪ, 145 Notable antéislamique, grand-père de 'Amr ibn Hurait, Hay, IV, 121 = 375, dit simplement: جال على رأسه [اي راس المعباب بم المبدر] حلف بم توالة (كذا) الكناني عام حبر
 mais IBN Qut., Ma'ārif, 128, 12 sqq, précise: المباب على راس المعباب كان على دين العرب ' فحمد ؛ فلما صار نمكة رآه هشام فقال: إهدا
 ابم المبدر ودلك ان النمياب كان على دين العرب ' فحمد ؛ فلما صار نمكة رآه هشام فقال: إهدا
 ملك العرب ! قالوا: تعر : فيال على راسه لبدل: فتحول عن دين العرب وتنصر،
- HISMĂ, 73 Localité située dans le désert de Syrie, v. YĀQŪT, Buldān, II, 267.
- AL-HUĞAİMİ, 139 Non identific 'Asqalānī, Lisān al-Mīzān, I, 221, cite un nommé Ahmad b. 'Atā' al-Huğuimī al-Basrī az-Zāhid qui est un fantaisiste et sans doute aussi un imposteur.
- HULAIS (?) AL-HATŢĀT [AL-ASADĪ], 139 Ce personnage est cité parmi les devins dans Hay, I, 32 == 63; cf Muḥassas XIII, 208
- HURRAH ARDAŠĪR, 44 Hurrè i-Ardašēr est le nom du Fīrūzābād moderne; cette ville qui s'appelait Gör fut nommée Ardašēr-Hvarreh «Gloire d'Ardéchir» par le roi sāsānide de ce nom, v. Christensen, 94. Desmaisons, s v. Bābawaih.
- HUZĂ'A, 41, 176 «Les traditions arabes sont unammes à dire que les branches principales de la grande tribu de Azd se séparerent au début du IIIème s, de notre ère, les unes s'établirent définitivement à la Mekke, les autres, en plus grand nombre, se dirigerent vers la Syrie» (Surnoms, 79, cf Caussin, I, 215) Le nom de ces parties «séparées», Ḥuzā'a, est rattaché à la racine HZ' (E.I., s.v., II, 1041-1, art de Krenkow), mais on est en présence d'une étymologie populaire; v. encore Lisān, s v.

I

IBLIS, 37, 58, 70, 72, 139 ---

IBN ABĪ-LAILĀ, v. Muhammad ibn 'Abd ar-Rahmān.

- IBN 'AQIB (?), 146 Non identifié. On signalera cependant l'existence, à l'époque d'al-Ma'mūn, d'un faux-prophète nommé عبد الله به مسمون به مسلم qui fournirait une lecture acceptable.
- IBN BAID (ou BID), 41 -- Allusion au proverbe: سدّ ابن بيض الطريق. Ce per-

- cru bon de rejeter] [المنة Hvanirața Bāmya] وحريرة امنة [المنة وخريرة المنة وخريرة المنة وخريرة المرس الموالم الموالم ستة وخريد المرس المرس الموالم المو
- AL-HAZAR, 160 Ce nom paraît désigner les Huns; il s'agit en tout cas des nomades de l'Asie Centrale; v. E.I., s.v., II, 990-2, art. de BARTHOLD.
- HAZĀZ, 38 La «journée de Hazāz» est une rencontre qui eut lieu entre les Taġlabites et les Yéménites dans la partie du Naǧd voisine de la Yamāma; v. Caussin, qui la situe en 492 de J.-C.; v. aussi Hay., VI, 140=417; YĀQŪT, Buldān, II, 432 sqq.
- ḤIDYAM, 63 Deux éd. portaient Maryam, évidemment fautif; Sandübī lit Ḥidyam, avec plus de raison semble-t-il. Il s'agit d'un médecin (sans doute plus ou moins magicien) qui est devenu proverbial, mais il s'appelle Ibn Ḥidyam (Zamaḥšarī, Mufaṣṣal, 104; Maid., I, 456: عندير). Cependant la Ḥizāna, IV, 279, justifie l'appellatif Ḥidyam à propos d'un vers de Aus ibn Ḥağar, où Ibn a été supprimé pour la mesure; au surplus, le nom mythique d'Ibn Ḥidyam est rapproché de celui d'un énigmatique poète, Ibn Ḥadām, cité par Imru' l-Qais dans un vers bien connu (Hizāna, ibid.).
- HIND, 32, 37, 46, 47, 134, 156 L'Inde et les Indiens.
- HIND, 151 On peut songer à Hind bint 'Utba, épouse d'Abū Sufyān, qui aurait été condamnée à mort en même temps que Fartanā (q.v.), mais grâciée par le Prophète; v. E.I., s.v., II, 331, art. de Buhl.
- [HIND] BINT AL-HUSS, 63 Également connue sous le nom d'az-Zarqā'; avec sa sœur Ğum'a (q.v.), elle aliait à 'Ukāz avant l'Islam, et elle est considérée comme une femme éloquente; en revanche, sa conduite n'est pas toujours irréprochable; v. R. Basset, dans la Rev. Afr. 1905; Țaifūr, Balāġa, 58; Bayān, I, 249, 250 et à l'index; Pseudo-Ğāhiz, Maḥāsin, 274; Ibn Nubāta, Sarh (en marge de Safadī, Šarh lāmiyyat al-'Ağam, II, 179-180); Hay., à l'index; 'Askarī, Şinā'atain, 320; Muḥassas, II, 31; Ṣahāh, s.v. huss; ce dernier mot, il est utile de le noter, désigne un fils d'homme et de ğinniyya, 'amlūq désignant un fils de ğinn et de femme (Šīblī, 71).

HIPPOCRATE, 190 —

- AL-HIRA, 51 Les Arabes font remonter à Nabuchodonosor, la fondation de la ville; v. E.I., s.v., II, 334, art. de Buhl.
- HIRMIS, 40, 83, 166 Hermès «était un des sept gardiens chargés de veiller sur les sept temples; il avait la garde du temple de Mercure dont il aurait pris le nom, car Mercure, en langue chaldéenne, se dit Hermès. Selon d'autres, il se serait, pour divers motifs, transporté sur le territoire de l'Égypte [v. E.I., s.v. Ahrām] et aurait régné sur ce pays» (Fihrist, 352, trad. apud Berthelot, III, 27). Pour les Sabéens de Ḥarrān, Hermès est l'auteur des livres pseudo-aristotéliciens et des ouvrages qui ont trait aux sciences occul-

- ḤASAKA IBN ATTĀB, 21 Notable tamīmite qui s'illustra au Ḥurāsān (Ištiqāq, 329; Bayān, III, 244); il ressort du texte qu'il était de petite taille. Dans Hay., I, 185=375, Ḥasaka ibn 'Abbād est cité parmi ceux qui eurent un œil crevé par un coq.
- AL-ḤASAN [AL-BASRI], 8 Célèbre personnage religieux, m. en 110/726; v. E.I., s.v., II, 290.
- AL-ḤASAN IBN HAYY, 85 'Asqalānī, Mīzān, III, 80, parle incidemment de ce šī'ite dont le Fihrist, 178, qui le nomme al-Ḥasan ibn Sālih ibn Ḥayy, fait le fondateur de la secte des Ṣālihiyya (né en 100, m., caché, en 168). Les paroles qui lui sont prêtées sont attribuées au Prophète par le Mustațiaf, II, 308.
- AL-ḤASAN IBN WAHB, 125 Secrétaire d'Ibn az-Zayyāt et chef du Dīwān ar-rasā'il, poète et épistolier; v. Fihrist, 122; Ibn ḤALLIKĀN, nº 276. Sur les Banū Wahb, v. Massionon, Deir Qunnā.
- HASDA (?), 139 Non identifié.
- HAT'AM, 176 Tribu arabe entre Tä'ıf et Nağrān, v. E I., s.v, II, 975-6, art. de Levi Della Vida.
- HATON, 63 Il s'agit peut-être de la reine de Buhārā combattue et vaincue par Ziyād; v. E.L., s v, II, 987, art. de Huart.
- أمية 77.2 D'après l'Avesta, la terre est divisée en sept parties ou karšvar-s (le mot كفورات cst attesté dans Bīrūnī, India, 112), qui sont:
 - a) Hvaniraţa (Qaniraţa) Bämya, formant au milieu de la terre un cercle dont l'Iran est le centre;
 - b) Arezahi, partie occidentale de l'espace délimité par les tropiques;
 - c) Şavahı, partie orientale du même espace,
 - d) Vourubaršti, entre les tropiques et le pôle, au nord,
 - e) Vourujarsti;
 - f) Fradadafšu, au midi;
 - g) Vidadafšu (v. Avesta, trad. Harlez, 201, n. 2, trad. Darmesteter, à l'index); Geizer, Ostirān. Kultur, 303.

Il est curieux de constater que Ğāhız qui connaît évidemment l'Avesta, ou du moins le Hūdai Nāmeh à qui il emprunte peut-être ces renseignements (v. E.I., s.v. Bābīl, I, 559b), ne cite que cinq karšvar-s, les nos a, d, e, f, g, car il est difficile de voir, dans les mots qui précèdent l'énumération, les appellations des nos b et c. Nous possédons cependant un autre texte, d'ailleurs mal établi, qui prouve que Ğāhız fait de Gayomart un karšvar (Hay., III, 115=370):

والمجوسي يرعم ١٠٠ أن الارض أحد الاركان التي بنيت الموالم الخمسة عليها فرعمهم: ابرسارس [Vourujaršti] ، وابرمارس [Vourubaršti] = ابربارش . [] ، وابردس Fradadafšu] افرددش . [] ، وكارس [= Gayömart que l'éd. a - كاومرة Un ms. donne en effet humides de rosée»; en effet, il éteignit le feu (Mas'od, I, 131-2; une version un peu différente dans *Timār*, 456). C'est lui qui, d'après certaines sources, demanda à Dieu d'anéantir la race des oiseaux 'angā' (q.v.) et sa prière fut exaucée. V. encore Mas'od, IV, 20; Ibn Qut., Ma'ārif, 29; Isāba, nº 2355; R. Basset, 1001 Contes, III, 203-4.

Il est utile de signaler que Ğāhiz n'accepte pas ces légendes; mais il s'applique à les réfuter au moyen d'un syllogisme peu convaincant: Hālid était bédouin; or les prophètes sont des sédentaires et des citadins; donc Hālid n'était pas prophète (Hay., IV, 151=476-8; repris dans Timār, 456).

- AL-HALIL, 141 L'expression قول العليل في الوهر القدير ne laisse pas d'être énigmatique. Le personnage auquel Gāhiz fait allusion est certainement l'inventeur de la prosodie arabe, al-Halil ibn Ahmad (v. E.I., s.v., II, 940, art. de Ben Cheneb) à qui il reproche souvent son activité extra-linguistique, au point même qu'Ibn Nubāta a pu écrire (Sarh, 145): وللجاحظ تحامل على point même qu'Ibn Nubāta a pu écrire (Sarh, 145): وللجاحظ تحامل على semble désigner ici une sorte de présomption, apparaisse dans la phrase suivante à propos d'un jugement porté par an-Nazzām sur ce même Halil (Hay., VII, 50=165-6): «ترجّد به النجب فاهلكه وصور له الاستبداد صواب رأيه [دوائر العروض] الق لا يعتاج المها فتماطي ما لا يُحسنه ورام ما لا يناله وفتائه دوائر أه [دوائر العروض] الق لا يعتاج المها طيره » وكان ابو اسحق [النظام] اذا ذكر الوهر لر يشك في جنوله وفي اختلاط عقله وهكدا
- HANZALA IBN ṢAFWĀN, 135 Comme Hālid ibn Sinān (q.v.), Hanzala est un prophète de «l'intervalle», qui fut envoyé aux Aṣhāb ar-Rass (Coran, XXV, 40), mais ils le traitèrent de menteur (Mas'ūdī, I, 125, III, 105; R. Basset, 1001 Contes, III, 86-8 fournit une version plus développée et une abondante bibliographie).
- AL-HARAMĀN, 63 Bien que les Arabes aient connu plusieurs Pyramides, ils s'intéressent surtout à celles de Chéops et de Chéphren; V. E.I., s.v. Haram, II, 278-9, art. de Graefe. Parmi les légendes auxquelles elles ont donné lieu, on notera qu'elles passent pour avoir été construites avant le Déluge dont elles étaient précisément destinées à éviter les effets. V. sur la question des Pyramides, de Sacy, Mélanges, 181 sqq., et maintenant G. Wiet, Murtadi, 82 sqq.
- HARMI (?), 139 Ce personnage est cité dans Hay., I, 150=309, en même temps qu'Abū Manşūr (q.v.), mais nous n'avons pu l'identifier.
- HARŢAMA [IBN A'YAN], 125 Général et gouverneur d'Égypte, du Maghreb et du Ḥurāsān, m. en 200=815; v. Buḥalā', à l'index.
- HARÛT et MARÛT, 41, 77, 182 Deux anges descendus sur la terre pour voir s'ils étaient capables de mieux se conduire que les hommes; sur leur légende et leur rôle dans la magie, v. E.I., s.v., II, 289-90, art. de Wensinck. Timār, 52, répond à la question posée au § 77, en précisant que c'est à Hārût et non à Mārût que l'on attribue un pouvoir magique.

- « qui, derrière eux, s'arrogeait tout bon vaisseau, comme prise» (Goran, XVIII,78). Cette identification a peut-être été provoquée par la tradition qui attribue la fondation d'une forteresse du Fārs, ad-Dikdān, par Ğulandā, dont les descendants, les Āl-Ğulandā ou Āl-ʿUmāra, prétendent que leur royaume a été fondé, avant Moise, par un Azdite du Yémen (YĀQŪT, Buldān, II, 711).
- ĞUM'A AL-IYĀDIYYA, 63 Ğum'a (ou Ḥum'a) bint Hābis ibn Malīl al-Iyādī, sœur de Hind bint al-Ḥuss (q.v.), dont l'éloquence est renommée (Bayān, I, 60, III, 27).
- GUMDĂN, 63 Château célèbre à Ṣan'ā', dans le Yémen; v. E.I, s.v., II, 177-8, art. de Buhl; *Timār*, 413, précise que c'est la première construction érigée après le Déluge.
- ĞUNDAB IBN ZUHAIR, 140 Il s'agit sans doute de Ğundab ibn Zuhair ibn al-Ḥārit, compagnon de 'Alī à Siffīn; v. Ḥay., II, 98=269; Mas'ūnī, IV, 259 sqq.; Iṣāba, nº 1217; Ibn Qut., Ma'ārif, 176.
- ĞURHUM, 39, 40 Ancienne tribu arabe, descendante de 'Ābar (Héber), qui habitait la Mekke; v. E.I., s.v., I, 1099, art. de Buhl. Le père de l'ancêtre éponyme de la tribu est un ange déchu qui prit une forme humaine et épousa une femme de chair (Hay, I, 86=187, VI, 61=198; Baihaqi, 108).

H, H, H

- ḤABĀBA, 151 Chanteuse de Yazīd II ibn 'Abd al-Malik, qui exerça un empire absolu sur le cœur du calife, Mas'ū́́́ої, V, 447 sqq; Івп Qut., Šī'r, 331; 'Амкū́́́ѕī, Muġanniyāt, 96-107; v. Sallāma
- AL-HADIR, 40, 65 Personnage mythique sur lequel v. E.I., s v., II, 912-16, art. de Wensinck.
- HAFŞA, 140 Épouse du Prophète. On ne sait à quel événement l'auteur fait allusion; v. supra 'A'iša.
- AL-ḤAĞĞĀĞ, 122 Général et homme d'État umayyade, m en 95/714, v. E.I., s.v., II, 215-17, art. de LAMMENS.
- HALID IBN SINAN, 135 De la tribu de 'Abs (Qais 'Ailân), il est considéré comme l'un des personnages de l'intervalle (fatra) entre Jésus et Mahomet, auxquels on attribue la qualité de prophète; on voit même en lui le premier prophète apparu chez les descendants d'Ismā'îl; il aurait annoncé la venue de Mahomet et celui-ci aurait même dit à sa fille venue se convertir. «Voici la fille d'un prophète que son peuple a perdu». On va jusqu'à lui attribuer la connaissance de la sourate al-Ihläs (Timār, 456). On raconte que le culte du feu s'étant répandu chez les Arabes, Hālid se jeta dans les flammes en disant: «La voilà, la voilà, la route qui conduit vers le Dieu Suprême! Certes, je pénétrerai dans ce brasier ardent et j'en sortirai les vêtements

- 121b), fut 'āmil du Yémen et fut envoyé par al-Musta'īn, en 249, à la tête de l'expédition d'été (Ya'QÜBI, II, 593, 606).
- ĞAIḤĀN, 39 Nom arabe du Pyramus, fleuve qui traverse la Cilicie; v. E.I., s.v., I, 1030, art. de Hartmann.
- GAILÂN AD-DIMAŠQĪ, 166 L'un des premiers tenants de la doctrine du libre-arbitre; v. notamment Bayān, à l'index.
- ĞÄLÜT, 53 Le Goliath de la Bible; v. E.I., s.v., I, 1036-7, art. de CARRA DE VAUX.
- ĞAMILA, 151 Célèbre chanteuse arabe qui vivait au temps des premiers Umayyades; Ḥabāba et Sallāma (q.vv.) sont ses élèves; v. E.I., s.v., I, 1041, art. de Schaade; 'Amrūsī, Muġanniyāt, 48-73 (ce dernier auteur m'affirme qu'elle est surnommée al-Ḥadbā', mais je n'en ai aucune attestation).
- AL-ĞARĀDATĀN, 151 «Les deux sauterelles», surnom de deux chanteuses arabes considérées comme les plus anciennes; elles étaient, d'après la tradition, contemporaines des 'Adites et appartenaient à Mu'āwiya ibn Bakr l'Amalécite (Mas'ūoī, VIII, 93; 'Iqd, VII, 28, Kisā'ī, 107). Maidānī, I, 138, cite trois proverbes auxquels elles ont donné naissance et précise qu'elles s'appelaient Ya'ād et Ma'ād (Qa'ād et Tamād chez Ibn Badrūn, 65). On notera que 'Abd Allāh ibn Ğud'ān (q.v.) possédait aussi deux chanteuses qu'il avait surnommées Ğarādatā 'Ād; il les offrit à Umayya ibn Abī ş-Şalt (Caussin, I, 351; Surnoms, 66).
- AL-GARID, 76 Il s'agit du célèbre poète et chanteur, sur qui v. Abriss, I, 231-3. D'après la légende, les ğınn-s lui avaient interdit de chanter certains vers, mais il passa outre, et ils l'étranglèrent; v. Hay., I, 146=302, VI, 64=208; Mas'ūdī, III, 327 (où il faut corriger le nom du personnage). On trouvera dans Hay., I, 146=302, une liste de victimes des ğınn-s.

ĞARİR, 125 ---

ĞARMI (?), v. Ḥarmī (?).

ĞĀSIM, 39 — L'auteur fait peut-être allusion à la ville syrienne de ce nom; v. WZKM, VIII, 66, n. 4.

ĞAZİRAT AL-'ARAB, 47. —

- GUHĀF, 44 «L'année du torrent» est l'an 60 de l'H., où cut lieu près de la Mekke une inondation qui emporta bêtes et gens; v. Timār, 517-8; CAUSSIN, Musiciens, 9, n. 1; IBN QUT., Ma'ārif, 156, 214.
- GULANDĀ, 40, 63 Personnage difficile à identifier. Il ne s'agit probablement pas du roi du 'Umān contemporain du Prophète (Ḥay., III, 163=520; Iṣāba, nºs 1295 et 1308; cp. Caussin, III, 346). Sans doute faut-il songer à un personnage dont le nom apparaît dans un proberve 'umānien (Maid., I, 462) منافر من الجاندي à propos duquel on a dit que Gulandā était le roi

- châtiées (Babelon, 30; Siouffi, 62), mais c'est certainement le premier Phtahil, dieu de la création, qui est à l'origine de l'expression arabe زمن القطعل
- FÜLUS, 133 Saint-Paul. C'est probablement une allusion à Coran, XXXVI, 13, où les commentateurs prétendent que le troisième personnage cité est Paul. Il aurait été envoyé par Jésus, en compagnie de Thomas et de Pierre, à Antioche, pour y mettre fin à l'idolâtrie; les trois apôtres firent des miracles en guérissant des aveugles et des lépreux et en ressuscitant des morts; v. Mas'od, I, 129, II, 299, 303, III, 407.

Ğ, Ġ

- ĞABAL AL-MĀS, 50 Montagne (de diamant) fabuleuse.
- AL-ĠABĠAB, 66 Cavité du sanctuaire d'al-'Uzză où l'on versait le sang des animaux sacrifiés; v. E.I., s.v. al-'Uzzā, IV, 1126a, Freyiag, Einleitung, 356.
- AL-ĞĀBIYA, 66 Résidence principale des Emirs ğafnides de Gassān, au S.-W. de Damas; v. E I., s.v., I, 1016, art de Lammens.
- ĞA'DA AS-SULAMI, 107 Contemporain du Prophète si recherché par les femmes que 'Umar l'exila au 'Uman; v. Işāba, n. 1288.
- ĞADİMA, 44 Roi légendaire; v. E.I., s.v., I, 1019, art. de Buhl, et supra Azd.
- GADIS, 39 Nom d'une des tribus aborigènes d'Arabie; v. E.I., s.v., I, 1020, art. de Weir.
- ĞA'FAR AL-ḤAYYĀŢ, 125 Peut-être s'agit-il du tailleur que Ğāhiz met en scène dans sa Risāla fī şinā'at al-quwwād, éd. Sandūbī, 262 (cf. Ţa'ālibī, Hāṣṣ, 71). On rencontre cependant encore un Ğa'far ibn Dīnār, connu sous le nom d'al-Ḥayyāt, qui, après avoir servi al-Ma'mūn (Ğahšiyārī, Wuzarā',

hommes les plus vieux: سرد حمير, Fargana et Yamama; Birūni, Āṭdr, 81, 1. 21, et Remusat, Nouv. Mél. As., I, 203, signalent aussi cette particularité.

- FARTANĂ, 151 Ce nom qui désigne une femme esclave (Ṣaḥāḥ, s.v.), s'applique ici à une musicienne appartenant à 'Abd Allāh ibn Ḥatal, qui chantait habituellement des vers contre le Prophète (Caussin, III, 241). Lors de la prise de la Mekke par Mahomet, six hommes et quatre femmes furent condamnés à mort; ce sont, pour les femmes, Hind (q.v.) épouse d'Abū Sufyān, Sāra et deux des esclaves de 'Abd Allāh ibn Ḥatal, Qarība et Fartanā; celle-ci fut effectivement exécutée (Țab./Zot., III, 133, 137; Țabarī, Annales, I, 1640-2; Ya'Qūbī, II, 60-1; Bayān, I, 40).
- AL-FAZĀRĪ, 149 Peut-être s'agit-il de Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Fazārī, traducteur de la Siddhanta en arabe. La doctrine de la sphéricité des éléments faisait effectivement partie de l'āryabhata αικεί qu'en témoigne le passage de Bīrūnī, India, 134, reproduit dans le glossaire, s.v. En outre, Reinaud, Inde, 314, signale un traité de la sphère écrit en 161 par Ya'qūb ibn Ṭāriq.
- FIR'AUN, 145, pl. FARĀ'INA, 45 Pharaon; v. E.I., s.v., II, 115-6, art. de Wensinck. Au § 145, il est fait allusion à Coran, XXVI, 22, où Pharaon dit à Moise: «Qu'est-ce que le Seigneur des Mondes?»; cf. Exode, V, 2; Kisā'ī, 195 sqq.

FILÎMYÛN, v. Polémon.

FIŢĀĠŪRUS, v. Pythagore.

AL-FITAHL, 44— Ce nom désigne chez les Arabes l'âge du monde qui a précédé la création de l'homme (ou la période qui s'est écoulée entre la Création et le Déluge); (cp. Muhassas, IX, 64, X, 171; Suyūţi, Muzhir, II, 314); on prétend qu'à cette époque-là la pierre était molle (v. dans Timar, 515, l'explication de l'empreinte du pied d'Abraham dans le Magam Ibrāhīm) et tous les animaux parlaient, ce qui explique la question ironique de Gähiz. Cette interprétation du mot fițațil est généralement attribuée à Abū 'Ubaida (Şahāh, s.v.; v. aussi Hay., IV, 67=202), et MAID. l'adopte (II, 93) pour expliquer l'expression proverbiale کان دال زَمَنَ الفطاحل. Or ce terme paraît attesté pour la première fois dans un vers du poète de Başra Ru'ba ibn al-'Ağğāğ (*Tımār*, 515) qui est aussi responsable de l'interprétation donnée au kibrit ahmar (v. Glossaire); Ru'ba était probablement en relation avec les Sabéens et plus précisément avec les Mandéens (les Mugtasila des Bață'ih) et c'est certainement à ces derniers qu'il a emprunté le nom de Fitahl; chez les Mandéens en effet, Phtahil (où l'on a cru, peut-être à tort, reconnaître le nom du dieu égyptien Phtah suivi de l'élément sémitique désignant la divinité) est une émanation de l'esprit du mal qui reçoit l'ordre de créer le monde; c'est lui qui crée Adam, sans cependant pouvoir lui donner la vie (BABELON, 35 sqq.; Siouffi, 15). Phtahil est également un personnage céleste qui punit les vivants et reçoit les âmes qui doivent être

(IBN HIŠĀM, 17); le roi se convertit alors, mais les auteurs qui fournissent ces précisions ne sont pas d'accord: pour Țabari/Zot., II, 166-68, il s'agit d'As'ad Tubba', tandis que les traditions réunies par Caussin, I, 121, font état de Dū Nuwās qui prit le nom de Yūsuf; celui-ci s'appliqua ensuite à propager la religion juive et c'est lui qui brûla vifs les Chrétiens de Nağrān, dans des fossés qui lui valurent le sobriquet d'Uhdūdī. Pour Caussin, ces faits se passèrent à la fin du V^c ou au début du VI^c s. de J.-C.. V. aussi Mas'ūdī, I, 129; Țab./Zot., II, 175-180; Surnoms, 29, 32

DU L-QARNAIN, 40, 51 — v. al-Iskandar.

DUWAID IBN NAHD, 60 -- L'un de ceux qui passent pour avoir joui d'une extraordinaire macrobie: 456 ans d'après Mu'ammarin, 19; IBN QUT., Ši'r, 36, l'appelle Duraid ibn Nahd.

DUWÄLBÄI, v. Glossaire.

E

EUCLIDE, 150, 154 Le Fihrist, 266 précise qu'on lui attribue frauduleusement un كتاب النفر ويعرف نالم سيلق

F

FAĞFÜR, v. Bağbür.

FAHLAWAD, 50 — Fahlabad ou Barbad, grand musicien de la cour de Chosroès II Parviz, à qui la tradition attribue l'invention du système musical des Iraniens (Christensen, 464, 484 sqq.) Son rival Sergius (Sarğis) le fit empoisonner et Parviz condamna le coupable à mort, mais celui-ci sauva sa tête grâce à une remarque pleine d'à-propos sur la nécessité de conserver un musicien (ΤΛ΄λιιβί/Ζοτ., 694 sqq., 704 sqq.). Ğāhiz, qui connaît bien cette tradition, la rapporte dans Hay, VII, 36=113, mais il donne à l'assassin de Fahlabad le nom de رير ځت qui se présente sous la forme رير ځت dans le Tarbī'.

AL-FANĞAB, 44 — Le texte portait que nous n'avons pas voulu corriger davantage car il est possible que, comme pour Nîțas (v. Bunțus), une lecture fautive ait pénétré, à une date ancienne, dans la littérature géographique. On trouve en effet ichez Mas'ūdī, Prairies, I, 340-1 et l'ichez Idrisi (Jaubert, I, 88-89); or Ferrand, qui reproduit ces deux notations (Textes, I, 99, 191) propose de lire ichez «forme arabisée de Panam», nom d'une population de la côte orientale de la péninsule malaise. Au rapport d'Idrisī, ce peuple, à cheveux noirs et crépus, attaque les marins avec des machines de guerre, des armes et des flèches empoisonnées.

AL-FARAZDAQ, 125 -

FARGANA, 37, 183 — Région du Turkestan russe; v. E.I., s.v., II, 66-71, art. de Barthold. D'après Hay., I, 72=157, on trouve en trois endroits les

- DAKKĀLĀ (?), 65 Transcription de דגלא «menteur», dont les Arabes ont fait Daǧǧāl. Kazımırski a relevé ללגל désignant Satan.
- DAMRA IBN DAMRA, 21 IBN QUT., Ši'r, 405 et Ištiqāq, 149, citent un pernage qui s'appelait Šiqqa ibn Damra; une réponse à an-Nu'mān ibn al-Mundir lui valut, de la part de ce dernier, la repartie suivante: «Tu es Damra fils de Damra» i.e., tu ressembles à ton père, et ce nom lui resta; il ressort du texte qu'il était de très petite taille. V. Hay., II, 31=92; Bayān, I, 152, 201, 236; Fihrist, 54; Ištiqāq, 149; 'Askarī, Ma'ānī, I, 81, II, 50; Mufaddaliyyāt, 633-37; ZDMG, XII, 60; Hamāsa, éd. Freytag, 70, 115.
- DANHAŠ, 75 Nom d'un ğinn important (Hay., VI, 72=233), l'un des ancêtres de ceux de Salomon (Fihrist, 310). Peut-être ce nom est-il à rapprocher de l'Ordo Danhoucho des Mandéens (Siouffi, 50) qui est une partie de l'Olmi Danhouro (= Paradis).
- DARKADĂB, 70 Ce nom désigne, d'après Hay., VI, 72=232, le chef des démons de Syrie (cf. WZKM, VII, 237) mais il ne nous a pas été possible de l'identifier. Il est difficile d'y voir une altération de Dardyä'll (SULAIMĀN D'ADANA, 86).
- DARSAB (?), 146 Non identifié.
- DAUS, 38, 64 Azdite ancêtre de Ğadīma (q.v.); v. Ţab./Zot., II, 7; Ibn Hišām, 54; Hambānī, Géog., à l'index.

DÉMOCRITE, 190 —

DIĞLA, 39 — Le Tigre; c'est le 3e fleuve créé par Dieu; v. infra, Furāt.

DĪMUQRĀŢ, v. Démocrite.

AD-DÎNĀWARIYYA, 138 — La lecture est incertaine, bien qu'elle soit confirmée par Fihrist, 334, et adoptée par Риксн, 65, alors que Fluegel, Mani, 66 et 97, lit Dünyäwariyya. Il s'agit d'un groupe schismatique de la communauté manichéenne qui refusa obéissance à son chef et s'établit en Transoxiane à l'époque de Hālid al-Qasrī.

DISIMÜS, v. Zosime.

DUBAIS IBN HARĀM, 151 - Non identifié.

- DU'AIMIS AR-RAML, 63 Guide proverbial de l'Arabie ancienne; v. Buhalā', à l'index; Timār, 81, signale qu'il entra dans le pays de Wabār (q.v.),
 reçut dans les yeux du sable lancé par les ğinn-s, perdit la vue et mourut.
 Le mot du'mūs, qui désigne un insecte, s'applique aussi à un genre de devins
 (Mu'ammarīn, 90).
- DO NUWAS, 137 Roi du Yémen qui s'était converti au judaisme dans les circonstances suivantes: deux docteurs juis porteurs de leur Écriture surent soumis à l'épreuve du seu surnaturel sans doute de Riyām (q.v.) qui les épargna et détruisit au contraire les idoles adorées par les Yéménites

BINT AL-HUSS, v. Hind bint al-Huss.

BINT 'UQFĀN, v. Saǧāhi.

BUNȚUS, 44— Le texte portait Nǐṭas, corrigé en Bunţus par Sandūbī; il s'agit en effet d'un taḥrīf provenant du caractère livresque des notions de géographie chez les Arabes et perpétué par les divers auteurs avec l'aide des copistes; on retrouve Nîṭas chez bon nombre d'écrivains, notamment Mas'ūdī, I, 204, 260, 261, II, 15; Ibn Ḥaldūn, Prolég. I, 94 (Nīṭaš); mais correctement μάντις dans Bīrūnī, India, 129. Ce mot désigne la Mer Noire = Pont-Euxin = Πωντις.

La liste des mers fournie par Gähiz (§ 44) est empruntée à une tradition de Ka'b al-Ahbār et reproduite par plusieurs auteurs postérieurs, par ex. QAZWĪNĪ, Kosmog., 104; KISĀ'Ī, 9, donne un texte clair: وعروق هذه العملة بعروق جمال قاف وهو الجبل المحيط بالارص؛ ترخلق الله سبمة إبحر؛ فأولها اسمه كيطش [كذا] وهو المحيط بالارص من وراء حمل القاف، ومن ورائه بحر اسمه قينس [ومن ورائه بحر اسمه المغلب ومن ورائه بحر اسمه المغلب ومن ورائه بحر اسمه المأنس [كذا] ومن ورائه بحر اسمه الباكي وهو آخر هذه الابحر السبعة؛ وكل بحر محيط بالمحر الذي يقدمه وبقية الابحر مثل الفلحان لها .

Le P. Anastase, Nušu', 83-4, identifie ces noms comme suit:

	Qazwini	Kısā'ī
Mer Noire	بنطس	ہیطتی
Méditerranée	الاصرّ	الاصر
Océan	قىيس	ا تينس = ωχεανός
Pacifique	الساكن	الساكن
Indien	المطلر	المضلب
Atlantique	موماس	المأبس
Mer Rouge	الباكي	الماكي

Mais il est probable que قيس désigne l'Atlantique; d'autre part, مرماس de Qazwīnī et جل الماس de Kisā'i, qui répondent au جل الماس de nos mss., ne sont sans doute, ainsi que me le suggère M. Colin, que des variantes de part Palus Maeotis, Mer d'Azov ou de Zabache, cf. Ṣā'id al-Andalusī, Tabaqāt, trad. Blachère, 33.

BUQRAT, v. Hippocrate.

BURAN, 63 — Il s'agit probablement de la fille de Chosroès II Parviz qui régna pendant une courte période en 630 de J.-C.; v. E.I., s.v., I, 815; Christensen, 498.

D, D, D

AD-DAĞĞAL, 40, 65, 123, 188 ² — L'Antéchrist; v. E.I., s.v., I, 909, art. de Carra de Vaux.

Baidā' qui est considérée comme l'une des plus anciennes «journées» des Arabes; elle eut lieu entre les Ḥimyarites et les Kalbites (MAID., II, 404). On verra dans YāQŪT, Buldān, I, 782, l'histoire d'une expédition contre la Ka'ba et l'étymologie fictive du mot al-Baidā'. Enfin, on signalera le hadīţ de Umm Salma à propos des troupes syriennes qui seront englouties à al-Baidā', entre la Mekke et Médine, ce qui annoncera l'apparition du mahdī (Qurtubī, 157); ces troupes seront celles du Sufyānī (Maqdisī, II, 160).

BAISĂN, 432 — Beth-San (Beth-Sçan × Scythopolis × Beïsan), ville de Palestine occidentale; v. E.I., s.v., I, 609, art. de Lammens. D'après Sufyān aṭ-Taurī, le jour de la Résurrection, les hommes parleront syriaque (donc la langue de Baisān), puis, en entrant au Paradis, arabe (Samarqandī, 33). La première notation doit probablement être lue au lieu de utile les abdāl ayant leur siège dans les montagnes du Liban; v. Timār, 186.

AL-BĀKĪ, 44 — v. Bunţus.

BALAHÜT, 66 — v. Barahūt.

BALHARĂ, ou mieux BALLAHARĂ, 44 — Titre hindou; v. E.I., s.v., I, 631, art. de Arnold; Sauvaget, Relations, à l'index.

BA'LZABÜB, 65 — Belzébuth, chef des esprits du mal; v. Hay., I, 166=340; 2 Rois, I, 2-3.

BANO ASAD, 176 — Tribu arabe; v. E.I., s.v., I, 480-2, art. de RECKENDORF.

BANU MINQAR, 124 — Fraction des Tamimites; v. Ištiqāq, 152. Le poète est al-La'īn al-Minqarī, de l'époque umayyade; v. Hay., à l'index; Hizāna, III, 187.

BANŪ MUDLIĞ, 176 — Branche des Kināna ('Abd Manāt) renommée pour ses aptitudes en qiyāfa (q.v.); v. Qazwīnī, 'Ağā'ib, 265; Timār, 93-4; Mourad, 135.

BANO SĀSĀN, 44 — Dynastie persane, de 226 à la conquête arabe; v. Chistensen.

BARAHÜT ou BALAHÜT, 66—Wādī du Ḥadramaut au bord duquel se trouve le célèbre bi'r Barahūt rempli de soufre incandescent; c'est en ce lieu que résidaient les âmes des mécréants prédestinés à l'Enfer; v. E.I., s.v., I, 670, art. de Schleifer. Cf. cependant Magdisī, II, 46, n. 1, où Balahūt est donné comme le nom du Sphinx d'Égypte (cp. Wiet, Murtadi, 89).

AL-BAŢĪḤĪ (?), 139 — Non identifié; peut-être faut-il lire al-Biṭṭīḥī; cf. Ma-fātīḥ, 26, qui cite Ismā'īl al-Biṭṭīḥī comme chef d'un groupe de muğbira.

BILĀD AR-RŪM, 155 — L'Empire Byzantin.

BILAL, 43 — Le premier muezzin du Prophète; v. E.I., s.v., I, 737, art. de Buhl.

- Hayawān, I, 92=198; dans Timār, 309, une légende qui expliquerait le nom de Aus ou Ibn Aus.
- 'AYYŪQ, 126 La Chèvre; v. Benhamouda, 111.
- AL-AZD, 44 Il est probable que Ğāhiz fait allusion à Ğadıma (q.v.) qui est considéré comme azdıte et qui aurait constitué dans la région de l'Euphrate inférieur, après les Arsacides (TAB/Zot., II, 810) et avant les Lahmides, un empire azdıte (E I, s.v. Djadhima, I, 1019, art. de Buhl).
- 'AZZA AL-MAILA', 151 Illustre cantatrice de Médine; v. E I, s.v., I, 553, art. de Shaade,

В

- BĀBIL, 64 L'ancienne Babylone. Pour les Musulmans, Adam y vivait déjà après son expulsion du Paradis; d'autre part, Bābil désigne la région autant que la ville, v E I, s v, I, 559-60, art. de Herzeeld.
- BAGBÜR, 44 Et aussi Fagfür, nom de l'Empereur de Chine; v. E.I., s.v. Faghfür, II, 41, art. de Huart.
- BAĞİLA, 125 Tribu arabe venue de l'Arabie Méridionale; v. E.I., s.v., I, 569, art. de Hell II semble que Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb appartenait à cette tribu qui comptait de nombreux šī'ites; Sandūbī, dans son éd. du Bayān, I, 8, l'appelle al-Bağalī, mais il ne dit pas sur quoi il se fonde.
- BAHYĀ et TAHYĀ, 47—Curieux exemple d'utilisation de la Bible Les versets coraniques II, 28/30: «.. y placeras-tu quelqu'un qui y sèmera le scandale et y répandra le sang ..» et II, 33/35: «N'approchez point de cet arbre-ci, sans quoi vous serez parmi les injustes» conduisent des exégètes à supposer, bien avant Isaac de la Peyrère, une création préadamite. A notre connaissance, aucun auteur, parmi ceux qui font clairement allusion à cette nation (par ex Maquis, II, 58; cp. Šibl, 9, 196) n'en indique le nom, sauf Hayawān, I, 87 = 189, où l'éd. a accepté de lire apour appear. Or Bahyā et Tahyā représentent un emploi arbitraire de deux mots de la Genèse, I, 2 (Targum araméen בהליא ו בהליא ו בהליא ו בהליא, nous avons hésité à conserver le h donné par les éd. antérieures, mais il est possible qu'il provienne d'une confusion entre n et n.
- AL-BAIDA', 38 L'auteur fait certainement allusion ici à la bataille d'al-

- AŠAĞĞ AL-MU'AMMAR (?), 146 Un prétendu macrobite nommé al-Mu'ammar al-Magribī ou al-Ašağğ al-Mu'ammar, passe pour être né vers 600 de J.-C. et mort en 316/928, 327/938-9 ou même 476/1083-84 (v. Ibn Băbawaih, Ikmāl, 297-303; Lisān al-Mīzān, IV, 134-140; Dahabī, Mīzān, II, 647); si notre lecture est possible, elle prouve qu'un balafré (ašağğ), autre que celui auquel on a identifié 'Umar ibn 'Abd al-'Azīz (v. Ibn Qur., Ma'ārtf 158; Van Vloten, Recherches, 55, 56, 79) était attendu au IIIème s. de l'Hégire; il doit être mis en relation avec le Sufyānī (q.v.) et le Qahţānī (v. Aşfar); peut-être est-il le mahdī des Marwānides. V. E. I.2, s. v. Abū l-Dunyā.
- AL-AŞAMM, 44 v. Bunţus.
- ASBĂD, 63 D'après Abū 'Ubaida, apud ĞAWĀLĪQĪ, 10-11, Asbād est le nom d'un général de Chosroès au Bahrain; d'après d'autres, ce nom désigne un peuple du Bahrain qui adorait des birdaun (q.v.) et l'on appelait ainsi les 'Abd al-Qais; pour Ibn 'Abbās, c'est le nom d'une catégorie de Mazdéens du Baḥrain; enfin, d'après Abū 'Amr ibn al-'Alā', le pl. Asābīd désigne les Persans qui constituaient la garnison du Mušaqqar (q.v.). Les Arabes ne sont donc pas très fixés sur la signification de ce nom. Il existe aussi un général Gušnasp-Aspād (ou Aspād-Gušnasp) qui aida Kavād II Šērōē à monter sur le trône après Chosroès II Parviz (v. Christensen, 493, 495; Tabarī, I, 1006 sqq.; Ta'ālibī/Zot., 719 sq.).
- AL-ASFAR AL-QAHTĀNĪ, 146 «Les Yéménites fondaient toute leur espérance sur al-Qahtānī, prince idéal issu de la race de Qahtān» (Van Vloten, Recherches, 61), et 'Abd ar-Rahmān ibn al-Aš'at, qui se révolta en 81, se faisait passer pour al-Qahṭānī (ibid.; Maqdisī, II, 164; v. aussi Balā-purī, Ansāb. XI, 334). Ce personnage doit être mis en relation avec le mahdī šī'ite, le Sufyānī, etc.
- AL-AŠKĀN, 44 La deuxième partie de l'histoire de la Perse, après les Achéménides (688 à 330 av J-C.), va d'Alexandre aux Sassanides (226 ap. J.-C.), c'est, pour les historiens arabes, l'ère des Mulūk at-Tawā'if, des chefs de satrapies établis par Alexandre. Parmi ces Mulūk at-Tawā'if, les Aškān ou Aškāniyya régnaient sur l'Irak, le Färs et la Médie; v. Bīrūnī, Āṭār, 112 sqq., 207; Ta'ālibī/Zot., 456 sqq.; Tab/Zot, I, 526 sqq, II, 2; Mafātīh, 101-2. Il s'agit des Arsacides qui régnèrent de 256 av. J.-C. à 230 ap. J.-C.
- AL-AŞMA'I, 33 Célèbre philologue de Basra (122-213=740-828); v. E I., s.v., I, 497-8, art. de HAFFNER.
- AL-ASWAD AL-'ANSI, 134 Faux-prophète qui se manifesta au Yémen sous le califat d'Abū Bakr; v. E.I., s.v., I, 510, art. de Buhl.
- AUFĀ IBN ZURĀRA, 21 Non identifié; il s'agit probablement du fils du cadi de Başra Zurāra ibn Aufā, sur qui, v. Milieu, à l'index. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AUS, 187 C'est Uwais qui est le nom du loup; v. Saḥāh, s.v.; Ištiqāq, 83;

la terre et coupait les arbres. Elle eut de nombreux enfants, notamment Og (q.v. 'Üğ) qu'elle appela Daniel. Quand ce dernier eut vingt ans, son père mourut; il reçut plus tard la bénédiction de sa mère pour lui avoir évité d'être tuée par une pierre que lui lançait Iblīs; de fait, Og vécut longtemps et se trouva orphelin (sic) à l'âge de 200 ans. C'est évidemment à cause de son nom ('Üğ ibn 'Anāq) que l'existence de 'Anāq a été supposée.

Une autre 'Anāq est la fille de Zakariyyā' fils de Jean, qui épousa Jonas; v. wid., 297.

- AL-ANDALUS, 183 L'Espagne musulmane.
- ANTĀKIYA, 43 Čāhiz fait peut-être allusion ici au saint d'Antioche Ḥabīb an-Naǧǧār (= Agabus) dont la légende est citée dans le Coran, XXXVI, 12; v. E.I., s.v. Habīb, II, 197-8.
- ANOSARWAN, 44 Chosroès Ier Anosarwan, roi sassanide qui régna de 531 à 579 de J.-C.; v. Christensen, à l'index.
- 'AQARQUF, 63 Nom d'un groupe de ruines, à l'ouest de Bagdad. D'après la légende, c'est là que se trouvait la fournaise dans laquelle fut jeté Abraham. Le constructeur de la ville serait en réalité un roi de Babylone, Kurigalzu (entre 1500 et 1000 av J.-C.); v. EI, s.v., I, 232, art. de Streck.
- AL-'ARAB, 43, 46, 48, 137, 160, 182 Les Arabes.
- AL-'ARĞ, 43 Nom de diverses localités (v. YAQŪT, Buldān, à l'index; Buḥalā', à l'index) parmi lesquelles il est impossible de choisir.
- ARISTĀŢĀLĪS, 83, 166, 192 Aristote.
- ARKŪN, [pl. ARĀKINA], 65 Archonte (ἔρμων). Mas'ūdī, II, 201, cite bien une lettre d'un roi de l'Inde à Anūšarwān commençant ainsi: «Le roi de l'Inde, le plus grand des chefs (Arākina) de l'Orient », mais dans notre texte, il s'agit des fils des ténèbres (tenebrarum principes), des esprits nés du mauvais principe, dans la doctrine de Mani (v. Fluegel, Mani, 58, 90, 242-3; Pognon, 188, 192, n. 4; Puegh, 79). En ce qui concerne l'Archonte attendu dont parle l'auteur, nous avons l'impression qu'il mêle ici Manichéisme et Mazdéisme (cf. § 77) et prend Saošyant (q.v.) pour un Archonte.
- ARŠIĞĀNUS (?), 150, 190 Peut-être s'agit-il d'Archigène, qui est cité par Fibrist, 260, 288, 292, 357.
- AL-A'ŠĀ, 70 Il s'agit d'al-A'šā des Hamdān, sur qui v. E I., s.v., I, 484, art. de Wensinck; sur son démon, v. infra Mishal.
- ASĀF [ibn Baraḥyā], 146 Nom d'un prétendu vizir de Salomon; v. E.I., s.v., I, 483, art. de Wensinck. Il est cité dans des incantations démoniaques (Doutré, 121); comme il passe pour avoir connu «le plus grand nom» de Dieu (Qāmūs, s.v.), il est à l'origine de pratiques magiques connues sous le nom de Āṣāfiyyāt (Hay., VI, 72=232); v. aussi la note dans Hamdānī, Iklīl, VIII, 245.

- AḤMAD IBN 'ABD AL-WAHHĀB, 1, 19 Le destinataire de la Risāla; v. Introduction, p. XII-XIII.
- AḤMAD IBN ḤALAF, 125 Un ami riche de Ğāḥiz dont on connaît seulement l'avarice; v. Buḥalā', à l'index.
- AL-AHNAF IBN QAIS, 33 Célèbre personnage de Başra dont le *fulm* (q.v.) est aussi proverbial que celui de Mu'awiya; v. E.I., s.v., I, 211, art. de RECKENDORF; MAID., I, 229; Timār, 69; Hayawān, à l'index.
- AHRIMAN, 77 Principe du mal, dieu des ténèbres, chez les Mazdéens. Ğāḥiz l'identifie à Iblis, Hay., IV, 99 = 298, VI, 156 = 459.
- 'A'IM, 66 Idole des Azd Sarāt; v. Reste2, 66; FREYTAG, Einleitung, 356.
- 'Ă'IŠA, 140 L'épouse préférée du Prophète; v. E.I., s.v., I, 220, art. de Seligsohn. Il ne nous a pas été possible de savoir à quel événement l'auteur fait allusion, car il ne s'agit probablement pas de celui que raconte Ibn Qut., Muhtalif, 232-4; on trouvera une histoire de génie femelle tué par 'Ā'iša dans Šibli, 64-5.
- ʻALI IBN ABI TÄLIB, 33, 122 —
- 'ALI IBN ḤĀLID AL-USWĀRĪ, 166 Mu'tazilite ami de Ğāḥız; v. BAĠDĀ-Dī, Farq, 114; Bayān, II, 205; Buḥalā', à l'index.
- AL-'AMĂLIQA, 45 2 Les Amalécites de la Bible; v. E.I., s.v., I, 328, art de Seligsohn. Sur le problème posé par l'auteur, v. G. Wiet, Murtadi, 22 sqq.
- 'AMR, 70 Nom du génie inspirateur du poète al-Muḥabbal (q.v.); v. Hay., VI, 69=226-7; Aġānī, XII, 40 sqq.; WZKM, VIII, 65. Celui d'al-Farazdaq s'appelait également 'Amr (Hay., ibid.; Timār, 55) et sa kunya était Abū Lubainā ('Askarī, Ma'ānī, I, 113).
- 'AMR IBN 'ADI, 76 Le premier ou l'un des premiers rois lahmides d'al-Hīra; v. Mas'ūdī, III, 183; IBN QUT., Ma'ārīf, 282; ȚABARĪ, YA'QŪBĪ, IBN AL-AŢĪR, aux index. Hay., I, 146= 302, fait allusion à son enlèvement par les ğinn-s.
- 'AMR IBN BAḤR AL-ĞĀḤIZ, 33 L'auteur.
- 'AMR IBN LUḤAYY, 46, 183 Chef légendaire des Ḥuzā'a; v. E.I., s.v., I, 340, art. de Seligsohn. Il possédait, d'après Ḥay., VI, 62-203, un ra'iyy (q.v.). C'est lui qui passe pour avoir introduit à la Mekke le culte des idoles en rapportant de Balqā' l'effigie de Hubal qu'il plaça dans la Ka'ba auprès d'Āsaf et Nā'ila; v. Mas'ūdī, III, 114; Ya'Qūbī, I, 295.
- 'AMR IBN 'UBAID, 166 L'un des premiers mu'tazilites; v. E.I., s.v., I, 341.
- 'ANĀQ, 47 D'après Ka'b al-Aḥbār (apud Kısā'ī, 233), lorsque Cam fut chassé par Adam, il emmena sa sœur 'Anāq, jumelle de Seth (Tīğān, 13) et l'épousa. Elle avait vingt doigts pourvus de deux ongles avec lesquels elle creusait

lation des lettres de l'alphabet et de l'interdiction de manger des animaux non égorgés rituellement, du sang et de la viande de porc; le tout tient en 21 feuillets qui constituent le premier livre terrestre (IBN QUTAIBA, Ma'ārif, 9; Fihrist, 22). Kisā'ī, 69 sqq. identifie, d'après Ka'b al-Ahbār, le Sifr Ādam aux 21 feuillets révélés et ajoute qu'ils contiennent l'indication des actes et le portrait de tous les rois et de tous les prophètes; le livre fut retrouvé par Abraham dans le cercueil d'Adam. En réalité, il y a là une confusion, l'expression Sifr Ādam désignant un recueil pseudépigraphique utilisé par les magiciens; il est cité dans Hay, VI, 72 = 232 et le Fihrist dit à ce propos (317) كتاب سنر آدر وفيه إسماء اللائكة والأعمال على الممانية المعارفة والمعارفة المعارفة 63 — Les fils de Nizār Mudar, Rabī'a, Anmār et Iyād étant en désaccord sur le partage des biens de leur père, allèrent trouver le devin Af'ā qui arbitra le conflit, ce personnage passe pour appartenir à une famille ğurhumite qui régnait à Naǧrān, et Caussin (Essai, I, 123, 187-189) le situe à la fin du Ier's de J-C, v Tab /Zot, II, 358 sq, Tabarī, Annales, I, 1109, 1110; Ibn Badrūn, 71-3; Ya'Qūbī, I, 255. Il faut signaler que l'histoire des quatre fils de Nizār et du devin est entrée dans le folklore (par ex. Colin, Chrest, t lvi, pp. 37-9) et nous en avons même une attestation personnelle dans le parler berbère des Ait Seghrouchen de la Moulouya (Maroc) (Voir Ch. Pellat, Textes berbères, sous presse).

AFLÍMÜN, v. Polémon.

AL-AGLAB, 125 — Il s'agit probablement d'Ibrâhîm ibn al-Ağlab, fondateur de la dynastie des Aglabides, v. E. I, s. v., Aghlabides, I, 185, art. de Gaudefroy-Demombynes.

AHĀB fils de 'Umrī, 51 — «Sur Omrī, le Lwre des Rois ne nous apprend presque rien; ce sont les témoignages étrangers qui nous permettent d'entrevoir l'importance considérable qu'a eue le règne de ce prince. Les documents assyriens appellent le royaume d'Israel «Pays d'Omrī» ou «le Pays de la maison d'Omrī»; même lorsque la dynastie eut été renversée, le roi d'Israel fut toujours pour eux un «fils d'Omrī» » (Lod, Israel, 437). Comme le texte portait on pouvait songer à Ahāz, roi de Juda (vers 740 av. J.-C.; 1 Rois, XVI, 1-20) ou à Ahāzya, fils d'Achab fils d'Omrī (vers 850 av. J.-C.) ou encore à Ahāzya fils de Joram fils d'Achab; mais il semble plus opportun de lire Ahāb et de penser à Achab (874-853 av. J.-C.); v. 1 Rois, XIV, XV, XVI, Lods, Israel, 437 sqq.; Halphen et Sagnac, 276 sqq.

AHL AT-TIH, 163 — Les fils d'Israel conduits par Moise dans le désert. AHMAD, 18 — Il s'agit probablement du suivant.

- qu'on l'appelle parfois Sibţ Iblīs (BAIHAQĪ, 109). Il s'agit en réalité d'un magicien que Ğāhiz dit maḥdūm et qui montra ses talents à al-Ḥaǧǧāǧ lors de la construction du palais de Wāsiţ (YĀQŪT, Buldān, IV, 885). V. aussi Hay., I, 87 = 190, VI, 52 = 170, 61 = 198; Timār, 57; Fihrist, 310; ŠIBLĪ, 102; Lisān al-mīzān, III, 372 73; WZKM, VII, 235, 236; ZDMG, XX, 487; Agānī, I, 167; MASSIGNON, Hallâj, 792.
- ['ABD ALLĀH] IBN 'UMAR, 5 Fils aîné du Calife 'Umar; v. E. I.2, s. v., art. de L. Veccia-Vaglieri.
- 'ABD AL-WĀRIŢ, 139 Non identifié avec certitude; l'Iṣāba, nº 5267, renvoie à 'Abd al-Ḥārıṭ (nº 5066) qui, après la mort du Prophète, fit la ridda à Naǧrān.
- AL-ABLAQ AL-ASADĪ, 139 'Arrāf (q. v.) du Naǧd; il est cité dans Ḥay., VI, 62 = 204; Mas'ūdī, III, 352 (al-Azdī); Prolég., I, 224.
- AL-ABLAQ AL-FARD, 63 Nom d'un château fort qui appartenait à as-Samau'al; v. E. I.1, s.v., I, 73-4, art. de Seligsohn.
- ABŪ DU'ĀD AL-IYĀDĪ, 17 Poète antéislamique célèbre par ses descriptions de chevaux; sur lui, v. Nallino, à l'index; Ibn Qutaiba, Šī'r 122; GAL, Suppl. I, 58; E. I. 2, s. v.
- ABŪ ĞA'FAR, 33 v. Muḥammad ibn az-Zayyāt.
- ABŪ MANŞŪR, 139 Qaisite, chef de la secte šī'ıte des Manşūriyya; il fut nommé al-Kuf parce qu'il prétendait être le «pan du ciel» dont il est question dans le Coran (LII, 44); v. Milieu, à l'index.
- ABÜ L-MIRQÄL, 73—Non identifié; v. cependant T.A., s.v. et Agānī, IX, 82-3.
- ABŪ SUHAIL, 53 Non identifié; la lecture est d'ailleurs douteuse.
- ABÜ 'UMAIR, 121 Ibn Abī Talha Zaid ibn Sahl al-Anṣārī, Compagnon du Prophète, m. avant 632 de J.-C.; il est surtout connu par le jeu de mots de Mahomet; v. Iṣāba, IV, nº 837; Samarqandī, 110; v. aussi glos., s. v. nuģair.
- ABŪ L-YASAR KA'B IBN 'AMR, 21 Anṣārī qui prit part à la bataille de Badr et mourut en 55/674-5; il était petit et ventru; v. IBN QUTAIBA, Ma'ārif, 142; IBN HIŠĀM, 501; ŢABARĪ, I, 1341, III, 24-25, 2535; Iṣāba, IV, no 1254 (qui épelle Yasar).
- 'AD, 39, 45, 61 Ancien peuple de l'Arabie sur lequel v. E. I., s.v., I, 123-4, art. de Buhl. On remarquera que l'esprit critique de Ğāḥiz s'arrête (§ 61) devant ce que rapporte le Coran (LXXXIX, 5-7, LXIX, 6) de la haute taille des 'Ādītes (cp. G. Wiet, Murtadi, 29 sqq.). L'adj. relatif 'ādī (1, 61, 68) peut être traduit par préhistorique; les édifices ainsi qualifiés sont cités dans Tabarī/Zot., I, 122; Mas'ūdī, III, 79.
- ADAM, 47, 58, 146 La tradition fait remonter à l'époque d'Adam la révé-

INDEX DES NOMS PROPRES

(Les chiffres renvoient aux paragraphes du texte).

A

- ABĀBĪL, 47 Quand les Abyssins, sous la conduite d'Abraha, marchèrent sur la Mekke, Dieu envoya contre eux des oiseaux qualifiés d'Abābīl qui leur jetèrent des pierres de siǧǧīl (q v), sur cet événement mystérieux, v Coran, CV,3 et les divers commentaires; v aussi Mas'ūnī, III, 260 sqq.; Damīnī, s.v.; Caussin, Essai, I, 278.
- 'ABAR, 41 Héber, petit-fils de Sem (Genèse, X, 21-25, XI, 14-17); v. infra, Qahţān.
- ABARWIZ, 44 Chosroès II Parviz (Ḥusrō Abarwēz), roi sāsānide qui régna de 590 à 628 de J.-C.; v. Christensen, à l'index.
- 'ABD ALLAH IBN AL-GARUD, 21 Başrıen soulevé contre al-Hağğağ en 75/694-95; v. Tabarī, II, 874, Ibn al-AŢīr, IV, 309, Balāpurī, Ansāb, XI, 280; Pfrier, 82 sqq. Il ressort du texte qu'il était de petite taille, mais il n'est pas cité par Ibn Qutaiba, Ma'ārif, 257.
- 'ABD ALLÄH IBN ĞUD'ĀN, 66 Personnage quraisite de la fin du VIe s. de J.-C., célèbre par sa fortune et sa générosité; v. Caussin, Essai, I, à l'index; Timār, 487, 539; Avertissement, 282, 283, 381; Isāba, no 4587. Il devait sa fortune au commerce des caravanes et à l'esclavagisme (Ya'QÜBI, I, 300, II, 16; Mas'ÜDI, IV, 153 sq; Pseudo-Ğahīz, Mahāsin, 165; Lammens, Mecque, à l'index), mais une légende l'identifie au personnage dont parle Wahb Ibn Munabbih, Tīğān, 65, et attribue sa fortune à un trésor découvert dans un tombeau ğurhumite (v. aussi Hamdānī, Iklīl, VIII, 183 sqq.; Damīrī, s.v. tu'bān; Šiblī, 141; Rescher, Qaljūbi, no 101). Pour l'expression aécus nous n'avons que ce vers de Lailā bint an-Nadr, dans Bayān, I, 250, qui n'est pas très explicite:

وكتر اب جدعان دلالة أثم وكانت كينت الغش أو هي إكبر Sur bint al-Huss, v. infra, Hind.

'ABD ALLÄH IBN HILÄL AL-ḤIMYARĪ, 139—Surnommé as-Sāḥir, Ṣadīq Iblīs, Ṣāhib Iblīs ou Ḥatan Iblīs, ce Kūfien de l'époque d'al-Ḥaǧǧāǧ prétendait être en relation avec Satan; un de ses descendants était même convaincu que sa famille descendait de Satan par les femmes, au point

sion persane d'Abou 'Ali Mohammed Bel'ami, Paris, 1867-74, 4 vol.

Ta'rīḥ Baġdād, v. ḤATĪB BAGDĀDĪ.

Tiğan, v. Wahb Ibn Munabbih.

Timār, v. TA'ĀLIBĪ.

Usd, v. IBN AL-ATIR.

Van VLOTEN, Liber Mafâtîh al-'Olûm auctore Abû Abdallah... al-Khowarezmi, Lugd. Bat., 1895.

LE MÊME, Recherches sur la domination arabe, le chitisme et les croyances messianiques sous le Khalifat des Omayades, Amsterdam, 1894.

LE MÊME, Dämonen, Geister und Zauber bei den alten Arabern, in WZKM, VIII, (1894).

VOILQUIN (J.), Les Penseurs grecs avant Socrate, Paris, s.d.

Waнв Ibn Munabbiн, Kitāb at-tīğān fī mulūk Ḥimyar, Haiderabad, 1347.

Wellhausen (J.), Reste arabischen Heidentums, 2ème éd., Berlin, 1897.

WESTERMARCK (E.), Survivances paiennes dans la civilisation mahométane, trad. française, Paris, 1935.

WIET (G.), L'Egypte du Murtadi, Paris, 1953.

WOEPCKE (F.), Sur l'introduction de l'arithmétique indienne en Occident, Rome, 1859.

WUESTENFELD (F.), Geschichteschreiber der Araber und ihre Werke, Gottingen, 1882.

WZKM = Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes.

YA'QÜBĪ, Historiae, éd. HOUTSMA, Leyde, 1883, 2 vol.

YĀQŪT, Mu'ğam al-buldān, éd. Wuestenfeld, Leipzig, 1886.

LE MÊME, Iršād al-arīb, éd. MARGOLIOUTH, Leyde-Londres, 1907-1926.

ZAMAHŠARĪ, K. al-mufasşal, Caire, 1323.

Reste², v. Wellhausen.

RHR = Revue de l'Histoire des Religions.

SACY (S. de), Mélanges de littérature orientale, Paris, s.d.

ṢAFADĪ, Šarḥ lāmiyyat al-'Ağam, Caire, 1305, 2 vol.

ŞAFWAT (A. Z.), Ğamharat rasā'il al-'Arab, Caire, 1356/1937, t. IV.

ŠAHRASTĀNĪ, al-Milal wa-n-niḥal, Būlāq, 1263.

Să'id al-Andalusi, K. Tabaqāt al-umam, trad. Blachère, Paris, 1935.

SAMARQANDĪ, Bustān al-'ārifīn, Qazan, 1298/1880.

SAUVAGET (J.), Relations de la Chine et de l'Inde, Paris, 1948.

Schlimmer, Terminologie médico-pharmaceutique, Téhéran, 1874.

Šiblī, Kitāb ākām al-murğān fi ahbār al-ğān, Caire, 1326.

Sidersky (D.), Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans la vie des Prophètes, Paris, 1933.

SIĞISTĀNĪ, Kitāb al-mu'ammarīn, éd. GOLDZIHER dans Abhandlungen, II.

Siouffi, Etudes sur la religion des Soubbas ou Sabéens, Paris, 1880.

Soderblom (N.), La vie future d'après le Mazdéisme, (Ann. du Musée Guimet, t. IX), Paris, 1901.

Sprenger (A.), Dictionary of the technical terms of the musulman sciences, 1862, 2 vol.

STEINGASS (F.), Persian-English Dictionary, London, s.d.

Subkī, Ţabaqāt aš-Šāfi'iyya al-kubrā, Caire, s. d.

Sulaimān d'Adana, Kitāb al-bākūra as-sulaimāniyya fī kašf asrār ad-diyāna an-nuṣairiyya, Beyrouth, s.d.

Surnoms, v. BARBIER DE MEYNARD.

Suyūṛī, Muzhir, Caire, s. d., 2 vol.

 $T.A. = T\bar{a}g \ al$ -'arūs.

TA'ĀLIBĪ, Hāṣṣ al-hāṣṣ, Tunis, 1293.

LE MÊME, Timār al-qulūb, Caire, 1326/1908.

LE MÊME, Histoire des rois de Perse, texte arabe publié et trad. par H. ZOTENBERG, Paris, 1900.

LE MÊME, Qişaş al-anhiyā', Caire, 1293.

TABARI, Annales, éd. DE GOEJE, Leyde, 1879-1901, 15 vol.

TAB./Zot. = Chronique de Abou Djafar... Tabari, trad. sur la ver-

Milieu = Pellat (Ch.), Le Milieu bașrien et la formation de Ğāḥiz, Paris, 1953.

Mourad (Y.), La physiognomonie arabe et le Kitāb al-sirāsa de Fakhr al-Din al-Rāzi, Paris, 1939.

Mu'ammarin, v. Siğistäni.

Mufaddaliyyāt, éd. Lyall, Oxford, 1921.

Muhassas = IBN SīDA, Muhassas, 17 t. en 5 vol.

Mustatraf, v. Abšīnī.

Mu'talıf = Āmidī, Kitāb al-mu'talif wa-l-muhtalif fī asmā' aš-šu'arā', éd. Krenkow, Caire, 1354.

NALLINO (C. A.), La littérature arabe des origines à l'époque de la dynastie umayyade, trad. française, Paris, 1950.

NYBERG (H. S.), Questions de cosmogonie et de cosmologie mazdéennes, in J.A., 1929, 1931.

Pognon (H.), Inscriptions mandattes des coupes de Khouabir, Paris, 1898-99.

Puech (H. Ch.), Le Manichéisme, Paris, 1949.

Prolég., v. IBN HALDÜN.

Qălī, Amālī, 2ème éd., Cairc, 1344, 2 t. en un vol.

QAZWĪNĪ, 'Ağā'ıb al-mahlūqāt, éd. Wuestenfeld, Gottingen, 1849.

Qurtubī, Muhtaşar tadkırat al-imām al-Qurtubī (par Ša'rānī), Būlāq, 1300.

REI = Revue des Etudes Islamiques.

REINAUD, Mémoire sur l'Inde, Paris, 1849.

RÉMUSAT (A.), Nouveaux mélanges assatsques, Paris, 1829, 2 vol.

RESCHER (O.), Die Geschichten und Anekdoten aus Qaljübi's Nawadir und Schirwani's Nafhat el-Jemen, Stuttgart, 1920.

LE MÊME, Vocabulaire du recueil de Bokhârî, Stuttgart, 1922.

LE MÊME, Abriss der arabischen Litteraturgeschichte, Konstantinopel, 1925 sqq., 2 vol.

LE MÊME, O.M. = Orientalistische Miszellen, Konstantinopel, 1925-26, 2 vol.

LE MÊME, Excerpte und Uebersetzungen aus den Schriften des... Ğāḥiz, Stuttgart, 1931.

LAMMENS (H.), La Mecque à la veille de l'Hégire, Rome, 1914.

LE MÊME, L'Arabie occidentale avant l'Hégire, Beyrouth, 1928.

LANDBERG (C. de), Primeurs arabes, Leyde, 1886.

Langage des oiseaux, v. GARCIN DE TASSY.

Lisān al-'Arab.

LENORMANT (F.), La Magie chez les Chaldéens.

LE MÊME, La Divination et la science des présages chez les Chaldéens, Paris, 1875.

Lods (A.), Israël, des origines au début du VIIIème siècle (L'Evolution de l'humanité, t. XXVI), Paris, 1930.

MACLER (F.), Les Apocalypses apocryphes de Daniel, Paris, 1895.

LE MÊME, L'Apocalypse arabe de Daniel, publ. et trad. in R.H.R., 1904.

Maf. = Mafātiḥ, v. Van VLOTEN.

Mağānī l-adab.

MAID. = MAIDĀNĪ, Mağma' al-amţāl, Caire, 1352-3, 2 t. en un vol.

MAIMONIDE, Traité des poisons, trad. I.-M. Rabbinowicz, 2ème éd., Paris, 1935.

Maqdisī, Le livre de la création et de l'histoire, publ. et trad. par Cl. Huart, Paris, 1899-1903.

Maggarī, Azhār ar-riyād, Caire, 1939-42, 3 vol.

MARÇAIS (W.), Textes arabes de Tanger, Paris, 1911.

LE MÊME, Hanqaiira-halqaiir, in J.A., 1913.

Massé (H.), Croyances et coutumes persanes, Paris, 1938, 2 vol.

Massignon (L.), La passion d'al-Hallâj, Paris, 1922.

Massignon (L.), Cadis et naqibs baghdadiens, in WZKM, 1948.

LE MÊME, La politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunnä à la cour de Bagdad au IXème siècle de notre ère, Ext. de Vivre et penser, 2ème série.

Mas'ūdī, Le Livre de l'avertissement et de la révision, éd. de Coeje, Leyde, 1894; trad. Carra de Vaux, Paris, 1896.

LE MÊME, Les Prairies d'or, éd. et trad. BARBIER DE MEYNARD et PAVET DE COURTEILLE, Paris, 1861-77, 9 vol.

Merveilles de l'Inde, v. Buzurg.

- IBN DURAID, Kitāb al-ištiqāq, éd. Wuestenfeld, Gottingen, 1854.
- IBN ḤAĞAR, v. 'ASQALÄNÏ.
- IBN ḤALDŪN, Muqaddima, éd. 'ABD AR-RAḤMĀN MuḥAMMAD, Caire, s.d.; trad. M. G. de Slane, 2ème éd., Paris, 1934, 3 vol. (Prolég.).
- IBN ḤANBAL, Kitāb al-wara', Caire, 1340.
- IBN ḤAZM, Tauq al-ḥamāma, trad. L. BERCHER, Alger, 1949.
- IBN Hišām, Kitāb sīrat ar-Rasūl, éd. Wuestenfeld, Gottingen, 1860, 2 t. en un vol.
- IBN AN-NADĪM, Kitāb al-fihrist, éd. Fluegel, Leipzig, 1871-72, 2 t. en un vol.
- Ibn Nubāta, Sarḥ al-'uyūn, Būlāq, s.d.; éd. en marge de Ṣafadī (q.v.).
- IBN AL-QIFŢĪ, Ta'rīḥ al-ḥukamā', éd. J. LIPPERT, Leipzig, 1903.
- Ibn Qut. = Ibn Qutaiba, Kıtāb aš-ši'r wa-š-šu'arā', éd. de Goeje, Leyde, 1904.
- LE MÊME, al-Ma'ārif, Caire, 1353/1934.
- LE MÊME, Ta'wil muhtalif al-hadit, Caire, 1326.
- IBN SA'D, Kitāb aţ-tabaqāt al-kubrā, éd. SACHAU, 1905-1940.
- INOSTRANISEV (K.), Matériaux de sources arabes pour l'histoire de la culture dans la Perse sassanide (Ext. des Zapiski de la sect. or. de la Société Archéol., t. XVIII), St-Petersburg, 1907 (en russe).

Iṣāba, v. 'Asqalānī.

Ištiqāq, v. IBN DURAID.

J.A. = Journal Asiatique.

JAUBERT (A.), Géographie d'Edrisi, Paris, 1836-60, 2 vol.

JAUSSEN (A.), Coutumes des Arabes au pays de Moab, 2ème éd., Paris, 1948.

Kessler (K.), Mani. Forschungen uber die manichaische Religion, Berlin, 1899.

Kisa'î, Qişaş al-Anbiya', éd. Eisenberg, Leyde, 1922-3.

KREMER (A. von), Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des Islams, Leipzig, 1873.

Kutubī, 'Uyūn at-tawāriḥ, ms. Paris, 1588.

- GARCIN DE TASSY (M.), La poésie philosophique et religieuse chez les Persans, d'après le Mantic uttair ou le Langage des oiseaux de Farid uddin Attar, Paris, 3ème éd., 1860.
- GARDET (L.) et Anawati (M.), Introduction à la théologie musulmane, Paris, 1948.
- ĞAUBARĪ, Kitāb al-muḥtār fī kašf al-asrār wa-hatk al-astār, Caire, s.d. ĞAUHARĪ, Şaḥāḥ, Caire, 1282, 2 vol.
- ĞAWĀLĪQĪ, al-Mu'arrab, éd. SACHAU, Leipzig, 1867.
- GEIZER (W.), Ostirānische Kultur im Altertum, Erlangen, 1882.
- Goeje (M. J. De), Mémoire sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides, Leide, 1886.
- GOLDZIHER (I.), Abhandlungen zur arabischen Philologie, Leiden, 1896-99, 2 vol.
- ḤĀĞĞĪ ḤALĪFA, Kašf az-zunūn, éd. Fluegel, Leipzig, 1835-1858.
- HALPHEN (L.) et SAGNAC (P.), Les premières civilisations (t. I de l'Hist. générale des peuples et civil.).
- Hamdānī, al-Iklīl, t. VIII, éd. Anastase-Marie de St-Elie, Bagdad 1931.
- LE MÊME, Geographie der arabischen Halbinsel, éd. MUELLER, Leiden, 1884-91, 2 vol.
- Ḥay. = Kitāb al-Ḥayawān, v. Ğāңız.
- HARLEZ (C. de), Avesta, livre sacré du Zoroastrisme, trad. du zend, Paris, 1881.
- Ӊ҃Аҭів Вабраті, Ta'rih Bağdad, Caire, 1349/1931, 14 vol.
- Huart (Cl.), Anîs al-'Ochchâq, traité des termes figurés relatifs à la description de la beauté par Cheref-eddîn Râmî, trad. du persan et annoté, Paris, 1875 (Bibl. de l'École des Hautes Études).
- Ḥusain (Ṭāhā), Min ḥadīt aš-ši'r wa-n-natr, Caire, 1936.
- IBN ABĪ ḤADĪD, Šarḥ nahǧ al-balāġa, Caire, 1329, 20 t. en 4 vol.
- IBN ABĪ UṣAIBI'A, Ţabaqāt al-aţibbā', Caire, 1882-84, 2 vol.
- IBN AL-AŢĪR, Usd al-ġāba, Caire, 1280.
- IBN BABAWAIH, Ikmāl ad-din wa-itmām an-ni'ma, Qandahar, s.d.
- IBN BADRÜN, Commentaire historique sur le poème d'Ibn 'Abdün, éd. Dozy, Leyde, 1848.

BIBLIOGRAPHIE

Abriss, v. Rescher.

ABŠĪHĪ, al-Mustatraf, Cairc, s.d., 2 t. en un vol.

ABŪ L-KALĀM ĀZĀD, Šaḥṣiyyat Dī l-Qarnain al-madkūr fī l-Qur'ān, in Taqāfat al-Hind, I-II, 1950.

Abū L-Мана́sın ibn Tagribardi, an-Nuğūm az-zāhira fī mulūk Miṣr wa-l-Qāhua, éd. Juynboll-Matthes, Leyde, 1855-61, 2 vol,

Авū Таммам, Kitāb al-ḥamāsa, éd. Freytag, Bonnac, 1828.

Aġānī, éd. de Būlāq.

ALFARIC (P.), Les Ecritures manichéennes, Paris, 1918.

Amāli, v. Qālī.

'Amrūsī (F.), Al-Ğawārī al-mugannıyāt, Caire, s.d.

Le P. Anastase-Marie de St. Elie, Nushu' al-Lughati al-arabiyeh, Caire, 1938.

Asın Palacios, Abenmasarra y su escuela, Madrid, 1914 (notice sur Ğāḥiz empruntée à Ṣafadī, Wāfī).

'Askarī, Kıtāb aş-şinā'ataın, Caire, 1320.

LE меме, Diwan al-ma'ani, Caire, 1352, 2 t. en un vol.

'Asqalānī, Kitāb al-iṣāba fī tamyīz aṣ-ṣaḥāba, Cairc, 1328, 4 vol.

LE MÊME, Lisān al-mizān, Haiderabad, 1329-31, 6 t. en 2 vol.

Avertissement, v. Mas'ūdī.

Avesta, v. J. DARMESTETER et C. de HARLEZ.

Azhār ar-riyād, v. MAQQARĪ.

BABELON (E.), Les Mendaîtes, leur histoire et leurs doctrines religieuses, Paris, 1881 (Ext. des Ann. de philosophie chrétienne).

BAGDĀDĪ, Hizānat al-adab, Caire, 1347, 4 vol.

BAIHAQĪ, Kitāb al-maḥāsin wa-l-masāwī, éd. Schwally, Giessen, 1902.

Qu'il nous soit permis d'adresser nos remerciements les plus vifs à Messieurs G. Wiet, G. S. Colin et R. Blachère, G. Vajda et Chocron, qui nous ont aidé à éclaircir quelques détails, à M. L. Massignon qui a bien voulu s'intéresser à notre entreprise, et enfin à M. H. Laoust qui a eu la bonté d'accepter de publier ce modeste travail dans la collection de l'Institut Français de Damas.

également connue sous le titre Risālat at-Tawassu! wa-t-tadwīr (mais tawassu! est une lecture fautive pour tarbī!).

Parmi les travaux modernes sur ce texte, nous citerons la traduction-analyse de O. Rescher dans ses Excerpte, 212-255; l'analyse de Țāhā Ḥusain, dans Min hadīţ aš-ši'r wa-n-naṭr, 88-99; une étude de M. Bahnīnī dans aṭ-Taqāfa almaģribiyya, no 2, sept. 1941, que nous n'avons pu consulter, et, tout récemment, Ḥ. AL-Fāhūrī, al-Ğāḥiz, 26-28.

des magiciens, des faux - prophètes — auxquels il a d'ailleurs consacré une risāla aujourd'hui perdue — et de détruire les légendes accréditées par des personnages comme Ka'b al-Aḥbār, Wahb ibn Munabbih, 'Ubaid ibn Šarya (1) qui ont inondé la littérature religieuse de traditions étrangères ou apocryphes.

Ainsi, en dépit de sa présentation sous forme de questions, en apparence originale (2), l'intérêt du Tarbi est bien plus intellectuel que littéraire, et c'est dans l'histoire des idées qu'il a surtout sa place. Il est simplement regrettable que dans les siècles postérieurs, des écrivains intelligents n'aient point songé à s'interroger sincèrement et à fournir des réponses raisonnables aux questions de Ğāḥiz (3).

- (1) Ou sans doute mieux Šariyya; v. Isāba, no 6395.
- (2) Ğāḥız avait probablement à sa disposition les Problèmes attribués à Aristote et il a pu s'en inspirer; en outre, il pouvait avoir présentes à l'esprit les questions que les Juiss de Haibar et autres lieux avaient conseillé à Abū Ğahl de poser au Prophète; plus près de lui, une partie du Livre des balances (K. alruawāzīn, publié par Berthelot, III, 139 sqq), attribué à Ğābir ibn Hayyān utilise déjà ce procédé.

Dans la littérature postérieure, il est possible, mais nous n'avons pas fait de recherches sur ce point, que des auteurs aient imité Gähiz; dans les Azhār ar-riyād de Maggarī, on trouve bien (III, 65 sqq), une série de questions, mais elles ne rappellent pas le Tarbī', c'est peut-être dans les catéchismes qu'on découvre le plus d'analogies.

(3) Les ouvrages anciens qui signalent le Tarbī' sont peu nombreux; indépendamment des biographes. Yāqūr, ħšād, VI, 76; Kutubī, 'Uyūn, 154b, Safadī apud Asin, Abenmasarra, 134, il convient de citer tout particulièrement Ṭaʿālibī, Timār, 223, qui, à propos de Dū l-Qarnain, écrit والتربيم: ولتد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: فقال القاصي ابو العسن على به عبد والتربيم: ولقد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: فقال القاصي ابو العسن على به عبد والتربيم: ولقد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: فقال القاصي ابو العسن على به عبد والتربيم: ولقد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: وقال القاصي ابو العسن على به عبد والتربيم: ولقد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: وقال القاصي ابو العسن على به عبد والتربيم: ولقد سألت عن دي القرني اهر اسكندر ومن ابوه: وقال القاصي ابو العسن على به عبد التربيم المواجعة والتربيم القرني المواجعة والتربيم التربيم المواجعة والتربيم المواجعة والتربيم المواجعة والتربيم التربيم المواجعة والتربيم التربيم المواجعة والتربيم المواجعة والتربيم التربيم 'autre part, Ḥuṣnī, Ğam' al-ğawāhir, Caire 1372/1953, 260, dit, à propos d'une épître d'Abū Bakr al-Ḥwārizmī à Badi' az-Zamān al-Hamadānī, que l'auteur a imité la risāla de Ğāhiz intitulée Risālat aţ-Tūl wa-l-'ard et

une partie au moins de la communauté, le ton qu'il adopte dans le Tarbi' ne laisse aucun doute sur sa pensée profonde; ainsi la lettre du Tarbi' a besoin du Ḥayawān pour être saisie, mais il faut être bien pénétré du Tarbi' pour comprendre l'esprit du Ḥayawān; ces deux ouvrages, en somme, s'harmonisent et se complètent. C'est en partant de cette constatation fondamentale que nous nous proposons de passer en revue, dans un travail en préparation, les idées de Ğāḥiz, car nous avons la conviction que cet homme si méconnu, représente un moment de la pensée humaine, même si l'on peut l'accuser d'être, en une certaine mesure, tributaire de la Grèce et de n'avoir pas toujours émis des opinions absolument originales.

Les questions qu'il pose dans le Tarbi concernent des événements, des personnages ou des peuples mythiques (Déluge, Ğurhum, etc.), des faits anciens et douteux que l'historiographie arabe, faisant feu de tout bois, a néanmoins acceptés, des faits géographiques même, telles les sept mers fabuleuses entourées par la montagne Qāf. Tout en apportant la preuve que les Arabes disposaient alors de traductions des doxographes grecs — non sans quelques interférences avec les recueils de sentences d'origine iranienne — Ğāḥiz fait allusion à des solutions proposées par l'hellénisme en ce qui concerne les faits scientifiques, et s'élève contre les explications mythologiques données par les anciens Arabes à propos des animaux, des astres, des marées, etc.

Une fraction importante des questions est représentée par les problèmes religieux. Dans un esprit tout différent de celui qui imprégnera les catéchismes postérieurs, il interroge son correspondant — en réalité il s'interroge lui-même — sur les problèmes auxquels le Coran ne donne pas une solution immédiate. Après avoir passé en revue les croyances critiquables des Arabes antéislamiques et des Musulmans orthodoxes, il s'en prend aux Juifs, aux Chrétiens, aux Mandéens, aux Mazdéens, aux Manichéens et, d'une façon particulière, aux Šī'ites — puisque Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb est rāfiḍite — et fournit au passage une plaisante et prophétique explication du tanāsuḥ. Il s'efforce de réduire à néant l'influence néfaste

bonne heure, les légendes empruntées aux religions scripturaires pour expliquer quelques obscurités du Coran et de la Sunna, les mythes inventés par des Musulmans zélés, le folklore yéménite introduit par des Arabes du Sud inquiets de la suprématie des 'Adnānites, les croyances mazdéennes et manichéennes importées par les mawālī, la magie chaldéenne toujours vivace avec un parfum de clandestinité, la mythologie šī'ite d'importation étrangère, l'activité des magiciens et des astrologues avec tous les recueils d'oracles qui constituaient leur attirail (1).

A l'opposé, l'hellénisme, dont Ğāḥiz est un fervent adepte, fournit des conceptions rationalistes qui, loin d'être assimilées, ne sont pas encore adoptées par les esprits les plus ouverts.

Rien n'est plus décevant pour un arabisant que la recherche d'une explication acceptable à propos d'une expression, d'une tradition, d'une croyance. La multiplicité des interprétations proposées par les auteurs dont la probité est le seul mérite, provient de ce principe d'autorité qui les contraint à énumérer les explications de leurs prédécesseurs en n'apparaissant eux-mêmes, si l'on peut dire, que sous la formule والله أعلم. La position de Gahiz est toute différente; à l'égard des croyances qui ne sont pas justifiées par le Coran — et encore s'arrête-t-il comme à regret devant la barrière dressée par le Livre Saint - son attitude est toute de scepticisme, dès l'instant que la raison s'y oppose; et ce doute méthodique qu'il introduit dans la littérature arabe - pour ne point dire dans la pensée arabe - cût pu constituer un ferment d'une extraordinaire puissance s'il l'avait placé dans une nation moins attachée à la tradition et à la routine que la nation arabe. Il ne lui est certes pas possible d'offrir à son tour des explications rationnelles — et il en est bien excusable — mais, alors que dans le Hayawān, il se borne apparemment à faire un exposé objectif des solutions admises par

à toutes les explications mythologiques qui sont fournies, mais il les qualifie de ماطل .

⁽¹⁾ Cf. DE GOEJE, Carmathes, 115 sqq.

attaquant son ancien secrétaire et en chargeant de cette mission son ami Ğāḥiz.

Sans se servir apparemment d'aucune source directe, mais écrivant au fil de la plume et accumulant les idées qui lui viennent à l'esprit, Gahiz rédige donc à l'intention de Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb une épître formée de deux parties qui s'imbriquent l'une dans l'autre sans aucun plan préconçu, sans aucun ordre visible — compte tenu des mutilations dues aux copistes —. Il déclare tout au début qu'il a décidé de démasquer son correspondant ct de le vouer à la risée publique en lui posant — et en conseillant aux lecteurs Mekkois de lui poser — une série de questions auxquelles il sera naturellement incapable de répondre. L'auteur s'adresse ensuite directement à Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb sur le mode ironique ou sur un ton de moraliste, en faisant allusion à des conversations qu'il a tenues et des attitudes qu'il a prises alors qu'il se trouvait dans l'entourage d'Ibn az-Zayyāt; puis viennent les premières questions auxquelles se mêlent diverses considérations et des éloges qui font apparaître Ğāḥiz comme un merveilleux pince-sans-rire. Il y a là de belles pages que les anthologues n'ont point manqué de retenir car ils y ont vu des modèles de panégyrique en prose, mais l'intérêt le plus réel de l'ensemble du texte se dégage des questions posées.

IMPORTANCE DU TARBI

A l'époque où écrit Ğāḥiz, le folklore arabe, accessoirement recueilli par les philologues et les lexicographes en quête d'éléments de vocabulaire, fournit les premières solutions aux problèmes qui se présentent à l'esprit des Musulmans enclins à s'interroger sur les mystères de la Nature, et le Kitāb al-ḥayawān lui-même puise largement dans ce vieux fonds bédouin de légendes explicatives ou merveilleuses (1). A cette mythologie rudimentaire se sont ajoutés, de

(1) Le t. VI du Kitāb al-ḥayawān est en grande partie consacré au commentaire d'une qaṣīda d'al-Ḥakam ibn 'Amr al-Buhrānī (texte pp. 25-26 = 80-84) consacrée aux merveilles de la création; Ğāḥiz précise que les Bédouins croient

Un nommé Ṣāliḥ ibn 'Abd al-Wahhāb possédait l'esclave-chanteuse Qalam aṣ-Ṣāliḥiyya: Wātiq l'ayant entendue chanter voulut l'acheter, mais son propriétaire exigea d'abord une somme prohibitive accompagnée du gouvernement de l'Égypte, pour se résoudre finalement à la laisser au calife moyennant 5.000 dinars que le vizir Ibn az-Zayyāt devait lui remettre. Or celui-ci n'exécuta pas l'ordre de Wātiq et le créancier fut contraint d'user d'un stratagème à l'égard du vizir récalcitrant: Ibn az-Zayyāt en effet se divertissait secrètement chez un notable qui était aussi lié avec Ṣāliḥ, et il suffit à ce dernier d'apparaître brusquement chez son ami, alors que «les tables destinées aux libations étaient dressées et entourées de mignons et d'esclaves femmes», pour obtenir du vizir, qui voulait éviter le scandale, la somme qui lui était due. Ṣāliḥ, nanti de ses pièces d'or, quitta le service du gouvernement et acheta une propriété dans laquelle il se retira.

Ce Şāliḥ est le frère de Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb qui, dans l'histoire, joue un rôle très effacé. Nous savons seulement qu'il est l'auteur des vers chantés par Qalam lorsqu'elle apparut pour la première fois devant le calife. 'Amrūsī (1), sans citer sa source, fait de lui le secrétaire de Ṣāliḥ ibn ar-Rašīd, mais on a tout lieu de croire l'Ağānī qui le qualifie de ṣāḥub d'Ibn az-Zayyāt (2).

RAISONS DE LA COMPOSITION DU TARBÍ'

Et l'on peut ainsi comprendre — ou tout au moins deviner — les mobiles qui ont poussé Ğāḥiz à écrire cette risāla, dont le ton est bien plus celui d'un pamphlet commandé que d'un écrit spontané.

Comme elle est adressée à la Mekke, il est permis de croire que Aḥmad avait suivi son frère dans sa retraite et avait par conséquent quitté lui aussi son service à Baġdād. Ibn az-Zayyāt, qui avait évité le chantage, chercha sans doute à se venger d'une façon habile en

- (1) Muganniyāt, 235.
- (2) Ağānī, XXI, 46.

Ce passage (1) n'est pas un simple résumé du Tarbī' où ne figurent pas nombre de questions posées ici; on peut donc songer à la possibilité d'une double rédaction, hypothèse que semblerait justifier une phrase du § 165 où Ğāḥiz fait allusion à une lettre que, dans sa jeunesse, il avait adressée au même correspondant. Cependant les similitudes qu'on relève entre le passage du K. al-ḥayawān et le Tarbī' montrent que Ğāḥiz pense bien à ce dernier; les différences proviennent sans doute soit des mutilations subies par le texte qui nous est parvenu, soit du fait qu'en écrivant le K. al-ḥayawān, l'auteur n'avait pas sous les yeux une copie de son épître. Le fait qu'il renvoie le lecteur à cet écrit prouve bien que celui-ci avait été publié, alors que la première lettre, ainsi qu'il ressort du § 165, était restée inédite, si l'on peut dire.

DATE DE LA COMPOSITION

Nous sommes donc en droit de considérer que le Tarbi est antérieur à 232/847, puisque le Ḥayawān a été dédié à Ibn az-Zayyāt qui est mort à cette date; compte tenu du temps qu'il fallut à Ğāḥiz pour composer son Ḥayawān, il apparaît possible de fixer le terminus ad quem vers 230/845. Quant au terminus a quo, il doit se situer en 227/842, ainsi qu'il ressort de la date des événements qui ont probablement provoqué la rédaction de la risāla.

PERSONNALITÉ DU DESTINATAIRE

Le *Ḥayawān* qualifie Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb de *kātib*, c'est-à-dire de secrétaire de l'administration 'abbāside; or un personnage portant ce nom est attesté sous le califat de Wātiq (2) et il semble que ce soit le même.

- (1) C'est ce texte que Van VLOTEN étudie dans son article Dämonen, Geister und Zauber..., in WZKM, VII, 169-187, 233-247, et VIII.
- (2) Țabari, Annales, s.a. 232, à propos de la mort de Wāţiq; Ağānī, XII, 116; v. 'Amrūsi, Muġanniyāt, 235 sqq. Un personnage du même nom est encore cité dans un isnād de Šiblī, 152, sans aucune précision.

tendent tout savoir», puis, après le texte qu'on trouvera ci-dessous, il conclut: «Si ces questions t'intéressent et si tu trouves cette méthode digne d'intérêt, tu n'as qu'à lire la risāla que j'ai adressée à Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb al-Kātib».

Voici le passage du Hayawān:

فغلباً له [أى لاحمــد بن عبد الوهاب]: ما الشنقناق والشيصـــان وتبكوبر [v. index s.v. Kuwair] ودركاذاب ? وكن قائل امرأة ابن مقبل وكن حابق العريض وكمن هاتف سعد ؟ وحبّرنا عن بني أقيش وعن بني لبني وكمن ذوحها وعن بني عروان ومــن امرأته وعن سملقة وروحة والميدعان وعن النقار دي الرقبة وعن آصف وكن منهم أشار باصغر سليم وعدن أطيقس اسم كلب أصحاب الكهف وكيف صارت الكلاب لا تنبح أمن سماه ؟ وأين للم كتاب شرطهم ؟ وكيف حدَّ ثوا عن الله عاس في الفار والقرد والممارير والغيل والادب والعنكبوت والحري أخن كلهن مسح وكيف حصت هده بالمسخ وهل يجل لنا أن نصدق حدا الحديث عن ان عباس؟ وكيف صارت الطناء ماشية الحن؟ وكيف صارت العيلان تعير كل شيء الاحوافرها ولم مانت من ضربة وعاشت من صربتين ؟ ولم صارت الاراب والكلاب والنعام برأكب العيلان ولم صارت الرواقيد مطايا السواحر ؟ ونأي شيء روّح أهل السملاة الل يرنوع ؟ وما فرق ما سِنه و بين عبد الله عن هلال ؟ ومـــا فعلت الفتاة التي كانت سمّيت نصار على يد حرمي وأبي منصور ولم عصب على ذلك المدهب ولم مصى على وحهه شفشف؟ وما العرق بين العيلان والسعالي وبين شيطان الملصراء وشيطان الحاطة ؟ ولم علَق السمك المالح تأذبانه والطرى بآدانه ؟ ومــا بال الفراح تحمل بأحنجتها والعراريح أرحلها ؟ ومــا ال كل شيء أصل لسانه نما يلي الحلق وطرفه نما يلي الهوا. إلا لسان الغيل ؟ ولم قالت الهند لولا أن لسامه مقلوب لتكلّم ؟ ولم صاركل ماضع وآكل يحرُّك فكُّمه الاسفل إلا التمساح فإر، يحرُّك فكُّمه الاعلى؟ ولمَ صار لأَحفان الاسان الاشفار وليس ذلك للدوابُ إلا في الاحفان العالية ؟ ما بال عين الحرادة وعين الافعى لا تدوران ؟ وما بيصة العقر ؟ وما بيصة الديك ؟ ولم َ امتنع بيض الانوق؟ وهل يكون الانلق العقوق ؟ وما بال لسان سمك البحر [عديما] ؟ وما بال العربق من الرحال يطفو على قفاه ومن النساء على وحمه ولم صار القتبل اذا قتل سقط على وحمه ثم يقلبه ذكره ؟ وأبن ندهت شقشقة السعير وعرمول الحاد والبعل وكبد الكوسح بالنهار ودم الميت؟ ولم التصب خلق الاسان من بين سائر الحيوان ؟ وحدرني عن الصعادع لم صارت ننق بالليل وإذا أوقدت النار أمسكت ؟

L'OUVRAGE

Le Kitāb at-tarbī' wa-t-tadwīr est en effet constitué essentiellement par une série de questions épineuses adressées à un nommé Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb que Ğāḥiz, entre deux groupes de questions, traite avec une ironie cinglante. C'est en somme à la fois un modèle de style ironique, une belle leçon de modestie et une liste plaisante des problèmes les plus délicats qui se posent à la conscience d'un rationaliste musulman du IIIe s. de l'Hégire.

Au début de l'ouvrage, Ğāḥiz brosse de son personnage un spirituel portrait physique et moral qui fait songer à La Bruyère, mais ne jette qu'une clarté insuffisante sur son identité. Il en ressort principalement que Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb était très âgé, résidait à la Mekke après avoir vécu dans la familiarité du vizir Ibn az-Zayyāt, manifestait sa prédilection pour le Šī'isme, mais se montrait inaccessible à la discussion.

D'autre part, alors que cette épître — dont le titre est certainement dû à un copiste (1) —, n'est pas expressément citée dans l'introduction du Kitāb al-ḥayawān, Ğāḥiz écrit dans ce dernier ouvrage (I, 150 = 308-311): «Les propos sur la métamorphose du lézard... sont de la même nature que les plaisanteries que j'avais adressées par écrit à l'un de nos amis, de l'espèce de ceux qui pré-

(1) Ğāḥiz avait pris la précaution de choisir le titre de ses principaux ouvrages (Ḥayawān, Buḥalā', Bayān), mais pour les écrits d'importance secondaire, les titres ont été fournis aux biographes et aux anthologues, soit par les indications qui figurent dans l'introduction du Ḥayawān, soit par le sujet traité—ou, plus fréquemment, par l'un des sujets traités—; de là provient la multiplicité des titres d'une même risāla et les erreurs qui en découlent. En ce qui concerne le Tarbī', rien ne permet de penser que Ğāḥiz ait choisi lui-même ce titre et tout porte à croire qu'un copiste avisé l'a tiré des passages où l'auteur ironise sur l'apparence extérieure de son personnage. Bien que la difficulté des questions posées fasse songer à la quadrature du cercle, on doit, à regret, abandonner cette interprétation séduisante. (V. dans Fihrist, 271 et 356, l'indication d'autres ouvrages portant un titre analogue).

de sa signification et, éventuellement, d'éclaircissements et de références bibliographiques.

3) Liste, par ordre de fréquence, des mots qui reviennent au moins trois fois dans le texte, le lecteur intéressé ayant toujours la possibilité de se référer au glossaire pour les termes dont la fréquence est inférieure à trois.

Nous ne nous dissimulons pas que des statistiques de ce genre, quand elles sont isolées, ne prouvent pas grand chose, et encore moins lorsqu'il s'agit d'un texte aussi spécial que le Tarbi'; c'est pourquoi nous nous abstenons d'en tirer pour l'instant la moindre conclusion, nous bornant à présenter cette liste comme un document dont la valeur n'apparaîtra que lorsque nous disposerons, pour la période classique de la littérature arabe, de tables de fréquence analogues (1).

4) Index des noms propres, en transcription et dans l'ordre de l'alphabet latin.

Il demeure bien entendu que dans le glossaire et l'index, nous ne cherchons nullement à répondre aux questions de l'auteur; nous serons pleinement satisfait quand nous serons parvenu à en comprendre la raison et à découvrir les faits ou les croyances qui les ont provoquées, mais nous devons avouer que, malgré nos efforts, nous serons contraint de multiplier les points d'interrogation.

(1) Sauf erreur ou omission, le nombre total des notations est de 15.125 se décomposant comme suit:

outils gram.	100	représentant	5 579 notations		
subst.	1730 }				
adj.	586 {	»	9.029 not.		
verbes	787)				
noms propres	416	»	517 not.		
3619			15.125		

suspects, nous nous sommes efforcé de les signaler à l'attention du lecteur de la façon suivante:

le texte essentiel, les questions qui constituent la raison d'être du Tarbi' sont accompagnées, en marge, d'un trait continu;

les passages qui appartiennent sans doute au texte original, sans revêtir cependant une importance fondamentale, ne sont signalés par aucune disposition spéciale;

les interpolations probables sont marquées, en marge, par une ligne de pointillés.

Pour avoir la certitude de ne laisser dans l'ombre aucun problème — dussions-nous nous borner à le poser sans parvenir à le résoudre — nous avons été conduit à faire un relevé exhaustif des mots contenus dans le texte; ce travail achevé, il nous a semblé intéressant de profiter des fiches ainsi constituées pour tenter une première étude du vocabulaire ğāḥizien, en nous attachant pour l'instant à déterminer le sens et la fréquence de chaque terme employé. Ainsi, notre édition comprend quatre parties :

- 1) Texte arabe divisé arbitrairement en paragraphes de quelques lignes pour permettre l'élaboration immédiate de l'index et accompagné de l'indication des leçons des trois éd. antérieures: $\dot{}$ = éd. Van Vloten; $\dot{}$ = $Ma\check{g}m\check{u}$ at $ras\bar{a}$ il; $\dot{}$ = éd. Sandūbī; dans quelques cas: $\dot{}$ = leçon confirmée du ms. de la Zāhiriyya; $\dot{}$ = extraits du ms. de Berlin; $\dot{}$ = extraits du ms. du British Museum.
- 2) Glossaire alphabétique exhaustif (1): chaque terme est suivi, entre parenthèses, d'un chiffre indiquant sa fréquence dans le texte, puis de l'énumération des paragraphes où il a été relevé,
- (1) Les seuls éléments non relevés sont i et , qu'il serait éventuellement plus aisé, à raison de leur très grande fréquence, de rechercher directement dans le texte; d'autre part, il n'a pas semblé indispensable d'indiquer le sens de toutes les particules car elles sont, elles aussi, très fréquentes et l'on aurait avantage, le cas échéant, à en refaire le relevé.

PRÉSENTATION DE NOTRE ÉDITION

Après avoir tiré parti de tous les éléments fournis par nos prédécesseurs et par les mss. accessibles, il nous restait donc, fondamentalement, à mener notre travail avec le seul secours des sources indirectes, c'est-à-dire des ouvrages d'adab, d'histoire et de sciences qui aident parfois à découvrir la bonne leçon et, plus souvent, à comprendre les allusions discrètes à des faits peu connus.

Malheureusement, aucun document ne nous a permis de délimiter exactement les interpolations pourtant visibles et de rétablir le texte dans son ordre primitif. L'examen de plusieurs recueils de morceaux choisis — notamment le ms. de Berlin — prouve d'une façon indubitable que les anthologues ont pris de grandes libertés avec l'œuvre ğāḥizienne et, sans aller jusqu'à les accuser de falsification, on peut être assuré qu'ils ont mis bout à bout des passages empruntés à des écrits différents. Certes le style de Ğāḥiz est réputé incohérent et le coq-à-l'âne fait partie de sa manière, mais il est bien certain que cette renommée est due, pour une bonne part, aux copistes, et il suffit de parcourir quelques épîtres éditées sans discernement pour se convaincre du désordre dans lequel les textes nous sont parvenus.

Le Tarbi' n'a point échappé au sort commun et il est évident que Ğāḥiz ne l'a pas écrit tel que la postérité nous l'a transmis. C'est ainsi par exemple que plusieurs passages dithyrambiques faussent totalement la perspective parce qu'on les croit adressés au destinataire de l'épître, alors qu'en réalité ils sont empruntés à d'autres écrits, et simplement interpolés (1).

N'ayant pas le droit de supprimer délibérément ces passages

⁽¹⁾ Les §§ 89-95 correspondent à peu près exactement à un texte donné par Ḥuṣnī, Zahr, II, 108 et reproduit par Ṣafwat, Ğamhara, IV, 47; il s'agit d'une lettre adressée à Ibn az-Zayyāt; de même, quelques lignes du § 98 se retrouvent dans le Kitmān as-sirr, 37, 1. 7-8; le § 108 apparaît dans Madh an-nabīd, 290-1.

que nous en avons entrepris une nouvelle édition, en nous efforçant de corriger les altérations apparentes et d'élucider les points obscurs.

Brockelmann ne signalant aucun ms. du Tarbī', nous nous sommes basé sur l'éd. de Van Vloten qui, dans son apparat critique, fait état des corrections apportées au ms. fondamental et des variantes fournies par les fragments conservés l'un à Londres (1), l'autre à Berlin (2). Notre travail était déjà très avancé quand nous avons cu communication, grâce à l'obligeance de M. P. Voorhoeve conservateur des mss. orientaux de la Bibl. Universitaire de Leide - qu'il nous est agréable de remercier ici - du ms. ar. 7014 contenant une copie des Fadā'il al-Atrāk (fos 1-24) de la main d'un calligraphe oriental, et (fos 25-53) le texte du Tarbī' copié, vraisemblablement par Van Vloten lui-même, sur le «Cod. Malik Thahir Dam. 125». Comme Yüsuf AL-'Išš ne signale pas ce dernier codex dans son catalogue des mss. de la Bibl. Zāhiriyya, nous pensions qu'il était perdu et que de toute façon il ne nous serait pas d'une grande utilité car le calque des passages douteux collé en marge de la copie de Van Vloten montrait qu'il était dans un état très défectueux et qu'il avait fallu dépenser des trésors de science et de perspicacité pour en tirer une édition lisible. Nous avions donc achevé notre travail quand M. Ibrāhīm AL-KAILĀNĪ — à qui va toute notre reconnaissance — a bien voulu nous signaler l'existence de ce ms. à la Zāhiriyya (sous la même cote qu'au temps de Van VLOTEN) et effectuer pour nous une collation. Ce ms., copié à Alep en 411 de l'hégire, est effectivement médiocre et ne permet pas de résoudre les problèmes en suspens.

- (1) British Museum, no 1129.
- (2) Ahlwardt, 5032. Nous possédons un micro-film de ces deux fragments qui ne présentent qu'un intérêt médiocre et n'intéressent que la partie la moins altérée du texte; au demeurant, Van Vloten en a tiré le maximum de leçons correctes.

INTRODUCTION

MANUSCRITS ET ÉDITIONS DU TEXTE

Le Kitāb at-tarbī' wa-t-tadwīr a été étudié pour la première fois par le promoteur des études ǧāḥiziennes, l'orientaliste hollandais G. Van Vloten. Malheureusement, la mort prématurée de ce savant l'empêcha de terminer son travail, et J. M. de Goeje, qui se chargea de la publication du texte (1), dut se borner, en fait d'apparat critique, aux variantes des mss. et aux corrections de Van Vloten. Trois éditions orientales (2), visiblement basées sur la première et également dépourvues de notes, n'apportèrent au texte que d'insignifiantes améliorations, de sorte que jusqu'ici, cette importante risāla, quoique lisible dans son ensemble grâce à Van Vloten dont on ne reconnaîtra jamais assez le mérite, présente de multiples obscurités, et le lecteur doit se priver du plaisir de la comprendre dans sa totalité.

C'est précisément pour parvenir nous-même à une intelligence satisfaisante du texte, tout en évitant une fausse interprétation (3),

⁽¹⁾ Dans les Tria opuscula, Leide, 1903, 86-157.

⁽²⁾ a) Mağmü'at rasā'ıl al-Ğāḥız, Caire, 1324, 82-147; b) éd. Muḥ.Mas'ūp, Maţba'at al-Ğumhūr, 1324 (non consultée); c) éd. Sandūß, in Rasā'ıl al-Ğāḥiz, Caire, 1352/1933, 187-240. On signalera pour mémoire les extraits publiés en marge du Kāmıl de Mubarrad, I, 40-97.

⁽³⁾ C'est à propos d'un pareil texte qu'on peut regretter l'absence du «point d'ironie» qui eût permis à Ta'ALIBI, Timār, 416, de ne point se méprendre sur le caractère véritable d'apparentes louanges.

CHARLES PELLAT

Professeur à l'École des Langues Orientales

LE KITĀB AT-TARBĪ' WA-T-TADWĪR de ČĀHIZ

Texte arabe avec une introduction, un glossaire, une table de fréquence et un index